

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

e-ISSN 2791-9714

ISSN 0041- 4247

BELGELER

TÜRK TARİH BELGELERİ DERGİSİ

SAYI: 43

ANKARA - 2024

BELGELER

Belgeler

ISSN 0041-4247 | e-ISSN: 2791-9714

Sayı/Issue: 43 (Haziran/June 2024)

Yayıncı/Publisher

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü/Proprietor and Redactor in Chief

Türk Tarih Kurumu Adına/On behalf of Turkish Historical Society

PROF. DR. YÜKSEL ÖZGEN

Editör/Editor

M. Abdullah KAYMAK (Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society)

makaymak@ttk.gov.tr

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Muhammed ÖZLER (Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society)

mozler@ttk.gov.tr

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Birkan SOYKAN (Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society)

bsoykan@ttk.gov.tr

Adres/Address

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1 06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: +90 312 310 23 68 • Fax: +90 312 310 16 98

www.belgeler.gov.tr • belgeler@ttk.gov.tr

Haziran-June 2024 – ANKARA

Dizinlenme Bilgileri/Indexing

ERIH PLUS, EBSCO.

Tasarım/Design

Elif İrem DOĞAN DEMİR

Kapak Tasarım/Cover Design

Emine ÇAKIR

Baskı/Printed by

Belgeler

ISSN 0041-4247 | e-ISSN: 2791-9714

Sayı/Issue: 43 (Haziran/June 2024)

Yayın Komisyonu Commission of Publications

Prof. Dr. Ebru ALTAN
İstanbul Üniversitesi/ealtan@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Çiğdem ATAKUMAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi/atakuman@metu.edu.tr

Prof. Dr. Fatma Gül DEMİREL
Yıldız Teknik Üniversitesi/fdemirel@yildiz.edu.tr

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/femecen@29mayis.edu.tr

Prof. Dr. Nejla GÜNAY
Gazi Üniversitesi/ngunay@gazi.edu.tr

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
Ankara Üniversitesi/musakadioglu@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU
İstanbul Medeniyet Üniversitesi/
selim.karahasanoglu@medeniyet.edu.tr

Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi/yunusk@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Hatice ORUÇ
Ankara Üniversitesi/horuc@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN
Türk Tarih Kurumu/yozen@ttk.gov.tr

Doç. Dr. Yunus PUSTU
Türk Tarih Kurumu/ypustu@ttk.gov.tr

Prof. Dr. M. Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi/mhsayar@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Sakarya Üniversitesi/hselvi@sakarya.edu.tr

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ
Selçuk Üniversitesi/ssolmaz@selcuk.edu.tr

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Yeditepe Üniversitesi/ahmet.tasagil@yeditepe.edu.tr

Prof. Dr. Arzu TERZİ
İstanbul Üniversitesi/terzi@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL
Pamukkale Üniversitesi/maunal@pau.edu.tr

Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR
Anadolu Üniversitesi/hyyasar@anadolu.edu.tr

Hakemler Listesi Referees List

Dr. Öğr. Üyesi Sami ARSLAN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/sarslan@fsm.edu.tr

Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU
Sağlık Bilimleri Üniversitesi/rasit.gundogdu@sbu.edu.tr

Prof. Dr. Remziye Tuba KARATEPE
Marmara Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi/tuba.cavdar@gmail.com

Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi/mehmetmert.sunar@medeniyet.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Özcan TATAR
Fırat Üniversitesi/otatar@firat.edu.tr

Prof. Dr. Sıtkı ULUERLER
Bingöl Üniversitesi/suluerler@bingol.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri:	<u>Sayfa</u>
AZAP, ERALP YAŞAR: I. Erzurum Antlaşmasının (1823) Meclis-i Mükâleme Mazbatası	1
ÖZLER, MUHAMMED - DEMİREL, KADİR: III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı Kütüphanesi ve Vakfettiği Kitaplar.....	15
YEŞİL, FATİH: Kozmopolit Bir Osmanlı'nın Napoléon Harpleri Sırasında Dış Politikaya Dair Gözlemleri.....	79

CONTENTS

Research Articles:	<u>Page</u>
AZAP, ERALP YAŞAR: Meclis-i Mükâleme Mazbatası (Minutes of Dialogue) of the 1823 (First) Erzurum Treaty	1
ÖZLER, MUHAMMED - DEMİREL, KADİR: III. Mustafa's Bostancılar Ocağı Library and the Books Donated by Him	15
YEŞİL, FATİH: The Observations Of A Cosmopolitan Ottoman On International Relations At The Time Of Napoleonic Wars	79

I. Erzurum Antlaşmasının (1823) Meclis-i Mükâleme Mazbatası*

Eralp Yaşar Azap**

Öz

XIX. yüzyılın başından itibaren sınır, ticaret ve aşiretler gibi meseleler dolayısıyla anlaşmazlıklar yaşayan Osmanlı ve İran devletleri, 1820 yılının sonundan itibaren bu anlaşmazlıkları silahlı mücadeleyle çözme yoluna gitti. İran Devleti'nin Veliâht Şehzadesi Abbas Mirza'nın Kars ve Bayezid sınırından Osmanlı topraklarına gerçekleştirdiği saldırılar, iki ülkeyi kaçınılmaz bir savaşa itti. Yaklaşık üç yıl devam eden savaş, Şark ve Bağdat cephelerinde cereyan etti. Büyük oranda Osmanlı ve İran devletlerinin sınır hattında konargöçer olarak yaşayan Kürt aşiretlerinin kimin tebaası olduğu noktasında uzlaşamayan iki devleti tam barışa sevk eden gelişmeler ise, 1823 yılından itibaren başladı. İran'dan gelen elçiler, Osmanlı Devleti'ni, yapılacak barış antlaşmasıyla sorunların çözümüne ikna etmek ve savaş hâline son vermek için çabaladılar. Elçilerin masaya çekmeyi başardığı Osmanlı Devleti'nde antlaşma müzakerelerini yürütmek için Erzurum Valisi Rauf Paşa görevlendirildi. İran ise müzakereler için Muhammed Ali Aştıyani'yi tayin etti. İki devlet arasındaki savaşı bitiren ve barışı tesis eden 1823 I. Erzurum Antlaşması'nın maddelerini oluşturacak metnin müzakereleri, Erzurum'daki valilik sarayında 22 Temmuz 1823 tarihinde gerçekleşti ve görüşmeler neticesinde anlaşmaya varılan hususların maddeler hâline getirilmesine karar verildi. Bu çalışmada, Osmanlı ve İran devletlerini savaşa götüren süreç; savaş, iki ülke arasında barış için başlayan diplomatik çabalar ve müzakereler esnasında yaşanan tartışmalara yer veren bilgiler sunulduktan sonra, mükâleme mazbatasının transkripsiyonuna yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İran, Kaçar Hanedanı, I. Erzurum Antlaşması, Savaş.

* Bu çalışma, yazarın doktora tezi içerisinde yer alan bilgilerden istifade edilmek suretiyle daha evvel ilgili tezde değinilmiş hususlara, orijinal belge transkripsiyonu kullanılarak temas etmektedir.

** Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı - PhD., The Directorate of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, İstanbul/TÜRKİYE, eralpyasarazap@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8113-294X>

Makalenin kaleme alınması için teşvikkâr olup metnin mukabelesinde yardımlarını gördüğüm kıymetli dostum ve meslektaşım Erkan Kırın'a müteşekkirim.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır/This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Meclis-i Mükâleme Mazbatası (*Minutes of Dialogue*) of the 1823 (First) Erzurum Treaty

Abstract

The Ottoman and Iranian states, having conflicts over issues such as borders, trade and tribes since the beginning of the 19th century, sought for settling these disputes with armed struggle since the end of 1820. Iranian Crown Shahzadeh, Abbas Mirza's attacks, from Kars and Bayezid borders to the Ottoman lands pushed two countries into an inevitable war. The war, continued about three years, took place on the Eastern and Baghdad fronts. The developments leading two states, which could not compromise on whose subjects the nomad Kurdish tribes living mostly on the Ottoman and Iranian borderlines were, to full peace, began as of 1823. The ambassadors from Iran struggled for persuading the Ottoman Empire to solve the problems with a peace treaty and end the warfare. In the Ottoman Empire, which the ambassadors managed to bring to the table, Erzurum Governor Rauf Pasha was appointed to conduct the treaty negotiations and Muhammed Ali Aştıyani in Iran. The negotiations of the text that would form the articles of the 1823 Erzurum Treaty, which ended the war between two states and established peace, happened on the 22nd July 1823, at the governor's palace in Erzurum and it was decided to put the matters agreed upon into articles as a result of the negotiations. In this study, after presenting data about the process leading the Ottoman and Iranian states to war, the war, the diplomatic efforts between two countries for peace and the discussions during negotiations, the transcription of the minutes of dialogue will be included.

Keywords: Ottoman Empire, Iran, Qajar Dynasty, First Treaty of Erzurum, War.

Giriş

I. Erzurum Antlaşması, Osmanlı ve İran devletleri arasında 1823 yılında imzalanan ve askerî tarih literatüründe iki devlet arasında gerçekleşen son savaş olarak bilinen harbi bitiren bir antlaşma olma özelliğine sahiptir¹. Osmanlı ve İran devletleri arasında 1820 yılının Eylül ayında başlayan savaş hâli², 28 Temmuz 1823 tarihinde üzerinde murahhasların ittifak ettiği maddeleri ihtiva eden temessüklerin devletlerin liderlerine onaylanması için gönderilmesiyle, yerini barışa bırakmıştır³.

İki devlet barış sürecine gelmeden evvel, Şark ve Bağdat cephelerinde uzun süre savaşmıştır. İran Şahı Feth Ali Şah'ın oğlu Veliaht Şehzade Abbas Mirza komutasındaki İran birlikleri Kars, Bayezid, Van, Muş ve Bitlis üzerinden Osmanlı topraklarına saldırılar düzenlerken, Şah'ın diğer oğlu Kirmanşah Hâkimi Şehzade Muhammed Ali Mirza da Bağdat bölgesine

1 Eralp Yaşar Azap, "I. Erzurum Antlaşması Metninde Yapılan Tahrifat ve Antlaşmanın Uygulanmasında Yarattığı Sorunlar", *Tarih Dergisi*, S. 77, 2022, s. 217; Antlaşmanın transkripsiyon ve değerlendirmesi için bk. Abdolvahid Soofzadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 32, S. 54, 2013, s. 183-194.

2 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 825/37404-N.

3 Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237/1241 / 1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000, s. 233; Muhammed Taki Sepehr, *Nasihü't-Tevarih Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, Cild-i Evvel, Tahran 1377, s. 348.

asker sevk etmiştir. İki devleti savaşın eşiğine getiren hususlar, esasında XIX. yüzyılın başından itibaren temayüz eden ve 1820 yılına gelindiğinde çözümsüzlükte düğümlenen meseleler olarak değerlendirilebilir. Bu meselelerin başında, Osmanlı Devleti'nin şark sınırında kornargöçer olarak yaşayan Kürt aşiretlerinin, İran ve Osmanlı topraklarını yazlık-kışlık olarak kullanmasından doğan problemler gelir⁴. Haydaranlı ve Sepki aşiretleri, bu aşiretler arasında öne çıkan ve nüfus olarak hayli kalabalık olan aşiretlerdir. İki devlet de bu aşiretlerden silahlı güç olarak yararlanmak istediklerinden, kendilerinin tebaası olmalarını arzu etmektedir ve bu durum, Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın aşiretleri himaye etmeye çalışırken gösterdiği tavırdan dolayı, Osmanlı ve İran'ı askerî olarak çatışmaya sürüklemiştir⁵.

İran; savaşın başlangıcına gelene kadar, İranlıların kutsiyet atfettikleri bölgeleri ziyaret ederken ve hacca giderken geçtikleri menzillerde alınan ve bac adı verilen vergilerden dolayı da rahatsızlık duymuştur. Şehzade Abbas Mirza, bu durumun ortadan kaldırılması için Osmanlı Devleti memurlarının uyarılmasını ve aynı zamanda İranlı hacılar ile ziyaretçilere iyi davranılmasını istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki memurlarının mezhepsel kaygılarla hareket etmesi ve İran'ın bu taleplerinin karşılıksız kalması, bu devleti önlemler almaya ittiği gibi bölgeye saldırılar düzenleme sürecini de hızlandırmıştır⁶. Yine savaşa sebebiyet veren bazı anlaşmazlıklar, Bağdat'ta bulunan Kölemen valileriyle İran arasında yaşanmıştır. Bölgede kutsal mekânları bulunan İran, burada kontrolü sağlamak adına yerel idareciler ve Bağdat valileriyle yer yer siyasi çatışma içerisine girmiştir. Bağdat valilerinin eskiden beri devam eden uygulamaları yerine getirmemesi, örneğin bayramlarda resm-i tebrik ve fütuhut kutlama gibi merasimleri icradan kaçınması⁷ İran'ı, siyasi anlaşmazlıkları askerî saldırılar yoluyla çözme yoluna sürüklemiştir. İran tarafından başlatılan saldırılar karşısında Osmanlı Devleti, o sıralarda batıda Rum isyanı ile uğraşmasına rağmen şarkta yeni bir savaş cephesi açmak zorunda kalmış ve Müslüman bir devlete karşı göstereceği askerî tepkiyi, şer'î bir zemine oturtmak adına Meşihat makamından aldığı fetvayla İran'la girişeceği savaşı meşru bir hâle getirmiştir. Meşihat'tan alınan:

Diyârları dâr-ı harb ve ahâlisî ehl-i harb hükmünde olan revâfız-ı 'acem hudûd-ı islâmiyeye tecâvüz ve istîlâ-yı bilâd ve nakz-ı 'ahd itmeleriyle imâmü'l-müslimîn ve sultânü's-selâtîne muhârib olub dârü'l-hilâfetü'l-'aliyyede ol tâ'ife-i mefsede-i şerîreden bulunan eşhâsin şerr ve mefsedetinden mesâlih-i müslimîni li-ecli'l-vikâye halîfe-i rû-yı zemîn hazretleri bilâd-ı islâmiyeden nefy ve tagrib buyurmaları emr-i meşrû' iken 'adem-i nefye sa'y ve i'ânet itmek câ'iz olur mu:

El-cevâb: Olmaz⁸

4 Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 22, S. 2, 2012, s. 314; Sıtkı Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara 2015, s. 68.

5 BOA, HAT, 4/15. Savaşla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Eralp Yaşar Azap, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı (Siyaset-Harekât-Lojistik/Organizasyon)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

6 BOA, HAT, 769/37173.

7 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C X, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1301, s. 32-33.

8 Yahya Kalantari, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, İstanbul Üniversitesi, Son Çağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1976, s. 148.

fetvası hükmü çerçevesinde İran'a silahla karşılık veren Osmanlı Devleti, askerî olarak her iki cephede de üstünlük sağlayamamasına rağmen, diplomatik müzakere sürecinde üstün gelerek kaybettiği toprakları geri almış ve masada kazanan taraf olmayı başarmıştır. Elbette İran'ın askerî üstünlüğünü sekteye uğratan bazı gelişmeler, müzakere masasına gelişini mecbur kılmış ve İran açısından bir nevi mecburiyet kaynaklı gelişen müzakere süreci, diplomatik başarısızlıklarında da pay sahibi olmuştur. Bu gelişmelerden en önemlisi, savaş sırasında ortaya çıkan salgın hastalık dolayısıyla İran ordusunda yaşanan ölümlerin ardından, ordunun geri çekilmek zorunda kalmasıdır. Keza uzun süren savaşın İran'da yarattığı ekonomik bunalım ve uluslararası ticaret yapan İranlı tacirlerin buna itiraz etmesi de savaşın, barışa tercih edilmesine sebebiyet vermiştir. Öte yandan İngilizlerin, savaşı artık bitirme ve İran'ı müzakerelere yönlendirme gayretleri de önemli bir gelişme olarak kayda geçmiştir⁹.

Bu çalışma, Osmanlı diplomatiğinde barış müzakerelerinin tüm sürecini içeren resmî tutanaklara verilen isim olan mükâleme mazbatalarından olup daha önce yayımlanmayan ve içerisinde çok ilginç diyalogları barındıran I. Erzurum Antlaşmasının meclis-i mükâleme zaptının değerlendirmesini ve transkripsiyonunu konu edinmektedir.

Antlaşma Öncesi Diplomatik Müzakereler ve Mükâleme Metninin Değerlendirilmesi

Osmanlı ve İran devletlerini barış antlaşması imzalayıp savaşı bitirmeye sevk eden birtakım gerekçeler bulunmaktaydı. Yaklaşık üç yıl devam eden savaşı bitirecek bu gerekçeler dolayısıyla karşı tarafa ilk müracaat eden, İran olmuştu. İran, savaş sırasında ortaya çıkan salgın hastalık dolayısıyla birçok askerini kaybetmiş ve Erzurum'a kadar işgal ettiği Osmanlı topraklarından çekilmek zorunda kalmıştı¹⁰. Bu durum İran'ı, Osmanlı Devleti'yle barış antlaşması yapmak için masaya sevk eden askerî gerekçelerden en kuvvetlisiydi¹¹. Keza İranlı tüccarlar, Osmanlı topraklarında geniş bir ticaret loncasına sahipti ve savaş şartları dolayısıyla iki ülke arasında yapılan ticaret sekteye uğramıştı. Bu sebeple İranlı tüccarlar, maddi kayıplarını gerekçe göstererek savaşı bitirmesi için İran Şahı Feth Ali'yi sıkıştırmaktaydı¹². Osmanlı Devleti açısından da savaş, artık sürdürülemez bir boyuttaydı. Zira bir taraftan İran ile savaşan Osmanlı Devleti, diğer yandan da Rum isyanını bastırmak için uğraş vermektedir¹³. İki ülkeyi doğrudan ilgilendiren bu gerekçelerin yanı sıra İngiltere ve Rusya gibi büyük devletlerin kendi siyasi menfaatleri doğrultusunda her iki devleti de yönlendirmeye çalışması, barışa giden yolu açan etkenlerdendi.

Bu iki devletten Rusya, savaşın başından sonuna kadar İran'ı Osmanlı Devleti'yle savaşmaya teşvik etmesine karşın İngiltere, iki devleti de silahla çatışmaya son vermeye ve barış yapmaya zorlamaktaydı. İngilizler, Osmanlı ve İran'ı güçsüz bırakıp buradan siyasi bir menfaat devşirecek Rusya'nın bölgesel politikasını pasivize etmek adına bu siyaseti gerekli görmekteydi.

⁹ Azap, *age.*, s. 288-289.

¹⁰ Uluerler, *age.*, s. 67.

¹¹ Eralp Yaşar Azap, "1820-1823 Osmanlı-İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 2, S. 2, 2020, s. 91.

¹² Esad Efendi, *age.*, s. 228.

¹³ Ahmed Cevdet, *age.*, C XII, s. 13.

Dolayısıyla İngilizler, I. Erzurum Antlaşması'na giden yolda arabulucu rolü üstlenmiş ve bunu da Osmanlı Devleti'ne ileterek¹⁴ Rusya karşısında politik bir üstünlük sağlamıştı. Aynı arabulucu rolünü Tahran'da bulunan diplomatik misyonları vasıtasıyla da üstlenen İngiltere, İran'ı da barışa ikna ederek Rusya'nın bölgedeki tüm gücünü kırmayı başarmıştı¹⁵.

Bahse konu gerekçeler ve gelişmeler üzerine İran, Osmanlı Devleti'yle barışı görüşmek üzere Mirza Hacı Kasım'ı elçi olarak Erzurum'a gönderdi. Burada Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Rauf Paşa ile görüşen Mirza Kasım, İran'ın barıştan yana olduğunu kendisine iletti ve diplomatik kaidelere uygun olarak Rauf Paşa da elçi olarak İran'a barışı görüşmek üzere Hicabizâde Hüseyin Efendi'yi gönderdi¹⁶. Hüseyin Efendi, Tebriz'e giderek Şehzade Abbas Mirza ile bir mülakat gerçekleştirdi. Abbas Mirza, devletini savaşa sürükleyen birçok gerekçeyi Osmanlı elçisine söyledikten sonra, amacının savaşı sürdürmek olmadığını açıkça beyan etti¹⁷. Hüseyin Efendi, sulh için görevlendirilen bir murahhas değildi. Dolayısıyla kendisi, Abbas Mirza'yla bir sulh müzakeresi yürütmek yerine, onun söylediklerini Rauf Paşa'ya iletmeyi tercih etti ve İran'ın tekrar Rauf Paşa'yla barışı görüşmek için görevlendirdiği Mirza Muhammed Taki ile beraber 18 Eylül 1822 tarihinde Erzurum'a döndü¹⁸.

Rauf Paşa ile İran Elçisi Muhammed Taki arasında gerçekleşen görüşmeler, antlaşma öncesinde her konunun masaya yatırılmaya çalışıldığı en ciddi görüşmelerden biri sayılır. Çünkü her iki tarafın da temsilcileri, savaşa sebep olan tüm konuları tartışmış ve bunlara çözüm üretmeye çalışmıştır. İran elçisi bu görüşmede, savaşın en önemli gerekçelerinden biri sayılan aşiretler konusunda İran'ın geri adım atmayacağını ve Osmanlı Devleti'nin bu aşiretleri sahiplenmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Diğer yandan İranlı hacıların Osmanlı memurlarından şikâyetleri de İran elçisi tarafından gündeme getirilmiş ve bu duruma son verilmesi talep edilmiştir. Talepler karşısında Osmanlı temsilcisi Rauf Paşa, iddiaları reddeden bir tavır takınarak, sulha taraftar olduğunu göstermiştir. Ancak İran'ın, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilemez bazı talepleri olduğunun görülmesiyle Rauf Paşa; aşiretlerin Osmanlı tebaası olduğunu, İran'ın zapt ettiği toprakları iade etmesi gerektiğini hatta bu topraklara verilen hasarın da İran tarafından tazmin edilmesinin gerekli olduğunu söylemesiyle görüşmeler kesilmiş ve İran elçisi bu talepleri Abbas Mirza'ya iletmek üzere İran'a dönmeye karar vermiştir¹⁹. Rauf Paşa'nın bu tavrının, daha sonra barış antlaşmasına olumlu anlamda yansdığı ve İran'ın taleplerini yumuşatmasına sebep olduğu görülecektir.

İran'a dönen elçi Muhammed Taki, Osmanlı Devleti'nin şartlarını Abbas Mirza'ya iletmış ve bu şartlar karşısında İran, uzun süre barış masasına oturmayı kabul etmemiştir. Ancak İngiltere'nin İran'ı, Osmanlı Devleti ile barış yapmaya sevk eden adımları neticesinde her iki tarafta da tutum değişiklikleri meydana gelmiş ve İran, barış müzakerelerini yürütmek için murahhaslık yetkisi

14 BOA, HAT, 1316/51290-D.

15 Golamhoseyn Mirza Salih, *Esnad-ı Resmi der Revabüt-ı Siyasi-i İran ba İngiliz ve Rus ve Osmani*, Cild-i Evvel, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran 1365, s. 247.

16 BOA, HAT, 793/36838-J.

17 Kalantari, *agt.*, s. 157-158.

18 BOA, HAT, 795/36871.

19 BOA, HAT, 795/36871.

verdiği Mirza Muhammed Ali Aştiyani'yi Rauf Paşa'yla görüşmek üzere Erzurum'a göndermiştir. Aştiyani, 25 Haziran 1823 Salı günü Erzurum'a ulaşmıştır²⁰. Rauf Paşa kendisini, 27 Haziran 1823 tarihinde Erzurum'daki valilik sarayına davet etmiştir. O gün valilik sarayında; Osmanlı Devleti adına murahhaslık yetkisi alan Rauf Paşa, Şark Ordusu Defterdarı El-Hac Said Efendi, Aştiyani ve maiyetinde bulunan Mirza Hacı Emin ile Kethüda Mirza Ahmed hazır bulunmuşlardır. Antlaşma için yapılacak mükâleme meclisinin ilk celsesi, 28 Haziran 1823 Cuma günü açılmıştır²¹. Meclis, müzakereleri daha önce iki devlet arasında 1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması'nın metnini esas alarak yürütmeye karar vermiştir²².

İran Elçisi Aştiyani, kendisinden önce Rauf Paşa ile görüşen elçilerin aşiretler maddesindeki ısrarını sürdürerek, müzakerelerin başlangıcında gerginlik yaşanmasına yol açmıştı. Aştiyani'nin, bu aşiretlerin İran'ın tebaası olduğunu söylemesi, Osmanlı Murahhası Rauf Paşa'nın tepki vermesine neden olmuştu. Bu sebeple İran heyeti, aşiretler konusunda nasıl bir tutum takınacağına karar veremediğinden görüşmelere ara verip, Şehzade Abbas Mirza'nın fikrinin alınmasında karar kıldı. İran heyeti içerisinde yer alan Cafer Han, 4 Temmuz 1823 tarihinde İran'a giderek durumu Abbas Mirza ile istişare etti²³. Müzakerelere verilen ara, Rauf Paşa'ya bir hayli tedirgin etmişti. Paşa, savaşın tekrar başlama ihtimalini kuvvetli gördüğünden, bir heyet toplayarak askerî harekât üzerine planlamalar yaptı²⁴.

Abbas Mirza ile görüşen Cafer Han'ın 22 Temmuz 1823 tarihinde Erzurum'a varmasıyla, mükâleme meclisine kalındığı yerden devam edildi.²⁵ Mecliste, harp mevsimi sona ermeden barış antlaşmasının artık yapılması yönünde fikir beyan edildi. Cafer Han, Abbas Mirza'nın barıştan yana olduğunu, Osmanlı Sultanı II. Mahmud'a gerek Abbas Mirza'nın gerekse de babası İran Şahı Feth Ali'nin hürmeti ve sevgisi olduğunu söyledi. Barış uğrunda İran tarafından zapt edilen topraklardan vazgeçilebileceği, İranlı tüccarların el konulan mallarının dahi bir öneminin olmadığı da elçi tarafından vurgulandı. İran'ın tüm bu iyi niyet göstergesi yaklaşımları, Haydaranlı ve Sepki aşiretlerinin taraflarına iadesini tekrar gündeme getirmesi nedeniyle boşa çıktı. İran elçisi, bu konuda taviz vermeye asla yetkisi bulunmadığını söyleyerek, gerginliğin tırmanmasına sebep oldu. Osmanlı tarafı, İran'ın sebepsiz yere topraklarına saldırdığı ve ahalisinin zarar görmesi yüzünden hayli zor durumda olduğunu İran tarafına beyan etmesiyle gerginlik devam etti. Ayrıca Osmanlı tarafı, zaten kendi mülkü olan İran zaptındaki toprakların boşaltılmasının bir lütuf olarak görülmesine de anlam veremedi. Bu sebeple Osmanlı tarafı, üstü kapalı bir savaş çağrısı olarak askerlerinin hazır beklediğini ve Revan ile Azerbaycan'ı gözlerine kestirdiklerini ifade etti. Diğer yandansa aşiretlerin Osmanlı tebaası olduğunu ve bu konuda İran'ın ısrarının boşa vakit geçirilmesine sebep olacağı, net bir biçimde beyan edildi²⁶.

20 Esad Efendi, *age.*, s. 229; BOA, HAT, 798/37016.

21 Esad Efendi, *age.*, s. 229.

22 Esad Efendi, *age.*, s. 229.

23 Esad Efendi, *age.*, s. 230.

24 Mehmet Doğan, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 99.

25 Esad Efendi, *age.*, s. 231.

26 BOA, HAT, 1315/51273.

İran tarafı, aşiretlerin kendi tebaası olduğu ve ülkelerine dönmesi gerektiği hususunda taviz vermemekteydi. Bu mesele yüzünden barış sağlanamaması hâlinde dökülecek kanın vebalini de Osmanlı tarafına yüklemektedir. Gergin bir hâlde devam eden müzakerelerden tekrar harp kararı çıkmaması adına genel bir sohbete girişen tarafları tekrar müzakere gündemine sevk eden, Mirza Hacı Emin ve Mirza Ahmed oldu. Her iki isim de Rauf Paşa ve Aştiyani'nin barış için yetkili olmaları dolayısıyla meseleyi artık çözmeleri gerektiğini söylediler ve bir iki aşiret yüzünden düğümlenen görüşmelerin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için sözü onlara bıraktılar. Bunun üzerine Osmanlı tarafı, aşiretlerin iki devlet arasında paylaşılması önerisini getirdi fakat bu durum, İran Elçisi Aştiyani tarafından buna yetkisi olmadığı gerekçesiyle reddedildi.

Tekrar tıkanan müzakerelerin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için celseye ara verildi. Ertesi gün tekrar toplanan heyete, Osman Paşa ile Cafer Han da iştirak etmişti. Osmanlı tarafı, Cafer Han'ın daha evvel müzakerelere ara verilip Abbas Mirza ile görüşmeye gittiğinde hayırlı bir haberle döneceğini söylemesinden dem vurarak, Cafer Han'ın bu temennisini gerçekleştirmediğini ifade ederek söze girdi. Hatta bu durumun, müzakerelerin yirmi gün kadar ertelenmesine sebebiyet verdiğini de beyan ederek, diplomatik üstünlüğü ele almak için çaba sarf etti. Barışa olumlu baktığını ihsas ettirmek için Osmanlı tarafı, İran'dan tazminat istemekten vazgeçtiğini ve İranlı hacılara gereken kolaylıkların sağlanarak onlara iyi davranılması noktasında adımlar atacağını sözünü verdi. Fakat Murahhas Rauf Paşa, aşiretlerin İran'a bırakılmasını kabul etmemekteydi. Bu durum, tekrar gerginliği tırmandırdı ve İran Elçisi Aştiyani buna mukabil, sınırların tekrar tanzim edilmesi önerisini getirerek ön almaya çalıştı. Hatta İran, Sultan IV. Murad zamanındaki barış antlaşmasından sonra, iki devlet arasındaki sınırların tahkik edilmesi gerekmesine rağmen buna zaman kalmadığını, Nadir Şah ve I. Mahmud arasında imzalanan 1746 Kerden Antlaşması'ndan sonra da şahın vefatı yüzünden sınırların tahkik edilme işleminin akim kaldığını belirtti. İran'a göre bu yüzden sınırlar, tekrar düzenlenebilirdi.

İran'ın bu teklifinin, Osmanlı Devleti'nin aşiretlerden vazgeçmemesi dolayısıyla yapıldığı açık olduğundan Rauf Paşa, zapt edilen tüm toprakların padişahın mülkü olduğunu yineledi ve Osmanlı topraklarının nereler olduğunun herkes tarafından bilindiğini belirtti. Ayrıca Paşa, daha evvel kendisi tarafından Abbas Mirza'yla barışı görüşmek için gönderdiği elçi Hicabizâde Hüseyin Efendi'ye söylenen sözleri hatırlatarak, Abbas Mirza'nın, Sultan II. Mahmud'u amca-i ekremi olarak görüp, istendiği takdirde Hoy'u ve Tebriz'i ondan esirgemeyeceğini beyan etmesinin nereye konacağını İran heyetine sordu. Bu sözlerin, müzakereler esnasında İran heyetinin gösterdiği tavırla çelişki yarattığını beyan eden Rauf Paşa, aşiretlerin İran'a verilmesi noktasındaki direnişini de sürdürdü²⁷.

Rauf Paşa'nın bu tavrı üzerine İran Elçisi Aştiyani aşiretlerden taviz verilemeyeceğini yineleyip, masadan kalmak istediğini beyan etti ve Rauf Paşa da bunu kendilerinin bileceğini söyleyerek âdeta umursamaz ama diplomatik etkisi büyük olan bir tavır takındı. Görüşmelerden sonuç alınmayacağını ve barışın olmayacağını anlayan İran heyetindeki isimlerden Cafer Han ve Mirza Hacı Emin, Elçi Aştiyani'ye yaklaşarak gizlice sohbet ettiler. Cafer Han akabinde, inat uğruna müzakerelerin kesilmesinin uygun olmayacağını ve kendisinin Aştiyani'yi ikna ettiğini belirtmesiyle masaya tekrar dönüldü.

27 BOA, HAT, 1315/51273.

Bu dönüşle birlikte, müzakereleri tıkayan aşiretler hususunda yapılan tekliflerle orta yol bulunmaya çalışıldı. Her iki taraf da aşiretlerin durumunun yapılacak antlaşmada nasıl olması gerektiğine karar verdiler. Mutabakata göre, Osmanlı toprağında bulunan aşiretler, bu topraklarda bulunduğu sürece İran topraklarına tecavüz etmemeliydi. Eğer bu aşiretler, İran topraklarına tecavüz ederse ve buna engel olunamazsa, Osmanlı Devleti bu aşiretleri tekrar kabul etmemeliydi. Diğer yandan bu aşiretler, kendi istekleriyle İran'a giderlerse, Osmanlı Devleti bu duruma mâni olmamalı, tekrar dönerlerse de bu aşiretleri kabul etmemeliydi. Ayrıca aşiretler, İran topraklarına geçtiğinde Osmanlı topraklarına saldırırlarsa, bu durum da İranlı memurlar tarafından engellenmeliydi. Aşiretler meselesini bu şekilde çözen taraflar, en büyük meseleyi halletmişlerdi. İran tarafı, tüccarlarının Müslüman devletlere uygulanan gümrükten istifade edebilmesini, beytü'l-mala kalan İranlıların emvalinin saklanması ve savaş sırasında iki devletin sınırlarına geçenlerin affedilmesini de karara bağlayarak, Osmanlı Devleti'yle uzlaşma sağladı. Mükâleme meclisi, mübadele edilecek temessüklerin yazılmasıyla sona ermiş oldu²⁸.

Sonuç

Osmanlı ve İran devletleri arasındaki yaşanan son savaş olan 1820-1823 harbinden sonra, I. Erzurum Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma, savaşa sebebiyet veren ve bazı açılardan tarihsel temeli olan sorunların da bertaraf edilmesini amaçlamaktaydı. İki ülkeyi savaşa sürükleyen sınır hattında yaşayan Kürt aşiretlerinin hangi devlete ait olması gerektiği üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar, İranlı hacılara Osmanlı memurları tarafından kötü muamele edildiği iddiası, yine İranlı tüccarlara uygulanan ağır gümrük vergisi gibi meseleler, antlaşma öncesi yapılan müzakerelerde tartışmaya açıldı. İran'ın, savaş meydanında göstermiş olduğu askeri başarıyı, diplomatik müzakere sürecinde gösterememesi, antlaşmadan istediği sonucu tam anlamıyla almasının önüne geçti.

Antlaşma öncesinde maddelerin murahhaslar tarafından son hâlinin verildiği temessük metinlerinin oluşturulması için toplanan mükâleme meclisinde yaşananlar, bunun en açık göstergesiydi. Osmanlı Devleti'ni temsilen mecliste bulunan Murahhas Rauf Paşa, İran'ı temsilen müzakerelere katılan Muhammed Ali Aştıyani'ye ve heyetine, diplomatik üstünlük sağlamayı başarmıştı. İran'ın, savaşın başından beri talep ettiği ve kendi ülkesine götürmek istediği aşiretlerin, mesele olarak kendi istekleri doğrultusunda çözülememesindeki en büyük etken de yine Rauf Paşa oldu. Bu durum, nüfus ve silahlı kuvvet olarak kullanılmaya çok müsait olan aşiretlerin, İran'ın tasarrufunda kalmasının önüne geçti ve aylarca bu maddeyi kendi lehine çevirmeye çalışan İran'ın çabaları da sonuçsuz kalmış oldu.

28 BOA, HAT, 1315/51273.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Hatt-ı Hümayun (HAT): 4/15; 769/37173; 1316/51290-D; 793/36838-J; 795/36871; 798/37016; 1315/51273.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C X-XII, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1301.

Azap, Eralp Yaşar, “1820-1823 Osmanlı-İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 2, S. 2, 2020, s. 81-94.

Azap, Eralp Yaşar, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı (Siyaset-Harekât-Lojistik/Organizasyon)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

Azap, Eralp Yaşar, “I. Erzurum Antlaşması Metninde Yapılan Tahrifat ve Antlaşmanın Uygulanmasında Yarattığı Sorunlar”, *Tarih Dergisi*, S. 77, 2022, s. 213-257.

Doğan, Mehmet, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

Kalantari, Yahya, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, İstanbul Üniversitesi, Son Çağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1976.

Mirza Salih, Golamhoseyn, *Esnad-ı Resmi der Revabıt-ı Siyasi-i İran ba İngilis ve Rus ve Osmani*, Cild-i Evvel, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran 1365.

Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237/1241 / 1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000.

Sepehr, Muhammed Taki, *Nasihü't-Tevarih Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, Cild-i Evvel, Tahran 1377.

Soofizadeh, Abdolvahid, “I. ve II. Erzurum Antlaşmasının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 32, S. 54, 2013, 183-194.

Uluerler, Sıtkı, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara 2015.

Uluerler, Sıtkı, “Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 22, S. 2, 2012, s. 308-319.

EKLER

Ek I: Meclis-i Mükâleme Mazbatasının Metni²⁹

Bin iki yüz otuz sekiz senesi mâh-ı Zilkade'nin on üçüncü Bazarirtesi günü Ser'asker Rauf Paşa'nın Erzurum vâlilerine mahsûs sarâyda İran murahhas ilçisi Mîrzâ Muhammed Ali ile vâki' olan meclis-i mükâlemeleri mazbatasıdır

Bundan akdem vâki' olan meclis-i mükâleme mazbatasında beyân ve temhîd kılındığı vechle beyne'd-devleteyn münâza'un-fihâ olan Sebikli ve Haydaranlu 'aşîretleri ba'de'l-musâlaha devleteyn-i fehîmeteyn miyânelerinde dostâne muhâbere ve tarafeynin kuyûdâtına mürâca'at-la hakk kankı tarafda tebeyyün ider ise ol vechle icrâ kılınmak husûsu meşrût olmak berü tarafdan îrâd ve ilç-i mûmâ-ileyh cânibinden tereddüd ve imtinâ' olunarak bi'l-ahare sekiz gün mehel ile devleti tarafından istîzân itmek üzere ilç-i mûmâ-ileyh ısrâr ve berü tarafdan dahi sûret-i muvâfakat izhâr olunmağın Şevvâl-i şerîfin yigirmi dördüncü Pencşembe günü ilç-i mûmâ-ileyh Cafer Han Bey'i devleti tarafına irsâl itmişidi müddet-i mehel güzâr idüb aralıkda ilç-i mûmâ-ileyhden istîfsâr olundıkca kendü dahi istiğrâbda oldığını beyân itmekde iken mûmâ-ileyh Cafer Han mâh-ı Zilkade'nin on üçüncü Bazarirtesi gicesi Erzurum'a vürüd itmekle ferdâsı ilç-i mûmâ-ileyh celb olunub üslûb-ı sâbık üzere Şark Defterdârı el-Hâc Mehmed Said Efendi ve öte tarafdan Mîrzâ Hâcî Emin ve Mîrzâ Ahmed hâzır oldukları hâlde merâsim-i 'âdiye ba'de'l-icrâ meclis tahliye olunarak ba'zı âfâkî sohbetden sonra berü tarafdan Cafer Han vakt-i mev'ûdda gelmeyüb intizâr çekdirdi bârî hayrlu haber ile gelmiş olaydı mevsim-i muhârebe mürûr itmeksizin şu maslahat-ı hayriyye netîce-pezir olsun yâhûd herkes işine baksun dûr dirâz sohbet lâzım diğildir dinüldükde ilç-i mûmâ-ileyh Devlet-i İraniyye'nin hüsn-i hitâm-ı musâlaha-i hayriyye akdem âmâli olub Naibü's-Saltanata-i Devlet-i İraniyye Şehzâde Abbas Mîrzâ cenâbları tarafından bu def'a vürüd iden tahrîrâtında Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmaniyye'ye ve be-tahsîs şevketlü kerâmetlü ulu pâdişâh Sultân Mahmud Han efendimizin dergâhlarına pederimin ve özümün meyl ve muhabbetimiz ve hulûs-ı tavîyetimiz derece-i kemâle vâsıl ve bir zamânda halel-pezir olmakdan vikâyesine ri'âyetimiz hadd-ı gâyete bâliğ iken 'avârız-ı ma'lûme hasebiyle beyne'd-devleteyn vâki' olan küdüretten hasbe'l-kader zir-i destimize dâhil olan kılâ' ve arâzî-i Devlet-i 'Aliyye ve birkaç seneden berü bi'z-zarûr sarf eylediğimiz emvâl-i vâfire ve müddet-i medîdeden berü hilâf-ı ahd u şart hüccâc ve tüccârımızdan alınan emvâl-i mütekâsire hiç gözümüzde olmayub mahzâ cihet-i câmi'a-i İslâmiyye'ye mebnî ve ulu pâdişâhın dergâhına olan hulûs u muhabbet-i kadîmeye mübtenî kılâ' ve arâzî-i merkûme tamâmiyle redd ve mesârif-ı vâki'amızdan ve hüccâc ve tüccârımızın hesâba gelmez zarar ve hasâretlerinden sarf-ı nazar olunarak birkaç sene mukaddem taht-ı ra'iyyetimizden arâzî-i Devlet-i 'Aliyye'ye firâr iden Haydaranlı ve Sebikli 'aşîretlerinden bir mikdâr evlerin ber-mûceb-i 'ahd tarafımızda redd olunmak üzere musâlahayı kabul itmişken bunların kat'-ı nizâ'ları musâlahadan sonra beyne'd-devleteyn fasl olunmağa ta'lik ile ta'vik olunmasından istiğrâb eylemiş ve bu 'aşîretlerin reddi Devlet-i İraniyye'nin kat'î matlûbu olduğundan benim bu mâddeyi istîzânımı takbîh eylemişdür dimekle berü tarafdan bu sözler Devlet-i 'Aliyye'nin bi-hakkın îrâd eylediği kelâmlar ve iddi'â eylediği şeylerdür beyne'd-devleteyn vâki' olan 'ahd u şartın vikâyesine Devlet-i 'Aliyye'nin himmet-i seniyye-i kâmile her ân masrûf ve derkâr iken bilâ-sebeb İraniyyân tarafından Memâlik-i Mahrûse-i

²⁹ BOA, HAT, 1315/51273.

Devlet-i ‘Aliyye’ye tecâvüz ve ahâlî ve sekenesine bunca hasâret ile nakz-ı ‘ahd ve i‘lân-ı harb olunmağın Devlet-i ‘Aliyye dahi mukâbele-i bi’l-misl ile mu‘âmeleye mecbûr olarak pek çok mesârife zarûrî dûçâr oldu İran Devleti’nin mesârıfı var ise kendü ihtiyâriyle olmuştur ve gâfleten zabt olunan mahallerin terki mücib-i minnet değildir ki Devlet-i ‘Aliyye’nin mülkidür ma‘hazâ bunlar ‘asker ve istihkâmdan hâlî olub iki yüz âdem gönderülse tasarruf mümkün ve âsân iken Devlet-i İraniyye tarafından tecdîd-i sulha hâhiş ibrâz olunduğundan berü taraftan dahi mu‘âmele-i hasmâne lâyık görülmeyerek netîce-i maslahata intizâren te‘hîr kılınmışdı ve el-yevm manzûrunuz olan külliyetlü ‘askerimiz re’s-i hudûdda olub Revan ve Azerbaycan’ı gözlerine kesdirmüş ve ruhsatımıza muntazır olmuşlardır ve ‘aşireteyn-i mezkûreteyn fi’l-asl Devlet-i ‘Aliyye teba‘asından olmak hasebiyle bir neferinden geçmez eğer maslahata muvâfık haberiniz gelmiş ise sözü kesin olmadığı hâlde beyhûde vakt geçirilmesün dinildükde öte taraftan iki devlet dostluk esnâsında birbirine memleket bahş idebilür lakin bu ‘aşiretler Devlet-i İraniyye’nin kadîm re‘âyâsı ve ülkasında emlâk ve arâzî ve mesken tedârik itmiş teba‘ası oldukları cümle ‘indinde müsellemler iken bu ‘aşiretlerden Devlet-i ‘Aliyye arâzisine firâr iden re‘âyâmızın bir neferinden Devlet-i İraniyye keff-i yed itmek ihtimâli yokdur ve bu iddî‘âda ısrârımız tama‘a mebnî olmayub bunlar hem re‘âyâmız olmak cihetiyle isterüz ve hem aralık aralık berü taraftan öte tarafa ve öte taraftan berü tarafa nakl iderek ve paşalarınız sahâbet eyleyerek tarafeynde envâ‘-ı fesâd ikâ‘ıyla devleteyn-i ‘aliyyeteyn beyninde müstahkem olan silm ü safvet bi’l-ahare mübeddel-i küdüret olmasına bâ‘is ve bâdî olduklarından def‘-i mazarat zımında taleb eyletüz Devlet-i İraniyye Devlet-i ‘Aliyye’nin bunca irâdesine mutâba‘at itmişken kendü il ve teba‘asını dahi terk itmek zıll-ı ‘azîmdür ve ta‘vîk husûsunu kabûle me‘zûniyetim olmayub bununla şu maslahat-ı hayriyyeyi ibtâl idersenüz dökülecek kanın vebâli size ‘â‘iddür bundan sonra bu tarafta ikâmeti müceb-i maslahat dahi kalmaz demekle berü taraftan pek güzel murâdullah böyle imiş lakin harbe sebebiyet yine sizin beyhûde ısrârınız olmağla inşaallahu te‘âlâ gayretullah zuhûruyla ahz-ı intikâm olunacaktır ilçi beyin ifâdesi muhâribüz demek olmağla artık âfâkî sohbe bakalum dinilerek tarafeyn ülkasının havâ ve mahsûlâtına dâ‘ir ba‘zı sohbet esnâsında Mîrzâ Hâcî Emin ile Mîrzâ Ahmed kelâmı yine maslahat cânibine sevk idüb bizler iki devletin hayr-hâhı ve bende-i kemterleri olub lakin bizim sohbetlerimiz hüccet olmaz cenâb-ı âlînin ile ilçi han dinleyüb eğlenesüz bizler defterdâr efendi ile sohbet idelüm diyerek söze girüb böyle bir mikdâr evden ‘ibâret olan iki habîs ‘aşiretin ta‘vîk mâddesini ilçi han kabûl itmez ve redd mâddesini ser‘asker paşa kabûl buyurmaz bu cihetle tecdîd-i harb u kıtâl tahakkuk idecek ve netîcesi emr-i meçhûl bir kötü mâdde tahaddüs eyleyecek iki murahhas bu bitmiş maslahat-ı hayriyyeyi şu ednâ şey için kırmak hayr-hâhlıklarına münâfidür ruhsat-ı kâmileleri üzre bu mâddenin bu vechle beynini bulsalar ki Sebikli ‘Aşireti Devlet-i ‘Aliyye tarafında ve Haydaranlu ‘Aşireti Devlet-i İraniyye cânibinde birağılıb ta‘vîk lafzı tayy u ilkâ ile Devlet-i İraniyye’nin hâtrına fi’l-cümle ri‘âyet bulunarak maslahat kat‘ ve musâlaha mün‘akid olsa yahşi olmaz mı didiklerinde ilçi-i mûmâ-ileyh ‘aşiret hakkında redd mâ‘adâ sûrete me‘zûniyetim yokdur bilâ-müceb te‘hîrimiz tecvîz buyurulmasın ve tarafeyn maslahatına meşğûl olsun kader yerin bulsa gerekdür dimiş ise de Mîrzâ-yı mûmâ-ileyhimâ hele bu gice tarafeyn mülâhaza ile yarın cem‘ olalım dimelerüyle berü taraftan üzerlerine varulmayarak def‘-i meclis olunmuşdı ferdâsı Salı günü yine ilçi-i mûmâ-ileyh celb ile berü taraftan Osman Paşa hazretleri ve öte taraftan Cafer Han Bey ‘ilâve olunarak defterdâr efendi ve Mîrzâ Hâcî Emin ve Mîrzâ Ahmed hâzır oldukları hâlde ‘akd-ı meclis olunub berü taraftan

Cafer Han Bey'e hitâb ile burdan gider iken maslahatın hitâmı haberiyle gelürüm musâlaha-i hayriyye biter dimişidiniz sözünüz gibi çıkmadı yorulduğumuz 'abes olduğundan başka muhârebe maslahatının yigirmi gün kadar te'hîrine bâ'is oldunuz dinildükde ilçi bey bu havâliye göre mevsim-i muhârebe henüz_geldi_harb tül vakte muhtâc olmayub tarafeyn 'askeri hudûdlarda hâzır ve gâlibiyet ve mağlûbiyet bir günde belki bir sâ'atde hâsıl olacağı zâhirdür ancak maslahat şeh-i 'aceleden bi-hakkın iddi'â eyledüğünüz şu illerin Devlet-i İraniyye'ye reddiyle maslahat-ı hayriyyeden olan musâlahayı ta'cıl buyurmanız yahşi şeydür demekle berü taraftan beyne'd-devleteyn husûl-ı silm u safvet husûsunda mesâ'î-i hayr-hâhânemiz derkâr olub Devlet-i 'Aliyye'nin bi-hakkın iddi'â eyledüğü tazmîn-i mesârifât ve istirdâd-ı emvâl-ı mağsûbe mâddelerinden dahi sarf-ı nazar olunarak teshîl-i maslahat-ı hayriyyeye himmet olundu ve hüccâcınız hakkında dahi Surre-i Hümâyûn Emîni'nin nezâreti inzimâmiyle emr-i himâyetleri iltizâm kılındı lakin il mâddesi siz bizimdür deyü iddi'â eyledüğünüz gibi biz dahi 'âleme ma'lûm olduğu üzere Devlet-i 'Aliyye teba'asındandır bilürüz redd ve terk mümkün değildir dinildükde öte taraftan zımân ve emvâl-i mağsûbe mâddelerinde müstereküz ve İran hüccâcının ezâ ve ızrârdan vikâyetine ibtidârunuz şurûtu icrâ ile devletinizin şânını sıyânetdür zîrâ her sene fermânlar virirsünüz nâfiz olmaz bunlar ile İran Devleti'ne imtinân olunamaz Devlet-i İraniyye bu kadar mâl sarfı ve 'asker itlâfiyla aldığı kılâ' ve arâziyi bilâ-zarûretin Devlet-i 'Aliyye'ye 'ivazsuz redd ve teslîm ider iken imtinânı revâ görmüyorsunuz 'uhûd-ı kadîme ve şerâyit-i sâbikanın ibkâsıyla sulha me'mûr iken Devlet-i 'Aliyye toprağına geçen illerimizün teslîmiyle redd kararî şurûtuna ri'âyet itmeyüb beyhûde mücâdele ve ba'de'l-musâlaha kuyûdât tettebbu'uyla müzâkereye ta'lik ideyorsunuz çünkü böyledür biz dahi 'ale'l-ıtlâk hudûdu kabûl itmeyüz anı dahi tahkîk ve temyîz ve tefrîk için kuyûd tettebbu'una ta'lik idesüz Nadir Şâh zamânında olan sulhda hudûd mâddesi Sultân Murad Han-ı Râbi' musâlahasına havâle olunmuş ve hudûdun tahkîk olunması tasrîh kılınmışdır ol vakt ise tahkîk-i hudûda zamân kalmayub 'akîb-i sulhda Nadir Şâh'ın fevti ve Devlet-i İraniyye'de ihtilâl tekevvünü ile İran Devleti'nin ba'zı kılâ' ve arâzisi Devlet-i 'Aliyye yedinde kaldığı ma'lûm ise de şâh ve şehzâde hazretlerinin pâdişâh-ı Âl-i Osman hazretlerine kemâl-i hulûs ve muhabbetlerine binâ'en şimdiye kadar kâle alınmamışdır demekle berü taraftan bunlar 'abes söz oluyor Devlet-i 'Aliyye'nin arâzisini redd müstelzim-i minnet olamaz mülk-i mevrûs-ı pâdişâhîdür Eleşgird hâlî ve Bayezid'de dahi iki yüz kadar âdeminiz olmağla 'avn-i hakkla anları ele almak pek âsân iken mücerred Devlet-i İraniyye tarafından rağbet olunan musâlahanın netîcesine intizâr ile hasmâne mu'âmele lâyıf görülmemişdi ve Devlet-i 'Aliyye'nin hudûd ve sınır-ı kadîmesi cümle 'indinde ma'lûm olub şübhe olunacak ve evvel ve âhir tahkîke muhtâc olacak maslahat değildir şâh ve şehzâde hazretlerinin taraf-ı eşref-i hazret-i mülûkâneye hulûs ve muhabbetlerin îrâd ediyorsunuz hattâ şehzâde cenâbları Hicâbî Efendi'ye ben 'amûca-i ekremimden Hoy ve Tebriz'i bile dirîğ itmem deyü şifâhen dahi ifâde itmişler idi Devlet-i 'Aliyye teba'asından olduğu güneş gibi âşikâr olan 'aşîretlerin bî-vech iddi'âsında bu derece ısrârınız evvelki sözlerle muhâlif olmuyor mu hâsılı şu 'aşîretlerin redd ve teslîmi muhâldür bununla terk-i sulh idersenüz inşâallahu te'âlâ Devlet-i 'Aliyye hakkında gayretullah zuhûruyla mahz-ı hayr olacağında şübhe yokdur dinilmekle ilçi-i mûmâ-ileyh İran Devleti dahi teba'asından olan illerin bir neferinden keff-i yed itmez bu sûretde beni murahhas idesüz yarın çıkarım demekle siz bilürsünüz dinilerek iki taraf dahi sükût ile biraz vakt geçdükdün sonra Mîrzâ Ahmed meclisden münfa'ilâne 'avdet ve Cafer Han ile Mîrzâ Hâcî Emin ilçiyeye yaklaşub hafî sohbe mübâ-

deret idüb berü tarafdan dahi onlara niğâh olunmayarak âfâkî musâhabet esnâsında Cafer Han ilçinin yanından çekilüb ‘aşîret mâddesinde ilçi bey ta‘lîki kabûl itmez siz dahi reddi tecvîz itmezsünüz iki murahhas böyle ‘inâdlarında musırr olarak şu maslahat-ı hayriyyeyi fevt ideceksünüz bu makûle mevâdd-ı cesîmede bir mâdde-i cüz’iyyeyi devletlerine kabûl itdiremeyecek zâtları devletleri murahhas itmez şu ‘aşîret mâddesinde ta‘vîk olmamak ve redd bulunmak üzere ben ilçi beye bir sûret-i ifâde eyledüm ve kabûl itdirdüm muvâfakat buyurmaz isenüz bundan ötesi yokdur deyü Hâcî Mîrzâ ile berâber bu ‘aşîretlerden el-yevm Devlet-i ‘Aliyye toprağında sâkin bulunanlar yine sâkin olsunlar redd ve teslîm olunmasun lakin bunlar turmaz ihtiyârlarıyla giçerler ise Devlet-i ‘Aliyye bunlara sahâbet ve men‘ itmesün dimeleriyle bunların üzerine tarafeynden vâfir sohbet güzerân idüb ilçi-i mûmâ-ileyh güyâ yine pek de rızâ göstermeyerek bunların iki devletin arasına bürûdet ilkâsına sebep olmuşlardur yine tek turmazlar İran hudûduna hasâret iderler bizim murâdımız beyne’d-devleteyn hâsıl olacak musâfâtın devâmıdır demekle berü tarafdan Devlet-i ‘Aliyye anların muhâfazasına himmet ider hilâf-ı şart İran cânibine anlardan tecâvüz ve hasâret olmaz dinilince ilçi-i mûmâ-ileyh yigirmi seneden berü bilürüz kankı şart icrâ oluyor diyerek tüccâr ve hüccâcları ve firârî tesâhubu sohbetlerini açub bu tarafdan dahi iktizâsına göre mukâbele olunarak biraz dahi kıl u kâlden sonra nihâyetü’l-emr ‘aşâyir-i merkûmeden el-yevm Devlet-i ‘Aliyye toprağında bulunanlar bu tarafda oldukca İran hudûduna tecâvüz ve hasâret iderler ise men‘ ve terbiyelerine serhaddât-ı Devlet-i ‘Aliyye me’ mûrları taraflarından dikkat olunub eğer tecâvüzî hareketden ferâgat itmez ve serhaddât me’ mûrları tarafından takayyüd olunamaz ise ba‘de-ezîn tesâhublarından keff-i yed olunmak ve eğer kendü rızâ ve ihtiyârlarıyla yine İran ülkasına geçerler ise Devlet-i ‘Aliyye bunları men‘ itmeyüb ve ol tarafa geçdükdün sonra tekrar Devlet-i ‘Aliyye toprağına giçerler ise kat‘en tesâhub ve kabûl olunmamak ve eğer bunlar İran tarafına geçüb Devlet-i ‘Aliyye hudûduna tecâvüz ve hasâret iderler ise Devlet-i İraniyye serhaddâtı zâbitânı dahi men‘-i tecâvüz ve tasallutlarına dikkat eylemek üzere karâr virildikden sonra ilçi-i mûmâ-ileyh sohbeti tüccârlar hakkında gümrük mâddesi Efrenc devletleri gümrüğüne kıyâs olunması ve emvâl-i müteveffâ beytü’l-mâlcılar yedinde telef olduğu ifâdesiyle ‘aynen hıfz kılınması ve tarafeyne geçmiş olanların ‘afv-ı seyiyî’âtları mâddelerine ve sâ’ire tahvîl itmekle berü tarafdan siz İslâm’ dansınız Frenk devletlerini kıyâs münâsib değıldür ve maslahat-ı dâhiliyyemize muzırrdur dinilerek bunun üzerine söz çok uzamayub mevâdd-ı merkûmeye dahi temessükde münderic ve mezkûr olduğu üzere faysal virilerek tarafeyn mübâdele olunacak temessükleri terkîm ile mukâbele ve mübâdele olunmak üzere meclise hitâm virilmişdür emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir

III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı Kütüphanesi ve Vakfettiği Kitaplar

Muhammed Özler* - Kadir Demirel**

Öz

III. Mustafa tarafından kurulan Bostancılar Ocağı Kütüphanesi hakkında bazı bilgiler bulunuyorsa da söz konusu kütüphane ile ilgili şimdiye dek müstakil ve kapsamlı bir inceleme yapılmamıştır. Osmanlı kütüphaneciliğinin zirveye çıktığı XVIII. yüzyılda tesis edilmiş olan bu kütüphane hakkındaki bilgilerin sınırlı oluşu ve kitaplarının kataloğunun yayınlanmamış olması da adı geçen kütüphanenin kültürel değerinin anlaşılmasını güçleştirmiştir.

Osmanlı kütüphaneciliğine katkıda bulunmak amacıyla vakfiye ve arşiv kaynakları temel alınarak kaleme alınan bu makale; giriş, iki ana bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Giriş kısmında kısaca III. Mustafa'nın hayatından bahsederek onun kitaplara duyduğu ilgiyi açıklayacak ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında padişahlar tarafından kurulan kütüphanelere ait örnekleri sunacağız. Birinci bölümde Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nin kuruluşu, işleyişi, personelleri, personel ücretleri, fizikî yapısı ve kütüphanedeki kitapların Lâleli Kütüphanesi'ne aktarılma sürecini değerlendireceğiz. İkinci bölümde ise kütüphanenin kataloğunu tanıttikten sonra kitaplarla ilgili istatistiksel bilgiler verecek, vakfedilen kitapların hangi konulara ait olduğunu belirtecek ve ana hatlarıyla kitapların özelliklerine değineceğiz. Ekler bölümünde de kütüphanede bulunan kitapların tam listesini, kütüphaneye ait muhasebe kayıtları ile kütüphane kitaplarının Lâleli Kütüphanesi'ne taşınması sürecine dair belgeleri neşredeceğiz.

Anahtar Kelimeler: III. Mustafa, Kütüphane, Kitap, Osmanlı Kitap Kültürü, Bostancılar Ocağı Kütüphanesi.

* Uzman, Türk Tarih Kurumu, Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü; Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı - Specialist, Turkish Historical Society, Department of Scientifical Studies; PhD Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Discipline of Modern History, Ankara/TÜRKİYE, mozler@ttk.gov.tr <https://orcid.org/0000-0002-4511-3047>

** Uzman, Türk Tarih Kurumu, Kurum Arşivi Müdürlüğü - Specialist, Turkish Historical Society, Directorate of Institutional Archives, Ankara/TÜRKİYE, kdemirel@ttk.gov.tr <https://orcid.org/0000-0002-5062-1927>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır/This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

III. Mustafa's Bostancılar Ocağı Library and the Books Donated by Him

Abstract

Although there is some information about the Library of Bostancılar Ocağı founded by III. Mustafa, an independent and comprehensive study has not been made about the library in question until now. The limited information about this library, which was established in the eighteenth century when the Ottoman librarianship reached its peak, and the fact that the catalog of its books has not been published, made it difficult to understand the cultural value of the aforementioned library.

In order to contribute to the Ottoman librarianship, this article was written on the basis of the charter of the waqf and archive sources; it consists of an introduction, two main sections, and appendices. In the introduction, by talking briefly about III. Mustafa's life, we will explain his interest in books, and present examples of libraries established by sultans in the first half of the eighteenth century. In the first part, we will evaluate the establishment of the Library of Bostancılar Ocağı, its operation, personnel, personnel wages, physical structure, and the process of transferring its books to the Lâleli Library. In the second part, after introducing the catalog of the library, we will give statistical information about the books, indicate the subjects of the books, and talk about the characteristics of the books in general. In the appendices, we will publish the full list of the books in the library, the accounting records of the library and the documents regarding the process of transferring the library's books to the Lâleli Library.

Keywords: Mustafa III, Library, Book, Ottoman Book Culture, The Library of Bostancılar Ocağı.

Giriş: III. Mustafa ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Padişah Kütüphanelerine Genel Bir Bakış

III. Mustafa 28 Ocak 1717'de Edirne'de doğmuştur. Babası III. Ahmed, annesi ise Mihrişah Emine Sultan'dır. Babasından sonra tahta çıkan I. Mahmud ve III. Osman dönemlerine rastlayan şehzadelik yılları, bu padişahların erkek çocukları olmamasına rağmen sıkıntılı ve kasvetli geçmiştir.¹ Ancak hükümdarlık yolundaki tek rakibi olan ağabeyi Şehzade Mehmed'in ani ölümü onu tahtın tek varisi yapmıştır (22 Aralık 1756). Kısa süre sonra da III. Osman'ın 30 Ekim 1757'de vefat etmesiyle tahta çıkmış ve yaklaşık on yedi yıl hüküm sürmüştür.

Padişah olduktan hemen sonra yenilenmesi gereken beratlardan alınacak harçları yarı yarıya düşürmesi, hacıların güvenli bir şekilde kutsal topraklara ulaşmasını temin etmek için önlemler alması, Evkâf-ı Haremeyn Mukataası'nın idare şeklini düzene koymaya çalışması, yolsuzluğu engellemeye yönelik çabaları ve saray giderlerini azaltması devlet işlerini yakından takip etmeye gayret ettiği ve malî düzene önem verdiğini göstermektedir. Sınırlı kalsa da askerî sahada bir dizi ıslahat hareketine giriştiği görülmektedir.² Boğaz kalelerinin tahkimi, bazı yeni gemiler yapımı, Baron de Tott vasıtasıyla Tophane ve Topçu Ocağı'nın düzenlenmesi ve yeni toplar dökümü hususundaki gayretleri I. Abdülhamid ve özellikle de III. Selim devri uygulamalarına örnek teşkil etmiştir.³

1 Cem Görür, *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi Bilgileri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik 2020, s. 23-26.

2 Kemal Beydilli, "III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi", *Kitâb-ı Hedâyâ (Hedda Reindl-Kiel Armağanı)*, *Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten*, ed. Sevgi Ağcagül-Henning Sivert, Bonn University Press, Bonn 2019, s. 197-203; Beydilli, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 31, 2020, s. 280-281.

3 Bekir Sıtkı Baykal, "Mustafa III", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)*, C 8, 1979, s. 701; İsmail

III. Mustafa imar ve inşa faaliyetlerine de önem vererek 1766 İstanbul depreminin neden olduğu ağır tahribatın izlerini silmeye çalışmıştır. Yedikule ve Edirnekapı bölgeleri başta olmak üzere İstanbul'un tamamını tahrip eden bu büyük depremde yıkılan evlerin yanı sıra Fatih Camii başta olmak üzere 173 cami ve hamamın hasar gördüğü, şehir surlarında yer yer yıkılmalar olduğu, han, çarşı, sarnıç, değirmen ve ahır gibi pek çok yapının da depremden etkilenildiği anlaşılmaktadır.⁴ Fâtih Camii'ni yeniden yaptırmakla birlikte Eyüp Sultan Camii, Dâvud Paşa Kasrı, Baruthâne-i Âmire, Kapalı Çarşı, Saraçhane, Tophane, Kızkulesi, surlar, bentler ve yeniçeri odaları gibi yıkılan veya hasar gören yerleri yeniden inşa ve tamir ettirerek şehrin imarında önemli bir rol üstlenmiştir.⁵ Depremden bağımsız olarak Üsküdar⁶, Kadıköy ve Paşabahçe'de de birer cami yaptırmış, imaret, çarşı, dükkân, çeşme, sebil, cami, türbe, medrese, han ve mumhane gibi pek çok yapıyı kapsayan Lâleli Külliyesi'ni de vücuda getirmiştir.⁷

III. Mustafa kaynaklarda devlet işlerine önem veren, kabiliyetli, muhakeme yeteneğine sahip, merhametli, hayır sever, cömert, kadim gelenek ve kaidelere saygılı, adaletli ve tutumlu bir kişi olarak anlatılmaktadır. Yine ilim ve irfan sahiplerini himaye etmesi ve sarayda ilim meclisleri düzenlemesiyle de tanınmıştır. Hat sanatı, cilt yapımı ve kitaplarla da yakından ilgilenmiştir. Özellikle de ilm-i nücûma⁸ dair olan kitaplara özel ilgi duymuştur.⁹ Lâleli ve Bostancılar Ocağı'nda kurduğu kütüphaneler onun kitap ve kütüphaneler konusundaki hassasiyetinin delilleridir.¹⁰

Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C 4/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982 s. 342; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 9.

4 Erhan Afyoncu - Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri: Bildiriler*, 22-23 Mayıs 2000, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 85-90.

5 Beydilli, "Mustafa III", s. 288.

6 III. Mustafa'nın Üsküdar'da yaptırdığı cami daha çok Ayazma Camii olarak anılır. Bu camiyi annesi Mihrişah Emine Sultan ve ağabeyi Şehzade Süleyman adına yaptırmıştır. Semavi Eyice, "Ayazma Camii", *DİA*, C 4, 1991, s. 230.

7 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Lâleli Külliyesi", *DİA*, C 27, 2003, s. 86.

8 Yıldızların insanları ve olayları etkilediği inancına dayanan ilim dalı, astroloji, yıldız falcılığı. Ayrıntılı bilgi için bk. Tevfik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *DİA*, C 22, 2000, s. 124-126; Tevfik Fehd, "İlm-i Felek", *DİA*, C 22, 2000, s. 126-129.

9 III. Mustafa, ilm-i nücûma aşırı derecede düşkün olup eşref saatsiz iş görmeyen ve talihe inanan bir kimse olarak da bilinirdi. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 343.

Sadrazam Ragıb Paşa'nın vefatı üzerine paşanın kitaplarının içinde yer alan bir nücûm risalesinin buldurularak kendisine verilmesini emretmişti. "Benim vezirim, Hatibzâde ile Kitapçı Zihni Efendi'yi çağırıp, merhûm Ragıb Paşa'nın kitaplarından kat'â nücûma dâir bir mecmu'a çıkmadı. Suâl edesiz. Büyük hanımın hanesinde kitapları var imiş. Maldan geçdim. Acem'den bir nücûm risâlesi var idi. Merhûm kendisi medh eyledi idi. Bugün yarın virecek idi. Bakalım ne derler. Hanımdan kitaplarını talep, içinden öyle nücûma dâirlerini alub küsûrunu gönderirim". Bk. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar", *Bellekten*, C 41, S. 163, 1977, s. 531; İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 273; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.), 531/28 (Bu belgenin eski yer numarası TS.MA.e., 2456/2'dir). Aynı kitapla ilgili başka bir hattında da şöyle diyor: "Nücûm risalesidir. Harem'de değildir. Aradığımız nücûmdur. Zihni Efendi'de olmak gerek. Nücûm âlemine dair zâyîçeli bir risaledir. Acem'de mâlik olmuş. Enderun'a gelmedi. Harem'deki kitapları gördüm. Zihnî perişan söylüyor. Kendidedir. Hatibzâde bilmek gerek. Nücûma dair bir risaledir". Bk. BOA, TS.MA.e, 790/25.

10 III. Mustafa devri Osmanlı kütüphaneleri hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1988, s. 100-107; İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphanecilik Geleneği", *Yeni*

III. Mustafa'dan önce tahta çıkan III. Ahmed (1703-1730), I. Mahmud (1730-1754) ve III. Osman (1754-1757) devirlerinde hem İstanbul'da hem de taşrada çok sayıda kütüphane kurulmuştur. Bu bakımdan bu yüzyıl Osmanlı kütüphanecilik tarihi açısından mühim bir dönem olmuştur. III. Ahmed, Topkapı Sarayı, Yeni Camii ve Turhan Valide Sultan Türbesi yanında yaptırdığı üç kütüphaneyle bu alanda dikkate değer gelişmeler kaydetmiştir.¹¹ I. Mahmud da Ayasofya, Fatih, Galatasaray, Belgrad ve Vidin'de büyük kütüphaneler kurarak kütüphane kurma hususunda mühim bir mevki elde etmiştir.¹² Hatta I. Mahmud dönemi kütüphane yap-tırmanın, kitap bağışlamanın ve kitap koleksiyoneri olmanın en yaygın olduğu devir olması münasebetiyle Osmanlı kütüphaneciliğinin *altın çağı* olarak değerlendirilmektedir.¹³ Yine III. Osman da I. Mahmud'un yapmayı tasarladığı ancak ömrünün vefa etmemesi nedeniyle tamamlayamadığı büyük bir kütüphaneyi itmam etmiş ve burayı kendi ismine izafeten *Nur-ı Osmanî* adıyla açmaya muvaffak olmuştur. III. Osman bu kütüphane koydurduğu 5031 cilt kitapla XVIII. yüzyılın en zengin kütüphanesini tesis etmiştir.¹⁴

Padişahlar tarafından çeşitli dönemlerde dini, bilimsel ve edebiyat ile ilgili konularda kitap toplama ve kütüphane oluşturma geleneksel bir hal almıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren padişahlar, vezir-i azamlar, padişah hanımları, şehzadeler, darüssaade ağaları, defterdarlar, şeyhülislam ve diğer devlet görevlileri eğitim kurumları, ibadethaneler, külliye ve bu kurumların içerisinde ya da bağımsız binalara sahip kütüphaneler kurmuşlardır. Kurulan kütüphanelerin hemen hepsi vakıf kurumları olarak kurulmuş, amaçları, yönetimi, gelir-giderleri, personeli, personel özellikleri, sayıları ve dermeleri ile ilgili bilgiler de vakfiyelerinde yer almıştır¹⁵. Bu bağlamda III. Mustafa'nın da seleflerini takip ederek Lâleli Külliyesi'ndeki medresesi içine bir kütüphane ile Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'ni kurması kitaplara verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Her ne kadar Lâleli'deki kütüphanesinin 1802-1803 yılları arasında III. Selim tarafından kurulduğu yönünde görüşler¹⁶ bulunsa da burada III. Mustafa tarafından bir kütüphane kurulduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki III. Mustafa'nın vakıflarına ait 642 numaralı defterde iki kez açıkça ifade edilmektedir:

Türkiye, C VI, S. 34, Ankara 2000, s. 65-67; İsmail E. Erünsal, "Ottoman Foundation Libraries: Their History and Organization", *Osmanlı Araştırmaları*, C XXX, 2007, s. 45-46; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 233-246; İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri", *Yavuz Argıt Armağanı*, yay. haz. M. Birol Ülker, İstanbul 2010, s. 72-74; İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Döneminde İstanbul Kütüphaneleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Edebiyat, Kültür, Sanat*, ed. Çoşkun Yılmaz, C VII, İBB Kültür AŞ. - İSAM, İstanbul 2015, s. 595-596; İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 269-282.

11 M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, C 2, 1989, s. 38.

12 Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, C 27, 2003, s. 352.

13 Müjgan Cunbur, "Onsekizinci Yüzyılda Bir Okul Kütüphanesinin Açılışı", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C IX, S. 1-2, Ankara 1960, s. 1; Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 241-242; Hatice Aynur, "I. Mahmud'un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri", *Kitaplara Vakfedilen Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, C 2, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, s. 681.

14 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 270; Fikret Sarıcaoğlu, "Osman III", *DİA*, C 33, 2007, s. 458.

15 Hakan Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *OTAM*, S. 19, 2006, s. 57.

16 Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1957, s. 43; Şemim Emsen, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C IX, S. 1-2, Ankara 1960, s. 24.

... Vâkıf-ı müşârun-ileyhin [III. Mustafa] *Lâleli Câmi'-i Şerîfi civârında kâ'in medresesi derûnunda olan kütübhânesinde mevzû' kütüb-i şerîfe* tam kütübhâne tertîbi olmayub nâkıs olduğuna ...¹⁷

... Vâkıf-ı müşârun-ileyhin [III. Mustafa] *Lâleli Câmi'-i Şerîfi civârında kâ'in medresesi derûnunda olan kütübhâne-i münîfesi fi'l-asl mevzû' olan kütüb-i şerîfesi* tam kütübhâne tertîbi olmayub nâkıs olduğuna ...¹⁸

Bu iki kayıt Lâleli'de III. Mustafa tarafından bir kütüphane kurulduğunu ispatlamaktadır. Bu kütüphaneye daha sonra III. Selim tarafından görevliler tayin edilmiş ve kitap sayısı da artırılarak daha sistemli hale getirilmiştir.

Yine II. Mahmud döneminde III. Mustafa'nın diğer kütüphanesi olan Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nin kitaplarının da bu kütüphaneye aktarıldığı vakıf kayıtlarından görülmektedir:

*Sultân Mustafa Hân tâbe serâhu hazretlerinin Sarây-ı Cedîd-i Âmirede mülgâ Bostâniyân Kışlağı derûnunda kâ'in kütübhâne-i münîfesinde hâfız-ı kütüpleri mevcûd oldukları hâlde kuyûduna ve kütübhâne defterine tatbîkan ma'rifet-i şer'le devr olunması muktezâsı nizâmından ise de hayli müddetten berü ve yoklanmadığından başka lâyıkiyla mütâla'a ideri olmayub mürûr-ı ezmine ile telefi müceb olacağından gayrı vâkıf-ı müşârun-ileyhin *Lâleli Câmi'-i Şerîfi civârında kâ'in medresesi derûnunda olan kütübhânesinde mevzû' kütüb-i şerîfe tām kütübhâne tertîbi olmayub nâkıs olduğuna ve Enderun-ı Hümâyûn-ı meymenet-meşhûnda vâki' aden-âşiyân Gazi Sultân Ahmed Hân hazretlerinin kütübhâne-i celîlesi tām ve mükemmel olub ol-vechile sâ'ir kütübhânedен müstağnî olduğuna nazâran sâlifü'z-zikr kışlağ-ı mezbûr derûnunda vâki' kütübhânesinde mevcûd bulunan kütüb-i şerîfe hâfız-ı kütüpleri ma'rifet-i şer'le ba'de'd-devr zikr olunan Lâleli Kütübhânesi'ne nakl ve kütüb-i sâ'ireye ilâve ile ...*¹⁹*

Bu kayıt Lâleli Kütüphanesi'nin zamanla işlevini kaybetmek üzere iken Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'ndeki kitapların buraya aktarılması suretiyle birtakım düzenlemelere tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır.

1869'da yapılan bir sayımda bu kütüphanede 3833 kitabın bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Kütüphanenin içinde bulunduğu Lâleli Medresesi 1911'deki Aksaray yangınında büyük oranda yanmışsa da kitaplar bu yangından kurtulmuştur. Buradaki kitaplar 1914 yılında Sultansevim'de kurulan kütüphaneye, 1918 yılında ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.²¹ Kitapların çoğunun üzerinde III. Mustafa'nın vakıf mührü bulunuyorsa da bütün bu süreç neticesinde Süleymaniye Kütüphanesi'nin Lâleli bölümünde bulunan kitapların hangilerinin Lâleli Kütüphanesi'nden hangilerinin de Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nden geldiğini söylemek şüphesiz zordur.²²

17 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), 642, s. 103.

18 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 275.

19 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 331.

20 Nilüfer Ateş, "1896 Tarihli Bir Sayım Listesi Işığında İstanbul Vakıf Kütüphaneleri", *Diyanet İlmî Dergi*, S. 58, 2022, s. 806.

21 Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 165; Dener, *age.*, s. 43; Erünsal, "Lâleli Kütüphanesi", *DİA*, C 27, 2003, s. 89; Nevzat Kaya, "Süleymaniye Kütüphanesi", *DİA*, C 38, 2010, s. 121.

22 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 275.

I- Bostancılar Ocağı Kütüphanesi

III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı'nda kurduğu kütüphaneye ait bilgiler buranın bir vakıf eseri olmasından dolayı vakfiyesinden elde edilmektedir.²³ Yine kütüphanedeki kitapların listesine de Osmanlı Arşivi'ndeki bir katalogdan ulaşılmaktadır.²⁴ Hem vakfiye hem de katalog 1774 tarihini taşımaktaysa da kütüphaneye ait muhasebe kayıtları bu kütüphanenin 1768'de faaliyette olduğunu göstermektedir.²⁵ Ayrıca kütüphanenin kapıcısının (bevvab) vefat etmesi üzerine yerine 1768 yılında İbrahim isminde birinin tayin olunduğu bilgisi bulunmaktadır.²⁶ Yine 1800'de İngiliz Elçisi Dr. Hunt ile birlikte Bizans dönemine ait yazmaları araştırmak için İstanbul'a gelen Carlyle, 20 Kasım 1800'de Lincoln piskoposuna yazdığı mektupta bu kütüphaneyi ziyaret ettiğini, kütüphanenin kapısının üzerindeki Arapça kitabeyi gördüğünü ifade ederek buranın 1767 yılında III. Mustafa tarafından kurulduğunu yazmaktadır. İlgili mektupta kütüphane tarihiyle ilgili kısım şu şekildedir:

... Kütüphanenin kilitli olan ve kilidine mühür takılmış olan dış kapısına geldik; üzerinde, 1767 yılında hem camiye hem de kütüphaneyi kuran, şimdiki imparatorun babası Sultan Mustafa'nın adını ve unvanlarını içeren kısa bir Arapça kitabe vardır ...²⁷

Bu bilgiler bir araya getirildiğinde kütüphanenin 1767 yılında tesis edildiği ve 1768'de de faaliyette olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Carlyle'nin mektubunda kütüphanenin mimarî yapısı hakkında bilgiler de bulunmaktadır:

... Kütüphanenin kenarları Yunan haçı biçimindedir. Haçın bir kolu oda değildir, geri kalan üç kol ise merkez ile beraber kütüphaneyi teşkil eder. Kapıdan oda olmayan yere girilir. Tepesinde Arapça "güven içinde girin" yazar. Kütüphane hayal edilebileceğinden daha küçüktür. Bir koldan öbür kola 12 metre bile yoktur. Görünüşü ise hoş ve zariftir. Kütüphanenin ortasının tepesinde kubbe vardır, o da dört tane güzel mermer sütun ile desteklenmiştir. Buradan üç kola ayrılan girintilerin hepsinin üçü yukarıda üçü aşağıda olmak üzere altışar penceresi vardır. Bu kadar çok sayıdaki pencere sayesinde kütüphanenin müthiş bir ışıkla aydınlanmaması elde değildir. Haçın üç kolundaki dörder tane olan kitap dolapları sade, gösterişsiz ama tertiplidir. Raflarının güvenliği asma kilit ve kütüphanecinin mühürü ile sağlanan, katlanabilen telli dolaplardan oluşur. Kitaplar enlemesine ve üst üste durmaktadır. İsimleri de dışarıya görünen kenarlarında yazar ...²⁸

23 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 275. İsmail E. Erünsal'ın çalışmalarında bu defter *Kasa 187* olarak geçmektedir. Muhtemelen katalogların yenilenmesi neticesinde defterin yeni numarası 1406 olmuştur. Konu hakkında daha sonra yapılacak araştırmalarda bir karışıklığa neden olmamak için bu açıklamayı yapmanın yararlı olacağını düşünmekteyiz.

24 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 275; BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.), 3305.

25 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 275; BOA, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.), 5624.

26 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 276.

27 Muhtemelen Carlyle, bu tarihi kütüphanenin önündeki kitabeden görmüştür. Bk. Robert Walpole, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, London 1817, s. 171; Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 276. Carlyle'nin İstanbul'daki araştırmaları hakkında bk. Nafiye Nihan Yıldız, *XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Kitap Kültürü ve Kütüphaneler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

28 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 276; Walpole, *age.*, s. 171-172; Yıldız, *agt.*, s. 143.

Görüldüğü üzere Carlyle kütüphaneyi ana hatlarıyla anlatmıştır. Bu anlatıyı özetlemek gerekirse bu kütüphanenin hoş ve zarif görüldüğü, uzunluğunun 10-11 metre civarında olduğu, toplam dört kollu olup bir kolu hariç diğer üç kolunda kitapların yerleştirildiği ile bu üç kolda toplam on iki telli kitap dolabının bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine kütüphane on sekiz penceresi olmasından dolayı aydınlıktır. Kitaplar, isimleri okunulabilecek şekilde enlemesine üst üste konmuş bir vaziyette dizilmiştir.

Kütüphanenin vakfiyesi, 1768 tarihli muhasebe kaydı ve kataloğu da kütüphanenin işleyiş biçimi ile personeli ve bu personelin ücretleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Öncelikle vakfiyede tayin edilen görevli sayısı ile muhasebe kaydında isimleri zikredilenlerin sayısının birbirine eşit olduğunu belirtmek gerekir. Bu iki kaynaktaki verilere göre kütüphanedeki toplam personel sayısı kırkıdır. Kütüphane personelini; nâzır, ders-i âmm, şeyhü'l-kurrâ, ta'lîm-i hat, kâtib, hâfız-ı kütübler (3 kişi), ders halifeleri (27 kişi), ferraşlar (3 kişi), bevvâb ve mücellid oluşturmaktadır.

Tablo I: Bostancılar Ocağı Kütüphanesi Personeli ve Ücretleri²⁹

Kütübhane Personeli	Günlük Ücret (Akçe)
Nâzır	20
Ders-i âmm	200
Şeyhü'l-kurrâ	40
Ta'lîm-i hat	30
Kâtib	20
Hâfız-ı kütüb-i evvel	24
Hâfız-ı kütüb-i sânî	20
Hâfız-ı kütüb-i sâlis	20
Ders halifesi (27 kişi)	Kişi başı 10
Ferraş (3 Kişi)	Kişi başı 10
Bevvâb	10
Mücellid	10
Toplam Kişi Sayısı: 40	Günlük Maliyet: 694 Akçe

Kütüphane personelinin arasında ders-i âmm, şeyhü'l-kurrâ, ta'lîm-i hat ve ders halifelerinin yer almasından bu kütüphanenin aynı zamanda bir eğitim-öğretim yeri olarak kullanıldığı da göstermektedir.³⁰ Ayrıca bir keşif defterindeki bilgiye göre ders-i âmmolar için Bostancılar Ocağı içinde oda tahsis edilmiştir.³¹ Yine kütüphaneye tayin edilen bazı personel için diğer kütüphanelerde pek fazla görünmeyen bazı şartlar aranmaktadır. Örneğin katib-i kütüb olacakların Bostancılar Ocağı'ndaki caminin imamı olması ile ikinci hâfız-ı kütübün aynı caminin müez-

²⁹ VGMA, 1406, s. 358-360; BOA, EV.HMH.d., 5624.

³⁰ VGMA, 1406, s. 358-360; BOA, EV.HMH.d., 5624; Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 276.

³¹ BOA, TS.MA.d., 4754, vr. 2b.

zini olması şartı vardır.³² Ayrıca muhasebe kaydından kütüphanenin nâzırı olduğu anlaşılan Osman Efendi'nin görevi hakkında da şöyle denilmektedir:

“Nâzır-ı kütüb-i kütübhâne-i hümayûn Osman Efendi: Beher sene Ramazân-ı şerîfde hâfız-ı kütüb olanlar ve kâtib-i kütüb olanlar muvâcehelerinde kütübhâne-i hümayûnda mevcûd kitâbları ta‘dâd ve ma‘mûlün bih defter ile mukâbele ve tatbîk eylemek şartı berâtında şerh virile.”

Bu kayıttan Osman Efendi'nin her yılın ramazan ayında hâfız-ı kütübler ve kâtib-i kütübler ile birlikte kütüphanede bulunan kitapları saymak ve kitaplar hakkında daha önceden tutulmuş defterdeki bilgiler üzerinden mevcut kitap sayısını karşılaştırmakla mükellef olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphanenin diğer personelinin de klasik Osmanlı kütüphane sistemi göz önüne alındığında vakfiyelerde belirtilen vazifeleri yerine getirmekle görevli oldukları aşikardır.³³

Yine kütüphane personellerinin görevlerini bizzat kendilerinin yapması gerektiği, yerlerine vekil tayin etmemeleri ve vazifelerinden feragat etmelerinin yasaklandığı anlaşılmaktadır. Kütüphane personelinden vefat eden ve emekli olanlar olursa bu kimselerin görevlerinin dışarıdan kimseye verilmemesi ile boşalan kadrolara Bostancılar Ocağı'ndan ehil kişilerin tayin edilmesi şartı bulunmaktadır. Ayrıca kütüphaneye yapılacak atamaların, vakfın mütevellî makamı ve kütüphane nâzirinin arzı doğrultusunda gerçekleştirilmesi usulü benimsenmiştir.³⁴

Katalogun başında bulunan hatt-ı hümayûn suretinde de kütüphanenin kuralları hakkında bazı bilgiler vardır:

Derûn-ı defterde mastûrû'l-esâmî olan kütüb-i memhûreyi Bostaniyân odalarına müceddeden binâ eylediğim kütübhâneye vakfeyledim. Gerekdür ki, nâzır-ı vakf-ı hümayûnum olanlar gerek Enderun ricâline ve gerek Bostancıbaşılara ve gerek sâir zî-kuvvet kimesnelere kütübhânenen hârice çıkarub virmeyeler. Kim ki bu hatt-ı hümayûnum ile âmil olmaya gazab u kahr-ı pâdişâhîye mazhar ola. Ve hîn-i tatbîkde mühürlerine ihtimâm idüb mührü olmayanları kabûl eylemeyeler. Bu vechile nizâmına sa'y ve ri'âyet idenler dünyâ ve 'ukbâda ber-hurdâr olalar.³⁵

III. Mustafa'ya ait olup katalogun başına konan bu hatt-ı hümayûnla uyulması gereken temel kurallar belirtilmiştir. Bu kuralların başında kütüphane dışına kitap çıkarılmasının kesin bir dille yasaklanmış olması gelmektedir. Hatta gerek Enderun'dan bir kişi olsun gerek bostancıbaşı olsun gerekse mevki bakımından güçlü kimseler için dahi bu kuralın esnetilmemesi emredilmektedir. Bu kurala uymayanların padişah tarafından cezalandırılacağı *kim ki bu hatt-ı hümayûnum ile âmil olmaya gazab u kahr-ı pâdişâhîye mazhar ola* ifadesinden açıkça anlaşıl-

32 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 276; Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, C 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 24. İkinci hâfız-ı kütübün aynı caminin müezzini olması şartı muhasebe kaydında farklılık göstermektedir. Kayıttan Bostancılar Ocağı'ndaki caminin müezzininin aynı zamanda kütüphanenin bevvâbı olacağı ifade edilmektedir: “Bostaniyân câmii' müezzini Mehmed bevvâb: Bostaniyan Ocağında her kim müezzin olur ise hidmet-i mezbûr kendüsüne meşrûut olmak üzere berâtında şerh virile”. Bk. BOA, EV.HMH.d., 5624.

33 Osmanlı kütüphanelerinde istihdam edilen personelin görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 397-472.

34 BOA, EV.HMH.d., 5624.

35 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, s. 276; BOA, TS.MA.d., 3305, vr. 1b.

maktadır. Dikkat edilmesi istenilen son husus ise üzerinde mühür olmayan kitapların kütüphaneye alınmaması gerektiğidir.

Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nin kuruluşundan itibaren kaç yıl faaliyet gösterdiği kesin olarak bilinmemektedir. Yukarıda da zikredildiği üzere kütüphanenin 1767 yılında tesis edildiği ve 1768'de de faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Yine Carlyle'nin 20 Kasım 1800'de Lincoln piskoposuna yazdığı mektupta kütüphanenin kapısının mühürlü olduğunu belirtmesi kütüphanenin söz konusu tarihte kapalı olduğunu göstermektedir³⁶. Ancak bu kütüphaneye III. Selim (1789-1807) tarafından *Tarikat-ı Muhammediye* isimli eserden yirmi yedi nüsha konulmuş olması buranın en azından III. Selim'in padişahlığının ilk döneminde faaliyette olduğunu düşündürmektedir.³⁷ Yine tarihsiz olsa da bir belge üzerindeki hatt-ı hümayûndan, kütüphanenin III. Selim döneminde açık olduğu bir kez daha teyit edilmiş ve burada *Buhârî-i Şerîf* okumaları yapıldığı anlaşılmıştır.³⁸ Konu hakkında daha çok bilgiye ulaşmak amacıyla III. Mustafa'nın vakıflarına ait muhasebe bilançoları, hademe, irad ve masraf defterleri gibi pek çok kaynak taranmıştır. Netice itibarıyla III. Mustafa'nın vakıflarına ait iki hademe defteri tespit edilmiştir. Bu defterlerden ilki 1790³⁹ ikincisi ise 1822⁴⁰ tarihli. 1790 tarihli bir hademe defterinde Bostancılar Ocağı Kütüphanesi personeli hakkında birtakım kayıtlar tespit edilmişse de 1822 tarihli defterde bu kütüphaneye ait bilgiye rastlanamamakla birlikte sadece Enderun Kütüphanesi'ne ait bir kayıt bulunmaktadır. Ayrıca farklı zamanlarda kütüphanenin ve kütüphane hocalarına ait odalarının zaman zaman tamir edildiği, kütüphanenin bazı ihtiyaçlarının karşılandığı ile kitapların onarımı ve yenilenmesi hususlarına dair bilgilere de ulaşılmıştır.⁴¹ Öncelikle 1790 tarihli III. Selim'in vakıflarında müstahdem olanları içeren defterdeki bilgileri

36 İncelenen arşiv vesikalarında bu mührün geçici olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

37 BOA, Evkaf Defterleri (EV.d.), 45204, s. 107. Bu eserin tam adı *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye*'dir. Hz. Peygamber'in sünnetini yaşarın kılma ve müslüman toplumu, inanç ve ibadet hayatına sirayet eden bidatlara karşı uyarma gayesiyle yazılan bu eser, hayatının son yıllarında kaleme almış olması sebebiyle müellifin düşünce dünyasını tam olarak yansıtır niteliktedir. XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun dinî ve ahlâkî bunalımlarına dair tesbit ve tanımlamaları, eseri klasik anlamda bir ahlâk-tasavvuf kaynağı olmasının yanı sıra sosyal tarih açısından da değerli kılmaktadır. Arapça olan eserin sade bir dille ve sohbet üslûbunda yazılmış olması, yer yer konuların soru-cevap şeklinde ele alınması ve numaralandırılması, bazı bölümlerin sonunda ele alınan başlıkların bir liste halinde sunulması içeriğin zihinde yer etmesini sağladığı gibi anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* ele aldığı konunun önemi ve üslûbu kadar, yazılışından yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkan ve Osmanlı ilim ve kültür hayatında ciddi etkileri olan Kadızâdeliler ile Sivasîler arasındaki mücadelenin de etkisiyle çok tartışılmış ve günümüze kadar devam eden yaygın ilgiye mazhar olmuş bir eserdir. Bu bağlamda kütüphaneye bu eserden 27 adet konulmuş olması normal karşılanabilir. Bk. Huriye Martı, "et-Tarikatü'l-Muhammediyye", *DİA*, C 40, 2019, s. 106.

38 Belge, kütüphanede Buhârî-i Şerîf okuyan beş kişiye tayinat verildiği hakkındadır. Belgenin üzerinde bu kişilere verilecek para hakkında III. Selim'in el yazısıyla "*Haremeyn hazinesinden masraf kayd oluna*" ifadesi bulunmaktadır. Bk. BOA, HAT, 1475/22.

39 BOA, EV.HMH.d., 5308, vr. 6b-7a.

40 BOA, EV.HMH.d., 8743.

41 Kütüphanin temizlenmesinde kullanılmak üzere süpürge verildiği hakkında 1778 tarihli bir kayıt için bk. BOA, EV.HMH.d., 6111, vr. 3a. Kütüphanedeki kitapların tamiri, muhafazası ve yenilenmesi hakkında 1799 tarihli iki kayıt için bk. BOA, EV.HMH.d., 7520, vr. 3a; BOA, EV.HMH.d., 7522, vr. 3a. Kütüphanenin ve kütüphane hocalarına ait odalarının zaman zaman tamir edildiği hakkında 1801 ve 1803 tarihli üç kayıt için bk. BOA, EV.HMH.d., 7642, vr. 3a; BOA, EV.HMH.d., 7645, vr. 3a; BOA, EV.HMH.d., 7772, vr. 3a. Yine aynı konu hakkında 1805 tarihli bir kayıt için bk. BOA, EV.HMH.d., 7881, vr. 3b. Kütüphanenin kiremitlerinin değiştirildiği hakkında 1813 tarihli bir kayıt için bk. BOA, EV.HMH.d., 8120, vr. 5a. Kütüphane hocalarına ait odalarının tamiri hakkında 1815 ve 1816 tarihli iki kayıt için bk. BOA, EV.HMH.d., 8417, vr. 3b; BOA, EV.HMH.d., 8301, vr. 5b.

değerlendirmek yerinde olacaktır.⁴² Personel sayısında herhangi bir değişiklik olmadığı görülmekle birlikte personelin yanına düşülen şerhlerde kütüphanede yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerinin ipuçlarını içeren veriler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre kütüphanenin ders hocasının haftanın salı ve cuma günleri dışında kalan beş günü boyunca ders verdiği anlaşılmaktadır. Şeyhü'l-kurrânın da haftanın üçüncü ve cuma günlerinde Kur'an dersi verdiği görülmektedir. Yine meşk hocasının da perşembe ve pazar günlerinde yazı talimi yaptırıldığı ifade edilmektedir. Böylece kütüphaneye kayıtlı yirmi yedi ders halifesinin haftanın yedi günü boyunca aktif olarak farklı konularda eğitildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kütüphane katibinin aynı zamanda Bostancılar Ocağı Camii'nin imamı ve bevâbının da aynı caminin müezzini olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır.

1790 tarihli defterdeki veriler, kütüphanede yapılan *Buhârî-i Şerîf* okumaları hakkındaki III. Selim'in hatt-ı hümayûnu, aynı padişahın tarihi bilinmemekle birlikte *Tarikat-ı Muhammediye* isimli eseri bu kütüphaneye koydurması, Carlyle'nin 1800 yılında kütüphanenin kapalı olduğunu söylemesi ve 1822 tarihli defterde kütüphane personeli hakkında herhangi bir kaydın olmaması kütüphanenin 1800'den az bir zaman önce açık olduğunu kesinleştiriyorsa da bu bilgiler kütüphanenin hangi tarihte faaliyetini sonlandırdığına kesin bir cevap vermeye hâlâ imkan tanımamaktadır. Buradan çıkarılacak tek sonuç kütüphanenin faaliyetine 1790 ila 1800 yılları arasında son verdiğidir. Yine farklı zamanlarda kütüphanenin ve kütüphane hocalarına ait odalarının zaman zaman tamir edildiği ile kitapların onarımı ve yenilenmesi konularına dair az da olsa geç tarihli defterlerde bulunan kayıtlar bir karmaşa doğurmaktadır. Bu karmaşayı çözüme kavuşturmak için kütüphanedeki kitapların II. Mahmud döneminde (1808-1839) Lâleli Kütüphanesi'ne taşınması süreci irdelenmelidir. Kayıtlara göre kütüphanenin *hayli müddetten beri* ilgisiz kaldığı ve *öteden beri yoklanmadığından* dolayı içindeki kitapların kütüphane dışına çıkarılarak elden ele dolaşmaya başlayacağından endişe edilmiştir.⁴³ Yine kitapların zaman geçtikçe olduğu yerde zarar göreceği de düşünülmüştür.⁴⁴ Ayrıca bu kitapların Lâleli Kütüphanesi'nin kitap mevcudundaki eksikliği tamamlayacak nitelikte olması ve Lâleli Külliyesi'nde bulunan medrese öğrencilerinin de bu kitaplardan faydalanmalarının daha hayırlı bir iş olacağı ileri sürülmüştür.⁴⁵ Tüm bu endişe ve gerekçeler neticesinde II. Mahmud'un onayıyla 1831 yılında Bostancılar Ocağı Kütüphanesi kitapları Lâleli Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.⁴⁶ Devir işlemleri öncesinde kütüphanedeki kitaplar sayılmış ve defteri tutulmuştur.⁴⁷ Tüm bu bilgiler

42 Defterin kütüphane personeli hakkındaki kısmında “ ‘an cemâ ‘at-i hademe-i kütübhâne-i hazret-i cihânbâri der Ocağ-ı Bostâniyân der hadîka-i hâssa der Sarây-ı Cedîd-i ‘Âmire” ifadesi bulunmaktadır.

43 VGMA, 642, s. 103, 145. Kayıtlarda kütüphanenin ilgisiz kaldığı ve uzun zamandır yoklanmadığı ifade edilmişse de bu süre hakkında bir bilgi verilmemiştir.

44 VGMA, 642, s. 103, 145. Kitapların telef olabileceği endişesi kısmen de olsa gerçekleşmiştir. 1831'de yapılan sayıma göre 8 cilt kitap zayı olmuştur. Bu kitaplar için bk. BOA, EV.d., 45204, Ek 111/1.

45 “... Lâleli Câmî '-i Şerîfi civârında kâ'in medresesi derûnunda olan kütübhânesinde mevzû ' kütüb-i şerîfe tâm kütübhâne tertîbi olmayub nâkis olduğuna ... hem noksânı tekmîl ve hem talebe-i ulûma envâ '-i nef'-i külli ve fevâ'id-i kesireyi müstevcib olacağı ...”. Bk. VGMA, 642, s. 103, 145.

46 Tüm bu endişe ve gerekçeler bir takrîrle II. Mahmud'a iletilmiştir. II. Mahmud kitapların taşınması hususunda takrîrin üzerine bir hatt-ı hümayûn yazmıştır: “Manzûrum olmuştur. İşbu takrîrde beyân ve istizân olduğun üzere tanzîmine bakılması vâki 'â münâsib ve envâ '-i fevâ'idi müceb olacağı emr ve aşîkâr olmağla tıbkı takrîrin vehile Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsebesi kalemine kayd ile evkâf-ı hümayûnumuz defterlerine ilm u haberi tahrîriyle tasviyesine ibtidâr olunsun”. Bk. BOA, HAT, 1584/6.

47 Söz konusu defterin başında “Mağfiret-nişân merhûm Sultân Mustafa Hân hazretlerinin vakfiyyesi sûretidir ve Enderun-ı Hümayûnda vâki ' Bostâniyân Ocağında kâ'in kütübhâne-i celilede mevcûd olan kitâbların

bir arada düşünüldüğünde 1800'den 1831 yılına kadar geçen zaman dilimi içerisinde kütüphane binası ve kitapların tamamen kaderine terk edilmediği anlaşılmaktadır.

II- Vakfedilen Kitaplar

III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'ni kapsayan vakfiyesinde kitapların isimleri bulunmamaktadır. Söz konusu vakfiyede sadece kütüphane personeli ile personelin ücretleri konusunda bilgiler bulunmaktadır. Ekler kısmında tam listesi verilecek olan kitapların kataloğu Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri Fonu'nda bulunmaktadır.⁴⁸ Katalogun ilk sayfasında “*Sarây-ı Hümayûnda merhûm Sultân Mustafa Hân Kütübhânesi'nin defteridir*” ibaresi yer almaktadır. Katalogta toplam 902 kitap bulunmaktadır. Bu kitapların toplam cild sayısı 1458 olmakla beraber dört kitabın cilt bilgisi yazılmamıştır. Ayrıca kitapların fizikî özellikleri, satır sayısı ve hangi yazı çeşidi ile kaleme alındıkları belirtilmemiştir. Ancak kitapların sahip olduğu özellikler kütüphanenin Lâleli'ye aktarılırken tutulan defterinde yer almaktadır.⁴⁹

Tablo II: Kitap Türleri, Eser ve Cild Sayıları

Kitapların Türü	Eser	Cild
Tefâsîr	103	174
Ehâdis-i Şerif	112	182
Fıkıh-ı Şerif	110	246
Usul-i Fıkıh-ı Şerif	16	20
İlm-i Kelâm	57	142
Usûl-i Adâb ve Hikmet ve Mantık	59	102
İlm-i Muayene	24	43
İlm-i Tasavvuf	96	100
İlm-i Tıbb	33	33
Lugat	42	58
İlm-i Nahv ve Sarf	84	210
Tevârih	36	42
Divan ve Edeb	84	90
Müteferrik	16	16
Toplam	902	1458

Tabloda görüleceği üzere III. Mustafa sayı itibarıyla zengin sayılabilecek bir kütüphane kurmuştur. Kitaplar konuları bağlamında incelendiğinde kütüphanede en fazla hadis, fıkıh, tefsir,

defteridir ki be-müfredât zikr ve beyân olunur” ifadesi yer almaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere defterde III. Mustafa'nın vakıflarına ait vakfiye suretleri ve Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nde bulunan kitapların listesi bulunmaktadır. III. Selim'in kütüphaneye koydurduğu *Tarikat-ı Muhammediye* isimli kitapla ilgili kayıt da söz konusu listenin en altına eklenmiştir. Kitaplarla ilgili kısım için bk. BOA, EV.d., 45204, s. 81-107.

48 BOA, TS.MA.d., 3305.

49 BOA, EV.d., 45204, s. 81-107.

tasavvuf, edebiyat, nahv ve sarfa dair eserlerin bulunduğu görülmektedir. Yine bu eserleri sayı bakımından sırasıyla adâb, kelâm, lügat, tarih, tıp, muayene ve fıkıh usulü kitapları takip etmektedir.

Katalogda yer alan bütün kitaplar hakkında ayrı ayrı bilgi vermek bu çalışmanın boyutlarını aşacağından Kur'an-ı Kerîmler ve tarih kitaplarından bahsedilecektir.⁵⁰ Kur'an-ı Kerîmlerin toplam sayısı 17'dir. Yedisi büyük boy olup satır sayıları 11 ila 15 arasındadır. 17 adet Kur'an-ı Kerim'in 13'ünün hattatı bellidir. Hattatların isimleri; Şükrullah, Halil, Hafız Ali, Hafız Bekir, Ahmed, İbrahim, Hafız Mehmed, Mustafa Şakirî, Osman, Hafız Ömer, Muhammed Said ve Ahmed el-Haşim'dir. Kur'an-ı Kerim'ler dışında kalan diğer nüshaların müstensihlerinin isimleri belli değildir. Ayrıca kütüphane katalogunda talik hattıyla yazılmış ve satır sayısı 19 olan bir Mesnevî-i Şerîf de bulunmaktadır. Şüphesiz bu eser de kütüphanede yer alan önemli bir kitaptır. Ayrıca burada belirtmek gerekir ki III. Mustafa nücûma çok fazla ilgi duymasına rağmen kitaplar arasında nücûma dair bir eser bulunmamaktadır. Muhtemelen III. Mustafa nücûm kitaplarını kolaylıkla ulaşabileceği bir yerde tutmaktaydı.

Tarih kitaplarının adedi 36 olup toplam cild sayısı ise 42'dir. Tarih kitaplarının arasında bir Târih-i Cihannümâ bulunmaktadır ki satır sayısı 31'dir. Yine 2 ciltten oluşan Târih-i Naimâ da ilk vekâyinâme olması bakımından kütüphane koleksiyonunun önemli bir parçasıdır. Birinci cildin satır sayısı 33 olup ikincinin ise 23'dür. El yazması olan son kitap ise Takvîmü't-Tevârihdır. Bu eserin satır sayısı 27'dir. Bunlar dışında Taberî Tercümesi, Târihü'n-Nuhbe, Târih-i Çelebizâde Asım Efendi, Târih-i Hocazâde, Târih-i Tercüme-i Ferec, Silsilenâme, Târih-i Ağvan ve Nasihatnâme, Timurhân, Peçevî, İbnü'l-Amîd, Gülşen-i Hulefâ, Hümâyûnnâme, Battal Gazi, Tezkere-i Evliyâ, Muhammed Tüsterî Tarihi, Siyer-i Veysi, Kabusnâme, İskendernâme, Hadîkatü'l-Vüzerâ, Acâyibü'l-Mahlûkât, Ahvâl-i Gazavât-ı Bosna, Kıssa-i Selâtin, Tercümânü'd-Düstûr fi Havâdisi'l-Ezmine ve'd-Duhûr, Hulefâ, Kısas-ı Enbiyâ, Fâkihetü'l-Hulefâ, Târih-i Raşid, Târih-i Mirhân, Enisü'l-Celîl, Netâyicü'l-Fünûn, Kelile ve Dimne, Tuhfetü'l-Kibâr ve Âl-i Osmân kütüphane katalogunda tarihe dair olan kitaplar başlığı altında yer almaktadır. Kitaplar incelendiğinde kütüphanede İslam tarihinden Osmanlı tarihine kadar pek çok konuyu içeren eserin bulunduğunu söylemek mümkündür. Yine Kelile ve Dimne ile Kabusnâme gibi nasihatnâme türü eserlerin olması da dikkat çekicidir.

Kütüphane envanteri incelendiğinde birden fazla kitabın *mahfaza* adı verilen kutuların içinde tutulduğu görülmektedir. “*Kitâb-ı Hadîs-i Erba'în ve Duânâme-i Ebussuud fî Mahfaza-i Vâhide I*” örneğinde de görüleceği üzere hem *Kitâb-ı Hadîs-i Erba'în* hem de *Duânâme-i Ebussuud* isimli birbirinden farklı olan iki ayrı eser bir kutu içine konmuştur. Yine “*Kitâb-ı Şerh-i Akâyid Üç Aded fî Mahfaza-i Vâhide I*” örneğinden anlaşılacağı üzere aynı isimli eserlerin de bir kutu içinde muhafaza edilebildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mecmualarda da benzer bir durum görülmektedir. “*Mecmu'a-i Ta'lim ve Mûte'allim ve Evrâd-ı Yahya*” isimli eserler tek bir cilt olarak gösterilmiş olmasına rağmen ayrı ayrı eserlerdir.⁵¹

Kütüphanede kitaplar dışında hattatlar tarafından kaleme alınan güzel yazı örneklerinin bir araya getirilmesiyle elde edilen ceride ve murakkalar da bulunmaktadır. Muhtemelen kütüp-

50 Kitapların özellikleri 45204 (BOA, EV.d.) numaralı defterden alınmıştır.

51 Bu gibi eserler “Ek I” kısmında dipnotlarda gösterilmiştir.

hanede hat dersleri verilmesinden dolayı bu yazı örnekleri kütüphane envanterine eklenmiştir. Bu ceride ve murakkalar; *rika*, *sülüs* ve *nesih* hatlarıyla yazılmış güzel yazı örneklerini içermektedir. Ayrıca bu yazıların hattatlarının kimler olduğu hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Ömer bin Nasuh Paşa, Hocazade, Hafız Osman Efendi, Derviş Ali, Mehmed bin Ömer, Ramazan Efendi, Hamdullah bin Mustafa Dede söz konusu ceride ve murakkalardaki güzel yazı örneklerinin hattatları olarak zikredilmektedir. Bunlardan Ömer bin Nasuh Paşa, Tophâneli Mahmud Nûri'den sülüs ve nesih hatlarını meşkederek icâzet almış bir kimse olmakla beraber sarayda beratlarla tuğra çeken bir hattattı.⁵²

Sonuç

Bu makalede, vakıf ve arşiv kaynaklarından yola çıkılarak III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı Kütüphanesi ve kitapları anlatılmış olup kütüphane ile ilgili yeni bilgiler ortaya çıkarılarak kitapların listesi neşredilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı kütüphaneciliğine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı padişahlarının vakıflar aracılığıyla ilmî çalışmalara verdiği destek III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı Kütüphanesi özelinde ele alınmıştır. Bununla birlikte XVIII. yüzyılın ilk yarısında tahta çıkan padişahlar tarafından kurulan kütüphanelerden de örnekler verilerek padişahların kitaba verdiği değer gösterilmeye çalışılmıştır.

Kütüphane personelinin sayısı ile bu personelin aldığı ücretler kütüphaneye ait vakfiye ve muhasebe kayıtlarından elde edilen veriler doğrultusunda açıklanmıştır. Personel sayısının kırk olması kütüphanenin geniş bir kadroya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kütüphane personeli arasında ders-i âmm, ders halifeleri ve hat hocasının bulunması burada aynı zamanda eğitim-öğretim faaliyetlerinin de yapıldığını işaretidir. Yine ilk defa bu çalışmada kütüphanede verilen eğitim-öğretim programına dair yeni bilgiler sunulmuştur. Bu bakımdan bu kütüphanenin pek çok kütüphaneden ayrılan bazı hususiyetlere sahip olduğu ortaya konmuştur.

Kütüphanenin faaliyette olduğu süre hakkında yeni bulgulara rastlanmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda 1790 ve 1822 tarihli defterlerdeki veriler, kütüphanede yapılan *Buhâri-i Şerîf* okumaları hakkındaki III. Selim'in hatt-ı hümayûnu ve aynı padişahın tarihi bilinmemekle birlikte *Tarîkat-ı Muhammediye* isimli eserden yirmi yedi nüshayı bu kütüphaneye koydurması gibi bilgiler yoktur. Bu verilerden yola çıkılarak kütüphanenin 1790 ila 1800 yılları arasında faaliyetine son verdiği ileri sürülmüştür.

XVIII. yüzyılın en büyük kütüphanesinin III. Osman tarafından kurulan Nuruosmaniye Kütüphanesi olduğu ve bu kütüphanede de 5031 cilt kitabın bulunduğu düşünüldüğünde Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nin de 1458 ciltlik bir külliyyatla bu asrın önemli kütüphanelerinden biri olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine kütüphanenin tüm alanları kapsayacak nitelikte kitapları barındırması buranın kaynak bakımından zengin bir kütüphane olduğunu göstermektedir.

52 Hasan Aksoy, "Ömer Efendi, Nasuhsâzâde", *DİA*, C 34, 2007, s. 59. Hafız Osman Efendi'nin de aklâm-ı sittede devir açan meşhur Türk hattatı olduğu varsayılabilir ancak isminin yanına babasının adının yazılmaması kesin hüküm vermek için yeterli görünmemektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmanın Tasarlanması	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Veri Toplanması	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Veri Analizi	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Makalenin Yazımı	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.): 5308, 5624, 6111, 7520, 7642, 7645, 7881, 8120, 8301, 8417, 8743.

Evkaf Defterleri (EV.d.): 45204.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1475/22, 1584/6.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.): 418/32, 531/28, 790/25.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 3305, 4754.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA),

Defter No: 642, 1406.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Afyoncu, Erhan - Mete, Zekai, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri: Bildiriler, 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 85-92.

Aksoy, Hasan "Ömer Efendi, Nasuhpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 34, 2007, s. 59.

Aktepe, M. Münir, "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 2, 1989, s. 34-38.

Anameriç, Hakan, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *OTAM*, S. 19, 2006, s. 53-78.

Ateş, Nilüfer, "1896 Tarihli Bir Sayım Listesi Işığında İstanbul Vakıf Kütüphaneleri", *Diyanet İlmî Dergi*, S. 58, 2022, s. 791-836.

Aynur, Hatice, "I. Mahmûd'un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri", *Kitaplara Vakfedilen Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, C 2, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, s. 681-734.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Mustafa III", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)*, C 8, 1979, s. 700-708.

Beydilli, Kemal, "III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi", *Kitâb-ı Hedâyâ (Hedda Reindl-Kiel Armağanı)*, Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten, Sevgi Ağcagül-Henning Sivert, Bonn University Press, 2019 Bonn, s. 189-245.

Beydilli, Kemal, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 31, 2020, s. 280-283

Cunbur, Müjgan. "Onsekizinci Yüzyılda Bir Okul Kütüphanesinin Açılışı", *Türk Kütüphaneler Derneği Bülteni*, C IX, S. 1-2, Ankara 1960, s. 1-5.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Lâleli Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 27, 2003, s. 86-89.

Dener, Halit, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1957.

- Emsen, Şemim, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C IX, S. 1-2, Ankara 1960, s. 14-35.
- Erünsal, İsmail E., *Türk Kütüphaneleri Tarihi II Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1988.
- Erünsal, İsmail E., “Osmanlı Döneminde İstanbul Kütüphaneleri”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Edebiyat, Kültür, Sanat*, ed. Çoşkun Yılmaz, C VII, İBB Kültür AŞ. - İSAM, İstanbul 2015, s. 578-601.
- Erünsal, İsmail E., “Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri”, *Yavuz Argıt Armağanı*, yay. haz. M. Birol Ülker, İstanbul 2010, s. 51-108.
- Erünsal, İsmail E., “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphanecilik Geleneği”, *Yeni Türkiye*, C VI, S. 34, Ankara 2000, s. 56-73.
- Erünsal, İsmail E., “Lâleli Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 27, 2003, s. 89.
- Erünsal, İsmail E., “Ottoman Foundation Libraries: Their History and Organization”, *Osmanlı Araştırmaları*, C XXX, 2007, s. 31-86.
- Erünsal, İsmail E., *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Erünsal, İsmail E., *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş, 3. Baskı, İstanbul 2020.
- Eyice, Semavi, “Ayazma Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 4, 1991, s. 230-231.
- Fehd, Tevfik, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 22, 2000, s. 124-126.
- Fehd, Tevfik, “İlm-i Felek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 22, 2000, s. 126-129.
- Görür, Cem, *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmî Bilgileri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik 2020.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Kaya, Nevzat, “Süleymaniye Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 38, 2010, s. 121-123.
- Kütükoğlu, Mübahat, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Martı, Huriye, “et-Tarîkatü’l-Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 40, 2019, s. 106-108.
- Özcan, Abdülkadir, “Mahmud I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 27, 2003, s. 348-352.
- Sarıcaoğlu, Fikret, “Osman III”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 33, 2007, s. 456-458.
- Soysal, Özer, *Türk Kütüphaneciliği*, C 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C 4/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar", *Belleten*, C 41, S. 163, 1977, s. 507-554.

Walpole, Robert, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, London 1817.

Yıldız, Nafiye Nihan, *XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Kitap Kültürü ve Kütüphaneler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

EKLER LİSTESİ

Ek I: Kitap Listesi (Sarây-ı Hümâyûnda Merhûm Sultân Mustafa Hân Kütübhânesi'nin Defteridir)

Ek II: III. Mustafa'nın Vakıflarına Ait Vakfiyenin Bostancılar Ocağı Kütüphanesi Hakkındaki Kısımları

Ek III: 1768 Tarihli Muhasebe Kaydı

Ek IV: 1790 Tarihli Hademe Defterine Göre Bostancılar Ocağı Kütüphanesi Personeli

Ek V: III. Selim'in Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nde Buhârî-i Şerîf Okuyanlar Hakkındaki Hatt-ı Hümâyûnu

Ek VI: Kitapların Lâleli Kütüphanesi'ne Taşınması Süreci Hakkında I

Ek VII: Kitapların Lâleli Kütüphanesi'ne Taşınması Süreci Hakkında II

Ek VIII: II. Mahmud'un Kitapların Lâleli Kütüphanesi'ne Taşınması Hakkındaki Hatt-ı Hümâyûnu

Ek I: Kitap Listesi (Sarây-ı Hümâyûnda Merhûm Sultân Mustafa Hân Kütübhânesi'nin Defteridir)⁵³**1a**

Sarây-ı Hümâyûnda merhûm Sultân Mustafa Hân Kütübhânesi'nin defteridir.

1b**Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn**

Derûn-ı defterde mâstûrû'l-esâmî olan kütüb-i memhûreyi Bostaniyân odalarına müceddeden binâ eylediğim kütübhâneye vakfeyledim. Gerekdür ki, nâzır-ı vakf-ı hümâyûnum olanlar gerek Enderun ricâline ve gerek Bostancıbaşılara ve gerek sâir zî-kuvvet kimesnelere kütübhâ-neden hârice çıkarub virmeyeler. Kim ki bu hatt-ı hümâyûnum ile âmil olmaya gazab u kahr-ı pâdişâhiye mazhar ola. Ve hîn-i tatbîkde mühürlerine ihtimâm idüb mührü olmayanları kabûl eylemeyeler. Bu vechile nizâmına sa'y ve ri'âyet idenler dünyâ ve 'ukbâda ber-hurdâr olalar.

Tefâsîre Mûte'allik Kütüb			
Mushaf-ı Şerif Cild 17	Tefsîr-i ibn Abbas Cild 2	Tefsîr-i Kebîr Cild 3	Tefsîr-i Keşşâf Cild 1
Tefsîr-i Kâdî Beyzâvî Cild 10	Tefsîr-i Ebussuud Cild 3	Tefsîr-i Kevâşî Cild 3	Me'âlimü't-Tenzil Cild 4
Tefsîr-i Medârik Cild 2	Tefsîr-i ibn Hâzin Cild 2	Tefsîr-i Fârisî Cild 1	Tefsîr-i ibn Âdil Cild 3
Tefsîr-i Celâleyn Cild 5	Tefsîr-i Kebîr min Al-i İmrân ilâ Sûreti Yûnus Cild 1	Hâşiye-i Keşşâf li- Sadeddin Cild 1	Hâşiye-i Keşşâf li's- Seyyidi's-Şerif Cild 1
Hâşiye-i Beyzâvî li's- Şeyhzâde Cild 6	Hâşiye-i Beyzâvî Sadi Çelebi Cild 1	Hâşiye-i Beyzâvî li- Zikri'l-Ensârî Cild 1	Hâşiye-i Beyzâvî li- İsâmuddin Cild 2
Hâşiye-i Monlâ Hüsrev ale'l-Beyzâvî Cild 1	Ta'likahu ale'l-Beyzâvî Cild 1	Hâşiye-i Beyzâvî li- Mevlânâ Abdülhalim Cild 1	Tefsîr-i Hüseyin Vâ'iz Cild 1
Kıt'a min Tefsîr-i Keşşâf Cild 1	Tefsîr-i Kuşeyrî Cild 1		Kıt'a min Lübbi't- Tefâsîr Cild 1

2a

Tefsîr-i Gurâb Cild 1	Dürrü'n-Nazîm fi Havâssî'l-Kur'ân Cild 1		Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf Cild 1
Havâss-ı Kur'ân-ı Fârisî Cild 1	Tercüme-i Tefsîr-i Ebulleys Cild 1	Mecmû'a-i Evveluhâ Garîbu Elfâzi'l- Kur'ân Cild 1	Fethü'r-Rahmân fi Keşfi mâ-Yelbîsu mine'l-Kur'ân Cild 1
Kitâb-ı Şerh-i Cezerî li- Hâc-ı İmâm Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Cezerî Cild 1	Hâşiye-i Cemâleyn ale'l- Celâleyn Cild 3	Tercüme-i Zebûr-ı Şerif Cild 1

53 BOA, TS.MA.d., 3305.

Kitâb-ı Enhârü'l-Cinân Cild 1	Kitâb-ı Teysîr fi'l- Kırâ'ati Cild 1	Kitâb-ı Müşkilât-ı Kur'ân Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Şâtîbî Ca'berî Cild 1
Kitâb-ı İtkân fi Ulûmi'l- Kur'ân Cild 1	Mecmû'a-i Evveluhâ Tefsîr-i Sûre-i El-Fâtiha li'l-Beyzâvî Cild 1	Tefsîrü'l-Vecîz Cild 1	Bezzâvî Hâşîye Cild 1
Kitâb-ı Havâss-ı Kur'ân Cild 1	Mecmû'a-i Resâ'il mine't-Tefâsîr Cild 1	Kitâb-ı Nâsîh ve Mensûh Cild 1	Tefsîr-i Fârisî min Sûreti'l- Kamer ilâ Ahiri'l-Kur'ân Cild 1
Kitâb-ı Müfredât-ı Râgîb Cild 1	Tefsîr-i Sûre-i Yasin-i Şerîf Cild 1	Kitâb-ı Sâni ⁵⁴ min Ahkâmî'l-Kur'ân Cild 1	Kitâb-ı Tefsîr-i Bedreddin el-Münşî Cild 1
Kitâb-ı Havâşü'l-Besmele Cild 1	Kitâb-ı Cümle-i Şâtîbî Cild 1	Kitâb-ı Tertîb-i Dünyâ Cild 1	Kitâb-ı Teshîl ve't-Tertîb Cild 1
Kitâb-ı Şâtîbî Cild 1	Tefsîr-i Türkî Cild 1	Hâşîye-i Mevlânâ Sadi Çelebi Cild 1	Risâle mine't-Tefsîr Cild 1
Kitâb-ı Misbâhü'z-Zâhir fi Kırâyât-ı Aşri'l-Ahir ⁵⁵ Cild 1	El-Evvel min Uyûni't-Tefâsîr Cild 1	Kitâb-ı Secâvend ve Resm-i Osmânî ve Gayruhu Cild 1	Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha li- Râgîb el-İsfahânî Cild 1
Kitâb-ı Cevâhirü'l-Kur'ân Cild 1	Kıt'a min Tefsîr-i Fârisî Cild 1	Mecmû'a-i fi'l-Kırâ'ati Cild 1	Kitâb-ı Kutrü'l-Mısri Cild 1
Kitâb-ı Şerh-i Cezerî li-Alî el-Kârî Cild 1	Cüz-i Nebe mine't- Tefsîr li'l-Beyzâvî ve Hadîs-i Erba'in ve Kasîde-i Bürde Cild 1	Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha-i Şerîf li-İsmail Ankaravî Cild 1	Tefsîr-i Sûre-i Yasin-i Şerîf-i Manzûm Cild 1
Risâle-i Mûte'allika bi-Ayeti Mâ-Kâne ale'n- Nebîyyi min Harecin Cild 1	Tefsîr-i Hüseyin Vâ'iz Cild 2	Er-Râbî' min Tefsîr-i Râzî Cild 1	Kitâb-ı Keşfü'l-Ayât Cild 1
Kitâb-ı Arâis Sa'lebî Cild 1	Kitâb-ı Beşerî Cild 1	Kıt'a min Tefsîr-i Ebussuud Cild 1	Hâşîye alâ Tefsîr-i Sûreti'l- Enam Cild 1

2b

Tercüme-i Tevrât-ı Şerîf Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Şâtîbî (...) Cild 1	El-Cüz'ü'l-Evvel mine't- Tefsîri'l-Kebîr Cild 1	Tefsîr-i Şehâbeddin Cild 1
Es-Sâlis min Tefsîr-i Keşşâf Cild 1	Es-Sâlis min Tefsîr-i Ebussuud Cild 1	Kitâb-ı Esvile-i Kur'âniye li'n-Nisâbûrî Cild 1	Kıt'a min Tefsîr-i Kebîr mine'l-Hicr ilâ Ahiri'l- Kur'ân Cild 1

54 Ahkâmî'l-Kur'ân; ibâdât, muâmelât ve ukbâtla ilgili âyetlerin tefsirini konu alan eserlerin ortak adı olmakla birlikte burada geçen "kitâb-ı sâni" ifadesiyle anlatılmak istenenen anlaşılammaktadır.

55 "Aşri'l-bevâhir" olabilir.

El-Cildü's-Sânî min Tefsîri'l-Kebîr Cild 1	Tefsîr-i Reddül-Mensûr Cild 6	Kitâb-ı Tecvîd Bir Mahfazada 15	Tefsîr-i Sadi Çelebi min Sûreti'l-Meryem ilâ Sûreti'n-Nisâ Cild 1
El-Kıt'atü's-Sânî mine'l-Beyzâvî Cild 1	İ'râbü'l-Kur'ân Cild 1	Tefsîr-i Nîsâbüri Cild 1	Tefsîr-i ibn Kemâl Cild 1
Tefsîr-i Alî el-Kârî Cild 1	Tefsîr-i Feyzi-i Hindî Cild 1	Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ân Cild 1	Hâşiye-i Şehâb Cild 1
Tefsîr-i Kebîr bâ-hatt-ı ta'lik satır 47 Cild 1 İşbû kitâb şevketlü mehâbetlü efendimiz hazretlerinin vaz'-ı cedidleridir. Fi 16 Safer sene 1188			

Ehâdis-i Şerife Mûte'allik Kütüb			
Kitâb-ı min Mûsned İmâm Ahmed bin Hanbel Cild 1	Kitâb-ı Muvattâ' Cild 1	Kitâb-ı Sahîhü'l-Buhârî Cild 4	El-Nısfü'l-Evvel min Sahîhi'l-Buhârî Cild 1
El-Cüz'ü'l-Evvel mine'l-Buhârî Cild 2	Es-Sânî mine'l-Buhârî Cild 1	Rub'ü's-Sânî mine'l-Buhârî Cild 1	Cüz'-i Râbi' mine'l-Buhârî Cild 2
Er-Rub'ü'l-Evvel mine'l-Buhârî Cild 1	El-Cüz'ü's-Sâbi' mine'l-Buhârî Cild 1	Kitâb-ı Sahîh-i Müslim-i Şerîf Cild 1	Kitâb-ı Sünen ibn Mâce Cild 1
Kitâb-ı Sünen Ebu Dâvud Cild 1	Kitâb-ı Şifâ-i Şerîf Cild 9	Kitâb-ı Meşârik-i Şerîf Cild 5	Kitâb-ı Mesâbih-i Şerîf Cild 5
Sânî mine'l-Mesâbih Cild 1	Kitâb-ı Müntehab-ı Meşârik Cild 1	Kitâb-ı Câmi'ü's-Sağîr Cild 4	Kitâb-ı Sünen et-Tirmizî Cild 1
Kitâb-ı Hısn-ı Hasîn Cild 2	Kitâb-ı Şemâ'il-i Şerîf Cild 3	Kitâb-ı Mişkât-i Mesâbih Cild 2	Kitâb-ı Hadîs-i Erba'în ve Duânâme-i Ebussuud fi Mahfaza-i Vâhide ⁵⁶

3a

Kitâb-ı Hadîs-i Erba'în Cild 1	Kitâb-ı Hadîs-i Erba'în li'l-Cami Cild 2	Kitâb-ı Müstahrec el-Buhârî Cild 1	Kitâb-ı Hadîs-i Erba'în ve Tercüme-i Hadîs-i Erba'în li'l-Hâkânî Cild 1
Kitâb-ı Şerhü's-Sudûr Cild 1	Mecmû'a-i Resâ'il mine'l-Hadîs Cild 1	Risâle-i Aliyye fi Ehâdis-i Nebeviyye Cild 1	Kitâb-ı Akziye-i Rasûlullâh Sallî Allâhu Aleyhi ve Sellem Cild 1

56 "Kitâb-ı Hadîs-i Erba'în" ve "Duânâme-i Ebussuud" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

Kitâb-ı Fethü'l-Müte'âl fi Medhi'n-Ni'âl Cild 1	Kitâb-ı Feth-i Müte'âl ve Şecere-i Nebeviyye fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁵⁷	Tergîbü't-Terhîb Cild 6	Mevâhibü'l-Ledünniyye Cild 1
Tercüme-i Mevâhibü'l-Ledünniyye Cild 1	Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve Cild 1	Tercüme-i Meşârik-i Şerîf Cild 1	Muhtasar Tergîbü't-Terhîb Cild 1
Delâ'ilü'l-Hayrât Cild 6	Tenbihü'l-Enâm Cild 1	Şecere-i Nebeviyye fi Mahfaza-i Vâhide 4 ⁵⁸	Kıt'a min Mevâhibi'l-Ledünniyye ve Tercüme-i Hadis-i Erba'in ve Mevlüdü'n-Nebî ve Uküdü'd-Dürer fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁵⁹
Esâmî-i Ashâb-ı Bedr Cild 1	Kitâb-ı Bedrü'l-Münîr Cild 1	Mecmû'atü's-Salât Cild 1	Mi'râciyye ve Hâtîme-i Ravzatü's-Safâ fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁶⁰
Kitâb-ı Akdü'd-Dürer fi Ahbârî'l-Müntazar Cild 1	Kitâb-ı Fethü'l-Bârî fi Şerh-i Sahihü'l-Buhârî Cild 8	Mecmû'a-i Resâ'il-i Evveluhâ fi'l-Hadis Cild 1	Fî Şerh-i Câmî'ü's-Sağîr li'l-Münâvî Cild 4
Kitâb-ı Şerh-i Meşârik li-ibn Melek Cild 2	Kitâb-ı Şerh-i Mesâbih li-ibn Melek Cild 1	Kitâb-ı Müsned Ebu Said Cild 1	Kitâb-ı Âkâmü'l-Mercân fi Ahkâmî'l-Cân Cild 1
Kitâb-ı Şerhü's-Şifâ li-Alî el-Kârî Cild 2	Kitâb-ı Hirzü's-Semîn Cild 1	Kitâb-ı Fethü's-Safâ fi Şerhi's-Şifâ Cild 1	Kitâb-ı İstîfâ fi Tercümeti's-Şifâ Cild 1
Kitâb-ı Şemâ'il-i Şerîf Cild 1	Hâşiyetü's-Şifâ li's-Şumî ve Gayruhu Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Mesâbih li'l-Beyzâvî Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Şemâ'il li-ibn Hacer Cild 1
Kitâb-ı Şerh-i Şemâ'il-i Şerîf Cild 1	Kitâb-ı Vesâ'ilü'l-Uzmâ ve Kitâb-ı Şerh-i Hadis-i Erba'in fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁶¹	Kitâb-ı Şerh-i Delâ'il-i Şerîf Cild 1	Kitâb-ı Behcetü'l-Mehâfil li-Zevât-ı Şemâ'il Cild 1
Kitâb-ı Şerh-i Delâ'il li'l-Karsî Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Hadis-i Erba'in Cild 3	Kitâb-ı Şerh-i Hisnü'l-Hasin Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Şemâ'il-i Şerîf Cild 2

3b

Kitâb-ı Şerhü's-Sadr Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Nuhbe li-ibn Hacer Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Erba'in Cild 1	Mecmû'a-i Hadis-i Erba'in Cild 1
Kitâb-ı Münthâl Amâl fi Şerh-i İnneme'l-A'mâl Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Nuhbe li-Alî el-Kârî Cild 1	Kitâb-ı Mebârik fi Şerh-i Meşârik Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Elfiyye Cild 2

57 "Kitâb-ı Feth-i Müte'âl" ve "Şecere-i Nebeviyye" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

58 Her bir mahfazada bir "Şecere-i Nebeviyye" bulunduğu düşünülerek dört adet olarak sayılmıştır.

59 "Mevâhibi'l-Ledünniyye", "Tercüme-i Hadis-i Erba'in", "Mevlûdü'n-Nebî" ve "Uküdü'd-Dürer" ayrı eserler olup 4 cilt olarak sayılmıştır.

60 "Mi'râciyye" ve "Hâtîme-i Ravzatü's-Safâ" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

61 "Kitâb-ı Vesâ'ilü'l-Uzmâ" ve "Kitâb-ı Şerh-i Hadis-i Erba'in" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

Kitâb-ı Habâ'ik fî Ahbârî'l-Melâ'ik Cild 1	Es-Salât ve'l-Beşer fî's-Salât alâ Seyyidü'l-Beşer Cild 1	Kitâb-ı Takrîb ve't-Teysîr Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Esmâ-i Nebî Cild 1
Kitâb-ı Hilye-i Hâkânî Cild 1	Kitâb-ı Esmâ-i Ricâl Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Umde Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Bedi'atü'l-Beyân Cild 1
Kitâb-ı Menkıbe-i Ehli'l-İlm Cild 1	Kitâb-ı Zikr-i Seyyidü'l-Mürselîn Cild 1	Kitâb-ı Vesâ'ilü's-Sa'âdât Cild 1	Kitâb-ı Hilye-i Şerîf Cild 1
Kitâb-ı Dürrü'n-Nazîm fî Şerh-i Hizbü'l-A'zam Cild 1	Evrâd-ı Eyyâm-ı Seb'a Cild 1	Delâ'il-i Şerîf ve Ehâdisü'l-Ezkâr ve Mi'râciyye fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁶²	El-Kastallânî fî Şerhi'l-Buhârî Cild 10
Muhtasar Câmi'ü'l-Usûl fî Ehâdisü'r-Rasûl Cild 1	Mecmû'a-i Resâ'il-i Hadîsiyye Cild 1	Buhârî-i Şerîf Cild ⁶³	Şifâ-i Şerîf Cild ⁶⁴
Şerh-i Müslim li'n-Nevevî Sâni Sâlis Râbî' Hâmis Cild 4	Tercüme-i Şerh-i Delâ'ilü'l-Hayrât li'l-Fâsî Cild 1		Mişkât-i Mesâbih Cild 1

Fıkıh-ı Şerife Mütela'lik Kütüb			
Kitâb-ı Hidâye Cild 2	Kitâb-ı Sadrû'sh-Şer'iyye Cild 5		Hâşiye-i Sadrû'sh-Şer'i'a li-Ahi Çelebi Cild 1
Kitâb-ı Dürer-i Gurur Cild 3	Kit'a min Dürer Cild 2	Kitâb-ı Vanî ale'd-Dürer Cild 1	Kitâb-ı Mültekâ Cild 13
Kitâb-ı Kudürî Cild 24	Kitâb-ı Metn-i Kenz Cild 3	Kitâb-ı Metn-i Muhtâr Cild 1	Kitâb-ı Vikâye Cild 2
Kitâb-ı Bidâye Cild 1	Kitâb-ı Tenvirü'l-Ebsâr Cild 3	Kitâb-ı Eşbâh Cild 3	Kitâb-ı Islâh-ı İzâh Cild 3
Kitâb-ı Tuhfetü'l-Mülük Cild 1	Kitâb-ı Münye el-Muğni Cild 1	Kitâb-ı Nemat-ı Unvânü'sh-Şeref Şerhü'l-Hüsna ve Kitâb-ı Sakk fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁶⁵	Kitâb-ı Eşbâh fî'l-Fıkh Cild 2

4a

Kitâb-ı Netf Cild 1	Kitâb-ı Halebî Kebîr Cild 3	Kitâb-ı Halebî Sağîr Cild 27	Kitâb-ı Lisânü'l-Hükkâm Cild 1
Kitâb-ı Menâsik-i Hâcc Cild 3	Kitâb-ı Şerh-i Şürütü's-Salât Cild 1	Kitâb-ı Harâc li-ibn Yusuf Cild 1	Kitâb-ı Câmi'ü's-Sağîr li'l-İmâm Muhammed Cild 1

62 "Delâ'il-i Şerîf", "Ehâdisü'l-Ezkâr" ve "Mi'râciyye" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

63 Cild sayısı verilmemiştir 1 cilt olarak sayılmıştır.

64 Cild sayısı verilmemiştir 1 cilt olarak sayılmıştır.

65 "Kitâb-ı Nemat", "Unvânü'sh-Şeref", "Şerhü'l-Hüsna" ve "Kitâb-ı Sakk" ayrı eserler olup 4 cilt olarak sayılmıştır.

Es-Sânî min Kitâb-ı Ümm li'l-İmâmü's-Şâfî Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Kenz li'l-Aynî Cild 1	Kitâb-ı Şürûnbilâli ale'd-Dürer Cild 1	El-kıt'a el-evvel min Şerhi'l-Kenz li'z-Zeylaî Cild 1
El-kıt'a es-sânî min Şerhi'l-Kenz li'z-Zeylaî Cild 1	Kitâb-ı Kuhistânî-i Kebîr Cild 1	Hâşiye-i Hidâye Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Nikâye li's-Şumî Cild 1
Kitâb-ı Sadi ale'l-Hidâye Cild 1	Kitâb-ı Müntekâ Şerh-i Mültekâ Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Mecma' li-ibn Melek Cild 1	Kitâb-ı Cevhere Şerh-i Kudûrî Cild 1
Kitâb-ı Mukaddime-i Gaznevî Cild 1	Kitâb-ı Ahkâmü'l-Cihâd Cild 1	Kitâb-ı Fusûlü'l-Ahkâm Cild 1	Kitâb-ı Ahkâmü's-Sultâniyye Cild 2
Kitâb-ı Şerh-i Kenz li-Monla Miskîn Cild 2	Kitâb-ı Umdetü'l-İslâm Cild 1	Kitâb-ı Münyetü'l-Müftî Cild 1	Mecmû'a-i Müeyyedzâde Efendi Cild 2
Kitâb-ı Vâkı'atü'l-Müftîn Cild 1	Kitâb-ı Yakub Paşa Cild 1	Kitâb-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi Cild 1	Kitâb-ı Fetâvâ-yı Bezzâziye Cild 2
Kitâb-ı Fetâvâ-yı Ferâ'iz Cild 1	Kitâb-ı Surretü'l-Fetâvâ Cild 1	Kitâb-ı Melce'ü'l-Kuzât Cild 1	Kitâb-ı Fetâvâ-yı Krebneşî Cild 1
Kitâb-ı Behcetü'l-Fetâvâ Cild 1	Kitâb-ı Sakk li-Hızır Efendi Cild 1	Kitâb-ı Fetâvâ-yı Ahmed el-Hatîb Cild 1	Kitâb-ı Cevâhir fi'l-Fıkh Cild 1
Kitâb-ı Vesiletü'l-Enâm Cild 1	Kitâb-ı Ta'îmü'l-Müte'allim Cild 1	Kitâb-ı Câmî'ü'd-Dürer fi'l-Ferâ'iz Cild 1	Kitâb-ı Hediyyetü'l-İhvân Cild 1
Kitâb-ı İnâye Şerhü'l-Hidâye Cild 1	Kitâb-ı Fetâvâ-yı Hayriyye Cild 1	Kitâb-ı Kânünnâme ve gayruhu Cild 1	Kitâb-ı Kunye el-Fetâvâ Cild 1
Kitâb-ı Şerh-i Siyer-i Kebîr Cild 1	Kitâb-ı Câmî'ü'l-Fusûleyn Cild 1	Kitâb-ı Seyyid Şerîf fi'l-Ferâ'iz Cild 2	Kitâb-ı Fetâvâ-yı Kâdîhân Cild 1
El-Evvel min Fetâvâ-yı Kâdîhân Cild 1	Kitâb-ı Tertîbü'l-Le'âlî Cild 1	Nazm-ı Dursunzâde fi'l-Ferâ'iz Cild 1	Kitâb-ı Edebü'l-Kazâ Cild 1

4b

Kitâb-ı Zeyniyye fi'l-Fıkh Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Fıkh-ı Keydanî Cild 1	Hâşiye-i Yakub Paşa Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Vikâye li-Kurd Efendi Cild 1
Hâşiye-i Eşbâh li'l-Makdisî Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Mukaddime-i Ebulleys Cild 1	Resâ'il-i Evveluhâ Mu'addilü's-Salât Cild 1	Kitâb-ı Münyetü'l-Musallî Cild 22
A'reczâde ale'l-Mültekâ Cild 1	Kitâb-ı Münekkâ Şerh-i Mültekâ Cild 2	Şerh-i Menâsik-i Hacc li-Alî el-Kârî Cild 1	Fusûl-i Aşere ve gayruhu Cild 1
Kitâb-ı Mültekâ Dürrü'l-Müntekâ Cild 1	Kitâb-ı Hadekü'l-Uyûn Şerh-i Kudûrî Cild 1	Kitâb-ı Câmî'u'n-Nukûl Şerh-i Mültekâ Cild 1	Kitâb-ı Tenvîrü'l-Kulûb Şerh-i Kudûrî Cild 1

Kitâb-ı Bahrü'l-Kelâm ve Şerh-i Şürûtü's-Salât fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁶⁶	Kitâb-ı Fethü'l-Karîb fî Şerhi'l-Takrîb fî Usûli'l-Hadîs Cild 1	Resâ'il-i Şürûtü's-Salât Aded 10 fî Mahfaza-i Vâhîde 2 ⁶⁷	Resâ'il-i Şürûtü's-Salât 3 ve Şerh-i Şürûtü's-Salât 4 fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁶⁸
Eşbâh ve'n-Nazâyir Cild 2	Dürer-i Gurer Cild 3	Mukaddime-i Gaznevî Cild 1	Menhü'l-Hükkâm fî İlmi'l-Ferâ'iz Cild 1
Ferâ'iz-i Şehâbeddin Cild 1	El-Fetâvâ-yı Hindiyye Cild 2	Bahr-i Râ'ik Cild 1	Nehrü'l-Fâ'ik Cild 1
Sirâcü'l-Vehhâc Evvel ve Sâni Cild 2		Mecmû'atü'l-Aliyye fî'l-Fıkhi'l-Hanefiyye Cild 1	

Usûl-i Fıkhi Şerîfe Müt'e'allik Kütüb			
Kitâb-ı Tavzîh ale't-Tefsîh Cild 2	Kitâb-ı Metn-i Menâr Cild 2	Kitâb-ı Şerh-i Menâr Cild 2	Kitâb-ı Telvîh ale't-Tavzîh Cild 2
Kitâb-ı Tahkîk Şerhü'l-Müntehab Cild 1	Kitâb-ı Miftâh fî Şerhi'l-Tahkîk Cild 1	Kitâb-ı Keşfü'l-Esrâr Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Cem'ü'l-Cevâmî' Cild 1
El-Cildü's-Sânî mine'l-Mu'temed Cild 1	Kitâb-ı Metn-i Menâr ma'a Şerhihi Cild 1	Kitâb-ı Câmî'ü'l-Esrâr Şerh-i Menâr Cild 1	Kitâb-ı Muğni fî'l-Usûl Cild 1
Haşiyetü'r-Rehâvî alâ ibn Melek Cild 1	Usûl-i Bezdevî Cild 1	Metn-i Varakât Cild 1	Şerh-i Varakât Cild 1

5a

İlm-i Kelâma Müt'e'allik Kütüb			
Kitâb-ı Şerh-i Makâsîd Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Mevâkîf Cild 2	El-Cildü's-Sânî mine'l-Munassas Şerhü'l-Muhallas Cild 1	Kitâb-ı Tehâfüt Cild 1
Kitâb-ı Şerh-i Cezâiriyye Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Cevheretü's-Sağîre Cild 1	Kitâb-ı Hidâyetü'l-Mürîd Şerh-i Cevheretü't-Tevhîd Cild 1	Kitâb-ı Milel-i Nihal Cild 2
Şerh-i Tevâli' Cild 1	Kitâb-ı Şerhü't-Tecrîd Cild 1	Haşîye-i Tegrîd Cild 1	Cüz' min Şerhi'l-Kıstâs Cild 1
Kitâb-ı Şerh-i Zübdetü't-Tecrîd Cild 1	Havâş-i Şerh-i Tegrîd Cild 1	Kitâb-ı Redd-i Revâfız Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Mukaddemât li's-Senûsî Cild 1
Mecmû'a-i Evveluhâ Havra Şerh-i Zevra Cild 1	Kitâb-ı Fevâ'id-i Abdüsselam Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Akâyid Üç Aded fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁶⁹	Kitâb-ı Şerh-i Akâ'id Cild 7

66 "Kitâb-ı Bahrü'l-Kelâm" ve "Şerh-i Şürûtü's-Salât" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

67 Katalogda belirtildiği üzere 10 cilt olarak sayılmıştır.

68 Katalogda belirtildiği üzere 2 ayrı eser 7 cilt olarak sayılmıştır.

69 Katalogda belirtildiği üzere 3 cilt olarak sayılmıştır.

Hâşiye-i Kara Kemal Cild 1	Kitâb-ı Akîdetü't-Tahâvî Cild 2	Kitâbü'l-Celâl fi'l-Akâyid Cild 1	Kitâb-ı Halhâli ale'l-Celâl Cild 1	
Kitâb-ı İsbât-ı Vâcib Cild 1	Kitâbü'l-Hanefî ve Hâşiye-i İsbât-ı Vâcib Cild 1	Kitâb-ı Bahrü'l-Kelâm ve Risâle-i mine'l-Kasâ'id ve Ravzatü'l-Cinân fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁷⁰	Kitâb-ı Hayâlî ale'n-Nûniyye Cild 1	
Kitâb-ı Fevâ'idü'n-Nasriyye fi Halli Nuniyye ve Hüseyniyye ve Hâşiye-i Hüsniyye fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁷¹	Kitâb-ı Fıkh-ı Ekber ve Şerh-i Nuhbe fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁷²	Kitâb-ı Şerh-i Fıkh-ı Ekber li-Sâhibü'l-Hidâye Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Fıkh-ı Ekber li-Âli el-Kârî Cild 1	
Mecmû'a-i Resâ'il mine'l-Akâ'id ve Gayruhu 1	Resâ'il-i Müt'e'addide li-ibn Kemalpaşazâde Cild 1	Kitâbü'l-Hidâye Şerh-i Kasîde-i Bed'ü'l-Amâlî Cild 1	Risâle-i Birgivi ve Şerh-i Amâlî fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁷³	
Kitâb-ı Şerh-i Birgivi Cild 17	Kitâb-ı Akâ'id-i Türkiyye Cild 1	Kasîde-i Amâlî Cild 31	Şerh-i Amâlî li-Âli el-Kârî Cild 1	Kitâb-ı Hâşiye-i Hayâlî li-Torun Efendi Cild 1
Risâle-i Birgivi Cild 23	Sadeddin Celâl-i Halhâli Cild 1	Hâşiye alâ Şerhi't-Taftâzânî Cild 1	Türkî Tecvîd Cild 1	
Zirvetü'l-İmân-ı Türkî Cild 1	Tercüme-i Mîlel ve Nihal 1	Hayâlî ma'a Netâyîcü'l-Efkâr fi Mahfaza-i Vâhide ⁷⁴	Şerh-i Fıkh-ı Ekber Cild 7	
Gayetü'l-Merâm Şerh-i Bahrü'l-Kelâm Cild 1				

5b

İlm-i Adâb ve Hikmet ve Mantıka Müt'e'allik Kütüb			
Kitâb-ı Mîr Ebulfeth ale't-Tezhîb Cild 1	Hâşiye alâ Şerhi'ş-Şemsiyye li'l-Kutb Cild 2	Kitâb-ı Halhâli ale'l-Celâl ve ale'l-Hindiye fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁷⁵	Kitâb-ı Metn-i Şemsiyye li't-Tasavvurât ve't-Tasdikât ve mine'l-Hikme fi Mahfaza-i Vâhide 1 ⁷⁶
Kitâb-ı Kâdî Mir Lârî mine'l-Hikme Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Hidâye Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Kıstâsü'l-Efkâr Cild 2	Kitâb-ı Celâlî'l-Mantık Cild 1
Kitâb-ı Çağmûnî fi'l-Heye Cild 1	Kitâbü't-Tezhîb fi Şerhi't-Tezhîb Cild 1	Kitâb-ı Mirzâcân Bir Muhâkemât Cild 1	Mecmû'a-i Mantık Cild 7

70 "Kitâb-ı Bahrü'l-Kelâm", "Risâle-i mine'l-Kasâ'id" ve "Ravzatü'l-Cinân" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

71 "Kitâb-ı Fevâ'idü'n-Nasriyye fi Halli Nuniyye" ve "Hasaniyye" ve "Hâşiye-i Hasaniyye" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

72 "Kitâb-ı Fıkh-ı Ekber" ve "Şerh-i Nuhbe" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

73 "Risâle-i Birgivi" ve "Şerh-i Amâlî" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

74 Mahfaza sayısı verilmemiş olup "Hayâlî" ve "Netâyîcü'l-Efkâr" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

75 "Kitâb-ı Halhâli ale'l-Celâl" ve "ale'l-Hindiye" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

76 "Kitâb-ı Metn-i Şemsiyye li't-Tasavvurât ve't-Tasdikât" ve "mine'l-Hikme" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

Hâşiye-i Şerh-i Metâlî' Cild 1	Melheme-i Manzûme Cild 1	Tasavvurât mine'l-Mantık Cild 2	Kitâb-ı Kul Ahmed ve Fenarî Cild 12
Kitâb-ı Husâm-kâfî Cild 3	Kitâb-ı Cümle el-Mantık Cild 5	Kitâb-ı Burhaneddin Cild 2	Kitâb-ı Kutb ale's-Şemsiyye Cild 2
Kitâb-ı Halhâlî Hâşiye-i Kâdî Mîr Cild 2	Kitâb-ı Havâşî-i Husâm-kâfî Cild 1	Mecmû'a-i Havâşî-i Şemsiyye Cild 1	Kitâb-ı Hâşiye ale'l-Kutb ve Lârî fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁷⁷
Hâşiye alâ Şerh-i'l-Çağmûnî Cild 3	Mecmû'a-i Âdâb-ı Evvelhâ Hâşiye-i Mîr Ebulfeth Cild 1	Kitâb-ı Şâh ⁷⁸ Hüseyin ala Kara Hâşiye Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Mevlânâzâde ve Hâşiye-i Taşköprü fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁷⁹
Kitâb-ı Melheme-i Cevrî ve Risâle mine'l-Âdâb ve Kitâb-ı Taşköprü fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁸⁰	Hâşiye-i Taşköprü ve Hasan Ziyâdî fî Mahfaza-i Vâhîde 2 ⁸¹		Şerh-i Taşköprü ve Gayruhu Cild 10
Kitâb-ı Mesud Rumî Cild 1	Hâşiye-i ale't-Tehzîb ve Şerh-i Tehzîb li-ibn Ganim ve Velediye fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁸²	Cümle-i Mantık Cild 3	Mecmû'a-i Hüseyniyye ve Mîr Ebulfeth ve Minkârîzâde Cild 1
Kitâb-ı Seyyid ale't-Tasavvurât Cild 2	Kitâb-ı Takrîr-i Kavânîn ve Mesud Rumî fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁸³	Hâşiye-i Mîr-i Âdâb li-Yusuf Efendizâde Cild 1	Hâşiye-i Tasavvurât li-Kara Davud Cild 1
Kutb-ı Geylânî ale'l-Mesud er-Rumî Cild 1	Tenzilü'l-Efkâr fî'l-Hikme Cild 1	Şerh-i Muhtasar-ı Muntehî li's-Seyyid Cild 1	Kul Ahmed ve Tasdikât fî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁸⁴
Halhâlî ale'l-Hayâlî Cild 1	Havâş fî Âdâbî'l-Bahs Cild 1	Res'âl fî Mukantarât Cild 1	Rûznâme-i Türki Cild 1

6a

İsâm ale'l-Vaz'iyeye cild⁸⁵

İlm-i Mu'âyeneye Mûte'allik Kütüb

Kitâb-ı Külliyyât-ı Miftâhü'l-Ulûm Cild 3	Kitâb-ı Sadeddin ale'l-Miftâh Cild 3	Kitâb-ı Şerhü'l-Miftâh li-Seyyidi's-Şerîf Cild 3
---	--------------------------------------	--

77 "Kitâb-ı Hâşiye ale'l-Kutb" ve "Lârî" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

78 Belgede "Şâm" olarak yazılmışsa da doğrusu "Şâh" olmalıdır.

79 "Kitâb-ı Şerh-i Mevlânâzâde" ve "Hâşiye-i Taşköprü" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

80 "Kitâb-ı Melheme-i Cevrî", "Risâle mine'l-Âdâb" ve "Kitâb-ı Taşköprü" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

81 "Hâşiye-i Taşköprü" ve "Hasan Ziyâdî" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

82 "Hâşiye-i ale't-Tehzîb", "Şerh-i Tehzîb li-ibn Ganim" ve "Velediye" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

83 "Kitâb-ı Takrîr-i Kavânîn" ve "Mesud Rumî" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

84 "Kul Ahmed" ve "Tasdikât" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

85 Cild sayısı verilmemiştir, 1 cilt olarak sayılmıştır.

Kitâb-ı Seyyid Şerîf ale'l-Miftâh Cild 2	Kitâb-ı Müfid ale'l-Muhtasar Cild 2	Kitâb-ı Şerh-i Tağyîrî'l-Miftâh li-Kemalpaşazâde Cild 2	Kitâb-ı Kısım-ı Sâlis mine'l-Miftâh Cild 1
Kitâb-ı Telhîsü'l-Miftâh Cild 2	Kitâb-ı Mutavvel Cild 3	Kitâb-ı Muhtasar Cild 6	Hâşiye-i Hasan Çelebi ale'l-Mutavvel Cild 1
Hâşiye-i Sîrâmî Cild 1	Hâşiye-i Kasım Leysî ale'l-Mutavvel Cild 2	Hâşiye el-Muhtasar ale'l-Hatâi ve'l-Hafid Cild 2	Kitâb-ı Şerh-i Fevâ'id-i Gıyâsiyye ve Hâşiye-i Zekerıyya Cild 1
Kitâb-ı Şerhü'l-Ukûd fî Elfıyyeti'l-Ma'ânî ve'l-Lisân li'l-Süyûtî Cild 1	Kitâb-ı Me'âhidü't-Tansîs Cild 1		Kitâb-ı Mevâhibü'l-Vâhib fî Şerh-i Muhtasar er-Râgıb Cild 1
Sîrâmî ale'l-Mutavvel Cild 1	Misbâh Şerhü'l-Miftâh li's-Seyyid Şerîf Cild 1	İsti'âre-i İsmâî ve Hasan Zibârî Cild 1	Hatâi Abdullah Yezdî ve Hafid ale'l-Muhtasar Cild 1
Şerhü'l-Münekkahât fî İlmi'l-Ma'ânî Cild 1		Hâşiye-i Mutavvel li-Seyyid Şerîf Cild 1	

İlm-i Tasavvufa Müte'allik Kütüb			
Kitâb-ı Danyal Aleyhi's-Selâm Cild 1	Kitâb-ı Mecâlis Ümmi Sinanzâde Cild 1	Kitâb-ı Muhammediyye Cild 1	Kitâb-ı Tarikat-ı Muhammediyye Cild 3
Kitâb-ı Envârü'l-Kudsıyye Cild 1	Kitâb-ı Nühzetü'l-Kulûb Cild 1	Kitâb-ı İnsân-ı Kâmil Cild 1	Kitâb-ı Nasihatü'l-Kâfiyye Cild 1
Kitâb-ı Seb'a-i Seyyâre Cild 1	Kitâb-ı Müzekki'n-Nüfûs Cild 2	Kitâb-ı Şerh-i Tarikat Receb Efendi Cild 1	Kitâb-ı Ferâ'id Cild 1

6b

Kitâb-ı Kıyâmetnâme Cild 1	Kitâb-ı Mürşid-i Müte'ehhil Cild 1	Kitâb-ı Melâzü'l-Müttakîn Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Şir'a li-Seyyid Alizâde Cild 1
Kitâb-ı Reşahât Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ Cild 1	Kitâb-ı Kûtü'l-Kulûb Cild 1	Kitâb-ı Fezâ'il-i Şuhûr li-Sinanzâde Cild 1
Kitâb-ı Evrâdü'l-Usbû' Cild 1	Kitâb-ı Mesnevî-i Şerîf Cild 2	Kitâb-ı Silsile-i Nakşibendiyye ve Menâkıb-ı Evliyâ ve Hizbü'n-Nevevî Mahfaza-i Vâhide 1 ⁸⁶	Kitâb-ı Miftâh-ı Gaybü'l-Cem' Cild 1
Kitâb-ı Câvidân Cild 1	Kitâb-ı Enisü'l-Celis li'l-İmâm Gazâlî Cild 1	Kitâb-ı Seb'ıyyât ve Kitâb-ı Siyâset Mahfaza-i Vâhide 1 ⁸⁷	Kitâb-ı Şifâ'ü'l-Mü'min Cild 1

86 "Kitâb-ı Silsile-i Nakşibendiyye", "Menâkıb-ı Evliyâ" ve "Hizbü'n-Nevevî" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

87 "Kitâb-ı Seb'ıyyât" ve "Kitâb-ı Siyâset" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

Kitâb-ı Nasihat İçi Dolu Hidâyet-i Eyyühe'l-Veled Mahfaza-i Vahide 1 ⁸⁸	Kitâb-ı Nuhbetü's-Sâlikîn fi Keyfiyyeti Umûru'd-Din Cild 1		Kitâb-ı Aynü'l-Hayât Cild 1
Kitâb-ı Dürrü'l-Munazzâm fi İsmi'l-A'zam Cild 1	Kitâb-ı Hikme-i Nebvî Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Eyyühe'l-Veled Cild 1	Kitâb-ı Mevhibe-i Seniyye fi Sîreti'z-Zekîyye Cild 1
Kitâb-ı Şir'atü'l-İslâm Cild 1	Kitâb-ı Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsna Cild 1	Kitâb-ı Nasihatü'l-Mülûk Cild 1	Kitâb-ı Ahlâkû'l-Muhsinî Cild 1
Kitâb-ı Vâridâtü'l-İlahiyye Cild 1	Kitâb-ı Dekâ'ikü'l-Ahbâr Cild 1	Kitâb-ı Vesâyâ li-Zeyneddin Cild 1	Kitâb-ı İlm-i Ahlâk li-Sinan Paşa Cild 1
Kitâb-ı Mevâhibü'l-Hallâk fi Merâtibi'l-Ahlâk Cild 1	Mecmû'a-i Mevlûd Cild 1	Kitâb-ı Mantıku't-Tayr Cild 1	Kitâbü'n-Nusûs fi Tahkîk-i Tavri'l-Mahsûs Cild 1
Kitâb-ı mine't-Tasavvuf ve Sa'âtnâme Mahfaza-i Vâhide 1 ⁸⁹	Mecmu'a-i Ta'lim ve Müte'allim ve Evrâd-ı Yahya Cild 1 ⁹⁰		Mîzân-ı Şa'rânî Cild 1
Miftâhü's-Sa'âdet Cild 1	Kitâb-ı Tezkiretü'l-Evliyâ li-Şeyh Attâr 1		Kitâb-ı Câmi'ü'l-Ayât ve Seyrû's-Sülûk ve Makâlât-ı Hacı Bektaş Mahfaza-i Vâhide 1 ⁹¹
Kitâb-ı Muhâzarâtü'l-Ebrâr Cild 1	Fusûsü'l-Hikem Miftâh-ı İlham Mahfaza-i Vâhide 1 ⁹²		El-cildü's-Sânî mine'l-Müsâmerât Cild 1
Ahlâk-ı Azmî Şerh-i Hizbü'l-Bekrî Cild 1	Ahlâk-ı Alâî Cild 1	Tuhfetü'l-Arûs Cild 1	Câmi'ü'l-Ayât Cild 1

7a

Kitâb-ı Muhâzarâtü'l-Ebrâr Cild 1	Kitâb-ı Fusûsü'l-Hikem ve Miftâh-ı İlham Cild 1	El-cildü's-Sânî mine'l-Müsâmerât Cild 1	Kitâb-ı Ahlâk-ı Azmî Cild 1
Kitâb-ı Tuhfetü'l-Arûs Cild 1	Kitâb-ı Ahlâk-ı Alâî Cild 1	Nisâbü'l-Ahbâr Cild 1	Silsiletü'z-Zeheb Cild 1
Mecmû'a-i Resâ'il mine't-Tasavvuf Cild 1	Du'â'ü'l-Usbû' ve Minhâcü'l-Halâs Mahfaza-i Vâhide 1 ⁹³	El-cildü'l-Evvel min Keşfi'l-Gumme Cild 1	Kitâb-ı Şeyh Abdülkadir Geylânî Cild 1
El-Cildü'l-Evvel mine'l-Mesnevî Cild 1	Ahlâk-ı Nâsırî Cild 1	Kitâb-ı Fusûs Cild 1	İrşâd fi Tercüme-i Mîrsâdü'l-İbâd 1

88 "Kitâb-ı Nasihat", ve "Hidâyet-i Eyyühe'l-Veled" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

89 "Kitâb-ı mine't-Tasavvuf" ve "Sa'âtnâme" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

90 "Mecmu'a-i Ta'lim ve Müte'allim" ve "Evrâd-ı Yahya" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

91 "Kitâb-ı Câmi'ü'l-Ayât", "Seyrû's-Sülûk" ve "Makâlât-ı Hacı Bektaş" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

92 "Fusûsü'l-Hikem" ve "Miftâh-ı İlham" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

93 "Du'â'ü'l-Usbû'" ve "Minhâcü'l-Halâs" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

El-Cildü's-Sânî mine't-Tergîb Cild 1	Şerh-i Şir'atü'l-İslâm li-ibn Seyyid Alizâde Cild 1	Mücerrebât-ı Senûsî Cild 1	Risâle-i Tevhîd mine't-Tasavvuf Cild 1
Ta'bîrnâme-i Dineverî Cild 1	Ta'bîrnâme li-ibn Hanbelî Cild 1	Ta'bîrnâme li-Nasr bin Yakub el-Kâdirî Cild 1	İhyâ'ü'l-Ulûm Cild 1
Tercüme-i Kamilü't-Ta'bir Cild 1		Şerh-i Aynü'l-Ulûm Cild 1	

İlm-i tıbbâ müte'allik kütüb			
Kitâb-ı Bâhnâme ve Şifâ'ü'l-Fu'âd Cild 1	Minhâcü'l-Beyân Cild 1	Muhtasârü'ş-Şifâ Cild 1	El-Makâletü'l-Ûlâ min Kitâb-ı Câlînûs Cild 1
Gâyetü'l-Beyân Cild 1	Resâ'il-i Müfid fi't-Tıb ve Tercüme-i Tıb Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁹⁴	Risâle fi Gusli'l-Hind? Cild 1	Tıb bi't-Türki ve Risâle-i Sadiye Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁹⁵
Risâle Mine'l-Kihâle ve Risâle-i Kıyâfet Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁹⁶	Yâdigâr-ı ibn Şerîf Cild 2	Kemâliyye Cild 1	Mine't-Tıb bi't-Türki Cild 2
Şerh-i Arcûn Cild 1	Muğnî ale'l-Mücez Cild 1	Tezkiretü'l-Müfid Cild 1	Ravzatü'l-Esihâ Cild 1

7b

Menâfi'ü'n-Nâs Manzûm Cild 1	Kifâyetü't-Tıb Cild 1	Enmûzec Cild 1	Tıbbü'l-Müsemmâ bi-Tezkireti Ulu'l-Elbâb Cild 1
Risâletü'ş-Şifâ Cild 1	Tezkire-i Davud Cild 1	Şerh-i Kitâbü'l-Esbâb Cild 1	Şifâ'ü'l-Kulûb Kitâbü't-Teshîl Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁹⁷
İhtiyârât-ı Zeyneddin Cild 1	Şerh-i Mücez li-Aksaray Cild 1		Kitâbü't-Teshîl Cild 1

Lugâta Müte'allik Kütüb			
Esâsü'l-Belâgat Cild 1	Kenz Cild 2	Cevherî Cild 2	Nimetullâh Cild 3
Halîmî Cild 3	Ahterî-i Kebîr Cild 2	Kâmûs Cild 4	Mücmelü'l-Luga Cild 1

94 “Resâ'il-i Müfid fi't-Tıb” ve “Tercüme-i Tıb” ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

95 “Tıb bi't-Türki” ve “Risâle-i Sadiye” ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

96 “Risâle Mine'l-Kihâle” ve “Risâle-i Kıyâfet” ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

97 “Şifâ'ü'l-Kulûb” ve “Kitâbü's-Süheyl” ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

Muhtarü's-Sihâh Cild 2	Müstaksâ fi'l-Emsâl Cild 1	Es-Sâbi' mine's-Sihâh Cild 1	Ferheng-i Şu'ûrî Cild 2
Şihâhü'l-Luga li'l- Cevherî Cild 1	Kitâbü't-Telhis li-ibn Hilâl el-Askerî Cild 1	Deşîşe Cild 1	Ahterî-i Sağîr Cild 1
Lugat-ı Müntehab Cild 1	Vankulu Cild-i Evvel ve Sânî Basma Cild 2	Kıt'a mine'l-Emsâl Cild 1	Külliyât-ı Ebulbekâ Cild 1
Mağribü'l-Luga Cild 1	Şerh-i Luga Şâhidî Cild 1	Hall-i Müfredât ve Tercümân fi'l-Luga Cild 1	Fasîh-i Sa'leb Lübbü'l- Lübâb Ta'rîfât-ı Seyyid Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁹⁸
Sirâh mine's-Sihâh Cild 1	Muhtasarü's-Sihâh Cild 1	Burhân-ı Kâtrî Cild 1	Dekâyikü'l-Hakâyik Cild 1
Mirkâtü'l-Luga Cild 1	Dürrü'n-Nesîr Cild 1	Sihâh-ı Acem Cild 1	Emsâl-i Meydânî Cild 1
Muhtarü's-Sihâh Cild 1	Uknûm-ı Acem Cild 1	Ta'rîfât-ı Seydî Cild 1	Min Lisâni'l-Arab Cild 4
Esâmî-i Kütüb Cild 1	Ta'rîfât-ı Seydî ma' Şerhü'l-Amâlî Mahfaza-i Vâhîde 1 ⁹⁹		Hakâyikü'd-Dekâyik Cild 1

8a

İlm-i Nahv ve Sarfa Mute'allik Kütüb			
Kitâb-ı Muğnî'l-Lebib Cild 2	Metn-i Mufassal Cild 3	Teshîl fi'n-Nahv Cild 1	Kâfiye ve Mizânü'l- Edeb ve Kava'idü'l-İ'râb Mahfaza-i Vâhîde 1 ¹⁰⁰
Mülhatü'l-İ'râb Cild 2	Sarf Cümlesi Cild 32	Kurazatü'z-Zeheb fi İlmî'n-Nahv ve'l- Edeb Cild 1	Nüzhetü't-Tarf fi's-Sarf ve Elfiyye Mahfaza-i Vâhîde 1 ¹⁰¹
Metn-i Âcrûmiyye Cild 1	Emsile Cild 1	Kavâ'idü'l-İ'râb Cild 1	Dede Çengi Cild 1
Şerh-i İzzî li-Sadeddin Cild 3	Vâfiye-i Şerh-i Kâfiye Cild 2	Câmî Cild 31	Hâşiye-i Câmî Cild 1
İftitah ve Hârûniye Cild 1	Mutavassıt Cild 2	Zav'-i Şerh-i Misbâh Cild 4	Şerh-i Şevâhid-i İ'râb-ı Avâmil Cild 1
Kitâb-ı Dinkuz ve Hindî Âcrûmiyye Mahfaza-i Vâhîde 3 ¹⁰²	Abdülğafûr ale'l-Câmî Cild 1	Çârperdi Cild 1	Erdebilî Şerh-i Enmûzec Cild 1

98 "Fasîh-i Sa'leb", "Lübbü'l-Lübâb" ve "Ta'rîfât-ı Seyyid" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

99 "Ta'rîfât-ı Seydî" ve "Şerhü'l-Amâlî" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

100 "Kâfiye", "Mizânü'l-Edeb" ve "Kava'idü'l-İ'râb" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

101 "Nüzhetü't-Tarf fi's-Sarf" ve "Elfiyye" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

102 "Kitâb-ı Dinkuz", "Hindî" ve "Âcrûmiyye" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

Şerh-i Merâh Cild 2	Şerh-i Emsile Cild 1	Behcetü'l-Marziyye Cild 1	Kitâb-ı Kâdicik Cild 1
Zeynîzâde Cild 1	Hasan Paşa Şerh-i Merâh Cild 1	Risâle fi Harfi'ş-Şart Cild 1	Şerh-i Dîbâcetü'l-Misbâh Cild 2
Bi-zikri fihâ mâ tekelleme bihi'l-Arab ve Tertîbü'l-Ulûm ve Durûb-i Mîrek Mahfaza-i Vâhide 1 ¹⁰³	El-Cildü'l-Evvel mine't-Tasrîh fi Şerhi't-Tavzîh Cild 1		Kitâb-ı Radî Şerh-i Kâfiye Cild ¹⁰⁴
Mucübü'n-Nidâ Şerh-i Katrû'n-Nedâ Cild 1	Kitâb-ı Hindî Cild 1	Şerh-i Elfiyye ibn Mâlik Cild 4	Dürerü's-Seniyye alâ Şerh-i Elfiyye Cild 1
Mu'ribü'l-Avâmil Cild 3	Radî ale'ş-Şâfiye Cild 2	Kerbelâi Cild 1	Üşmûnî ale'l-Elfiyye Cild 2
Kitâb-ı Çelebi Hâşiye-i Mutavassıt Cild 1	İsâm ale'l-Câmî Cild 9	İrşâd fi'n-Nahv ve Şerh-i Kavâ'idü'l-İ'râb Cild 1	Hâşiye-i Câmî li-Abdülğafûr Cild 2

8b

Kitâb-ı Enmûzec Cild 1	Şerh-i Dîbâce li-Seyyid Alizâde Cild 1	Kitâb-ı Monla Câmî Cild 1	Fevâ'idü'ş-Şâfiye 'alâ İ'râbi'l-Kâfiye Cild 1
İfsâh Cild 1	İslâh fi Şerh-i Dîbâcetü'l-Misbâh Cild 1	Mu'rib-i Avâmil Cild 1	Avâmil-i ced ¹⁰⁵ Cild 3
Zübde-i Mu'rib-i İzhâr Cild 1	Cümle-i Nahv Cild 18	Binâ' Cild 3	Kitâb-ı Şâfiye Cild 2
Şerh-i Merâh ve İzzî ve Maksûd Cild 4	Eşbâh li-Süyûti fi'n-Nahv Cild 1	İsmetî ale'l-Câmî Cild 2	Hindî ale'l-Kâfiye Cild 2
Ta'likat ale'l-Câmî li-Emîr Çelebi Cild 1	Mecmû'a-i Nahv Cild 1	Hâdî fi'l-İ'râb Cild 1	Eş-Şerhü'l-Kebîr ale'l-Kâfiye Cild 1
Bulûğü'l-Ereb fi Şerh-i Şüzürü'z-Zeheb Cild 1	İzâh-ı Kâfiye Cild 1		Şerhü'l-Kâfiye fi's-Sarf Cild 1
Şerh-i Şüzürü'z-Zeheb Cild 1	Metn-i İsti'âre ve İsâm ve İzhâr ve Kavâ'idü'l-İ'râb ve Kul Ahmed Cild 1	Kara Yahya Cild 1	Avâmil-i Atîk Cild 2
İsbâh Cild 1	Kâfiye Cild 9		Şerh-i Ebyât-ı Zav' Cild 1

103 “Bi-zikri fihâ mâ tekellümü bihi'l-Arab” ve “Tertîbü'l-Ulûm” ve “Durûb-i Mîrek” ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

104 Cild sayısı verilmemiştir ancak 1 cilt olarak sayılmıştır.

105 “Kitâb-ı Avâmil-i Cedîd” olabilir. Bk. BOA, EV.d., 45204, s. 102.

Tevârîhe Müte'allik Kütüb			
Kitâb-ı Târih-i Tercüme-i Taberî Cild 2	Târihü'n-Nuhbe Cild 1	Târih-i Cihânnümâ Cild 1	Târih-i Naimâ Basma Cild 2
Târih-i Çelebizâde Asım Efendi Cild 1	Târih-i Hocazâde Cild 1	Târih-i Tercüme-i Ferec Ba'de's-Şidde Cild 1	Takvîmü't-Tevârîh Basma ve Silsilenâme Cild 1
Târih-i Ağvan ve Nasihatnâme Cild 1	Timurhân Cild 1	Peçevî Cild 1	İbnü'l-Amîd Cild 1
Gülşen-i Hulefâ Cild 1	Hümâyünnâme Cild 1	Mine'l-Battâli'l-Gazî Cild 5	Tezkire-i Evliyâ Cild 1

9a

Târih li-Muhammed Tüsterî Cild 1	Siyer-i Veysi Cild 1	Kâbusnâme Cild 1	İskendernâme Cild 1
Hadîkatü'l-Vüzerâ Cild 1	Acâyibü'l-Mahlûkât Cild 1	Ahvâl-i Gazavât-ı Bosna Cild 1	Kıssa-i Selâtin Cild 1
Tercümânü'd-Düstûr fi Havâdisi'l-Ezmine ve'd-Duhûr Cild 1	Hulefâ Cild 1	Kısas-ı Enbiyâ Cild 1	Fâkihettü'l-Hulefâ Cild 1
Min Târih-i Râşid Cild 1	Min Târih-i Mirhân Cild 1		Enisü'l-Celil Cild 1
Netâyicü'l-Fünûn Cild 1	Kelile ve Dimne Cild 1	Tuhfetü'l-Kibâr Cild 1	Âl-i Osmân Cild 1
Târih-i Taberî Cild 1			

Dîvân ve Edebe Müte'allik Kütüb			
Dîvânü'l-Mütenebbî Cild 4	Şerh-i Divânü'l-Mütenebbî li'l-Vâhidî Cild 1	Makâmât-ı Harîrî Cild 2	Şerîşî Cild 1
Dürretü'l-Gavvâs li'l-Harîrî Cild 1	Kâmilü'l-Müberred Cild 1	Şerh-i Hamziyye Cild 2	Şerh-i Makâmât-ı Harîrî li'z-Zeydânî Cild 1
Tamâmü'l-Mütûn min Resâ'il-i ibn Zeydûn Cild 1	Şerh-i Lâmiyetü'l-Acem Cild 1	Şerh-i Dîvân-ı ibn Fârız Cild 1	Rebî'ü'l-Ebrâr Cild 1
Ravzatü'l-Edeb Cild 1	Yetîmetü'd-Dehr fi Mehâsin-i Ehli'l-Asr Cild 1	Şerhü'l-Bürde li-ibnü's-Sâni' (?) Cild 1	Şerh-i Kasîde-i Bürde Cild 1
Ravzatü'l-Ahyâr Cild 2	Harîdetü'l-Acâyib Cild 1	Mecmû'a-i Latîfe Cild 1	Fethü'l-Vehbî Cild 1

Temyüz li-ibn Muğiz (?) Cild 1	Şerh-i Mu'allakât ve Müntehâb-ı Dîvân Cild 1	Nesîm-i Sabâ ve Münşe'at-i Arabî Cild 1	Kevkebû'r-Ravza Cild 1
-----------------------------------	--	---	---------------------------

9b

Arûz li-Endülisî ve Dîvân-ı Sırrı Mahfaza-i Vâhîde 1 ¹⁰⁶	Mecmû'a-i Kelâm-ı Alî Cild 1	Dîvân-ı Hakkâk Cild 1	Hayatû'l-Hayvân Cild 1
Dîvân-ı Kâimî Cild 1	Dîvân-ı Hâfız Cild 3	Gül ü Nevrûz, Tefetü'llât-ı Hâfız, Dîvân-ı Şevket Mahfaza-i Vâhîde 1 ¹⁰⁷	Dîvân-ı Câmî Cild 3
Hamse-i Câmî Cild 1	Külliyât-ı Şeyh Sa'dî Cild 1	Bostan Cild 3	Şerh-i Bostan li- Şem'î Cild 1
Şerh-i Hâfız li-Sûdî Cild 1	Şerh-i Gülistan li-Sûdî Cild 1	Dîvân-ı Selmân-ı Fârisî Cild 1	Dîvân-ı Hüsrev Cild 1
Hamse-i Atâî Cild 1	Tezkire-i Şu'arâ el-Hasan Çelebi Cild 1	Ağâz-ı Dâsitân Cild 1	Zübdetü't-Tesânîf Cild 1
Kasâ'id-i Fârisiye Cild 1	Külliyât-ı Kâtibî Cild 1	Külliyât-ı Feyzî-i Hindî Cild 1	Külliyât-ı Fuzûlî Cild 1
Dîvân-ı Necâtî Cild 1	Dîvân-ı Nâdirî Cild 2	Dîvân-ı Nâbî Cild 1	Hüsni Dil-i Ahî Cild 1
Heft ve Peyker li-Nizâmî Cild 1	Hayrabâd-ı Nâbî Cild 1	Dîvân-ı Fasîhî Cild 1	Dîvân-ı Vahşî Cild 1
Şerh-i Mecmû'a-i Kasâ'id Dîvân Kâtibi Yusuf Züleyhâ Cild 1	Dîvân-ı Nef'î Müntehab-ı Reb'ü'l-Ebrâr Cild 1	Dîvân-ı Kâimî Pend-i Attâr Cild 2	Kasâ'id-i Nizâmî Bahârîstân Dîvân-ı Münîf Cild 1
Sad Kelime-i Ali Kerreme Allâhü Veche Cild 1	Dîvân-ı Selmân ve Dîvân-ı Hüsrev ve Hulâsa-i Dîvân-ı Kemâl Cild 1		Hilye-i Hâkânî ve Hilye-i Peygamber Dîvân-ı Nef'î Mahfaza-i Vâhîde 1 ¹⁰⁸
Keşfü'l-Hicâb Tarikü'l- Edeb Aşknâme Dîvân-ı Sâbit fi Mahfaza-i Vâhîde 1 ¹⁰⁹	Dîvân-ı Âşık Paşa Cild 3		Şâhidî Şerh-i Tuhfetü'l-Mülûk Cild 1

10a

Kırk iki satır sülüs yirmi bir satır nesih ve yirmi bir kıt'a şeyhe taklîd bâ-hatt-ı Ömer bin Nasuh Paşa hurûfâtı Ceride 1	Kasîde-i Bürde'den yetmiş sekiz satır sülüs ve yetmiş altı satır nesih kırk kıt'a bâ-hatt-ı Hocazâde Ceride 1
Sekiz satır sülüs ve yedi satır nesih dört kıt'a bâ- hatt-ı Hafız Osman Efendi Ceride 1	Dokuz satır sülüs ve otuz satır nesih dokuz kıt'a ve üç karalama bâ-hatt-ı Derviş Ali Ceride 1

106 "Arûz li-Endülisî" ve "Dîvân-ı Sırrı" ayrı eserler olup 2 cilt olarak sayılmıştır.

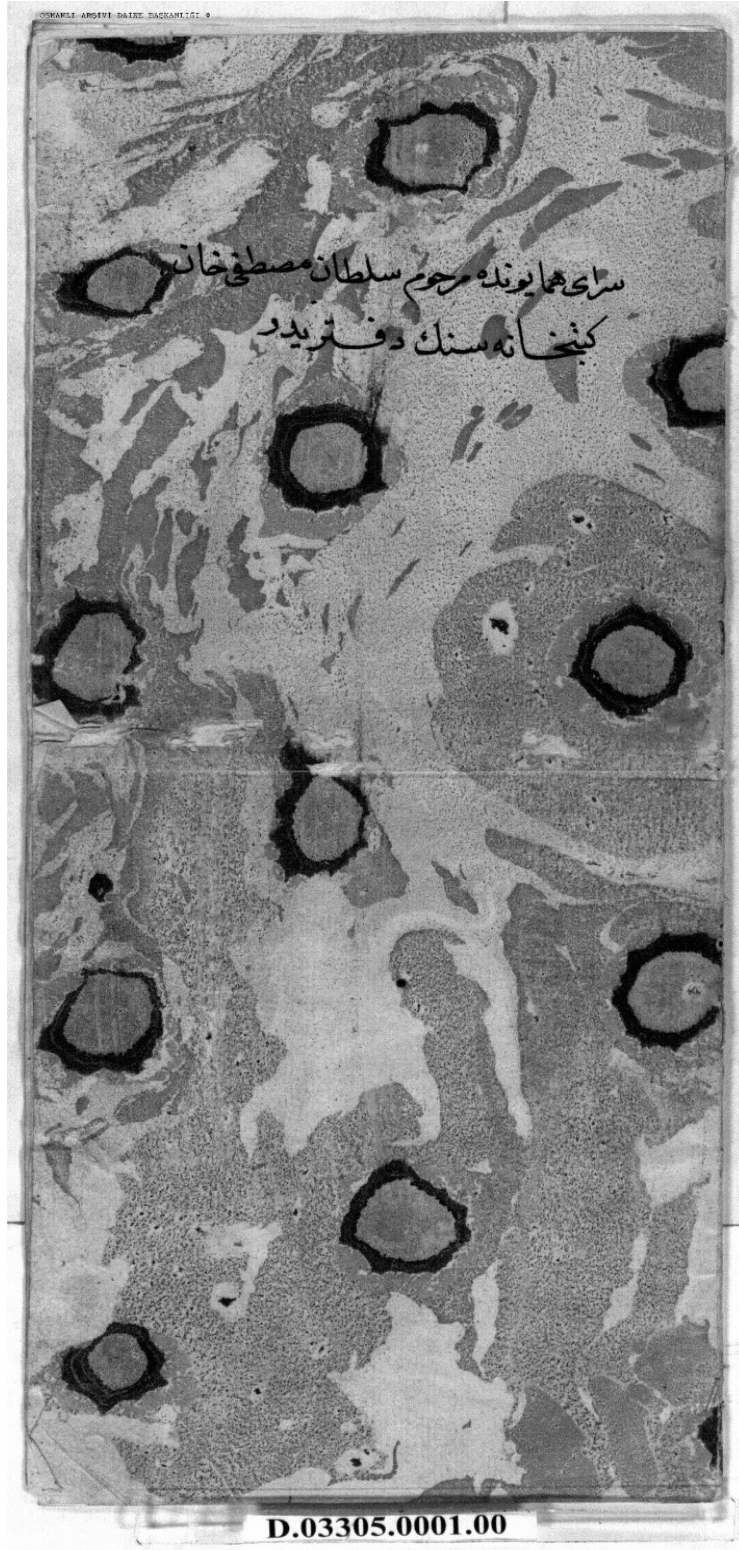
107 "Gül ü Nevrûz", "Tefetü'llât-ı Hâfız" ve "Dîvân-ı Şevket" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

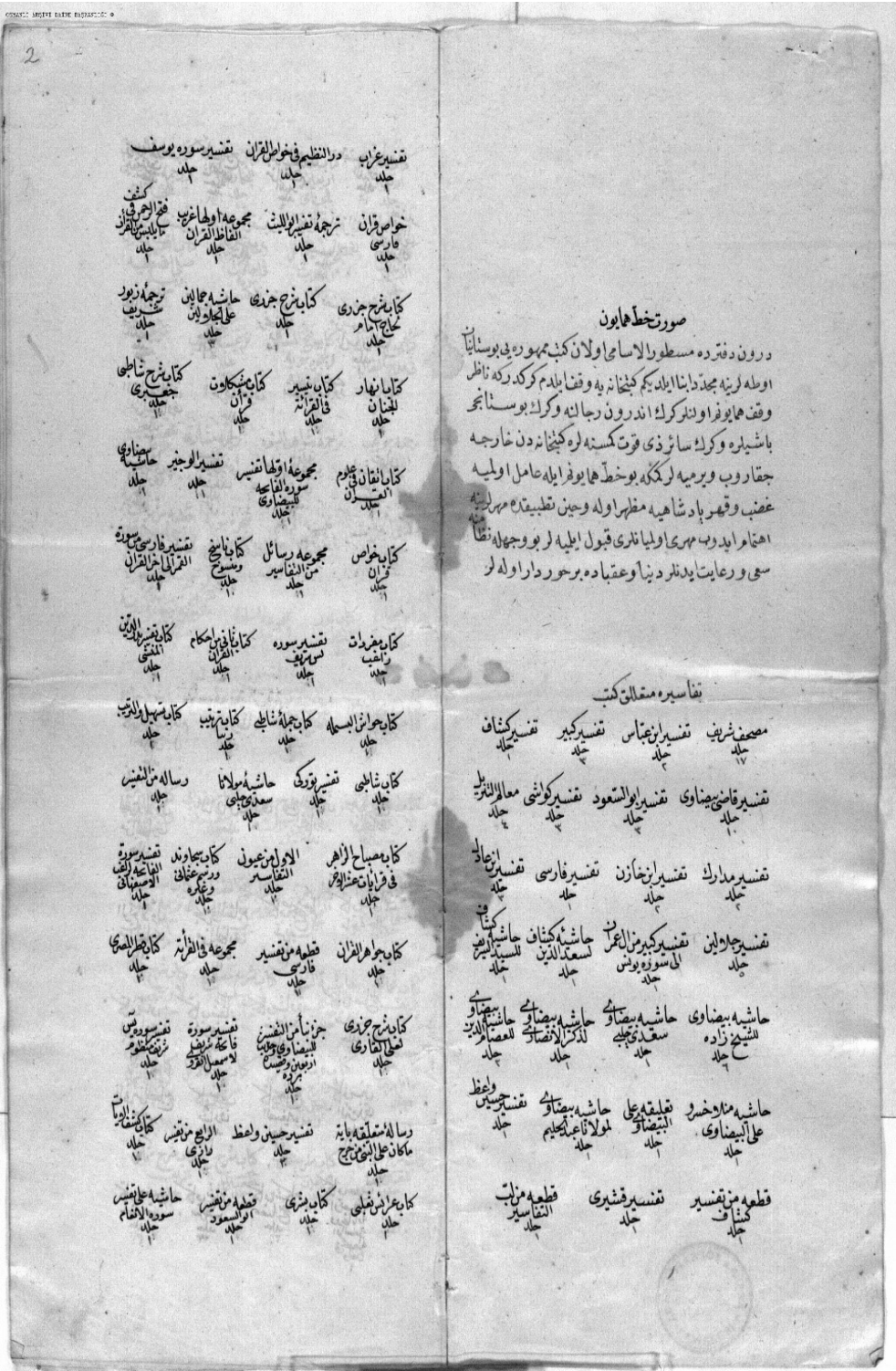
108 "Hilye-i Hâkânî", "Hilye-i Peygamber" ve "Dîvân-ı Nef'î" ayrı eserler olup 3 cilt olarak sayılmıştır.

109 "Keşfü'l-Hicâb", "Tarikü'l-Edeb", "Aşknâme", ve "Dîvân-ı Sâbit" ayrı eserler olup 4 cilt olarak sayılmıştır.

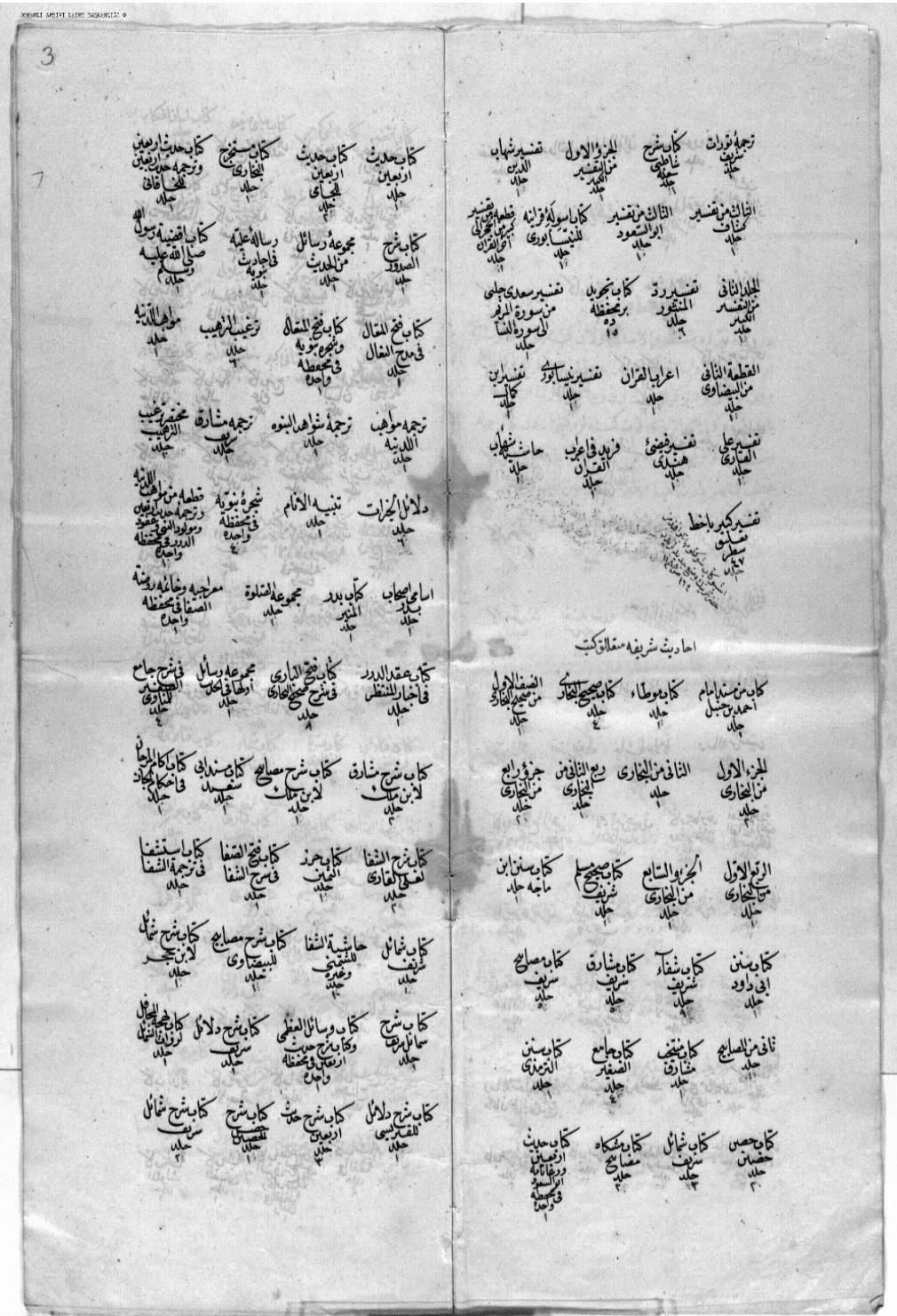
Sekiz satır sülüs ve otuz satır nesih sekiz kıt'a bâ-hatt-ı Mehmed bin Ömer
Ceride 1

On kıt'a ve bir karalama Şeyh merhûmun hattıyla gâyet a'lâ Ceride 1	Altı kıt'a Derviş Ali merhûmun hattıyla Tomar 1	Kavâ'id-i Hatt hakkında Risâle 1
Ta'lim-i hurûf sağırce Kıt'a 1	İş'âr İmâm Zeynelabidin bâ-tertib-i hurûfî'l-hecâ Şeyh merhûmun hattıyla müşerrez Cild 1	
Üç mahrec biri Ramazan Efendi ve üç satır sülüs Hâfiz Osman ve dört satır Hocazâde ve bir kıt'a zerrîn kalem mecmû'u altı kıt'a a'lâ murakka' Cild 1	Şeyh merhûmun Hamdullah bin Mustafa Dede unvânıyla sekiz kıt'a a'lâ murakka' Cild 1	
Hamdullah el-ma'rûf bi-ibn eş-Şeyh hattıyla sekiz kıt'a a'lâ murakka' Cild 1	Bir sahîfede üçer satır sülüs ve altışar satır nesih Dede merhûmun hattıyla bi-tamâmihi Kasîde-i Bürde Cild 1	
Evvelinde üç kıt'ası ve aherinde bir kıt'ası nesih ve sâir dört kıt'ası sülüs ve nesihli kıt'a ve bir kıt'ası rik'a ile muharrer mecmû'u dokuz kıt'a bâ-hatt-ı Hamdullah el-ma'rûf bi-ibn eş-Şeyh ceride Cild 1	Evveli Besmele-i şerîf ile vasatı küşâde tarafeyni kıl kalem ile tahrîr olunmuş sekiz kıt'a musanna' ceride Cild 1	

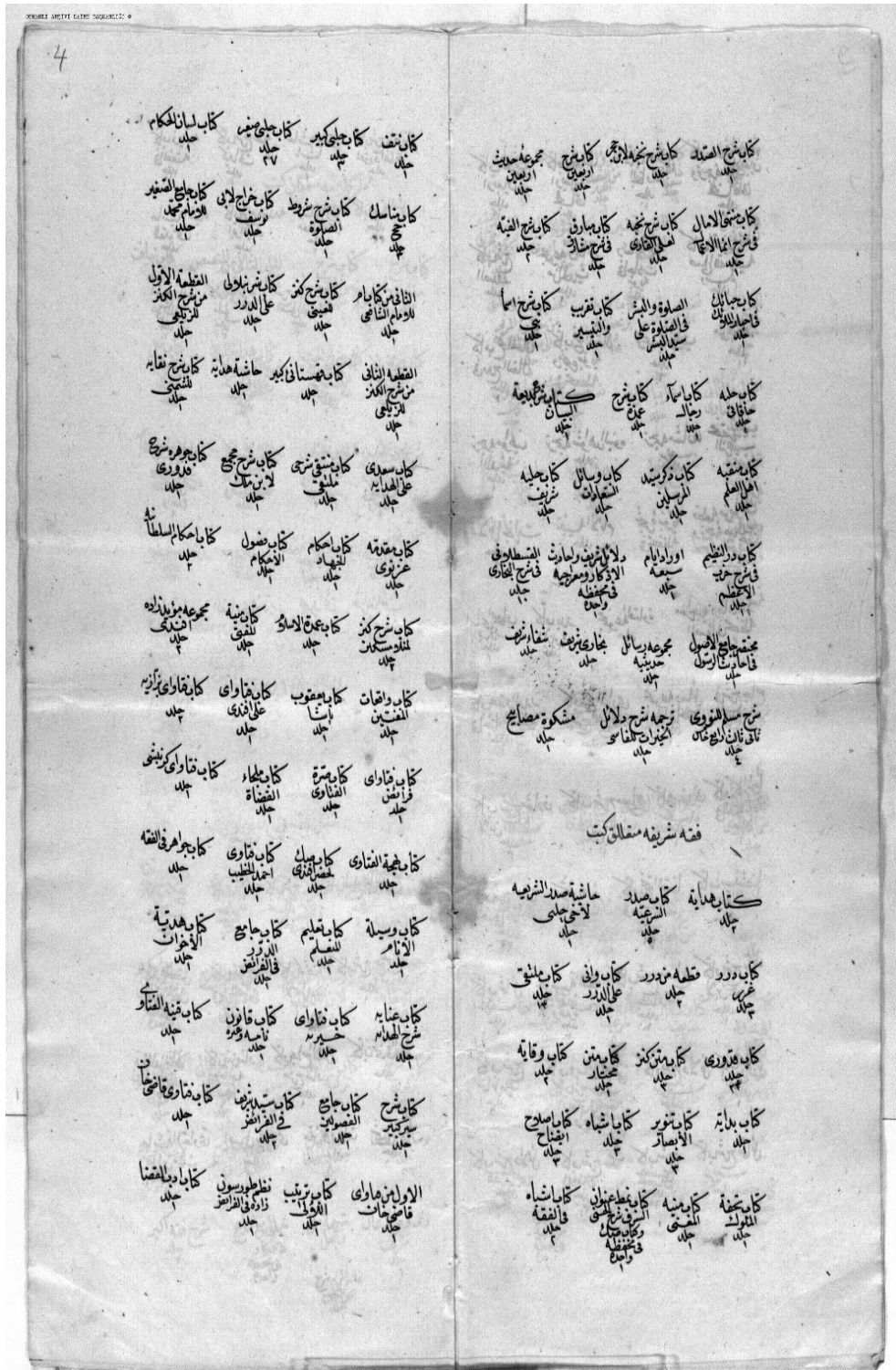

D.03305.0001.00

D.03305.0001.00

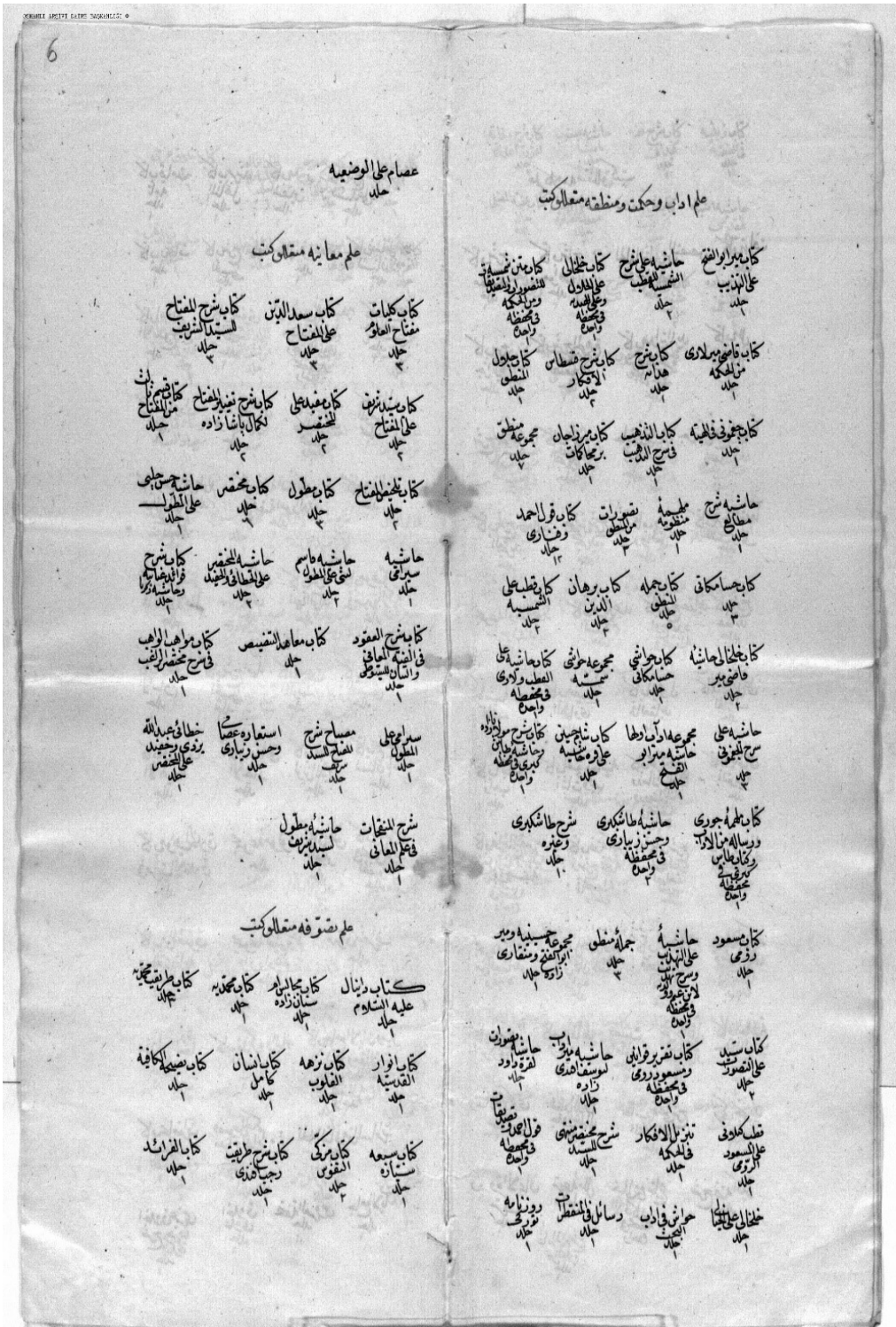
D.03305.0001.00

علم كلامه متعلق كتب

كتاب زينة فانفسه جلد	كتاب شرح فقه حاشية مستوفى جلد	كتاب شرح وقاية لعقود افندي جلد	كتاب شرح مقاصد جلد	كتاب شرح للبلدان في النقص جلد	كتاب بيان جلد
حاشية انبيه للقدسي جلد	كتاب شرح مقدمه رسالة الزها جلد	كتاب شرح مقدمه رسالة القارة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
اعرج زاده على الكوفي جلد	كتاب شرح شرح مناسك حج جلد	كتاب شرح شرح مناسك حج جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
كتاب شرح ورد النسفي جلد	كتاب شرح حديث الامير جلد	كتاب شرح حديث الامير جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
كتاب شرح الكلام في شرح شروط الاصول عليهم السلام جلد	كتاب شرح الفريز في شرح الترتيب في اصول الفريز جلد	كتاب شرح الفريز في شرح الترتيب في اصول الفريز جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
اشباه والنظائر جلد	دور عزير جلد	مقدمة غزوي جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
فرائد زينات الدين جلد	الفتاوى هندية جلد	بحر ايق جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
شرح الراجح اول زفاف جلد	مجموعة العلية في الفقه الحنفية جلد	مجموعة العلية في الفقه الحنفية جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
حاشية وقه كامل جلد	كتاب عقيدة الطرازي جلد	كتاب عقيدة الطرازي جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
كتاب اتيان واجب جلد	كتاب الحنفية بما فيها جلد	كتاب الحنفية بما فيها جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
كتاب توضيح على التفتيح جلد	كتاب من مسار جلد	كتاب شرح مسار جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
كتاب تخفيف شرح التفتيح جلد	كتاب من مسار جلد	كتاب شرح مسار جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
المبدأ الثاني من العقد جلد	كتاب من مسار جلد	كتاب شرح مسار جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
حاشية الاحادي على ابن مالك جلد	اصول زودي جلد	من ورفات جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد
زودة الايمان تركي جلد	شرح جلد	شرح جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد	كتاب شرح جزيرة جلد

اصول فقه شريفة متعلق كتب

D.03305.0001.00

D.03305.0001.00

7	کتاب خاتم حلد	کتاب مرشد حلد	کتاب بلور حلد	کتاب شرح حلد
کتاب ریختان حلد	کتاب شرح اسماء حلد	کتاب فرة العاقول حلد	کتاب رضا اثر شهيد حلد	کتاب فرة العاقول حلد
کتاب اوراد حلد	کتاب شوي حلد	کتاب سلسله شنبديه حلد	کتاب شرح حلد	کتاب شرح حلد
کتاب جاودان حلد	کتاب نزهة الملوس حلد	کتاب ستمت حلد	کتاب غناء حلد	کتاب غناء حلد
کتاب بخت اجماع حلد	کتاب تحفة السالكين حلد	کتاب حكمة امور الدين حلد	کتاب حكمة حلد	کتاب حكمة حلد
کتاب درالمنظ حلد	کتاب حكمة حلد	کتاب شرح حلد	کتاب شرح حلد	کتاب شرح حلد
کتاب شرح حلد	کتاب شرح اسماء حلد	کتاب نصيف حلد	کتاب اخلاق حلد	کتاب اخلاق حلد
کتاب وارديان حلد	کتاب وقاف حلد	کتاب وصايا حلد	کتاب وصايا حلد	کتاب وصايا حلد
کتاب ربه اخلاق حلد	کتاب مولود حلد	کتاب منظر حلد	کتاب منظر حلد	کتاب منظر حلد
کتاب من الضوف حلد	کتاب تعليم وتم حلد	کتاب منظر حلد	کتاب منظر حلد	کتاب منظر حلد
کتاب مفتاح السقا حلد	کتاب تذکره و الباء حلد	کتاب جامع الايات وسيد حلد	کتاب جامع الايات وسيد حلد	کتاب جامع الايات وسيد حلد
کتاب محاضرات حلد	کتاب فضائل حلد	کتاب فضائل حلد	کتاب فضائل حلد	کتاب فضائل حلد
کتاب اخلاق عزيم حلد	کتاب اخلاق حلد	کتاب اخلاق حلد	کتاب اخلاق حلد	کتاب اخلاق حلد

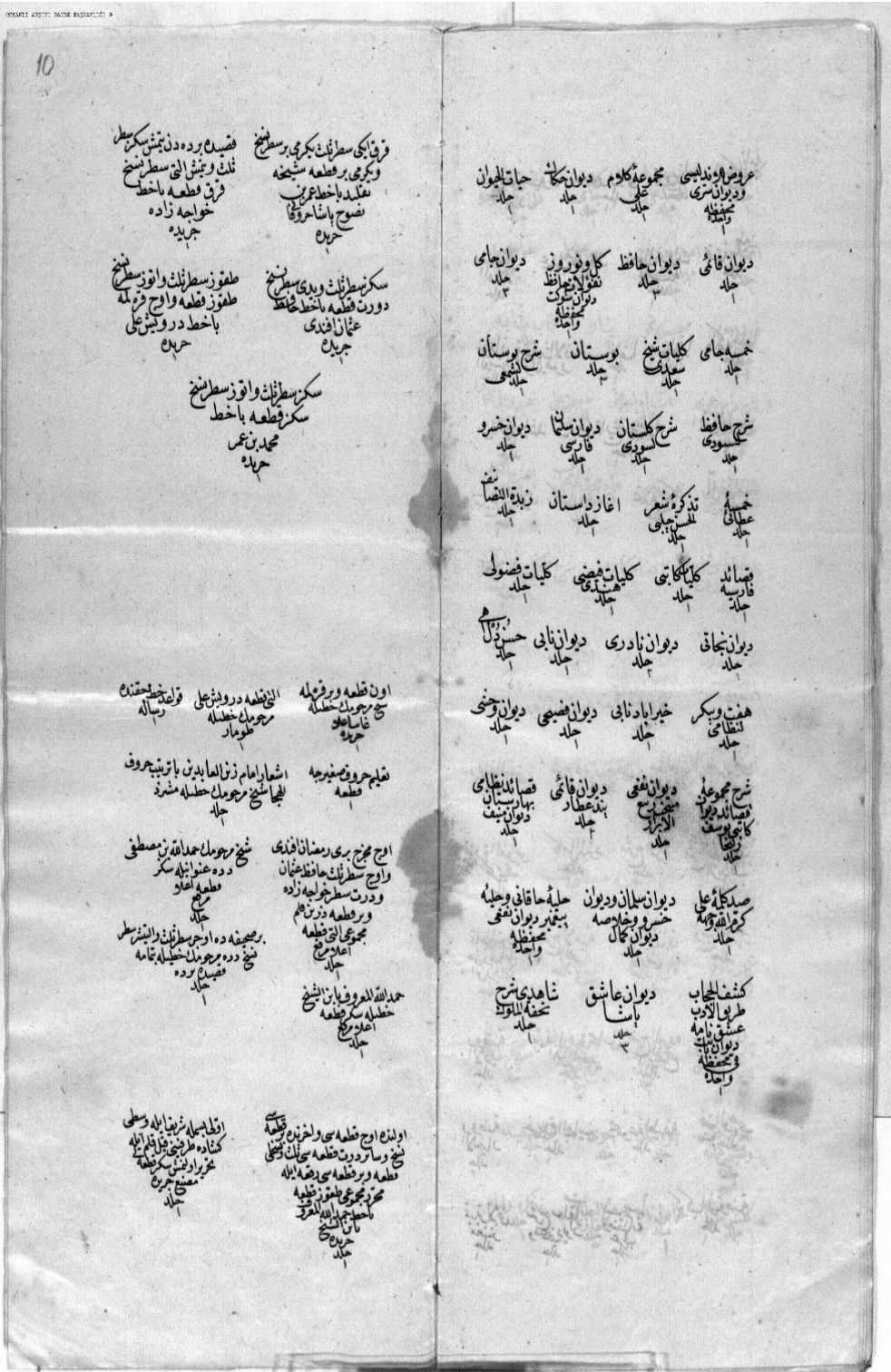
علم طيه متعال و انت

کتاب باه نامه حلد	کتاب بيان حلد	کتاب بيان حلد	کتاب بيان حلد	کتاب بيان حلد
کتاب غائبان حلد	کتاب رساله مفيد و لطيف حلد	کتاب رساله في غسل حلد	کتاب رساله في غسل حلد	کتاب رساله في غسل حلد
کتاب رساله من الكماله حلد	کتاب با و کاران حلد	کتاب کماله حلد	کتاب کماله حلد	کتاب کماله حلد
کتاب شرح اربعون حلد	کتاب معنی علی المومنين حلد	کتاب تذکره للفيدي حلد	کتاب تذکره للفيدي حلد	کتاب تذکره للفيدي حلد

8	علم نحو وصرفه معالوكت	كتاب مفتي	منه مفضل	تسهيل في النحو	كافيه وينزل الأدب	طه المشي بذكره	انفوخ	كفاية الطب	شاه الناس
		جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	و قواعد الاعراب	أول الأوباد	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣
	ملحة الاعراب	صرف جملة	واضحة الذهب	في قواعد الاعراب	زهة الطرف	نفاة القلوب	شرح كتاب	ذكره داود	رسالة النفاة
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	والشبه	كتاب التسهيل	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣
	متن ابراهيميه	امثلة	قواعد الاعراب	وده جنك	واحدة	كتاب التسهيل	جلد ٣	شرح موجز	اختار ابن
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣				جلد ٣	جلد ٣
	شرح عربي	واضحة شريفة	جامي	حاشية جامي					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	اقتراح وهاروني	متوسط	ضوء شرح	شرح شاهه					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	كتاب دستور	عبد الغفور	جابرودي	اريدوني شرح					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	شرح مراح	شرح امثلة	بهجت الرضية	كتاب قاضيني					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	زينة زاده	حسن انا	رسالة في حرف	شرح ديبل الصالح					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	ذكرها ما اكلمه	للبلاد الاقوال في شرح	كتاب رضى شرح						
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣						
	مجلس النداء	كتاب هندي	شرح الفقه	دور السنية					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	معرب العول	رضي على الشافيه	كرواوي	اشرف على الادب					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	كتاب جامي	عصا على	ارشاد في النحو	حاشية جامي					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	اسان البلاغه	كنز	جوهرى	نعمه الله					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	اصح الفقه	كتاب التخصيص	دشيشه	اخترى صفي					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	لنتينقي	وانقول جلاله	قطعه	كليات					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	مفرق الفقه	شرح لئه	حلم قران	فصيح فطوح					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	اصح من الصلح	مختصر الصلح	برهان قاطع	دقائق اخبار					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	مرفان الفقه	دقائق النير	صاحب عجم	امثال ابدان					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	مختار الصلح	افزوح عجم	تريفات	من اسان العرب					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					
	اسان كتب	تريفات	مع شرح الامثال	حقائق ادق					
	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣	جلد ٣					

D.03305.0001.00

9		8
<p>تاريخ خجستانى سيرويسى قاپوننامه اسكندرية نامه جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>حديثه عجائب مخلوقات احوال اغزوات قصه سلاطین جلد جلد جلد جلد</p> <p>نيران في هولاء الايامه خلفا قضنين انبيا فاهة الخلفا جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>من تاريخ راشد من تاريخ ميروخان انس الجليل جلد جلد جلد جلد</p> <p>نتائج الفنون كلياته ودمنه تحفة الجبار الاعتناء جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>تاريخ طبرى جلد</p> <p>ديوان وادبه متعلق كتب</p> <p>ديوان المثنى شرح ديوان المثنى مقامات شريفى جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>درقه الفواصى كامل المبرد شرح همزى شرح مقامات حريري جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>تمام النون شرح لامية شرح ديوان ابن ربيع الارار جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>روضه الادب نيمه الدهر في محاسن شرح الدرود شرح قصيده جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>روضه الاضواء خريد الجباب مجموعة لطيفه فتح الهمى جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>تيمرليس شرح معلقات نسيباً كوكبا لروضه جلد جلد جلد جلد جلد</p>		<p>كتاب انونج شرح ديباجه كتاب ملا فواصل النافيه جلد جلد جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>اصحاح اصباح في شرح مورع عمول عمول عمول جلد جلد جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>زيد مورع جملته بناه كتاب شاقيه جلد جلد جلد جلد</p> <p>شرح موج جردى اشباه لبيدي عصبي على هدى على الكافية جلد جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>تعلقات على مجموعة نوح هادى في الاعجاز الشرح الكبار جلد جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>بلوغ الاثر في شرح ايضاح كافيه شرح الكافي في الفقه جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>شرح شذوذ من استعاره قوهي عمال عتيق جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>اصباح كافيه شرح ابيات منو جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>تواريخه متعلق كتب</p> <p>كتاب تاريخ تاريخ الفقيه تاريخ حتمنا تاريخ يعق جلد جلد جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>تاريخ جلي زاده تاريخ خوليه تاريخ نهجه تقويم التاريخ جلد جلد جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>تاريخ اغزل تورخان بجوي ابن العميد جلد جلد جلد جلد جلد</p> <p>كلن خلفا هارين نامه من البطال نذكرة اولياء جلد جلد جلد جلد جلد جلد</p>

D.03305.0001.00

**Ek II: III. Mustafa'nın Vakıflarına Ait Vakfiyenin Bostancılar Ocağı Kütüphanesi
Hakkındaki Kısımları¹¹⁰**

Sayfa 358

Ve yine sarây-ı cedîde-i âmirede hadîka-i hâssada Bostâniyân ocağında li-marzâtillâhi ta'âlâ binâ ve inşâsına muvaffak oldukları kütübhâne-i latîfde nâzır ağa hazretlerine yevmî yirmi akçe virile ve kütübhâne-i mezbûrda ulemâ-i fuhûlden bir kimesne ders-i âmm olub yevmî iki yüz akçe vazîfe virile ve huffâzînden tekâmîl-i kırâ'at idüb ehl-i Kur'ân olan bir kimesne şeyhü'l-kurrâ

Sayfa 359

olub yevmî kırk akçe vazîfe virile ve ta'lim-i hat iden kimesneye yevmî otuz akçe virile ve ehl-i rakam olan bir kimesne kütübhâne-i mezbûreye kâtib olub yevmî yirmi akçe vazîfe virile ve hâfız-ı kütüb-i evvel olan kimesneye yevmî yirmi dört akçe vazîfe virile ve hâfız-ı kütüb-i sâni olan kimesneye yevmî yirmi akçe virile ve hâfız-ı kütüb-i sâlis olan kimesneye yevmî yirmi akçe virile ve ders halîfeleri yirmi yedi nefer kimesne olub beher nefere onar akçe olmak üzere yevmî iki yüz yetmiş akçe vazîfe virile

Sayfa 360

ve mezbûr kütübhâneye ferrâş olan üç nefer kimesneye onar akçe olmak üzere yevmî otuz akçe vazîfe virile ve bevâb olan kimesneye yevmî on akçe ve mücellid olan kimesneye yevmî on akçe vazîfe virile.

¹¹⁰ VGMA, 1406, s. 358-360.

Ek III: 1768 Tarihli Muhasebe Kaydı¹¹¹

Sahh

Mücebince tevcih ve mahalline kayd ve şurût-ı alî iktizâsına tatbik ile yedlerine başka başka berevât i'tâ olunmak buyuruldu.

21 N (Ramazan) sene 1181.

Defter-i Hademe-i Kütübhâne-i Hümâyûn Ocak-ı Bostaniyân-ı Hâssa Sarây-ı Cedîd-i Âmire 'An Mülhakât-ı Ocak-ı Hümâyûn			
İsim	Görev	Ücret	Şerh
Osman Efendi.	Nâzır-ı kütüb-i kütübhâne-i hümâyûn.	Yevm 20.	Beher sene Ramazân-ı şerifde hâfız-ı kütüb olanlar ve kâtib-i kütüb olanlar muvâcehelerinde kütübhâne-i hümâyûnda mevcûd kitâbları ta'dâd ve ma'mûlün bih defter ile mukâbele ve tatbik eylemek şartı berâtında şerh virile.
Seyyid Abdurrahman Efendi el-Amedî.	Hâce-i ders.	Yevm 200.	Bâ-işâret-i hazret-i Şeyhü'l-İslâm.
Hâfız Osman Efendi.	Şeyhü'l-kurrâ.	Yevm 40.	Bâ-işâret-i hazret-i Şeyhü'l-İslâm.
YakubHindî Efendi.	Hâce-i meşk.	Yevm 30.	
	Kâtib-i kütüb-i kütübhâne-i hümâyûn.	Yevm 20.	Bostaniyân Ocağındaki câmi'-i şerif imâmılarına meşrût olmak üzere berâtında şerh virile.
Müezzinler Halifesi Molla İbrahim.	Ferrâş.	Yevm 10.	
Molla Osman.	Ferrâş	Yevm 10.	
Müezzin Molla Ahmed.	Ferrâş.	Yevm 10.	
Bostaniyân Câmi' müezzini Mehmed.	Bevvâb.	Yevm 10.	Bostaniyân Ocağı'nda her kim müezzin olur ise hidmet-i mezbûr kendüsine meşrût olmak üzere berâtında şerh virile.
	Mücellid-i kütüb halife	Yevm 10.	
Hâfız Mustafa bin Mustafa, Derziodalı.	Baş hâfız-ı kütüb.	Yevm 24.	
İsmail bin Ali, Soğukçeşmeli.	Hâfız-ı kütüb-i sâni.	Yevm 20.	
Abdullah bin Mustafa, Aşağıodalı.	Hâfız-ı kütüb-i sâlis.	Yevm 20.	

¹¹¹ BOA, EV.HMH.d., 5624.

Defter-i Hulefâ-i Ders	
İsim	Ücret
Ali bin Mehmed, Gülhâne Ocaklı.	Yevm 10.
Mehmed bin Halil, Suyolcu odalı.	Yevm 10.
Ahmed bin el-Hâcc İsmail, an hasekiyân	Yevm 10.
Mehmed Said, an hasekiyân.	Yevm 10.
Osman bin Mehmed, Soğukçeşmeli.	Yevm 10.
Osman bin Süleyman, Dellâk (?) odalı.	Yevm 10.
Osman bin İbrahim, Suyolcu odalı.	Yevm 10.
Hasan bin Mehmed, Suyolcu odalı.	Yevm 10.
Mustafa bin Osman, Aşağı odalı.	Yevm 10.
Ömer bin Osman, Aşağı odalı.	Yevm 10.
Hasan bin İbrahim, Çeşme odalı.	Yevm 10.
Hasan bin Ahmed, Bağcılar Ocaklı.	Yevm 10.
Mahmud bin İbrahim, Topkapulu.	Yevm 10.
Hüseyin bin Mehmed, Aşağı odalı.	Yevm 10.
Hasan bin Osman, Soğukçeşmeli.	Yevm 10.
Süleyman bin Mehmed, Aşağı odalı.	Yevm 10.
Ali bin İbrahim, Çekel (?) odalı.	Yevm 10.
Mustafa bin Mehmed, Kadı odalı.	Yevm 10.
Osman bin Mehmed, Suyolcu odalı.	Yevm 10.
Mustafa bin Hasan, Çeşme odalı.	Yevm 10.
Mustafa bin Osman, Solak odalı.	Yevm 10.
İbrahim bin Ahmed, Aşağı odalı.	Yevm 10.
Abdurrahman bin Mustafa, Sofalı.	Yevm 10.
Nasuh, Çekel (?) odalı.	Yevm 10.
Abdurrahman, Kadı odalı.	Yevm 10.
Osman, Bekar odalı.	Yevm 10.
İsmail, Derzi odalı.	Yevm 10.

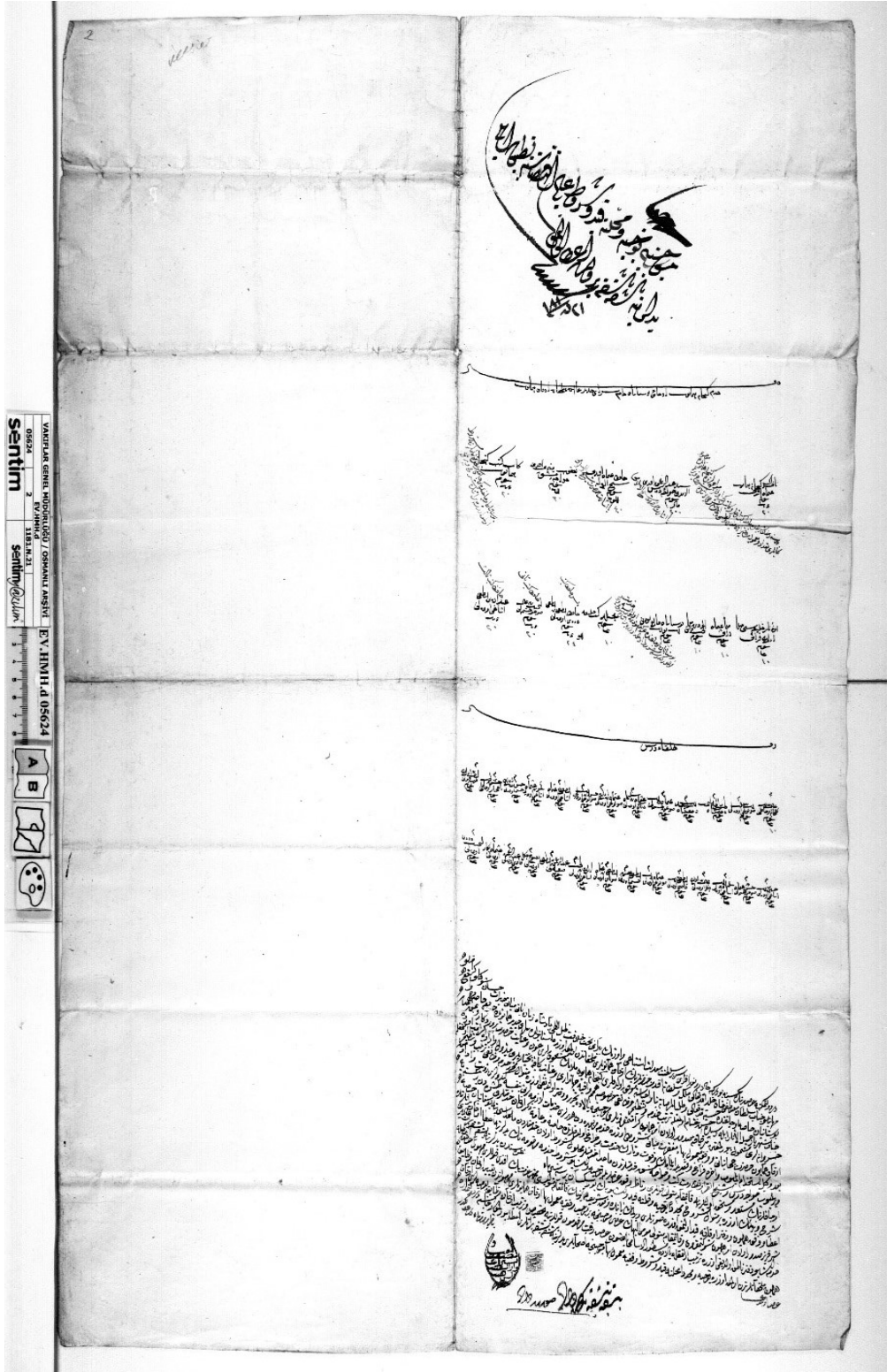
Der-i devlet-mekîne arz-ı bende-i kemîne budur ki

Hâlen refnak-efzâ-yı serîr-i saltanat-ma‘delet-i iştibâhî ve evreng-pirâ-yı taht-ı hilâfet-i zil-lullâhî pâdişâh-ı zamân-ı bânî-mebânî-i hayrât-hassân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü cenâb-ı Sultân Mustafa Hân hallede Allâhu mülkehu ve sultânehu efendimiz hazretlerinin evkâf-ı hümâyûnları mülhakâtından olmak üzere İstanbul’da Sarây-ı Cedîd-i Hümâyûnda hadîka-i hâssada vâki‘ Bostaniyân-ı Hâssa Ocağında hasbeten lillâhi ta‘âlâ ve taleben li-merzâtihî binâ ve ihyâsına muvaffak oldukları kütübhâne-i hümâyûn-ı melâik-meşhûnları avn ü inâyet-i hazret-i perverdigâr ve yümn-i himmet-i cenâb-ı şehriyâr-ı cemîletü’l-envâr ile resîde-i hüsn-i hitâm olmağla tertîb-i hademe ve tanzîm-i vezâ’îfi husûsuna himem-i vâfiye-i cihândârî ve inâyet-i kâfiye-i bahtiyârîleri mebzûl ve irâde-i kerâmet-averde-i hüsrevâneleri meşmûl buyurulmağın şeref-yafte-i sudûr olan emr-i hümâyûn-ı kerâmet-makrûnları mücebince bâlâda tahrîr ve defter olunduğu üzere minvâl-i muharrer hademe vezâ’îfi tertîb ve tanzîm olunmağla evkâf-ı hümâyûn-ı hazret-i cihânbanî ve vakfiyye-i ma‘mûlün bihâ-i mağfîret-mebânî şurûtu üzere hademe-i mezbûreden herbirleri hidemât-ı lâzîmelerini bi-nefsihi kendüleri rü’yet ve idâmede vekîl istihdâm eylemeyüb ve ahâra ferâğ ve kasr-ı yed eylememek ve fevt ve târik-i hidmet ve çerâğ olduklarında hâssa ve âmme zikr olunan hidmetleri taşradan bir kimesneye virilmeyüb hâce-i ders ve şeyhü’l-kurrâ ve nezâret-i kütüb ve hâce-i meşk hizmetlerinden mâ‘adâ hidmetler mahlûl meşrût olan hidmetlerden mâ‘adâsı yine Bostaniyân-ı Hâssa Ocaklarının müsta‘id ve müstahak olanlarına kâimmakâm-ı mütevellî kulları ve nâzır-ı vakf arzlarıyla tevcîh ve işbu şurût hademe-i merkûmenin yedlerine i‘tâ olunan berâtlarında şerh virilmek üzere ber-minvâl-i meşrûh müceddeden tevcîh ve kalemine kayd ve işbu bin yüz seksen bir senesi mâh-ı (boşluk) guresinden yedlerine başka başka berât-ı âlîleri i‘tâ ve vakf-ı hümâyûn ve defter-i evkâfa kayd olunmak üzere sûretleri virilmek bâbında vakf-ı şerîf-i hümâyûnun kâimmakâm-ı mütevellîsi Mehmed İzzet Bey Efendi kulları memhûren arz itmekle şeref-rîz-i sudûr olan emr-i hümâyûn-ı şevket-makrûn ve kâimmakâm-ı mütevellî mûmâ-ileyhin arzı mücebince ber-müceb-i vakfiyye-i ma‘mûlün bihâ evkâf-ı hümâyûnları mahsûlünden ta‘yîn olunan vezâ’îfi hademe işbu defter nâtik olduğu üzere tertîb olunmakla bâlâda mastûrî’l-esâmî bâ‘isûn arz-ı rikkîyet merkûmûn kullarına tahsîs ve tertîb olunan vezâ’îf yevmiyeleri evkâf-ı hümâyûn mülhakâtlarından olmak üzere tevcîh ve müceddeden mahalline kayd ve meşrûta-i vakfiyye-i ma‘mûlün bihâ mücebince ashâbları yedlerine başka başka berâtları i‘tâ buyurulmak ricâsına der-i devlet-medâra arz olundu.

Bâkî emr ü fermân der-adlıdır.

Abdü’z-za‘îf Beşir Ağa-yı Dârü’s-sa‘âdeti’ş-şerîfe hâlen (Mühür)

Başka başka tezkere-dâde. Sûret-dâde.

Ek IV: 1790 Tarihli Hademe Defterine Göre Bostancılar Ocağı Kütüphanesi Personeli¹¹²

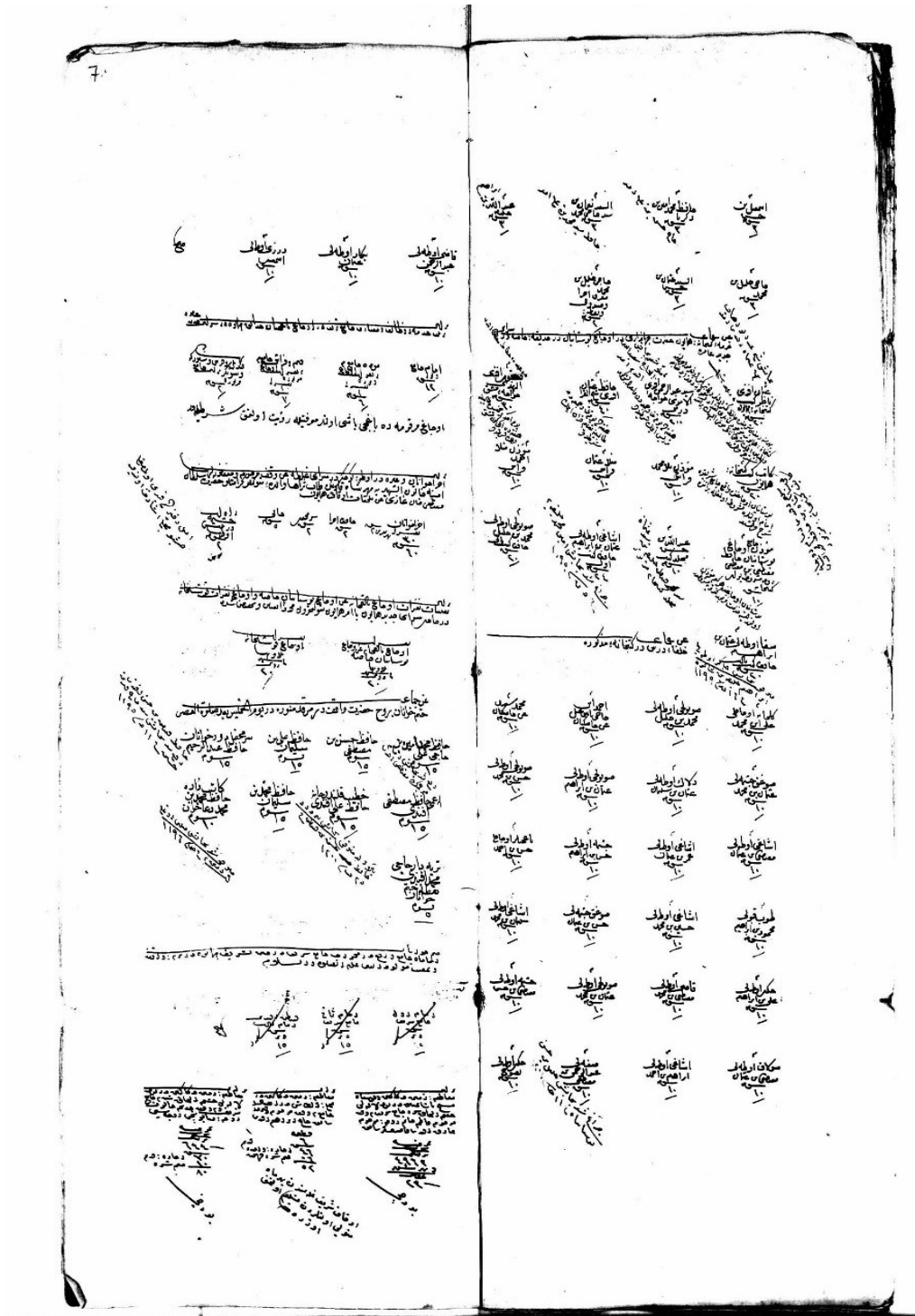
‘An-cemâ‘at-i Hademe-i Kütübhâne-i Hümayûn-ı Hazret-i Cihândârî der-Ocağ-ı Bostaniyân der Hadîka-i Hâssa der Sarây-ı Cedîd-i Âmire			
İsim	Görev	Ücret	Şerh
Osman Efendi.	Nâzır-ı kütüb-i kütübhâne-i hümayûn.	Yevm 20	Beher sene Ramazan-ı şerîfde hâfız-ı kütüb-i evveller ve kâtib-i kütüb-i evveller muvâcehesinde Kütübhâne-i hümayûnda mevcûd kitâbları ta‘dâd ve ma‘mulün-bih defter ile mukâbele ve tatbîk eylemek şartı nâzır-ı mûmâ-ileyhin berâtına şerh verildi. Becâyîş-i Şeyh Abdülvehhab bin Osman Efendi âmed. Der-uhde-i eş-Şeyh Mehmed.
Seyyid Abdurrahman Efendi el-Amedî.	Hâce-i ders.	Yevm 200.	Haftada yevm-i selâse ve cum‘adan ma‘âdâ beş gün tedrîs eylemek şartıyla da. Molla Şefîk (?) becâyîş el-Hâce Saidullah Efendi âmed.
Hâfız Osman Efendi.	Şeyhü‘l-kurrâ.	Yevm 40.	Haftada yevm-i selâse ve cum‘ada tâlibine ta‘lîm-i Kur‘ân eylemek şartıyla da.
Yakub Hindî Efendi.	Hâce-i meşk.	Yevm 30.	Yevm-i ehad ve hâmisde tâlibine haftada iki gün meşk virmek şartıyla da. Der-uhde-i Hafız Mustafa Efendi.
	Kâtib-i kütüb-i kütübhâne-i hümayûn.	Yevm 20.	Bostaniyân Ocağında vâki‘ cami‘-i şerîfde imâm olanlara meşrût olmağla berâtında şerh verilmiştir. Selim Efendi İmâm-ı Ocağ-ı Bostaniyân bin Hafız Mehmed Efendi kâtib-i kütübhâne-i mezbûr.
Müezzin Molla Mehmed	Ferrâş.	Yevm 10.	
Molla Osman.	Ferrâş	Yevm 10.	
Müezzin Molla Ahmed.	Ferrâş.	Yevm 10.	
Müezzin-i Cami‘-i Ocağ-ı Bostaniyân Hafız Mustafa bin Mustafa ber-vech-i meşrût.	Bevvâb-ı kütübhâne	Yevm 10.	Bostaniyân Ocağında her kim müezzin olur ise hidmet-i mezbûr kendüye meşrûtdur.
Abdullah bin Hasan.	Mücellid-i kütüb.	Yevm 10.	Seyyid Mustafa Halife bin Seyyid Osman mücellid-i kütübhâne-i mezbûr.
Aşağı odalı Osman bin İbrahim.	Hâfız-ı kütüb-i evvel.	Yevm 24.	Çerâğ-şüd. Becâyîş-i Emin Mehmed Halife‘ye. Fî 5 N (Ramazan) Sene 1199.

112 BOA, EV.HMH.d, 5308, vr. 6b-7a.

Suyolcu odalı Mehmed bin Halil.	Hâfız-ı kütüb-i sâni.	Yevm 20.	
Saka odalı Osman bin İbrahim.	Hâfız-ı kütüb-i sâlis.	Yevm 20.	Müteveffâ. Becâyîş-i Çakırodalı İbrahim Halife bin Şakir'e. Fî 16 N (Ramazan) sene 1199.

Cemâ'at-i Hulefâ-i Ders der Kütübhâne-i mezkûre		
İsim	Ücret	
Gülhâne odalı Ali bin Mehmed.	Yevm 10.	
Suyolcu odalı Mehmed bin Halil.	Yevm 10.	
Ahmet ibni Hacı İsmail, an hasekiyân.	Yevm 10.	
Mehmed Said, an hasekiyân.	Yevm 10.	
Soğukçeşmeli Osman bin Mehmed.	Yevm 10.	
Dellâk (?) odalı Osman bin Süleyman.	Yevm 10.	
Suyolcu odalı Osman bin İbrahim.	Yevm 10.	
Suyolcu odalı Hasan bin Mehmed.	Yevm 10.	
Aşağı odalı Mustafa bin Osman.	Yevm 10.	
Aşağı odalı Ömer bin Osman.	Yevm 10.	
Çeşme odalı Hasan bin İbrahim.	Yevm 10.	
Bağcılar Ocaklı Hasan bin Ahmed.	Yevm 10.	
Topkapulu Mahmud bin İbrahim.	Yevm 10.	
Aşağı odalı Hüseyin bin Mehmed.	Yevm 10.	
Soğukçeşmeli Hasan bin Osman.	Yevm 10.	
Aşağı odalı Süleyman bin Mehmed.	Yevm 10.	
Çekel (?) odalı Ali bin İbrahim.	Yevm 10.	
Kadı odalı Mustafa bin Mehmed.	Yevm 10.	
Suyolcu odalı Osman bin Mehmed	Yevm 10.	
Çeşme odalı Mustafa bin Hasan.	Yevm 10.	
Solak odalı Mustafa bin Osman.	Yevm 10.	
Aşağı odalı İbrahim bin Ahmed	Yevm 10.	
Sofalı Abdurrahman bin Mustafa.	Yevm 10.	Çerağ-şüd. Becâyîş-i Halil bin Hasan Bostâniyân fî 11 Cemâziye'l-evvel sene 1201.
Çekel (?) odalı Nasuh.	Yevm 10.	
7a		
Kadı odalı Abdurrahman.	Yevm 10.	
Bekar odalı Osman.	Yevm 10.	
Derzi odalı İsmail.	Yevm 10.	

Sahh.

EV.HMH.d 05308

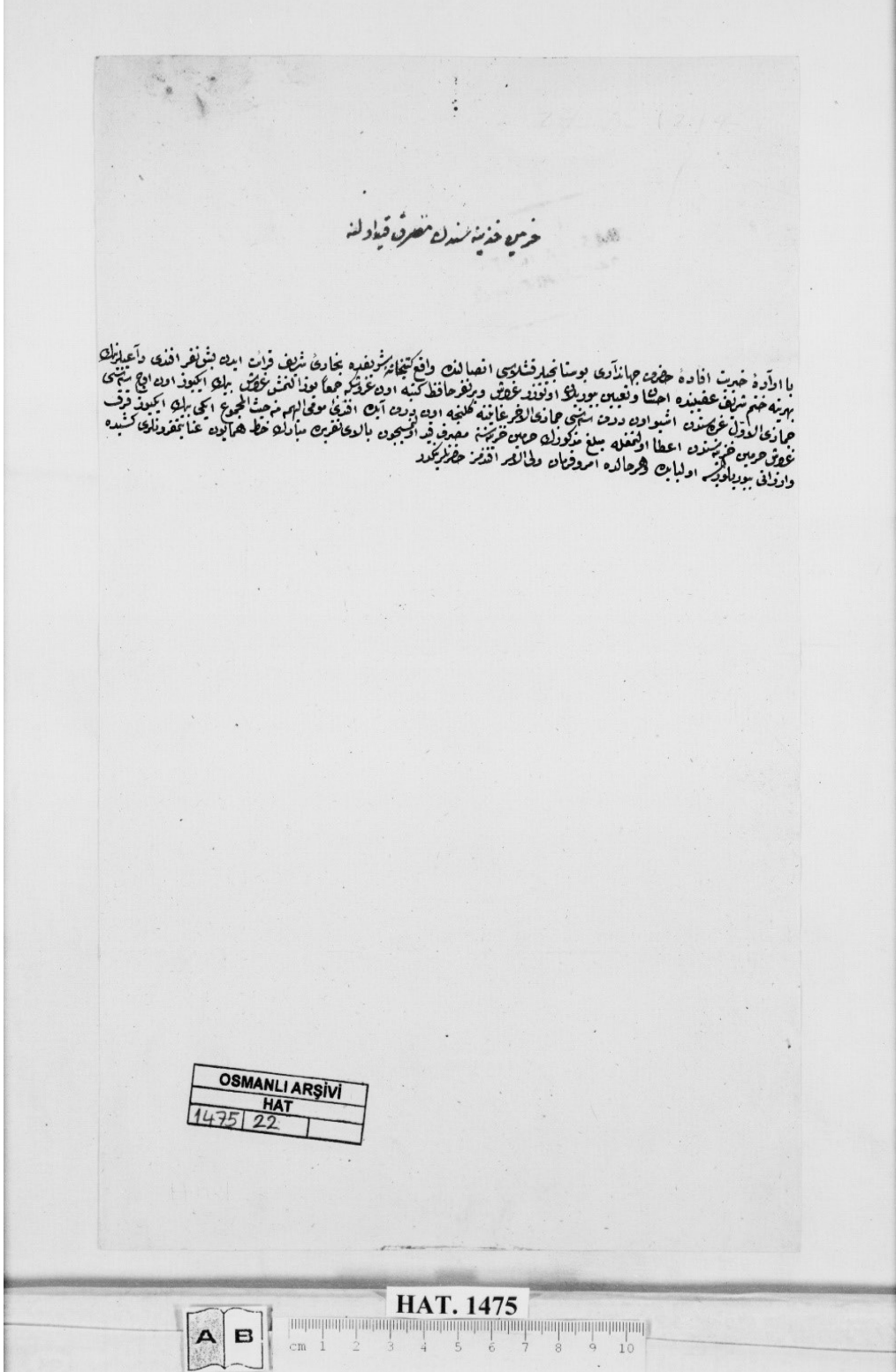
Ek V: III. Selim'in Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nde Buhârî-i Şerîf Okuyanlar Hakkındaki Hatt-ı Hümâyûnu¹¹³

III. Selim'in Hatt-ı Hümâyûnu:

Haremeyn hazînesinden masraf kayd oluna.

Bâ-irâde-i hayriyyet-ifâde-i hazret-i cihândârî Bostancılar kışlası ittisâlinde vâki' kütübhâne-i şerîfde Buhârî-i Şerîf kırâ'at iden beş nefer efendi dâ'îlerinin beherine hatm-ı şerîf akâbinde ihsân ve ta'yîn buyurulan otuz guruş ve bir nefer hâfız-ı kütübe on guruş ki cem'an yüz altmış guruş bin iki yüz on üç senesi Cemâziyye'l-evvel gurresinden işbu on dört senesi Cemâziyye'l-ahir gâyetine gelince on dört ayda efendi-i mûmâ-ileyhime min-haysü'l-mecmû' iki bin iki yüz kırk guruş Haremeyn hazînesinden i'tâ olunmağla meblâğ-ı mezkûrun Haremeyn hazînesine masraf kayd olunmasıçün bâlâ-yı takrîrde mübârek hatt-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûnları keşîde ve erzânî buyurulur ise ol-bâbda ve her hâlde emr u fermân veliyyü'l-emr efendimiz hazretlerindir.

113 BOA, HAT, 1475/22.

Ek VI: Kitapların Lâleli Kütüphanesi'ne Taşınması Süreci Hakkında I¹¹⁴**Sayfa 103**

Evkâf-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı mülûkâne hazînesi tarafından idâre olunmakta olan Hüdâvendigâr-ı esbak cennet-mekân huld-aşiyân merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Mustafa Hân tâbe serâhu hazretlerinin Sarây-ı Cedîd-i Âmirede mülgâ Bostâniyân kışlağı derûnunda kâ'in kütübhâne-i münîfesinde hâfız-ı kütüpleri mevcûd oldukları hâlde kuyûduna ve kütübhâne defterine tatbîkan ma'rifet-i şer'le devr olunması muktezâsı nizâmından ise de hayli müddetten berü ve yoklanmadığından başka lâyıkıyla mütâla'a ideri olmayub mürûr-ı ezmine ile telakkî müceb olacağından gayrı vâkıf-ı müşârun-ileyhin Lâleli Câmi'-i Şerîfi civârında kâ'in medresesi derûnunda olan kütübhanesinde mevzû' kütüb-i şerîfe tâm kütübhâne tertîbi olmayub nâkıs olduğuna ve Enderun-ı hümayûn-ı meymenet-meşhûnda vâki' aden-âşiyân Gazi Sultân Ahmed Hân hazretlerinin kütübhâne-i celilesi tâm ve mükemmel olub ol-vechile sâ'ir kütübhaneden müstağni olduğuna nazâran sâlifü'z-zikr kışlağı mezbur derûnunda vâki' kütübhanesinde mevcûd bulunan kütüb-i şerîfe hâfız-ı kütüpleri ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le ba'de'd-devr zikr olunan Lâleli Kütübhanesi'ne nakl ve kütüb-i sâ'ireye ilâve ile hem tetâvul-i dest ziyâ'ından vikâye ve hem noksânı tekmîl ve hem talebe-i ulûma envâ'-i nef'-i küllî ve fevâ'id-i kesîreyi müstevcib olacağını beyânıyla kütübhâne-i mezkûreye vaz' olunmak üzere mikdâr ve esâmîlerini mübeyyin memhûr ve mümzâ defter birle takdîmi husûsuna hatt-ı şerîf-i kerâmet-redîf-i şeref-efzâ-yı sahîfe sudûr buyurulmuş olduğuna mübeyyin hâlen Evkâf-ı hümayûn nâzırı ve vakf-ı müşârun-ileyhin kâimmakâm-ı mütevellîsi e'âzım-ı ricâl-i Devlet-i Aliyye-i ebediyyetü'l-istimrârdan atûfetlü semâhatlü es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi hazretlerinin bir kıt'a memhûr takrîri bâlâsına bu dâ'ilerine hitâben sâdir olan fermân-ı âliye imtisâlen sayb-ı şer'-i enverden ta'yîn ve irsâl olunan Kâtib es-Seyyid Hâfız Mehmed Eşref Efendi ve kâimmakâm-ı mütevellî mûmâ-ileyhin vekîl-i müsecceli müderrisîn-i kirâm-ı zevî'l-ihtirâmdan Hocazâde es-Seyyid Mehmed Rıfka Efendi ibni el-Hâcc Ebubekir Efendi ve vâkıf-ı müşârun-ileyhin mârrü'z-zikr Bostâniyân kışlağı derûnunda kâ'in kütübhaneleri hâfız-ı kütüb-i evveli Topkapu ustası sâbık Hüseyin Efendi ve sânisî dahi İmâm Mustafa Efendi ve kütübhâne hocası müderrisîn-i kirâmdan Ebubekir Efendi ibni Mustafa ile medrese-i münîfesi müderrisî esâtîz-i kirâmdan ders-i âmm Hoca Hüseyin Efendi tarafından kezalik vekîl-i müsecceli müderrisîn-i kirâmdan es-Seyyid Mustafa Efendi ibni Hüseyin ve medrese-i mezbûre derûnunda vâki' kütübhanenin hâfız-ı kütüb-i evveli eş-Şeyh el-Hâcc Yusuf Efendi ve sâni Mehmed Efendi ve sâlis es-Seyyid Mehmed Memiş Efendi ve müstahfız hâfız-ı kütüb-i evveli müderrisînden Süleyman Efendi ve sâni İbrahim Efendi ve ferrâşı Abdülkadir Efendiler hâzır oldukları hâlde evvelâ Sarây-ı Cedîd-i Âmirede vâki' kütübhâne-i münîfeye varub merkûmünun taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le bi'd-dikka ve't-taharrî bâlâsı vâkıf-ı merhûm-ı müşârun-ileyhin hattı ve mühr-i hümayûnlarıyla memhûr ve müveşşah kütübhâne defterinde muharrer esâmîlerine tatbîkan ba'de'd-devr ba'dehu âriyet dolabları ile medrese-i mezkûre kütübhanesine nakl birle fûnûn ve sutûr ve evsâfî tahrîr ve ta'dâd birle müceddeden tanzîm olunan kütüb-i şerîfe defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur.

Fî'l-yevmi's-sâbi' ve'l-ısrîn min Şa'bâni'l-mu'azzam li-sene sitte ve erba'în ve mie'teyn ve elf.

114 VGMA, 642, s. 103

۹ ۱۰۴

۵۰

اوقاف هم چون شوکت‌نورون ملوکا، هزینه‌سی طرفین اداره اولونق اولون خدانوکار
 اسی جنتیخان خلد آشیان مرحوم و مغفور له سله به معنی خان‌هاب ترزه حضرتنیک
 سرای جدید علم ده ملقا بوستانیان قشوعی درونزه کاتب کتبخانه، منصف سزه حافظ
 کنیری موجود اولدقاری حاله قبودینه و کتبخانه دفتریه تطبیقا معرفت شعری و علم و اولونقی
 مقتضای نظامین اسی ده جلی مدت نیرو و بوقلمند بندن بشغ اولیقل مطالع ایریک
 اولیوب مرور ازمنه ایل تلمی موجب اولد جنتون غیرکی واقف مت رالیهک اولدی
 جامع شریفی حواری کاتب مدرسی درونزه اولون کتبخانه سزه موضوع کتب شریفه نام کتبخانه
 تزیینی اولیوب ناقص اولدینم و اندرون هابون بیمنت مت کورنه واقع عدن آشیان غازی
 سلطان احمدخان حضرتنیک کتبخانه جلیده سی نام و مکمل اولوب اولوج ایل کتبخانه دن
 مستغنی اولدینم نظر اسلفا الذکر قشوع فرور درونزه واقع کتبخانه سزه موجود بولان
 کتب شریفه حافظ کنیری معرفتی و معرفت شعری بعد دور ذکر اولانک اولدی کتبخانه سزه
 نقل و کتب سازه به علاوه ابرهم نطاول دست ضیاعدن وقایه و هم نقصان تکلیف و هم
 طلب علوم انواع نفع کلی و فوائد کثیره به مستوجب اولدینم بیانیله کتبخانه مذکور به وضع
 اولونق اوزره مقدار واسا سیرینی میده مهور و بعضی دفتر برله تقدیمی خصوصه حفظ تریف
 کرامتدین شرف افزای صحیفه صدور بولونقی اولدینم سببه حاله اوقاف هابون باری
 و واقف مت رالیهک قائم مقام تنولسی اعظم دجال دولت علیه ایدیه الاستراردن
 ساجنو السید محمد طاهر اذی حضرتنیک بوقلم مهور تقریری باؤسنه بود علیه خطا آسار
 اولون فرمان عالی به امتثالاً صوب شرف آوردن تعبیه و ارسال اولانک کاتب الشیخ
 محمد شرف اذی و قائم مقام تنولی موی رالیهک وکیل مسجلی مدرسیه کرام ذوی اجترادن
 حواجه زاده السید محمد رفیق اذی بن حاج ابوبکر اذی و واقف مت رالیهک مارالذکر
 بوستانیان قشوعی درونزه کاتب کتبخانه لری حافظ کتب اولی طوب تنوایه سی سابق حسین
 اذی و تانیسی دخی امام معینی اذی و کتبخانه حواجه سی مدرسیه کرامت ابوبکر اذی
 ابن معینی ایل مدرس منصفی مدرس اسی نیک کرامت درسام حواجه حسین اذی طرفدن
 لذلک وکیل مسجلی مدرسیه کرامت السید معینی اذی ابن حسین و مدرس مذوره درونزه
 واقع کتبخانه نیک حافظ کتب اولی الشیخ حاج یوسف اذی و ثانی محمد اذی و ثالث السید
 محمد شرف اذی و مستحفظ حفظ کتب اولی مدرسین سلمان اذی و ثانی ابراهیم اذی
 و قرانی عبد القادر اذی و حواری اولدقاری حاله اوله سرای جدید علم ده واقع کتبخانه
 منصفیه واروب فرعونیک طلب و معرفتدنی و معرفت شریعه بالذکر و التوی بالوسی
 واقف مرحوم مت رالیهک خطی مهور هابون ایل مدرس مذکور کتبخانه دفتریه مهور سیر
 تطبیقا بعد دور بعض عاریت اولدی ایل مدرس مذکور کتبخانه سنه نقل برله فنون
 و سطور و اوصافی تحریر و نقد ادرله مجدداً تنظیم اولانک کتب شریفه دفتر برله کتبخانه
 ذرو بیان اولونزه ایوم السبع و الاشرین می شعبان المعظم السنه و اربعین
 و مانین و الف

Ek VII: Kitapların Lâleli Kütüphanesi'ne Taşınması Süreci Hakkında II¹¹⁵**Sayfa 145**

Evkâf-ı hümayûn-ı şeref-makrûn-ı mülûkâne hazînesi tarafından idâre olunmakta olan Hüdâvendigâr-ı esbak cennet-mekân Sultân Mustafa Hân tâbe serâhu hazretlerinin evkâf-ı şerîfesinden Sarây-ı Cedîd-i Âmirede mülgâ Bostaniyân kışlağı derûnunda kâ'in kütübhâne-i münîfesinden hâfız-ı kütüb-i evveli Topkapu ustası ve sânilîği dahi imâmı uhdelerinde olarak mukaddemce çerâğ buyurulmuş olduklarına ve aralıkda kütübhânelere mevzû' kütüb-i şerîfenin defterine tatbîkan devri muktezâsı nizâmından idüğüne ve kütübhâne-i mezkûre dahi hayli müddetden berü yoklanmamış olduğuna binâen hâfız-ı kütüpleri mevcûd oldukları hâlde kuyûduna ve kütübhâne defterine tatbîkan ma'rifet-i şer'le bi't-ta'dâd devr olunması husûsu akdemce bâ-takrîr Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi efendiye havâle buyurulmuş ise de kütüb-i mezkûre ba'de'd-devr yine kütübhâne-i mezkûrede ibkâ olursa öteden berü lâyıkiyla mütâla'a ider olmadığından oldukları yerde adem-i tedâvül cihetiyle giderek telefîni müceb olacağına ve vâkıf-ı müşârun-ileyhin Lâleli Câmi'-i Şerîfi civârında kâ'in medresesi derûnunda olan kütübhâne-i münîfesine fi'l-asl mevzû' olan kütüb-i şerîfe tâm kütübhâne tertîbi olmayub nâkıs olduğuna ve Enderun-ı hümayûnda aden-aşiyân Gazi Sultân Ahmed Hân hazretlerinin mükemmel kütübhâne-i celîlesi olduğuna nazâran müşârun-ileyh Sultân Mustafa Hân hazretlerini sâlifü'z-zikr kışlağı mezbûr derûnunda kütübhanesinde bulunan kütüb-i şerîfe müfettiş-i mûmâ-ileyh ma'rifetiyle devrinden sonra vâkıf-ı müşârun-ileyhin mârrü'l-beyân Lâleli Kütübhanesine nakl ile kadîm mevzû' olan kütüb-i şerîfeye ilâve olunduğu takdîrde hem kütübhâne-i mezkûre noksânı tekmîl ve hem dahi mütâla'asıyla talebe-i ulûma envâ'-i nef' ve fevâ'id-i kesîreyi müceb olacağından keyfiyet hâk-i pây-ı hâcet-revâ-yı mülûkânede lede'l-istîzân ol-bâbda ruhsat-ı seniyyeyi hâvî kerâmet-efzâ-yı sahîfe-i sunûh ve sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı isâbet-makrûn-ı hazret-i cihândârî mazmûn-ı münîfi mücebince kışlağı mezbûr derûnunda kütübhâne-i mezkûrede vâki' kütüb-i şerîfe müfettiş-i mûmâ-ileyh ma'rifetiyle kuyûd ve defterine tatbîkan ba'de'd-devr vâkıf-ı müşârun-ileyhin Lâleli Kütübhâne-i celîlesine nakl ve vaz' olunarak mikdâr ve esâmîlerini mübeyyin memhûr ve mûmzâ defteri terkîm ve takdîm birle ol-vechile defter-i mezkûr Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsebesi kalemine kayd ve kütübhâne-i mezkûre defterine zeyl ile lede'l-hâce keyfiyet ma'lûm olmak üzere evkâf-ı hümayûn defterlerine ilm u haberi i'tâ olunmak

Sayfa 146

üzere tanzîm ve keyfiyeti huzûr-ı âliye i'lâm olunmak üzere müfettiş-i mûmâ-ileyhe havâlesi husûsunu evkâf-ı hümayûn nâzırı sa'âdetlü atûfetlü es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi hazretleri takrîr itmekle ber-müceb-i takrîr iktizâsı tanzîm ve i'lâm olunmak bâbında müfettiş-i mûmâ-ileyhe hitâben sâdır olan fermân-ı âliye imtisâlen müşârun-ileyhin evkâf-ı celîlesinden Sarây-ı Cedîd-i Sultânî dâme mahfûzan bi'l-hıfzî's-semâdânîde mülgâ Bostâniyân kışlağı derûnunda vâki' kütübhanesinde mevcûd bi'l-cümle kütüb-i mütenevvi'a kadîm âriyet dolablarıyla ma'an vâkıf-ı müşârun-ileyhin Lâleli Câmi'-i Şerîfi civârında medrese-i münîfi derûnunda kâ'in kütübhâne-i celîleye nakli irâde-i kerâmet-ifâde-i hazret-i şehinşâhî muktezâsından olduğuna binâen kütüb-i mezkûre ma'rifet-i şer'-i lâzımü'l-huzûr ma'rifetleriyle bâlâsı vâkıf-ı

115 VGMA, 642, s. 145-146.

müşârun-ileyhin hatt ve mühr-i hümayûnlarıyla müzeyyen ve müveşşah bir kıt'a mücelled atık defterine tatbîkan devr olunarak ta'rif-i fûnûn ve tebyîn-i evsâf ve ta'dâd-ı sutûruyla müceddeden tahrîr ve sebt ve zîri imzâ ve hatmiyle mahtûm tanzîm ve takdîm kılınan kütüb-i nefise-i mütenevvi'a-i menkûle medrese-i mezbûre derûnunda olan kütübhânesi hâfız-ı kütüpleri ve müstahfızlarına ba'de't-teslîm ve defter-i atıkde esâmîsi muharrer ise de bu def'a der-dest bulunmadığından medrese-i mezkûrede vâki' kütübhâne hâfız-ı kütüplerine teslîm olunmadığını hâvî ancak isimleri ve kütübhâne-i mülgânın hâfız-ı kütübü olan Topkapu ustası sâbık Hüseyin Efendi'nin takrîri üzere bâlâlarına sürh ile işâret kılınarak müceddeden tahrîr ve defter zeyline sebt kılınan bir kıt'a defter mezkûr aklâm-ı pâdişâhîden Haremeyn-i Muhteremeyn Muhâsebesi kaleminde mukayyed zikr olunan vâkıf-ı müşârun-ileyhin defteri zeyline kayd olunub ve evkâf-ı hümayûn-ı feyz-meşhûn tarafına iktizâ eden ilm u haberi i'tâsı istid'a olunduğunu müfettiş-i mûmâ-ileyh es-Seyyid Ali Remzi Efendi i'lâm itmekle i'lâmı mücebince muhâsebe-i merkûmeye kayd ile evkâf-ı hümayûn tarafına ilm u haberi verilmek bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın mücebince kayd olunub vech-i meşrûh üzere evkâf-ı hümayûn tarafına işbu ilm u haber verildi. Fî 12 RA Sene 1247.

Ek VIII: II. Mahmud'un Kitapların Lâleli Kütüphanesi'ne Taşınması Hakkındaki Hatt-ı Hümâyûnu¹¹⁶

II. Mahmud'un Hatt-ı Hümâyûnu:

Manzûrum olmuştur. İşbu takrîrinde beyân ve istîzân olunduğu üzere tanzîmine bakılması vakı'a münâsib ve envâ'-ı fevâidi müceb olacağı emr ve aşikâr olmağla tubkî takrîrin vechle Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsebesi kalemine kayd ile evkâf-ı hümâyûnumuz defterlerine ilm u haberleri tahrîriyle tasviyesine ibtidâr olunsun.

Evkâf-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûn-ı mülûkâneleri hazînesi tarafından idâre olunmakta olan Hüdâvendigâr-ı esbak cennet-mekân Sultân Mustafa Hân tâbe serâhu hazretlerinin Sarây-ı Cedîd-i Âmirelerinde mülgâ Bostaniyân kışlağı derûnunda kâin kütübhâne-i münîfesinin hâfız-ı kütüb-i evveli Topkapu ustası ve sânilîği dahi imâmî uhdelinde olarak mukaddemce çerâğ buyurulmuş olduklarında ve o aralıkta kütübhânelere mevzû' olan kütüb-i şerîfenin defterine tatbîkan devrin muktezâ-yı nizâmından idüğüne ve kütübhâne-i mezkûre dahi hayli müddetden berü yoklanmamış olduğuna binâen hâfız-ı kütüpleri mevcûd oldukları hâlde kuyûduna ve kütübhâne defterine tatbîkan ma'rifet-i şer'le devr ve ta'dâd olunması husûsu bâ-takrîr-i çâkerî Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi efendi dâ'îlerine havâle olunmuş ise de kütüb-i mezkûre ba'de'd-devr yine kütübhâne-i merkûmede ibkâ olursa öteden berü mütâla'a ider olmadığından oldukları yerde âdem-i tedâvül ile giderek telefîni müceb olacağına ve vâkıf-ı müşârun-ileyhin Lâleli Cami'-i Şerîfî civârında kâin medresesi derûnunda olan kütübhâne-i münîfesine fi'l-asl mevzû' olan kütüb-i şerîfe tâm kütübhâne tertîbi olmayub nâkıs olduğu haber verildiğine ve Enderun-ı hümâyûnlarında firdevs-aşiyân Sultân Ahmed Hân aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân hazretlerinin kütübhâne-i celîlesi mükemmel ve her fûnûnu câmi' ve müştemil kütüb-i nefise mevcûd ve tettebbu'a kâfi olduğuna nazaran müşârun-ileyh Sultân Mustafa Hân hazretlerinin sâlifü'z-zikr kışlağı-ı mezbûr derûnunda kütübhânesinde bulunan kütüb müfettiş-i mûmâ-ileyh dâ'îleri ma'rifetiyle devrden sonra vâkıf-ı müşârun-ileyhin mârrü'l-beyân Lâleli Kütübhânesine nakl ile kadîm mevzû' olan kütüb-i şerîfeye ilâve olunduğu takdîrde hem kütübhâne-i mezbûre noksânî tekmîl ve hem dahi mütâla'asıyla talebe-i ulûma envâ'-ı nef' ve fevâid-i kesîreyi müceb olacağı celî ve mütebâdir-i hâtır-ı çâkerî olmağla ber-minvâl-i muharrer tanzîmi muvâfık-ı emr u irâde-i seniyye-i şâhâneleri buyurulduğu hâlde devr oluncak kütüb-i şerîfe ma'rifet-i şer'le vâkıf-ı müşârun-ileyhin Lâleli Kütübhânesine nakl ve kütübhâne defterine zeyl olunarak Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsebesi kalemine kayd ile Evkâf-ı hümâyûnları defterlerine ilm u haberleri tahrîriyle tesviyesine ibtidâr olunmak üzere ve hazret-i seniyye-i pâdişâhânelerini mutazammın bâlâ-yı takrîr-i abd-ı hakîr mübârek ve mes'ûd hatt-ı şerîf-i kerâmet-redîf-i şâhâneleri ile müveşşah ve tenvîr buyurulmak bâbında ve her hâlde emr u fermân hazreti veliyyü'l-emr ve'l-ihsân efendimizindir.

116 BOA, HAT, 1584/6.

Kozmopolit Bir Osmanlı'nın Napoléon Harpleri Sırasında Dış Politikaya Dair Gözlemleri

Fatih Yeşil*

Öz

Bu çalışma Safiyesultanzâde İshâk Bey tarafından Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın ikinci sadaretinin başlarında (1809) kaleme alınmış olan bir risâleyi konu almaktadır. Saray hizmetlilerinden olan İshâk Bey, Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile yaşadığı çatışmanın ardından zorunlu Avrupa seyahatlerine başlamıştır. Şehzâde (III.) Selim ile XVI. Louis arasındaki mektuplaşmada rol alan önemli karakterlerden birisi olan İshâk Bey, III. Selim'in tahta çıkışının ardından yeniden İstanbul'a döner. Ancak 1790 senesinde bir kez daha sürgüne gönderilen İshâk Bey, 1793'de affedilir ve İstanbul'a geri dönmesine izin verilir. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın hanesine katılan İshâk Bey, Napoléon'un Mısır işgali sırasında gerçekleşen diplomatik müzakerelerde aktif bir rol üstlenir. Küçük Hüseyin Paşa'nın ölümünün ardından bir kez daha hâmisiz kalan İshâk Bey, İngiltere Donanması'nın 1807'de İstanbul'a gerçekleştirdiği saldırı esnasında yürütülen müzakerelere katılır. Bu çalışma çerçevesinde neşredilen risâle, Yusuf Ziya Paşa'nın, İshâk Bey'den devletler arası ilişkilerde yaşanan gelişmelere dair bilgi istemesi üzerine yazılmıştır. Ağırlıklı olarak üçüncü ve dördüncü koalisyon harpleri esnasındaki diplomatik gelişmeleri ele alan risâle, Yusuf Ziya Paşa'ya İstanbul'dan uzak kaldığı dönemdeki uluslararası durumu tasvir etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde risâlenin bulunduğu mecmua konusunda bilgi verildikten sonra metnin içeriği tartışılmaktadır. Avrupa tarihi ve devletler arası ilişkiler hususunda önemli bilgiler veren müellifin tespiti ve sahip olduğu donanımın tartışılmasının ardından, yazar ve muhatabı arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde metnin transkripsiyonuna ve tıpkı baskısına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Safiyesultanzâde İshâk Bey, Napoléon Harpleri, Yusuf Ziya Paşa, Osmanlı Diplomasisi, III. Selim.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of History, Ankara/TÜRKİYE, fyesil@hacettepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5856-6045>

Değerli vakitlerini ayırarak çalışmanın ilk versiyonlarını okuyan ya da fikirlerini paylaşarak makalenin en doğru biçimde yayımlanmasına katkı sunan Kemal Beydilli, Hulusi Lekesiz, Güneş Işıksel, Ömer Gezer, Nagihan Doğan ve Mehmet Bozkurt'a müteşekkirim. Ancak bu teşekkür makaledeki tüm hataların tarafıma ait olduğu gerçeğini değiştirmez.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır/This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

The Observations of a Cosmopolitan Ottoman on International Relations at the Time of Napoleonic Wars

Abstract

This study focuses on the treatise written by Safiyesultanzâde İshâk Bey in the beginning of Yusuf Ziya Paşa's second term of Grand Vizierate (1809). İshâk Bey, one of the Palace servants, started to travel Europe, after his conflict with Cezayirli Gazi Hasan Paşa. One of the important characters who played role in the correspondance between Louis XVI and Prince Selim (III), İshâk Bey turned Istanbul after the accession of Selim III. However, in 1790, he was sent to exile where he stayed until 1793. Joining to the faction of Grand Admiral Küçük Hüseyin Paşa, İshâk Bey played an important role in negotiations during the Napoléonic invasion of Egypt. After the death of his protector, Küçük Hüseyin Paşa, İshâk Bey conducted the negotiations when the British squadron attacked to İstanbul. The treatise, the main subject of this study, was written on the wish of Yusuf Ziya Paşa. The treatise mainly examines the diplomatic developments during the wars of the third and fourth coalitions, aiming to depict the international situation when Yusuf Ziya Paşa was away from Istanbul. In the first part of the article, the physical features of the mecmua and the content of the text are discussed. The identification of the author, providing important information on the European history and interstate relations, the analysis of his knowledge and expertise and his relationship with the addressee are also examined in this part. The second part of the article includes the transcription and the facsimile print of the text.

Keywords: Safiyesultanzâde İshâk Bey, Napoléonic Wars, Yusuf Ziya Paşa, Ottoman Diplomacy, Selim III.

A. Giriş

III. Selim devri siyasi tarihi alanında çalışan araştırmacılar açısından ilgi çekici mecmualardan birisine Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nin yazmalar bölümünde rastlamak mümkündür. Kütüphanede Y/71 numara ile mahfuz bulunan söz konusu mecmuanın katalog bilgisinde eserin üç farklı risaleyi içerdiği belirtilmekle birlikte aşağıda gösterileceği üzere bu bilgi hatalıdır. Ahmed el-Hiravî tarafından H. 1273'de (Eylül 1856-Ağustos 1857) istinsah edilmiş mecmuanın sonunda (52a-90b) III. Selim'e sunulan layihâların, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitapları arasında, İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi Mehmet Zeki Pakalın Kitapları arasında ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan üç farklı nüshasına ilave edilebilecek dördüncü bir nüshası bulunmaktadır. Söz konusu nüsha, layihâların şu ana kadar tespit edilen iki farklı varyasyonundan Ahmet Öğreten tarafından neşredilen varyasyonun farklı bir nüshasıdır.¹ Metnin tesisi ve yayımlanması konusunda son derece ciddi bir çalışma yaptığı gözlemlenen Ahmet Öğreten'in neşri ile bu nüsha arasındaki en temel farklılık, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yer alan nüshanın TSMK ve İstanbul Atıf Efendi Kütüphanelerinde mahfuz bulunan nüshalardaki gibi, "*Medine-i Münevvere'de merhûm olan Koca Yusuf Paşa'nın vakt-i sadâretinde virilen nizâmıdır*" başlıklı ve Bâb-ı Âli'de çeşitli isimlerle anılan hediyeleşmenin yasaklanmasına dair bir bölümü daha ihtiva etmesidir.²

1 Layihâların diğer versiyonu Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne E. 447 ile kayıtlıdır ve Ergin Çağman tarafından neşredilmiştir. Bu iki versiyon için bk. Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları*, Kitabevi, İstanbul 2010; Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

2 Söz konusu kısım mecmuanın 90a-b varakları arasında yer almaktadır.

Meşin kaplı mukavvadan şirazeli ciltle biraraya getirilmiş mecmua içerisindeki, aslında aynı risâlenin iki bölümü olan diğer metin, nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Başlıklar ve içerdiği beyitler kırmızı, metin kısmı siyah mürekkeple istinsah edilmiş olan risâlenin, ilki dışındaki diğer sayfaları on dokuz satır ihtiva etmektedir. Üzerindeki mühürden anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyet'in ilanından sonra bir süre Türk Tarih Encümeni adıyla varlığını sürdüren Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kütüphanesinden 1931 yılında kurulan Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti'ne -1935'den itibaren Türk Tarih Kurumu- devredilen yazma eserlerden birisi olduğu anlaşılan mecmua İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından tasnif edilmiştir. Mecmuanın ilk sayfasındaki Türk Tarih Encümeni mührünün ve hemen altında yer alan “numro 38” ibaresinin sol üstünde “İsmail Hakkı Uzunçarşılı” yazıyor olması az önce yaptığımız tespitin temel dayanağıdır. Uzunçarşılı'nın soyadını açık bir biçimde yazmış olması eserin, 1935 senesi başlarında ya da daha sonra tasnif edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Cildinin üzerinde “Bazı Muharrerât-ı Tarihiye” serlevhası bulunan mecmuanın girişine Uzunçarşılı aşağıdaki notu düşmüştür:

“Mündericât

1. Napolyon zamânında Avrupa Ahvâline Dâ'ir Risâle
2. Yaş mu'âhedesinden mukaddem Devlet-i 'Aliyye ile Avrupa Devletleri Arasında Cereyân iden Âhvâle Dâ'ir Risâle
3. Nizâm-ı 'Askere Dâ'ir Yazılan Lâyihalar

Bu mecmû'anın mündericâtından bir ve iki numrolu olanlar Mühendishâne hâcesi meşhûr İshâk Efendi'nin eseridir. İbtidâ Avrupa devletleri hakkında mücmel ma'lûmât virdikten sonra Osmanlıların Avrupa ile münâsebâtına geçiyor. İngiliz donanmasının İstanbul'a vürûdu sırasında İshâk Efendi kendisinin İngiliz amiraliyle görüşmeğe me'mûr edildiğini yazıyor.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı

Numro: 38”

B. Risâlenin İçeriği Üzerine

Metin dikkatle okunmaya başlandığında Uzunçarşılı'nın notları ile bazı uyumsuzluklar olduğu derhal fark edilir. Öncelikle mecmuanın 2a-30b varakları arasında yer alan “risâle” ile 31a-47a varakları arasındaki “risâle” iki ayrı metin değil, aynı risâlenin iki ana bölümüdür. Nitekim metnin girişinde altı çizildiği üzere risâleyi sadaret mevkiinde bulunmuş (*makâm-ı vâlâ-yı vekâlet-i mutlaka*) bir kişi için kaleme alan yazar, öncelikle Avrupa'daki devletlerin birbirleriyle ilişkilerini ve bu ilişkiler ağını etkileyen temel faktörleri tasvir etmektedir. Hemen ardından Napoléon'a karşı Üçüncü Koalisyon'un (1803-1806) kurulmasından Beşinci Koalisyon Harpleri'nin 1809'daki başlangıcına kadar olan Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri, kurulan konfederasyon ve koalisyonları ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Dolayısıyla risâlenin ilk bölümünde Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler, ağırlıklı olarak da Napoléon'un Mısır'a taarruzunun ardından gelişen olaylar ele alınmaktadır. Uzunçarşılı'nın mecmuanın “bir numaralı mündericâtı” olarak sınıflandırdığı bu kısım aslında yazarın da belirttiği üzere risâlenin ikinci kısmında asıl anlatılmak istenenlerin tarihsel bağlamını verir. Zira

yazar, metnin başında vurguladığı üzere, Napoléon'un Mısır işgaliyle birlikte Osmanlı dış ilişkilerinde yaşanan savrulmaların (*tebeddülât-ı rengârenk keyfiyyeti*)³ Avrupa'da yaşananlarla doğrudan alakalı olduğunu ve bunlar anlaşılmadan ikinci bölümde yazdıklarının anlamlandırılmayacağını düşünmektedir.

Risâlenin ilkinde göre daha kısa olan ikinci bölümüne müellif, 1806'da patlayan Rus Harbi'ne giden diplomatik süreci ele alarak başlar ve sonrasında 25 Ağustos 1807'de Slobozia'da imzalanan ateşkesin ardından 1809'da yeniden savaşın başlamasına kadar geçen süre zarfında gerçekleşen diplomatik gelişmeleri anlatır. Bir başka ifadeyle risâlenin ikinci kısmında, Uzunçarşılı'nın aldığı notu anımsayacak olursak Yaş Antlaşması'na (1792) takaddüm eden devir değil, kabaca 1805-1809 seneleri arasında Osmanlıların Avrupa devletleri ile kurduğu ilişkiler tartışılmaktadır. Bu bağlamda yazar, risâlenin en başında Avrupa'nın diplomatik açıdan dikkate değer devletlerinin ve aralarındaki uzun soluklu ilişkilerin okura tanıtılmasının, Fransız İhtilali'nin ülkeler arası ilişkileri değiştiren ya da değiştirmeyen yanlarının anlaşılmasına ve bunların bir bütün olarak, Uzunçarşılı'nın ikinci bir risâle olarak tavsif ettiği, Osmanlı dış politikasında yaşanan dalgalanmaların açıklanmasına zemin oluşturacağını düşünüyordu. Bu çerçevede Uzunçarşılı'nın düştüğü notun aksine aslında ortada tek bir risâlenin olduğu görülmektedir.

Devrin bazı Osmanlı münevverlerinin düşünme tarzını, olayları algılama ve anlamlandırma biçimini yansıtan risâlenin bölümlendirilmesi ve bu tasnif çerçevesinde kaleme alınan risâlenin içeriği daha derin bir incelemeyi hak etmektedir. Daha önce belirtildiği üzere ikinci varakta yer alan hitaptan sadrazam için özel olarak hazırlandığı anlaşılan risâlenin muhatabı, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri ve Osmanlı Devleti'nin ele alınan devirde izlediği dış politikayı iki ayrı "makale" halinde kaleme alınmasını talep etmişti. Ancak nasıl tertip edilmiş olursa olsun her halükârda Osmanlı dış politikası tasvir edilirken Avrupa'da yaşanan gelişmelerin dikkate alınması zikre değerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nu hayatiyet bulduğu dünyanın bir parçası olarak kabul eden yazar ve okuru, Avrupa'da yaşanan ve yaşanmış olan gelişmelerin doğrudan Bâb-ı Âli'nin dış politikasını etkilediğini düşünmektedir. Uluslararası gelişmelere açık bir biçimde tarihî ve realist bir perspektiften yaklaşan müellifin yaptığı değerlendirmelerin arkasında XVIII. yüzyıla hâkim diplomasi anlayışı bulunmaktadır. Avrupa devletlerinde görev yapan devrin diplomatları için siyasi tarih ve devletler arası ilişkilerin biraradılığı, yaşananların anlamlandırılması açısından bir anahtar niteliğindedir ve bu birliktelik kabaca I. Dünya Savaşı'na kadar diplomatların zihinlerini şekillendirdi.

Geçmişî ideografik bağlamda tasvir eden tarihçilerle, şimdiki nomotetik çerçevede analiz etmeye çalışan diplomatların biraraya gelmesi aslında uluslararası ilişkiler disiplininin doğuşuna işaret etmekteydi. İtalyan Rönesansının önde gelen tarihçilerinden Francesco Guicciardini'nin (1483-1540) kaleme aldığı eserlerde bu yaklaşımın erken dönemdeki izlerine rastlamak mümkündür.⁴ Avrupa'da devletler arası ilişkilerin değerlendirilmesi konusunda XVIII. yüzyıl süresince etkisi her geçen gün daha da artan bu perspektif, Arnold H. L. Heeren'in (1760-1842) kaleme aldığı

3 Risâle, vr. 2b.

4 Felix Gilbert, *Machiavelli and Guicciardini, Politics and History in Sixteenth-Century*, Princeton University Press, New Jersey 1965, s. 233-234, 297 ve pek çok yerinde. Ayrıca bk. Peter Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, Edward Arnold, Londra 1969, s. 80-82.

“Avrupa Devletler Sisteminin ve Sömürgelerinin Tarihi”⁵ unvanlı çalışmasıyla en sarıh örneklerinden birisini verdi. Ele alınan risâle ile neredeyse aynı dönemde Avrupa devletlerinin Yeni Çağ başından itibaren oluşturduğu uluslararası sistemi tarihi açıdan değerlendiren Heeren, Osmanlı İmparatorluğu’nu özellikle Yeni Çağ başlarından itibaren bu sistemin önemli parçalarından birisi olarak görmekteydi. Kaldı ki, müellifimize benzer bir biçimde devletleri “aynı topluluğun birbirleriyle ilişkili bağımsız üyeleri” olarak değerlendiren Heeren de devletler arası dengenin, temel olarak ticari ilişkilere ve monarşileri idare eden ailelerin tavrına bağlı olduğunu dile getiriyordu.⁶

Gözden kaçırılmayacak bu büyük benzerliğin vurgulanması şüphesiz risâle yazarının Göttingen Tarih Okulu’nun bir üyesi olduğunu ispata yönelik bir amaca hizmet etmemektedir. Ne var ki XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren benzer bir yönelimin Osmanlı siyasi yazınına hâkim olmaya başladığını söylemek mümkündür. Cephede alınan yenilgilerin gölgesinde gerçekleşen bu yapısal değişimin kök salmasında İbrahim Müteferrika’nın eserleri başı çekmekteydi. Avrupa’da yaşanan gelişmeleri dikkate alarak Osmanlı idaresinin, Dünya’nın geri kalanına baktığı zaviyeyi genişletmeye çalışan Müteferrika, yaşanmakta olan güç kaybında bazı dış faktörlerin de etkili olduğunu okurlarına sundu.⁷ Daha sonra Ratib, Rasih ve Azmi efendilerin sefaretname ve layihalarında da izlerine rastlayabileceğimiz bu yaklaşımın XVIII. yüzyıl boyunca sürekli geliştirildiğini söylemek mümkündür. Osmanlı siyasi literatüründe daha önce genel olarak meşruiyetin bir aracı olarak görülen geçmişin bilgisi, bu süreç dahilinde mevcut durumu anlayabilmek amacıyla kullanılan bilişsel ve diplomatik bir enstrüman olarak inşa edilmekteydi. Böylesi bir perspektifin tekamülü en başta Avrupa Tarihi’nin ve bu tarihin ürettiği kavramların Osmanlı siyasi dilinde ifade ve tercüme edilmesine bağlıdır. Prusya’nın neresi olduğunu bilmeyen padişahların ya da Berlin idaresi ile yapılacak ittifak için toplanan meşverete katılan fakat konu hakkında en ufak bir fikri bile olmayan kazaskerlerin bulunduğu bir çağda,⁸ yazar ve mütercimleri oldukça zorlu bir vazifenin beklediği ortadadır. Ancak görevin çetinliğinin onları yıldırmadığı da açıktır.

5 Arnold H. L. Heeren, *Geschichte des Europäischen Staatensystems und seiner Kolonien*, Johann Friedrich Röwer, Göttingen 1809.

6 Holger Th. Gräf, “Funktionsweisen und Träger internationaler Politik in der Frühen Neuzeit”, *Strukturwandel internationaler Beziehungen, Zum Verhältnis von Staat und internationalem System seit dem Westfälischen Frieden*, ed. J. Siegelberg-K. Schlichte, Springer, Weisbaden 2000, s. 106.

7 Virginia Aksan, “Ottoman Political Writings, 1768-1808”, *International Journal of Middle East Studies*, 25, 1993, s. 56. Benzer bir vurguyu daha sonra Abdurrahim Muhib Efendi’ye atfedilen ancak gerçekte Esseyid Ali Efendi tarafından kaleme alınmış “Muhtasar Fransa Ahvali” unvanlı risâlede de gözlemlemek mümkündür. İbrahim Küreli, “Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi”, *İlmi Araştırmalar*, 5, 1997, s. 195. Bu konuda ayrıca bk. Kemal Beydilli, “Seyyid Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 37, 2009, s. 47.

8 III. Ahmed, Leh Kralı’na gönderilen bir nâmenin serencamını bildiren arzın üzerine “Brandeburk didikleri kral Danimarka Kralı mıdır bildiresin” hatt-ı hümayûnunu yazmıştı. Erhan Afyoncu (ed.), *III. Ahmed’in Hatt-ı Hümayûnlarında Sultan ve Diplomasi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2022, s. 60. Yüzyıl sonunda da Osmanlı idaresinin Prusya ile imtihanı sürmekteydi. 1790 senesinde Prusya ile ittifak görüşmelerinin yürütüldüğü sırada toplanan bir meşveret meclisinde sâbık Rumeli Kazaskeri Tevfik Efendi’nin “Prusya dedikleri hangi devlettir?” diye sorması dikkat çekicidir. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki*, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul 1984, s. 40. Bu konuda ayrıca bk. Kemal Beydilli, “Osmanlı Devleti ile Prusya Arasındaki İlk Münasebetler”, *Osmanlı’da Devletlerarası İlişkiler, Siyaset, Yaşam, Yenileşme (Seçilmiş Makaleler)*, C 2, Timaş Yayınları, İstanbul 2023, s. 362-390.

Örneğin İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesine TY 6095 numara ile kayıtlı mecmuanın içeriği bu konuda önemli ayrıntılar ihtiva eder. Avrupa Tarihi ve devletlerini Osmanlı idaresine tanıtmayı amaçlayan pek çok risâle içeren söz konusu mecmuada farklı bir kültür çevresinde üretilmiş devletler arası ilişkilere dair kavramların da tercümesini bulmak mümkündür. Nitekim söz konusu mecmua, Avrupa XVIII. yüzyılına damgasını vuran, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Prusya arasındaki çatışmayı, Alman dualizmini tarihi perspektiften değerlendiren,⁹ Avrupa'nın beşerî coğrafyasını, dini ve etnik yapısını, yürütülen ticari faaliyetleri ve farklı devletlerin ekonomilerini tasvir eden risâleler ihtiva etmektedir. Sadece Avrupa'daki siyasi tabakalaşmayı değil,¹⁰ ülkelerin askeri yapılarını da içeren risâleler,¹¹ devletler arası ilişkileri, tarihi perspektifi ve ekonomik ilişkileri gözden ırak tutmadan değerlendirmektedir.¹² XVIII. yüzyılda tarih ve ekonomi, diplomatik gelişmeleri anlamlandırmanın araçları haline gelmeye başlamış olsa da risâle yazarları ya da mütercimlerinden bazıları Osmanlı İmparatorluğu'nu tüm Avrupa'nın hedefinde olan bir İslam devleti olarak görmekteydi. Diğer taraftan aynı müelliflerin “küfür tek millettir” düsturunun ötesine geçerek, geliştirilecek ilişkiler sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa diplomatik sahasıyla bütünleştirmeye çalıştıkları da gözlemlenmektedir.¹³ Bütün devletler eğer tek bir topluluğun parçasıysa iki ya da daha fazlası arasındaki ilişkiler bir şekilde diğer siyasi yapıları da etkileyecekti.¹⁴ Ancak cephede alınan yenilgileri telafi etmeye matuf bu entegrasyonun hangi zeminde gerçekleşeceği konusunda Osmanlı münevverlerinin ve idarecilerinin kararsız olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mecmuada

9 Örneğin; *Vasf-ı Hâl-i Memâlik-i Alman ve Keyfiyyet-i Prusya*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, 6095, vr. 129b-145b. Bu risâlenin Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesinde bulunan nüshasının neşri için bk. Barbara Kellner-Heinkele ve György Hazai, “Die Geschichte der deutschen Länder aus osmanischer Sicht”, *Monumenta et Studia Turcologica, Ausgewählte Schriften von György Hazai*, Klaus-Schwarz Verlag, Berlin 2012, s. 119-158.

10 Bu konuda XVIII. yüzyılda kaleme alınmış pek çok risâle bulmak mümkündür. *Avrupa'da Vâki Kralların Âhvâli*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, no: 6095, vr. 155b-166b ve *Devlet-i 'Aliye-i Ebedü'l-istimrârın ile Hemhudud olan Kralların Esâmisi*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 6095, vr. 410b-420a. Bu konuda ayrıca bk. V. L. Ménage, “Three Ottoman Treatise on Europe”, *Iran and Islam*, ed. C. E. Bosworth, Edinburgh University Press, Edinburgh 1971, s. 421-433.

11 *Memâlik-i Moskova Dâ'ir Bir Frenk Beğzâdesinin Takrîridir*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, 6095, vr. 63b-78b.

12 Ekonomik ilişkilerin söz konusu risâlelerin yanı sıra Bâb-ı Âli tarafından da dikkate alındığına dair ipuçları bulunmaktadır. Örneğin Ebubekir Râtib Efendi'nin Şehzade Selim'e hitaben, XVI. Louis'ye yazılacak mektuplar konusunda kaleme aldığı erken tarihli bir arzda, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş halinde bulunduğu Rusya ve Habsburglar ile Fransa arasındaki ilişkileri değerlendirilmekteydi. Râtib Efendi'ye göre her ne kadar Fransa Kralı ve İmparator akraba olsalar da Paris yönetimi, Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaretten her yıl yüz bin kese kâr etmektedir. Fransa'nın başka hiçbir devletle gerçekleştirdiği ticari faaliyetten bu kadar büyük bir kâr elde edemeyeceğini düşünen Râtib Efendi, XVI. Louis'nin kendi menfaati için Rusya ve Habsburglarla bozuşacağını yazmaktadır. Nitekim “İstanbul, Nemçe ve Moskov eline geçse Françalı bunu peki â'lâ bilür ânin için kendüsi menfaati için Devlet-i Â'liyye'ye çalışır”. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.), Evrak (e.), 479-15.

13 Örneğin, *İklim-i Avrupa'da Vâki' Mülûkun İttifâknâmesi*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, 6095, vr. 147b-154b

14 Örneğin 1737'den itibaren Toskana Dükası ve 1745'den itibaren Kutsal Roma İmparatoru olan I. Franz Stephan hakkında bilgi veren ve Avusturya Veraset Savaşı'ndaki ittifakları ele alan risâle, konuya oldukça bütüncül bir biçimde yaklaşmaktadır. Nitekim risâle müellifine göre Rusya'nın, Habsburglar tarafında yeralması doğrudan St. Petersburg ve Stockholm arasındaki problemlerin sonucuydu. *İmperyo Dükalarından Çasar olan Toskana Dükasının Ahvali*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, 6095, vr. 220b-229b.

Avrupa'yı Katolik ve Protestanların oluşturduğu ikili bir siyasi yapı zemininde değerlendiren risâlelerin yanı sıra XVIII. yüzyılda revaç bulan güç dengesi¹⁵ siyasetine vurgu yapanları bulmak da mümkündür. Bu bağlamda neşredilen risâlenin dönemin siyasi literatürü içerisindeki yerini belirleyebilmek üzere devletler arası ilişkileri dünyevi enstrümanlarla çözümlenmeye çalışan risâlelere ve onların kullandıkları temel kavramlardan birisi olan güç dengesine yoğunlaşmak yerinde olacaktır.

Güç dengesi teorisi, XVIII. yüzyıl süresince genel olarak büyük güçlerin izledikleri dışsiyaseti yönlendiren politik aklın dikkate aldığı temel unsurlardan birisiydi. Newton'ın çekim yasasının ilham ettiği teorinin anafikri, farklı güçlere sahip devletlerin doğa durumu (*state of nature*) olarak da kabul edilebilecek anarşik devletler arası ilişkiler ortamında birbirlerini dengeleyerek birarada barış içerisinde yaşamasıydı. Terazinin bir kefesinde biraraya gelen devletleri dengelemek üzere rasyonel bir perspektifle kurulan ittifaklar ve idarecilerin arzuları ile bunlara ulaşmanın bedeli arasındaki fark, devletleri hem iç hem de dış politikada sınırlayarak barışın sağlanmasına zemin oluşturacaktı. Masraflı seferler sonunda ulaşılabilecek hedeflerin, savaşın beraberinde getirdiği malî ve insani zararları karşılama kapasitesinin düşüklüğü karar vericileri rasyonel olarak hegemonik amaçlardan vazgeçirecekti. Ne de olsa Aydınlanma filozoflarının da vurguladıkları üzere doğa, hem siyasi hem de bilimsel açıdan insan davranışlarını sınırlamaktaydı ve sırf bu sebepten devlet adamları herkesin çıkarlarının örtüştüğü “Avrupa dengesi” ya da “Kıta'nın doğal emniyeti” için çekim kanunları zemininde politikalar geliştirecekti.¹⁶ Bir başka ifadeyle devlet adamları takip edilecek “doğal/rasyonel” politikayı belirlemek için denge modelini kullanmak zorundaydı. Neşredilen risâlede de belirtildiği üzere her bir devletin takip etmesi gereken, ülkesi için faydalı “doğal/rasyonel” bir siyaset vardı¹⁷ ve idareciler rasyonel bir biçimde bu politikayı izlemek durumundaydı. “Doğal/rasyonel” politikadan şaşılmasını bir sapma olarak niteleyen XVIII. yüzyıl düşünürleri yaşanan sapmalardan yetersiz ya da rüşvetçi bakanları sorumlu tutuyorlardı. Zira bir idarecinin hem ülkesi hem de Avrupa için “doğal/rasyonel” olandan sapması gayr-ı aklî bir davranış biçimiydi, doğal politika ise dengeyi öngördüğü “*status quo*”yu korumak ya da ona dönmekten ibaretti.¹⁸

15 Güç dengesi teorisini ele alan ve bir nüshası az önce referans verilen mecmua içerisinde bulunan bir risâle daha önce neşredilmiştir. Bu konuda bk. Fatih Yeşil (ed.), *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu – Avrupa'ya Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır-*, Kitabevi, İstanbul 2012.

16 İnsanı doğanın bir parçası olarak gören Aydınlanma Hümanizmi, insanın tüm yapıp etmelerinin, insan doğasına ve hümanist ilkelere göre şekillenen aklın bir ürünü olduğunu öne sürmekteydi. Devrin önemli filozoflarının insan doğasını, doğal olana atıfla açıklamaya çalışması tam da bu sebeptendir. David Hume'un insan zihnini Newton'ın fizik yasalarına izafeten izah etmesine benzer bir biçimde devletler arası ilişkiler de doğanın bir parçası olan insanların ürünüydü ve rasyonel olanın dışında düşünülemezdi. Doğal olarak mutluluğun peşinde koşan insanlar eninde sonunda “doğal/tabii”, dolayısıyla “rasyonel” olan amaca yönelik kararlar verecekti. Dolayısıyla Spinoza'nın itiraz etmeyeceği şekilde söyleyecek olursak doğal/tabii olan rasyonel ve rasyonel olan da doğaldı. Robert Solomon, *Continental Philosophy, since 1750*, Oxford University Press, Oxford 1988, s. 10 ve Louis Dupré, *The Enlightenment & The Intellectual Foundations of Modern Culture*, Yale University Press, New Haven 2004, s. 18vd. ve 153 vd.

17 Örneğin Risâle, vr. 2b.

18 Güç dengesi teorisine dair uluslararası ilişkiler disiplini içinde yapılan değerlendirmeler için bk. Arnold Wolfers, “The Balance of Power in Theory and Practice”, *Discord and Collaboration, Essays on International Politics*, John Hopkins Press, Baltimore 1962, s.117-131; Hedley Bull, *The Anarchical Society, A Study of Order in World*

Kâğıt üzerinde rakip devletler arasındaki eşitliğin devamının sürdürülerek barışın hâkim olduğu bir dünya idealine hizmet etmesi gereken bu teori, pratikte devletler arasındaki üstünlük mücadelesini körükledi. Düşünce ve gerçeklik, teori ve pratik arasındaki derin boşluğu dikkate almayan XVIII. yüzyıla özgü bu mekanik düşünme biçimi¹⁹ büyük güçlerin ülke kaynaklarıyla savaş sonunda kazanılacak ganimet için kumar masasına oturmasını engellemedi. Rakiplere karşı üstünlük sağlayabilmenin enstrümanlarını ve imkanlarını sağlayan güç dengesi, devrin antlaşmalarında da sık sık atıfta bulunduğu biçimde devletler arası sistemin doğal/rasyonel ya da istenilen/arzulanan durumuna referans vermekteydi. Dolayısıyla güç dengesi teorisi, Geç Aydınlanma'nın bir figürü olan Kant'ın da söylediği gibi sadece bir illüzyondur.²⁰

Devlet adamlarını “*status quo*”dan yana tavır alan muhafazakârlar olmaya davet eden güç dengesi teorisinin barışçıl amaçlarla kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Hatta yüzyılın siyasi tarihi dikkate alındığında devlet adamlarının çoğu zaman revizyonist politikalar izledikleri hatırlanır. Zira XVIII. yüzyılda askerî ve malî yetersizlikleri sebebiyle “temamiyyet-i mülk ü memleket” eksenli muhafazakâr bir dış politika izleyen Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında hiçbir büyük güç mevcut sınırların korunmasından bahsetmez. Bu anlamda ne II. Friedrich ne II. Joseph ve ne de II. Catherina muhafazakârdı. Üstelik Lehistan örneğinde de gözlemlendiği üzere savaşlar da “doğa”nın getirdiği sınırlılıklar çerçevesinde hiç de mahdut hedefli değildi. Aksine siyasetin yanı sıra süreç içerisinde daha çok başvurulan ekonomik hesaplar da savaş ve yıkımı besliyordu. Dünya'daki ticaret hacminin sabit, dolayısıyla sıfır toplamı olduğunu öne süren merkantilist ekonomi politikası,²¹ yüzyılın ilerleyen dönemlerinde kumar masasındaki kralların iştahının daha da kabarmasına yol açtı. Öyle ki, Amerika'da ve Hindistan'da yaşananları ya da Akdeniz'de olup bitenleri sadece siyasetle açıklamaya çalışmanın beyhude bir çabadan öteye gitmeyeceği açıktır. David Hume'un söylediği gibi eğer “güç dengesi” aslında “ticaret dengesi” anlamına geliyorsa, ekonomiyi de dış politikanın temel bileşenleri arasına eklemekte bir beis yoktur.²²

İttifak siyasetini esnekleştiren ekonomik mülahazalar devletler arası ilişkilere dengeden ziyade gücün hâkim olmasına hizmet etti. Üstelik XVIII. yüzyılda artık tanımlanabilir ve hesaplanabilir bir ideal olarak düşünülen hikmet-i hükümet kavramı akılla kavranabilir bir model haline gelmişti.²³ Bu durum ittifakların ideolojik köşelerini törpülerken ahlaki ilkeleri de be-

Politics, Palgrave, Londra 2002, s. 97 vd. ve Evan Luard, *The Balance of Power, The System of International Relations*, 1648-1815, Macmillan, Londra 1992.

19 Felix Gilbert, “The ‘New Diplomacy’ of the Eighteenth Century”, *World Politics*, IV/1, 1951, s. 16. Diplomatik arşivlerde bulunan belgeler ile XVIII. yüzyılda konuya dair yapılan diğer yayınlar arasındaki anlayış ve yorum farklılıklarını ortaya koyan bir çalışma için ayrıca bk. Jeremy Black, “The Theory of the Balance of Power in the First Half of the Eighteenth Century: A Note on Sources”, *Review of International Studies*, IX/1, 1983, s. 55-61.

20 Güç dengesi teorisine dair kaleme alınmış kapsamlı bir eleştiri için bk. James R. Sofka, “The Eighteenth Century International System: Parity or Primacy?”, *Review of International Studies*, 27, 2001, s. 147-163.

21 Albert O. Hirschman, *Tutkular ve Çıkarlar, Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu*, çev. B. Cezar, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 66.

22 David Hume, “Of Balance of Power”, *Hume's Essays*, George Routledge & Sons, Londra, Tarihsiz, s. 240-245 ve David Hume, “Of Balance of Trade”, *Hume's Essays*, George Routledge & Sons, Londra, Tarihsiz, s. 224-233.

23 Böylesi bir rasyonalizasyonun ilk akla gelen örneklerinden birisi şüphesiz II. Friedrich'tir. Bu konuda bk. Friedrich Meinecke, *Machiavellism, The Doctrine of Raison d'État and Its Place in Modern History*, çev. D.

lirsizleştiriyordu. “İhanet”in en yaygın bahanesi, hedef ya da müttefik ülkenin güç dengesine karşı gerçek bir tehdit olarak ortaya çıktığının belirtilmesiydi. Şartlar değiştiğinde ahde vefa gösterilmemesi, rasyonel bir biçimde değişen şartlara ayak uydurulması doğaldı.²⁴ Bu bağlamda devletler arası ilişkilerde verilen sözlerin veya yapılan anlaşmaların geçerliliği imzacı ülkelerin güçleriyle ve daha da önemlisi çıkarlarıyla yakından ilişkiliydi.²⁵ XVIII. yüzyıl Osmanlı siyasi tarihinde de gözlemlendiği üzere anlaşma maddelerinin lehte yorumlanmasına olanak tanıyan tenkihsnamelerden, verilen sözlerin tutulmamasına kadar uzanan bir skalada devletler dış politikalarını değiştirmekte hiçbir beis görmüyorlardı. Bâb-ı Âli'nin Avrupa devletlerinin çıkarıcı ve duruma (*icâb-ı maslahat*)²⁶ göre değişken dış politikasını eleştirmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dürüst, niyetini gizlemeyen, yalansız “siyaset”i ile çelişkilerine vurgu yapmasının temel sebebi de buydu. Pratikte muharebe sahasında ateş ve manevra üstünlüğünü kaybetmiş, diplomatik araçları son derece zayıf bir imparatorluğun bu tutumunda yadrganacak bir şey yoktu. İnsanlara mahsus ahlaki yaklaşımla dışsiyasete yön vermeye çalışan Osmanlılar, “zarureti meziyet haline getirmiş”, sahada ve masada yaşanan kayıplar için uygun bir bahane üretmişti.²⁷

Ele aldığımız risâlede de söz konusu zaruretin bir meziyet olarak takdim edilerek söze başlanması bu bağlamda bir tesadüf olmasa gerekir. Nitekim risâlenin girişinde de belirtildiği üzere dostlarına lütufkâr davranan, hasımlarına sert gücünü gösteren Osmanlı Devleti, adil, dürüst ve hakkaniyet ilkelerine dayalı bir dış politika anlayışına sahiptir. Müellifimiz, Avrupa'daki bütün devletlerin (*taife-i efrenc*) bu ilkeler çerçevesinde politikalarını belirlemesi halinde Dünya'ya daimî bir emniyet ve asayişin hâkim olacağından da emindir. Bu perspektifin Darülharb ve Darüliislam arasında teorik düzlemde süren savaş halini dışlayarak dünyaya barışın hâkim olmasını amaçladığı iddia edilebilir. Ancak hukuka bağlı temsili yönetimlerden oluşan bir federasyon çerçevesinde daimî barışın sağlanabileceğini düşünen Kant'tan²⁸ farklı bir yaklaşıma sahip olan müellif, en azından söylem düzeyinde dünyaya dini bir pencereden bakmaktadır. Bu ayrımın Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam'ı temsil eden tek ve meşrû siyasi yapı olarak görülmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak sınırın diğer tarafında yer alan Hristiyanlar artık tek bir siyasi yapının şemsiyesi altında toplanmamaktadır. Farklı çıkarlara sahip devletler ve milletler (*nation*) Avrupa'da birarada yaşamaktadır. Bu bağlamda risâlede devlet ve millet kavramları konusunda modern bir ayrımın yapıldığına şahit olunmaktadır.

Ancak devletler arasındaki doğal ilişkileri (*revâbit-ı tabi'yye*) etkileyen tek unsur milletler arasındaki söz konusu ayrım değildir.²⁹ Hatta bunun devletler arası siyasette tayin edici bir faktör olduğu bile söylenemez. Risâle müellifi devletler arası ilişkilerin kuralsız ortamında dış politikayı herşeyin önünde ve ötesinde tanımlanan ülke çıkarlarının yönlendirdiğinin farkın-

Scott, Transaction Pub., New Jersey 1998, s. özellikle 279-281 ve Gilbert, *agm.*, s. 11.

24 “*Tempora mutantur, nos et mutamur in illis*” (Zamanlar değişir biz de onlarla beraber değişiriz.) deyişinin XVI. yüzyılda icat edilmiş olması tesadüf olmasa gerekir.

25 Paul W. Schroeder, *The Transformation of European Politics, 1763-1848*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 6 vd.

26 Risâle, vr. 2b.

27 Kemal Beydilli, “Dış Politika ve Siyasi Ahlak”, *İlmî Araştırmalar*, 7, 1999, s. 49.

28 Immanuel Kant, *Zum ewigen Frieden*, ed. K. Vorländer, Verlag von Felix Meiner, Leipzig 1919, s. 11-25.

29 Risâle, vr. 2b-4a.

dadır. Üstelik bu durum son derece doğaldır. İki ülke çıkarlarının coğrafi, siyasi ve ekonomik şartlar sebebiyle çatışması veya birleşmesi devletleri tabii hasımlara ya da tabii dostlara dönüştürmektedir. Mesela Rusya ve İsveç'in sınırdış olması ve stratejik çıkarlarının çatışması zaman içerisinde bu iki devleti "tabii rakiplere" dönüştürmüştür. Benzer bir durum İngiltere ve Fransa için de geçerlidir. İki devletin çıkarlarının uzun süredir Hindistan ve Amerika'da çatışması aralarındaki doğal düşmanlığın temel sebebidir.³⁰ Fakat herhangi iki ülke arasında gelişen doğal ya da rasyonel ilişkiler genel olarak tüm devletler arası ilişkiler üzerinde müessirdi. Bu bağlamda Baltık ticareti ve donanmasının ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla İngiltere'nin Rusya ile yoğun ticari ilişkiler kurması zaman içerisinde bir ittifaka doğru evrilecekti. Rusya'nın Güney Doğu Avrupa'ya doğru yayılma stratejisi ise Fransa'yı harekete geçirerek St. Petersburg'un yayılmasını önleyebilmek ve güç temerküzünü engelleyebilmek için İsveç'le iane antlaşmaları temelinde ittifak kurmasına sebep olacaktı.³¹ İhtilal savaşlarındaki blokların teşekkülüne de referans veren bu türden ilişki ağlarının oluşturduğu çok yönlü yapıyı risâle yazarının genel olarak devletler arası ilişkileri değerlendirilirken dikkate aldığını söylemek mümkündür.

Diğer taraftan risâlenin müellifi, Avrupa devletlerinin dış politikalarında sürekli gözlemlenen renk ve ton değişikliklerinin (*televvün*), Thomas Hobbes'a benzer bir biçimde, insanların yapıp etmelerinin doğal sonuçları olduğunu düşünür.³² Nitekim devletler arası ilişkilerde verilen sözler, ortaya çıkan yeni duruma ayak uydurabilmek amacıyla çiğnenenekte, hatta hilenin bir aracı olarak görülmekteydi. Yazar bu konuda kendi açısından oldukça güncel bir örnek verir. 1799'da Bâb-ı Âli'nin Fransa'ya karşı ittifak antlaşması imzaladığı Rusya, Osmanlı Devleti'ne bilgi vermeksizin 8 Ekim 1801 tarihli Paris Antlaşmasıyla savaş halini sona erdirmişti. Ardından Bâb-ı Âli'nin Fransa ile barış antlaşması imzalaması ve yeniden tarafsızlık siyasetine dönmesi Rusya için önemli bir sorun teşkil edecekti. Bu süreçte ittifak antlaşmasını sürekli gündemde tutan Rus diplomatlar, Rusya'nın yeniden Fransa ile savaşa girmesiyle Bâb-ı Âli üzerindeki baskıyı artırmıştı. Osmanlıların bu sırada izlediği tarafsız dış politika kendi içerisinde tutarlı olsa da Rusya ve İngiltere açısından ciddi bir sorundu. Çar Aleksandr ile Napoléon'un Tilsit'te el sıkışması ise durumu Bâb-ı Âli açısından içinden çıkılmaz bir hale getirecekti.³³

Dolayısıyla her an değişen, renkten renge giren uluslararası durumun anlaşılması, değerlendirilmesi ve bu çerçevede geleceğe dönük kararlar alınması için insanların yapıp etmelerinin bilinmesi şarttı. Mevcut durumun takibi açısından gelişmiş bir diplomatik örgüt ne kadar önemliyse Hugo Grotius'un uzun süre önce belirttiği gibi Tanrı varılmamış olsa dahi geçerli olan, eşyanın tabiatında objektif olarak içkin temel yasaların³⁴ anlaşılması en az o kadar önem arz etmektedir. Nitekim ülkelerin çıkarlarının uzun süredir çatışma halinde bulunması, Rusya ve İsveç örneğinde gözlemlendiği gibi tabii düşmanlıkların gelişmesine, Rusya ve İngiltere ara-

30 Risâle, vr. 4a-5b.

31 Risâle, vr. 8a-b.

32 Risâle, vr. 2b.

33 Risâle, vr. 31a vd.

34 Hedley Bull, "Natural Law and International Relations", *British Journal of International Studies*, V/2, 1979, s. 171-181.

sındaki ilişkilerin ortaya koyduğu üzere çıkarların birlikteliği de doğal ittifakların kurulmasına sebep olmaktadır. Bir başka ifadeyle yazar, devletler arası ilişkileri insan aklıyla sistematik bir biçimde kavranabilecek ortak bir tecrübe alanı olarak görmekteydi. Devletlerin hangi siyasi düzlemde, nasıl bir politika izleyebileceğinin hesaplanması konusunda fikir veren bu kavrayış, akli devletlerin diplomatik alandaki faaliyetlerine temel teşkil edebilecek faktörleri anlaşılır kılan bir enstrümana dönüştürmekteydi. Dış politikayı hesaplanabilir kılan bu perspektif ise tarih, coğrafya ve iktisat bilgisi ile anlam kazanmaktaydı.

Çağdaş devletler arası ilişkilerin oluşumunda ve anlamlandırılmasında önemli bir rol oynayan tarihi bilgi aynı zamanda süreçteki kopuşları ve süreklilikleri ortaya koyması açısından da önemlidir. Yazara göre Fransız İhtilali, devletlerin olagelen tabii ilişkilerinde yaşanan en önemli kopuşlardan birisiydi. Devletlerin mevcut siyasi yapılarını hedef alan bir olayın, devlet idarecilerini gayr-ı tabii ittifaklara ya da tabii müttefiklerine savaş açmaya itmesi dış politikada gözlemlenen kopuşun temel sebebiydi. Nitekim İhtilal patladığı esnada bazı devletler kendi iç sorunlarıyla mücadele ederken bazıları da Fransız Devrimi'ni nüfuzlarını artırmalarına ve topraklarını genişletmelerine zemin hazırlayacak bir fırsat olarak gördü. Ancak devletlerin takip ettikleri dışsiyaset risâlede sadece diplomatik çıkarlar zemininde ele alınmamaktadır.³⁵ Risâlenin müellifi monarşilerin ve hanedanların meşruluğunun sorgulandığı, feodal hukukun Fransa dışında Avrupa genelinde yürürlükte olduğu bir dönemde yaşamaktaydı ve eserini aristokrasinin tehdit algısının zirveye çıktığı bir dönemde yazmıştı.

Bu algı ittifakların değişmesine, yeni ağırlık merkezlerinin oluşarak devletlerin farklı yörgelere savrulmasına sebep olacak, tarihi düzlemde dış ilişkilerde yaşanan kopuşu daha da derinleştirecekti. Bir başka ifadeyle Fransa'da başlayan, ardından Avrupa'ya yayılan yönetim biçimlerindeki hızlı değişimler, tabii tarihi seyri bozan temel faktörler arasındadır. Müellifin bu noktada oldukça muhafazakâr görüşlere sahip olduğunu ya da en azından bu görüşleri seslendirdiğini belirtmeliyiz. Zira XVI. Louis'nin idamından ve cumhuriyet idaresinin kurulmasından sonra Napoléon Bonaparte savaşta gösterdiği başarı sebebiyle Fransa'nın Birinci Konsülü olarak tayin edilmiş ve zaman içerisinde diğer iki konsülü de kendisine “*uydurarak*” ülke idaresini ele geçirmiştir. Napoléon'un kısa bir süre sonra “*gûyâ milletinin rey ve rızâsıyla*” imparator seçilmesi devletler arası ilişkilerde yaşanan krizin daha da büyümesine sebep olmuştur. Nitekim Napoléon, “*kral neslinden*” değildir ve bu türden “*gâsıb-ı tâc û taht olan mütegalibîn*” itibar elde etmek ve buldukları makamlarda kalabilmek için “*dâimâ 'asker başında bulunmak ve milletlerini seferberî ve bedevîyyet ile işgâl etmek ve zabt-ı memâlik 'asker sergerdeleri ve söz sâhiblerine irâd ve menafi' göstererek cihângirlik hülyâsına düşmek*” zorundadır.³⁶ Bu noktada yazarın her iki örnekte de “millet” kavramını modern sözlüklerde geçen birinci anlamda kullanması dikkat çekicidir. Babadan oğula tevarüs eden krallık ya da genel olarak aristokrasinin aldığı darbeyi okuruna sunarken böylesi bir uygulamanın “tabii” olmadığını ihsas ettirmesi ise müellifin muhafazakâr bir perspektiften dünyaya baktığına işaret eder.

Söz konusu muhafazakarlık aslında tam da yaşanan kopuşun Avrupa barışını ve emniyetini tehdit etmesiyle ilişkilidir. İhtilâl'in ilk dönemlerinde Fransa, nüfuzu altındaki uydu devletleri

35 Risâle, vr. 3a

36 Risâle, vr. 4b ve 5a.

cumhuriyet rejimi altında örgütlerken Napoléon'un imparatorluk tacını giymesinin ardından bunları krallıklara dönüştürmeye başlamıştır. 1792'de başlayan muharebelerin süreç içerisinde Fransa'ya karşı pek çok Avrupa devletinin katıldığı bir haçlı savaşına dönüşmesinin temel sebeplerinden birisi de Paris yönetimi tarafından icat edilen “*şurût-ı nizâmât-ı mevâdd-ı zâbitâ-yı muhdese*”ydi.³⁷ Bu bakış açısı yazarın, doğal düşmanlar olan Fransa ve İngiltere'nin savaşmasını ve XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren birbirlerinin tabii hasımı olan Prusya ve Avusturya'nın İhtilal'den sonra ittifak kurmasını ya da Danimarka'nın geleneksel tarafsızlık siyasetini sürdürmemesini açıklamasına olanak tanıyordu. Her ne kadar risâlenin odağında bulunan diplomatik gelişmeler geçmişle ilişkilendirilerek tasvir edilse de yazarın Fransız İhtilali'ni bir dönüm noktası olarak kabul ettiği açıktır. Bu anlamda müellif, Alexis de Tocqueville'in görüşlerine benzer biçimde devletler arası ilişkiler bağlamında İhtilali kesin bir kopuş olarak değerlendirmek yerine, süreklilik çerçevesinde gelişen uluslararası ilişkileri küresel boyutta etkileme gücüne sahip bir vakıa olarak ele alır.

Diğer yandan süreklilik ortaya konmadan kopuşun (*herc ü merc*)³⁸ anlaşılması da mümkün değildir. Napoléon'un Ulm ve Austerlitz gibi büyük zaferlere imza attığı, Amiral Nelson'un Trafalgar'daki büyük zaferinin gerçekleştiği 1805 yılı sonrasına yoğunlaşan risâlenin giriş bölümünde önce Avrupa'nın önemli devletlerinin tanıtılması ve aralarındaki “tabii” ilişkilerin ortaya konması asıl meselenin anlaşılması açısından son derece önemlidir. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya (İmparatorluk), Avusturya, Prusya, İsveç, Danimarka, Hollanda, İsviçre, İtalya, İspanya ve Portekiz'in tek tek okura tanıtıldığı bölümde iki başlık derhal dikkati çeker. Yazar, coğrafi açıdan bir bütün olarak görülen fakat çoklu bir siyasi yapı arzeden İtalya'ya özel bir yer verir. Benzer bir durum diğer devletlere nazaran oldukça farklı bir siyasi yapıya sahip Almanya için de geçerlidir.³⁹ Almanya başlığı altında Kutsal Roma İmparatorluğu'nun siyasi yapısını tasvir eden müellif, Avusturya ve Prusya için ayrı başlıklar açar. Bu bölümde yazar, genel olarak ülkelerin coğrafi konumları ve bu konumların izlenen dış politikaya etkisini, yaptığı değerlendirmelerde hesaba katar ve sadece coğrafya bilgisini değil, Avrupa Tarihi konusundaki ciddi birikimini de okuruyla paylaşır. Nitekim İmparatorluğun siyasi yapısını anlattığı satırlar ve bu yapıya işlerlik kazandıran hukukun zaman içerisinde yaşanan siyasi değişime koşut olarak kağıt üzerinde kalmasını tasvire girişmesi dikkat çekicidir. Benzer bir biçimde yazarın Avusturya ve Kutsal Roma İmparatorluğunun elektörlerinden birisi olan Prusya arasındaki ilişkiyi tasvir ettiği bölümde de tarih bilgisi önplana çıkar. İspanya ile Fransa arasındaki ilişki ve ittifaklar ya da risâlenin yazılışından otuz seneyi aşkın bir süre önce gerçekleşen ilk Leh taksimatı gibi gelişmelere verdiği referanslar da yazarın yaşananları tarihi bilginin sağladığı geniş imkanlarla yorumladığını örnekler.

“*Mazbût-ı tevârih-i âsâr olmuş mevâddi*”⁴⁰ gayet iyi bildiği anlaşılan yazar, Avrupa devletleri hakkında tek tek bilgi verdikten sonra 1805 senesi sonlarından 1809 senesi başına kadar geçen sürede Avrupa'da yaşanan gelişmeleri ve bu süreçte Bâb-ı Âli'nin izlediği dış politikayı ayrı başlıklar altında tartışmaya açar. Bu bölümlerde şahsen yaşadığı dönemdeki gelişmeleri

37 Risâle, vr. 4a, 12b ve 14a.

38 Risâle, vr. 4b.

39 Risâle, vr. 5b-6b ve 9a-10a.

40 Risâle, vr. örneğin 5b.

değerlendirirken verdiği ayrıntılar yazara sürekli bilgi akışı olduğuna işaret etmektedir. Örneğin bu sırada yapılan diplomatik görüşmelerin süresi ya da elçilerin seyahatlerine dair verilen detaylar müellifin yaşanan gelişmeleri çok yakından takip edebilmesini sağlayan imkanlara sahip olduğunu hissettirir. Devrin gazetelerini okuyabilecek yabancı dil bilgisine sahip olduğu anlaşılan risâlenin müellifi, kuvvetle muhtemel, İstanbul'da bulunan yabancı misyonlara ve Bâb-ı Âli'ye ulaşan haberlere vâkıf olabilmektedir. Üstelik, müellifin haber takibini sadece tek bir kanaldan yapmadığını da metinde gözlemlemek mümkündür. Örneğin Yarımada Harbi'nin (Peninsular War, 1807-1814) anlatıldığı bölümde her iki tarafın da görüşlerinin seslendirilmesi son derece önemlidir. Yazarın topladığı veriyi anlamlandırırken kullandığı kavramlar ve yorumlama biçimi de sıradan bir Bâb-ı Âli katibinden farklı bir yerde durduğunu gösterir. Az önce verilen örnekten devam edersek, Yarımada Savaşı'nı "*milletce zuhûr iden hücum-ı 'umûme*" olarak tarif etmesi, "*devlet cengi değil millet cengi*" olarak tanımlaması ve İspanyolların "*haşır oluncaya kadar*" muharebeye devam etme azim ve kararlılığını gösterdiğini belirtmesi dönemin terminolojisini bildiğini ve daha da önemlisi anadilinde ifade edebildiğini gösterir.⁴¹

Benzer bir biçimde risâlede 1806'da başlayan Osmanlı-Rus Harbi'ne giden süreçte St. Petersburg'un düşünce tarzı da yine bütüncül bir uluslararası ilişkiler perspektifi ve Avrupalı bakış açısından yorumlanır.⁴² Nitekim bu süreçte Rusya'nın, Eflak ve Boğdan voyvodalarının yeniden atanması hususundaki istekleri karşılanmış olsa da yazar, savaşın sebebinin burada aramaz. Zira aynı dönemde Napoléon'un Prusya ordularını kesin olarak yenilgiye uğratmasının ardından Avrupa'nın diplomatik mahfillerinde Lehistan'daki Rus ordularının üzerine yürüyeceği beklentisi artmıştır. Bu noktada Dalmaçya'da konuşlu Fransız birliklerinden bir kısmının Eflak ve Boğdan üzerinden Lehistan'a geçme ihtimali bile I. Aleksandr'ın dikkatini Balkanlara yöneltecekti. Fransa'nın İstanbul elçisinin faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın yanında savaşa gireceğine dair Avrupa kamuoyunda oluşan beklenti de Bâb-ı Âli'yi İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği bloktan uzaklaştırmış ve Rus ordularını harekete geçirmişti. Sonuç, Fransız birliklerinin geçişini önleyebilmek için Rusya'nın "*li-ecli'l-ihdiyât*" (*preemptive strike*) bölgedeki kalelerin kontrolünü ele almaya çalışmasıydı.⁴³

Tarih ve coğrafya bilgisi, gelişmeleri yorumlarken kullandığı kuramsal çerçeve ve kavramsal yaklaşımın yanında yazar, diplomatik alandaki yeteneğini de kaleme aldığı risâlede ortaya koymaktadır. Örneğin Tilsit Antlaşması'nın kamuya açıklanan maddelerini, yaşanan gelişmelerle birlikte yorumlayarak antlaşmanın gizli maddelerini isabetli bir biçimde tahmin edebilmesi müellifin bu konudaki kabiliyetinin göstergelerinden birisidir. Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere İstanbul'da Avrupa konusunda XVIII. yüzyılda yavaş yavaş bir literatür oluşmaya başlamış olsa da müellifin derin bilgisi Avrupa dillerinden en azından birini, muhtemelen Fransızca'yı yapılan yayımları takip edebilecek düzeyde bildiğini okura düşündürür. Diğer yandan yayın dünyasının XVIII. yüzyıldaki sınırlılıkları ve problemleri gözönünde bulunduruldu-

41 Risâle, vr. 24a ve 28a.

42 Risâle, vr. 34a vd.

43 Risâle, vr. 38b. Yedi Yıl Harplerinin başında II. Friedrich'in Habsburg-Rus ittifakının kendisine saldıracağını düşünmesi üzerine başlattığı savaş, Alberico Gentili'den beri bilinen önleyici taarruzun en önemli örneklerinden birisidir. Hew Strachan, "Preemption and Prevention in Historical Perspective", *Preemption: Military Action and Moral Justification*, ed. H. Shue-D. Rodin, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 23-24.

ğunda müellifin bildiği dilin yanı sıra yayınlara ulaşabileceği bir ilişki ağına da sahip olması gerekir. Ancak risâle sadece Avrupa siyasetine dair verdiği bilgiyle öne çıkmaz. Buna ilaveten kullanılan zarif Türkçe ve metin içerisindeki Arapça ve Farsça beyitler yazarın iyi yetişmiş bir Osmanlı edibi olduğuna dair kanaati artırır. Bu bağlamda cevaplanması gereken bir diğer önemli soru yazarın kimliğine ilişkindir. Nitekim bu sorunun cevabı sadece risâlenin yazılış amacını değil, aynı zamanda risâledeki verilerin nasıl toplanabildiğini de ortaya koyacaktır.

C. Risâlenin Müellifi ve Muhatabı Üzerine

Soruyu cevaplamak için Uzunçarşılı'nın risâlenin hemen başında yer alan notu yine iyi bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Buna göre risâle “Mühendishâne hocası meşhur İshâk Efendi” tarafından kaleme alınmıştır. Uzunçarşılı, ayrıca risâlede geçen bir ifadeye dayanarak yazarın, 1807 Şubat'ında İngiliz donanmasının İstanbul'a gerçekleştirdiği taarruz sırasında İngiltere Büyükelçisi Charles Arbuthnot ve Amiral John Duckworth'la görüşmek üzere görevlendirildiğini söylemektedir.⁴⁴ Doğum tarihini kesin bir biçimde bilmiyor olsak da İngiliz filusunun İstanbul'a taarruzu sırasında Başhoca İshâk Efendi henüz Mühendishâne-i Berrî Hümâyûn'da okumakta olan bir öğrenciydi. Kaldı ki, İngiliz kaynaklarının müzakere için filoya gelen “İshâk Bey”i “vakur ve ciddi görünümüyle yaşlı bir centilmen” olarak tasvir etmesi bahsi geçen İshâk Bey'in Safiyesultanzâde olduğu konusunda şüpheye yer bırakmaz.⁴⁵ Uzunçarşılı, Başhoca İshâk Efendi ile Şehzade elçisi Safiyesultanzâde İshâk Bey'i birbirine karıştırmaktadır.

Yazar tespit edildiği için risâlenin muhatabını belirlemek nispeten daha kolay bir hale gelmiştir. Bu bağlamda İshâk Bey'in, ele aldığı zaman aralığını, muhatabının sadaretten ayrıldığı vakit ile risâlenin kaleme alındığı tarihi belirleyen ve metinde en son referans verilen, 1809 senesi başlarındaki olaylar arasındaki süreç olduğunu belirtmesi son derece önemlidir. Zira risâlenin asıl konusunu teşkil eden Bâb-ı Âli ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerin tasvir edildiği bölümün başlangıç noktası, kabaca Mısır'daki Fransız işgalinin son bulması ve Rusya ittifakının yenilenmesine dair görüşmelerin bidayetidir. Öyle ki, İshâk Bey risâleyi, metnin başlangıç noktası olarak kabul ettiği dönemde sadaretten ayrılan ve 1809'da yeniden sadaret mevkiine atanan bir kişinin isteği üzerine yazdığını belirtmektedir.⁴⁶ Bahsi geçen tanıma uyan tek kişi Yusuf Ziya Paşa'dan başkası değildir. Gürcü asıllı olup, cirit oynarken bir gözünü kaybettiği için “kör” lakabıyla anılan Yusuf Ziya Paşa, kariyerinin başlarından itibaren uzun süre yürüteceği (1785-1799 ve 1807-1811) Maden Eminliği vazifesinde bulunmuş ve Napoléon'un Mısır işgali ile birlikte muktedir ve sefer güzergahını tanıyan bir sadriazama ihtiyaç duyulduğunda akla ilk gelen isim olmuştur. Erzurum valiliği esnasında bölgede bulunan süratçi ortasının geliştirilmesi konusunda önemli çalışmalarda bulunan ve Nizâm-ı Cedîd taraftarı olarak bilinen Yusuf Ziya Paşa, 1798 senesi Eylül ayında ilk defa sadaret makamına oturmak üzere İstanbul'a davet edilmiştir.⁴⁷ Yaklaşık altı buçuk sene süren ilk sadriazamlığının

44 Risâle, vr. 41b.

45 Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, *Nizâm-ı Kadimden Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. S. Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 453.

46 “...zât-ı 'adimü'l-misâl tahrîrânelerinden müfârik olduğu tarihten bu ân-ı yümn-iktirâna gelince ...” Risâle, vr. 2b.

47 Yusuf Ziya Paşa'nın Erzurum valiliği ve sadareti süresince nizâm-ı cedîd ajandasındaki önemli başlıklardan birisi olan süratçi ortalarının geliştirilmesi konusundaki katkıları için bk. Ömer Gezer - Fatih Yeşil, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sürat' Topçuluğu I (1773-1788) (Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma)”,

ardından Yusuf Ziya Paşa'nın sadarete ikinci defa davet edilmesi de yine savaş sebebiyledir. İstanbul'da artarda yaşanan üç büyük isyanın arkasında bıraktığı keşmekeş ve barış müzakerelerinin sonuçsuz kalmasıyla yeniden başlayan Rus Harbi sebebiyle tecrübeli bir komutana duyulan ihtiyaç Yusuf Ziya Paşa'nın 1809 senesi Ocak ayında yeniden sadarete atanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁸ Yusuf Ziya Paşa'nın sadareten ve İstanbul'dan ayrı kaldığı dönemde dış ilişkiler alanında yaşanan gelişmeler konusunda neden İshâk Bey'e başvurduğu bu noktada bir diğer önemli soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu soruyu cevaplayabilmek için sadece İshâk Bey ve Yusuf Ziya Paşa arasındaki ilişkinin değil, aynı zamanda İshâk Bey'in risâleyi yazabilmek için gerekli bilgiye ve haberlere nasıl ulaşabildiği de ortaya konmalıdır.⁴⁹

İshâk Bey ve Yusuf Ziya Paşa'nın şahsen tanışıklıklarının risâlenin kaleme alınmasından uzun zaman öncesine dayandığını düşünmek mümkündür. Nitekim Halil Hamid Paşa'nın hanesinden çıkan bu iki şahsiyetin, risâlenin yazıldığı tarihte yaklaşık yirmi beş senedir birbirlerini tanıdıklarına hükmedilebilir. 1780'lerin başlarında Halil Hamid Paşa'nın önce mühürdarlığını ardından silahdarlığını yapan Yusuf Ziya Paşa gibi İshâk Bey de Sadriazam'ın 1785'deki katline kadar hizmetinde bulunmuştu. Bu sırada Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Choiseul Gouffier'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojik araştırmalar yapmakla görevlendirdiği Jean-Baptiste LeChevalier'ye kulak verecek olursak İshâk Bey, Halil Hamid Paşa ve Fransa elçiliği arasındaki bağlantıyı sağlayan kişiydi. Hatta azlinden sonra sabık Sadriazam'a Cidde valiliğine atandığı haberini getiren de İshâk Bey'di.⁵⁰ Aynı politik hanede bulunmanın yanı sıra giyim tarzının imâ ettiği biçimde Gürcü asıllı olduğu anlaşılan İshâk Bey ile Yusuf Ziya Paşa arasında etnik bir dayanışma bulunduğundan da söz etmek mümkündür. Uzun bir geçmişe

Osmanlı Araştırmaları, 52, 2018, s. 168; Fatih Yeşil - Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğunda 'Sürat' Topçuluğu II (1773-1807) (Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizam-ı Cedid)", *Osmanlı Araştırmaları*, 53, 2019, s. 278-279.

48 Kemal Beydilli, "Yusuf Ziya Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 44, İstanbul 2013, s. 34-37; Darendeli İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme, Sadriazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı, Mısır Seferi (1798-1802)*, ed. M. İlkin Erkutun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. XXVIII.

49 İshâk Bey'in biyografisi ya da Şehzade Selim ile XVI. Louis arasındaki mektuplaşmada oynadığı kritik rol bu çalışmanın sınırları dışında kaldığından bu konulara sadece ele aldığımız risâle çerçevesinde değinilecektir. Bu çalışmanın yazarının bundan sonra yapacağı üzere, okura da İshâk Bey'in biyografisi için Kemal Beydilli'nin çalışmalarına müracaat etmesi önerilir. Kemal Beydilli, "Şehzâde Elçisi Safiyesultanzâde İshâk Bey", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3, 1998, s. 73-81; Kemal Beydilli, "İshâk Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 22, İstanbul 2000, s. 525-527. III. Selim ve XVI. Louis arasındaki mektuplaşma konusunda ayrıca bk. Salih Münir Paşa, "Louis XVI et le Sultan Sélim III", *Revue d'histoire Diplomatique*, 26, 1912, s. 516-548; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III.'ün Veliht İken Fransa Kralı Lui XVI. İle Muhabereleleri", *Belleten*, II, 1938, s. 191-246; Tahsin Öz, "Fransa Kırallı Louis XVI.'nın Selim III.'e Nâmesi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, I, 1941, s. 198-202; Aysel Yıldız, "Şehzade (III.) Selim'in XVI. Louis ile Yazışmaları ve Doğu Sorunu", *Deutsch-türkische Begegnungen, Festschrift für Kemal Beydilli*, ed. S. Kenan-H. Reindl-Kiel, EB Verlag, Berlin 2013, s. 417-438.

50 Jean-Baptiste Lechevalier, *Voyage de La Troade, Fait dans les années 1785 et 1786*, C I, Imprim. Libraire Paris 1802, s. 219-222. Halil Hamid Paşa'nın idamı konusunda son dönemde yapılmış iki araştırma için ayrıca bk. Olivier Bouquet, *Vie et mort d'un grand vizir. Halil Hamid Pacha (1736-1785). Biographie de l'Empire ottoman*, Les Belles Lettres, Paris 2022, s. 283 vd.; Donald Mason, *Eleven Years in the Making: Ottoman People and Politics from the Accession of Abdulhamid I to the Execution of Halil Hamid Paşa*, The Isis Press, İstanbul 2022.

dayanan tanışıklığa rağmen İshâk Bey'in risâlede kendisinden “*‘abd-i ahkarları’*” olarak bahsetmesini ise sadaret mevkiini işgal eden ve muhtemelen yaşça kendisinden büyük bir kişiye gösterilen saygının ifadesi olarak kabul etmek mümkündür.⁵¹ Fakat bu saygı ve tanışıklık tek başına, hem iç hem de dış siyasetin son derece kaygan bir zeminde yürütüldüğü bir dönemde Yusuf Ziya Paşa'nın dış ilişkiler konusunda İshâk Bey'den bir risâle talep etmesini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Konuyu izah edebilmek için İshâk Bey'in donanımına ve sahip olduğu araçlara daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

D. Birden Çok Safiyesultanzâde İshâk Bey Mümkün mü?

Aile geçmişi dolayısıyla nispeten iyi bir eğitim aldığı düşünülebilecek İshâk Bey, tıpkı kardeşi İsmail Bey gibi Saray hizmetlilerindendi. Sebebi tam olarak bilinmese de 1770'de orduya katılan İshâk Bey, yaralanmasının ardından İstanbul'a geri döner. Kısa süreli ikametinden sonra başkentten ayrılan İshâk Bey bu sefer Osmanlı donanmasında hizmet etmeye başlar.⁵² Çeşme Felaketi'nin (5-7 Temmuz 1770) ardından Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile beraber bir süre Çanakkale'de kalır. Devrin muktedir şahsiyetlerinden olan Hasan Paşa ile tesis ettiği bu yakınlık, Osmanlı bürokrasisinde sıkça rastlandığı üzere İshâk Bey için sadece fırsatları değil aynı zamanda tehlikeleri de barındırır. Zira Çanakkale'den başkente dönen İshâk Bey'in Yedikule'de bulunan bir Rus savaş esirini kurtarması hayatındaki dönüm noktalarından birisine işaret eder. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ikinci defa Kaptan-ı Derya olarak atanan devrin muktedir şahsiyeti Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile arasındaki husumetin bilinen en temel sebebi budur. Bu çatışma, İshâk Bey'in kişisel gelişiminde son derece önemli bir rol oynayan Avrupa seyahatlerinin başlangıcında bulunur. Ancak sadece söz konusu çatışma ile zaman içerisinde uzun süreli gezilere dönüşen yolculukları açıklamak mümkün görünmemektedir. Nitekim gezilerin finansmanı ve yolculukları esnasında karşılaştığı şahsiyetlerin sosyal statüleri, İshâk Bey'in sadece Saray'la bağlantılı bir aileden geliyor olmasıyla, kardeşi İsmail Bey'in varlığıyla veya aile servetiyle ya da bir Rus esiri kurtarmasıyla izah edilebilir nitelikte değildir.

İshâk Bey'in savaş esnasında İstanbul'daki ikameti sırasında Mühendishâne'de eğitim alıyor olması ve bu vesile ile Baron de Tott'la tanışması önünde yeni kapıların açılmasına zemin oluşturmuştur.⁵³ On altı seneyi (1768-1784) aşkın bir süre Fransa'nın İstanbul büyükelçiliği makamında oturan St. Priest ile hocası Baron de Tott sayesinde tanışan İshâk Bey, elçinin dikkatini çekmiş olmalıdır.⁵⁴ Bu bağlamda İshâk Bey'in Fransız elçiliği ile oldukça yakın bir ilişki tesis ettiğini ve bu ilişkinin St. Priest'den görevi devralacak Choiseul Gouffier döneminde

51 Risâle, vr. 41b.

52 Salih Münir Paşa, İshâk Bey'in Saray'ın sıkıcı rutininden uzaklaşmak için donanmaya katıldığını belirtir. Salih Münir Paşa, *age.*, s. 519.

53 Bu konuda bk. Beydilli, “İshâk Bey”, s. 526. 1789'da Fransa'da bulunduğu sırada İstanbul'a götürmek için talep ettiği hediyelik eşyalar arasında biri altın diğeri gümüş “matematik takımı”nın bulunması ve bunlardan gümüş olanı kendisine saklamak istemesi, İshâk Bey'in sadece diplomasiye değil matematiğe de meraklı olduğuna işaret eder. Salih Münir Paşa, *age.*, s. 545.

54 M. Le Comte de Saint-Priest, *L'Ambassade de France en Turquie et sur Le Commerce des Français dans Le Levant*, Ed. E. Leroux, Libraire de la Société de Asiatique, Paris 1877, s. 6.

de devam ettiğini söylemek mümkündür.⁵⁵ Nitekim Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın şerrinden kaçabilmek için Rusya'ya gitmeyi planlayan İshâk Bey'i bu düşüncesinden, kendisi için farklı planlara sahip olan Baron de Tott ve Fransa Büyükelçisi vazgeçirmiştir.

1776'da Fransa'ya kaçan İshâk Bey, evinde kaldığı Pierre Jean Marie Ruffin'den Fransızca ve coğrafya dersleri almaktaydı. Bu süreçte Fransızcasını ilerleten, Fransız adetlerini öğrenen ve giyim tarzına aşinalık kazanan İshâk Bey cep harçlığı, Ruffin de verdiği hizmet karşılığında maaş almaktaydı. Kimi çalışmalarda zeki ve “frenk taraftarı” (*grand partisan des Francs*) olarak adından bahsedilen İshâk Bey, Fransız elçiliği tarafından Divan-ı Hümâyûn tercümanlığına atanabilecek bilgi birikimine sahip bir aday olarak yetiştirilmeye çalışılıyordu.⁵⁶ St. Priest'nin bir ürünü olduğu anlaşılan bu plan, Fransa'ya yakın Osmanlı tebaasından birinin Divan-ı Hümâyûn tercümanı olarak atanmasıyla, resmi evrakların tercümesinde karşılaşılan yorum farklılıklarının elçilik lehine çözülmesini ve Bâb-ı Âli'den daha fazla istihbarî bilgi alınmasını öngörmekteydi. Devrin Fransa dışişleri bakanı Vergennes'in, Paris Polis Şefliği esnasında Avrupa'nın en güçlü haber alma teşkilatını kuran Antoine de Sartine'nin ve Paris Paramentosu (*Parlement de Paris*) hukukçusu Kont Dubois'in, İshâk Bey'e gösterdiği yakın ilginin temel sebebini bu beklentide aramak gerekir.⁵⁷ Bu beklentinin, Osmanlı Sarayı'nda, üstelik tahta çıkması kuvvetle muhtemel şehzade Selim'in yakınında bulunmuş İshâk Bey'i Fransa elçiliği açısından önemli bir konuma getirdiği düşünülebilir. Zira İshâk Bey Paris'te bulunduğu esnada, XVI. Louis'nin huzuruna, her ne kadar üzerinde Osmanlı donanma subaylarının giydiği kıyafetle kabul edilmiş olsa da İstanbul'daki “*elçiliğin bir centilmeni*” olarak takdim edilecekti.⁵⁸ Bunun yanı sıra Kont Vergennes'in ölümünün ardından Fransa Hariciye Nazırı olarak atanan Kont Montmorin'in 30 Mart 1789 tarihiyle kaleme aldığı bir mektupta, kendisinden “*hizmetkarımız*” (*notre bon serviteur*) diyerek bahsetmesi ve “*güvenilir bir sırdaş*” olarak nitelemesi Fransa Devleti ile arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.⁵⁹ Fransa Donanma Komutanlığı görevinde bulunan St. Aignan'ın verdiği davetlere katılabilecek kadar prestije sahip olan İshâk Bey'in Fransa'da edindiği çevrenin bunlarla sınırlı olmadığı da anlaşılmaktadır. Nitekim İshâk Bey, 1789'da çıkacağı dönüş yolculuğu için Fransız ordusunda görece üst düzey bir makamı (*Commandants des Armements*) işgal eden Kont Luzerne'den Marsilya Ticaret Odası'na kendisi için referans mektubu yazmasını isteyebilecek genişlikte ilişkiler ağına sahipti.⁶⁰ Aynı dönemde Kont Montmorin'e, Viyana Büyükelçisi'ne yazacağı mektup ve talimatları ya da Kraliçe Maria Antoinette'in kardeşi Habsburg İmparatoru II. Joseph'e yazacağı mektupları yerlerine ulaştırabileceğini bildirmekteydi.⁶¹ Bu teklifin yapıldığı

55 Salih Münir Paşa, *age.*, s. 522.

56 Henri Deherain, *La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate (1742-1824)*, C 1, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1929, s. 57

57 Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier, La France en Orient sous Louis XVI*, Alphonse Picard, Paris 1887, s. 83; Deherain, *age.*, s. 58.

58 İshâk Bey 23 Mayıs 1787'de Fransa Kralı XVI. Louis tarafından kabul edilmiştir. Salih Tunç, “Osmanlı Sultanı III. Selim'den Fransa Kralı XVI. Louis'e Bir Nâme-i Hümâyûn”, *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII, 2018, s. 367-378; Deherain, *age.*, s. 58.

59 Salih Münir Paşa, *age.*, s. 541.

60 Salih Münir Paşa, *age.*, s. 546 ve Deherain, *age.*, s. 58.

61 Salih Münir Paşa, *age.*, s. 545.

esnada Habsburgların ve Osmanlıların savaş halinde bulunduğu düşünülürken İshâk Bey'i, sıradan bir Osmanlı tâbîsi olarak nitelenecek imkân dışına çıkmaktadır.

İshâk Bey'in Fransa'daki hayat tarzı, XVIII. yüzyıldaki Osmanlı sefirlerinin veya tüccarlarının gündelik rutinlerinden ziyade maceraperest genç bir öğrencininkine daha yakındı. Oldukça açık fikirli olduğu anlaşılan İshâk Bey, Paris'e ilk gittiği dönemde hocası Pierre Ruffin'in evinde kalmış ancak zaman içerisinde buradan ayrılarak Paris'e yaklaşık on kilometre uzaklıkta bulunan Chaville'e yerleşmişti. Fransa'daki zamanını sadece ders çalışıp resmi temaslarda bulunarak geçirmediği anlaşılan İshâk Bey, Paris'in ünlü tiyatro ve kabarelerinde de boy gösterdi. Audinot Tiyatrosuna (*Théâtre de l'Ambigu-Comique*) ve 1759'da Jean-Baptiste Nicolet tarafından kurulmuş olan Nicolet Kumpanyası'na gittiği anlaşılan İshâk Bey, bir süre sonra Fransız dostlarının, yabancı dil dışında öğrenmesi gerekenlere yeterli zamanı ayırmadığı ve sefih bir hayat sürdürdüğüne yönelik eleştirilerine hedef olacaktı.⁶² Bu eleştirilerde, Divan-ı Hümâyûn tercümanlığına atanmasına dair planın akim kalması ne kadar etkilidir bilinmez, fakat 1789'a gelindiğinde İshâk Bey'in kabaran borç defteri ve kendisine tahsis edilmiş olan oldukça yüksek meblağa ulaşan ödeneğe rağmen borçlarını kapatamaması bu konudaki tenkitlerin haklılığına yorulabilir.⁶³

Ancak 1784 senesinde İstanbul'da bulunan Fransız askeri uzaman heyetinin bir üyesi olarak Gabriel Monnier'nin, İshâk Bey hakkındaki yaptığı yorumlar kendisine yönelik tenkitleri boşa çıkartacak niteliktedir. 23 Eylül 1784'de Fransa'nın yeni elçisi Choiseul Gouffier ile birlikte İstanbul'a dönen İshâk Bey'le bundan üç gün sonra karşılaşan Monnier, şık görünüşü, zarif tavırları ve bir Müslüman olarak konuştuğu Fransızca'nın İshâk Bey'in Fransa'da geçirdiği altı seneyi boşa harcamadığını kanıtladığı kanaatindedir.⁶⁴ Ayrıca kaleme aldığı risâle dikkatli bir biçimde okunduğunda ve Fransa dönüşündeki faaliyetleri gözönünde bulundurulduğunda İshâk Bey'in seyahatleri esnasında yabancı dil bilgisinin yanı sıra Divan-ı Hümâyûn tercümanlarının sahip olması gereken her türden araçla kendisini donattığı rahatlıkla iddia edilebilir. Nitekim İshâk Bey, Avrupa seyahatlerinin ardından kendisini geliştirebilmesine olanak tanıyacak mevkilerde bulunmaya devam edecekti. 1784 sonrasında Fransız elçiliği ile yakın ilişkilerini sürdüren İshâk Bey, Tarabya'da elçilik tarafından düzenlenen yemeklere katılmakta, Fransız uzmanlar ve Fransa elçiliği ile Osmanlı Devleti arasında köprü olma vazifesini sürdürmekteydi.⁶⁵ Örneğin 1782 senesinde yayımladığı kitabının, bir gün Rumların tiranlığa karşı ayaklanacaklarını belirttiği bölümün, muhtemelen İngiliz elçiliği tarafından Türkçe'ye tercü-

62 Deherain, *age.*, s. 58 ve Salih Münir Paşa, *age.*, s. 535.

63 İshâk Bey, Paris'e ilk gidişinde İstanbul'un önde gelen sarraflarından ve muhtemelen d'Ohsson'un kayınpederi olan Abraham Kulelioğlu/Kuleliyan (Coulély) aracılığı ile yıllık 6000 Livré maaş almaktaydı. Zaman içerisinde 12.000 Livré'ye kadar çıkan bu yüksek meblağ Paris'te bulunan d'Ohsson'un da dikkatini çekmişti. Carter Findley, *Enlightening Europe on Islam and the Ottomans, Mouradgea d'Ohsson and His Masterpiece*, Brill, Leiden 2019, s. 26-27; Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizam-ı Cedid'e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasi Hayatı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, 1983-84, s. 245.

64 Donald Mason (ed.), *Engineer and Observer: The Journals of Joseph Gabriel Monnier de Courtois*, The Isis Press, İstanbul 2023, s. 48-49 ve Pingaud, *age.*, s. 73.

65 Mason (ed.), *age.*, s. 78-79 ve Dimitris Anoyatis-Pelé, *Journal d'un officier Français a Constantinople en 1784-1788*, University Studio Press, Selanik 2004, s. 150.

me edilerek Bâb-ı Âli'nin bilgisine sunulmasından beri Osmanlıların güvenini kazanmaya ve İngiliz elçiliğinin İstanbul'daki bağlantılarını kesmeye çalışan Choiseul Gouffier'nin İshak Bey'i bir aracı olarak kullandığı kesindir.⁶⁶ Divân-ı Hümâyûn tercümanlığına atanmamış olsa da İstanbul'da Avrupa diplomasisini yakından izleyebileceği Tersane Tercümanlığı vazifesini üstlenmesi de bu bağlamda kritik bir öneme sahiptir. XVIII. yüzyılda Osmanlı diplomasisinin Avrupa'da yaşanan gelişmelere dair temel haber alma kaynaklarından birisi olan gazeteleri yakından takip ettiği anlaşılan İshâk Bey'in aynı zamanda İstanbul'daki yabancı misyonlarla oldukça yakın bir ilişki içerisinde olduğu düşünülebilir. İstanbul'da bulunan elçilikler arasındaki haber ağının⁶⁷ bir üyesi olduğu anlaşılan İshâk Bey, gerek gazetelerden, gerek elçiliklerden, gerek Avrupa'da basılan ve İstanbul'da ulaşılabilir olan kitaplardan aldığını düşünebileceğimiz haberleri istihbarata dönüştürebilecek bilgi birikimine de sahipti.⁶⁸ Zira risâle, İshâk Bey'in aldığı haberleri siyasi kararlara zemin teşkil edecek biçimde anlamlandırılması açısından son derece önemli olan tarih, siyaset ve ekonomi bilgisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dahası İshâk Bey, bu bilgi düzeyine İstanbul'a döndükten sonra ulaşmamıştır.

66 Robert Ainslie'den Carmarthen Markisine 10 Aralık 1784, TNA, FO 78/5, vr. 455b-456a. Fransa elçisinin, kitabında Rumları isyana davet ettiği bölüm için bk. Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grece*, C I, J. J. Blaise, Paris 1782, s. v. Gouffier'in çalışmasının ilgili bölümlerini yeniden kaleme alarak elçilik matbaasında bastırdıktan sonra Bâb-ı Âli'ye sunması ve meselenin diplomatik boyutu konusunda ayrıca bk. Antoine Baudouin Gisbert de Dedem, *Un Général Hollandais sous le Premier Empire: Mémoires du général Bon de Dedem de Gelder, 1774-1825*, Plon, Paris 1900, s. 21 ve Chantal Grell, "Les Ambiguités du Philhellénisme. L'Ambassade du Comte de Choiseul-Gouffier auprès de la Sublime Porte (1784-1792)", *Dix-huitième Siècle*, 27, 1995, s. 223-235.

67 Ebubekir Râtib Efendi, İshâk Bey aracılığı ile Fransa'ya gönderilecek mektuplarla ilgili olarak Şehzade Selim'e gönderdiği bir arzda, mektuplaşmadan "on iki kraldan her kangisi serrîşte alursa" diğerlerinin de haberdar olacağını ve sadece Habsburg ve Rusya'nın değil, Fransa dışındaki diğer devletlerin de duruma vâkıf olmaması gerektiğinin altını çizmekteydi. Bu konuya örnek olarak verdiği olay ise III. Mustafa zamanında Brandenburg'la imzalanması planlanan ittifakın Habsburg elçisine sızdırılması ve onun tarafından engellenmesiydi. TSMA.e. 479-15. Sözü edilen Osmanlı-Prusya ittifak girişimi konusunda ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münâsebetleri*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul 1985, s. 70-78.

68 Avrupa'da yayımlanan "gazetâ ta'bîr olunur matbû havâdis kağıtları"nın Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından diplomasiye dair önemli bir bilgi kaynağı haline geldiğini söylemek mümkündür. Benzer bir biçimde Osmanlılar, örneğin Kalvinist ve Lüteryenlerin Bâb-ı Âli'ye daha yakın bir dış politika izlediklerini ya da Malta Şövalyelerine dair bilgileri Avrupa Tarihi'ne ilişkin kitaplardan öğrenmekteydi. Bu konuda okura, iyi bir örnek teşkil etmesi açısından yukarıda referans verilen "İklim-i Avrupa'da Vaki' Mülûkun İttifâknâmesi", "İmperyo Dükalarından Çasar olan Toskana Dükasının Ahvalı" ve "Vâsf-ı Hâl-i Memâlik-i Alman ve Keyfiyyet-i Prusya" başlıklı risâlelere gözetmesini öneririz. XVIII. yüzyılda gazete tercümeleri konusunda yapılmış önemli bir çalışma için ayrıca bk. Fatma Zehra Beyaz, "Gazete ta'bîr olunur havâdis kâğıtları...: Osmanlı Siyasetinde Siyasî Bilgi ve İstihbarat Kaynağı Olarak Yabancı Gazeteler (1720-1789)", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 53, 2022, s. 33-91. Yabancı dil bilgisinin İshâk Bey'in bilgi ve haberlere birinci elden ulaşmasını kolaylaştırması kadar Fransa elçiliği ile geliştirdiği yakın ilişkinin de bu konuda büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmelidir. Nitekim İstanbul'daki elçilikler arasında bilgi ve haber alışverişinin yapıldığı gözönünde bulundurulduğunda İshâk Bey'in, bu ilişki sayesinde Avrupa'da yaşanan gelişmelerden haberdar olma konusunda en azından Bâb-ı Âli katipleri kadar iyi bir konumda olduğu söylenebilir. Osmanlıların Avrupa'ya dair haber ve bilgi kaynakları konusunda bk. Virginia Aksan, "Ottoman Sources of Information on Europe in The Eighteenth Century", *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, Isis Press, İstanbul 2004, s. 13-23, bilhassa 16-19.

İshâk Bey'in entelektüel seviyesinin, genç yaşlarında dahi Avrupa'da karşılaştığı kişileri şaşıratabilecek düzeydeki yüksekliğinde bir "Doğulu" olmasının ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu ölçebilecek imkanlara sahip değiliz. Fakat kendisinin Fransızca bilgisi, tavırları ve entelektüel birikimi ile XVIII. yüzyıl "Batılı"sı üzerinde unutulmayacak bir iz bırakabildiği kesindir. Örneğin 1780'li yılların ilk yarısında Cenova-Toskana-Napoli-Tirol-Viyana-St. Petersburg-Londra rotasının sonunda Paris'e ulaştığı seyahati sırasında Quai d'Orsay'da karşılaştığı Kont Ségur, İshâk Bey'den sitayişle bahseder. ABD Bağımsızlık Savaşı'nın ardından 1784'de Fransa elçisi olarak St. Petersburg'a tayin edilmesiyle askeriyeden hariciyeye geçiş yapan Kont Ségur, yeni mesleğine alışabilmek ve Fransa ile Rusya arasındaki ilişkilere vakıf olabilmek için Fransa Hariciye Nezareti'nde elçilik raporlarını ve Paris'ten gönderilen talimatları okumaktaydı. Hayatın olağan akışına uygun olmayan bir biçimde Fransa Dışişleri Bakanlığı içinde Avrupa dillerini bilen "İshâk Bey isimli genç bir Türk"le sık sık karşılaşması Kont Ségur'un ilgisini çekmiş olmalıdır. Hoşgörülü ve neşeli bir kişi olan İshâk Bey, "geleneklerinin aksine" Rusya, Prusya, Avusturya ve Fransa'ya seyahat etmişti. Ségur'a göre bu ülkelerin dillerini konuşabilen İshâk Bey, aynı zamanda her bir devletin askerî ve siyasî tarihlerini de çalışmıştı. Öyle ki, İshâk Bey Avrupa devletleri konusunda sadece geniş bilgiye değil, her birinin "çıkarları, güçleri, taktikleri konusunda oldukça adil görüşlere de sahipti". İshâk Bey açısından olağan günlerden birinde Ségur, Paris'te yaptığı çalışmalar ve kaydettiği ilerleme konusunda kendisini tebrik etmek üzere olağandışı bir sohbet başlatarak söze şöyle devam eder: "Ülkenize büyük hizmet edeceksiniz. Türkler kadim cesaretlerinden bir şey yitirmediler; sadece cahillikleri dolayısıyla yeniliyorlar ve sayısız [askeri] birlikleri onları tehdit eden Rus devine karşı koyabilir, tek ihtiyaçları eğitim ve disiplin, sonunda diğer toplumlardan geri kalmayacaklar, onlarla [Avrupalılar] onların silahlarıyla savaşacaklar ve onların [Avrupalıların] icatları ve sanatlarıyla zenginleşeceklerdir. Siz onları [Osmanlıları] bilgilendireceksiniz ve belki de vatanınız [votre patrie] yeniden doğduğunda size borçlu olacak." İshâk Bey, Kont Ségur'un bu mültefit sözlerine acı bir gülümsemeyle cevap verir: "Yanıyorsunuz, bunlar kendim için, kendimi tatmin etmek üzere seyahat edip çalışıyorum. Fakat İstanbul'a döndüğümde bildiklerimi saklamaya büyük bir özen göstereceğim; bize [Osmanlılara] göre şeytanların getirdiği Hristiyanların sanatlarını ve bilgisini küçümsemek için her konuda absürt geleneklerimizi takip edeceğim; tek kelimeyle hemşerilerim kadar aptal ve cahil olacağım, aksi halde başımı omuzlarımda üzerinde bir haftadan fazla tutamam." Kont Ségur'un anılarının bu bölümünü "İshâk Bey bana verdiği sözü tutmuş ve başını da korumuş" diyerek bitirmesi,⁶⁹ İshâk Bey'in her zaman zeki görünmeyecek kadar akıllı davranmasıyla izah edilebileceği gibi İstanbul'da bir maske ile dolaşmasıyla ya da zaman içerisinde geliştirdiği çifte kişilikle de açıklanabilir. 24 Aralık 1784'de Mühendishâne'de verilen derse Tersane Emini, Kapudane ve pek çok meraklı Türklerle birlikte katılan İshâk Bey ve Fransız askeri uzmanlar arasındaki sohbet, kozmopolit bir Osmanlı'nın XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'da takmak zorunda kaldığı maskeyi ifşa etmektedir. Zira İshâk Bey, Fransızca kısa bir sohbetin ardından Fransız uzmanlara, milletdaşlarının (*compatriotes*) kendisine bir mühtediymiş (*renégat*) gibi baktıklarını söylemiş ve onları daha fazla kızdırmamak için sohbeti kısa kesmek zorunda kalmıştı.⁷⁰

69 M. Le Comte de Ségur, *Mémoires ou Souvenirs et Anecdotes*, C 1, Alexis Eymery, Paris 1826, s. 76-78.

70 Mason (ed.), s. 60.

Oldukça renkli bir karaktere sahip olduğu anlaşılan İshâk Bey'in tarihi bir şahsiyet olarak bıraktığı izin ulaşılabilen kaynaklarda da bir noktadan sonra çatallaştığı, farklı kimliklere büründüğü, yazarların muhayyilelerinin ürünü “batılılaşmış efsanevi doğulu” ile tarihi, gerçek İshâk Bey'i birbirinden ayırt etmenin güçleştiği belirtilmelidir. Bu durum İshâk Bey'i bir taraftan Avrupalı dostlarına yaklaştırıp, onların ilgi odağı haline getirirken diğer taraftan da Osmanlı Devleti içerisindeki kariyerini ve İstanbul'daki hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Kimi kaynaklar Paris'ten hediyelerle dönüp herkesi Fransa taraftarı yapmaya çalışan, Napoléon Bonapart'ın iltifat ettiği bir İshâk Bey'den bahseder. Aynı kaynağa göre, Napoléon'a, XVI. Louis'den daha büyük bir saygı gösteren İshâk Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun, İngiltere ve Rusya ittifakından ayrılarak Fransa yörüngesine girmesinde önemli bir rol oynayan General Sebastiani ile Topkapı Sarayı arasındaki köprü vazifesi görmüştür. Başçuhadar Küçük Hüseyin Ağa (sonradan Paşa) ile birlikte “asker-i cedid tertib” edilmesinde, Levend Çiftliği'nin kuruluşunda, hatta 24 Mayıs 1796 tarihinde imzalanan ancak Direktuar hükümeti tarafından onaylamadığı için yürürlüğe girmeyen ittifak antlaşmasında, kısaca Fransa ve Osmanlılar arasında yaşanan her gelişmede İshâk Bey'in parmağı vardır. Dolayısıyla İstanbul'da dilden dile dolaşan söylenti ve dedikoduları ifşâ eden Câbi Efendi'nin vekayinâmesi, başkentte İshâk Bey'e duyulan güvensizliğin delillendirilmesi açısından son derece önemlidir.⁷¹ Üstelik bu güvensizlik duygusunu sadece farklı siyasi hiziplere mensup kişiler ya da İshâk Bey'e bir şekilde husumet besleyenler hissetmiyordu. XVI. Louis ile Şehzade Selim arasındaki mektuplaşmada yakın ilişki içerisinde bulunduğunu bildiğimiz Ebubekir Râtib Efendi'nin dahi İshâk Bey'e karşı bir güven bunalımı yaşadığı ortadadır. Bu bunalımın bir sebebi İshâk Bey'in ötekiyle hemhal olması, “anların içinde bulunup tabiatlarıyla tabiat peydâ” etmesi ise bir diğer sebebi de Fransız elçiliğinin kendisine yaptığı ödemelerdi. Ratib Efendi'nin de belirttiği üzere Fransa, “âna tevekkeli bu ikrâmı etmez nihâyetinde âna bir teklif edeceklerdir.”⁷²

İshâk Bey'in tarihi şahsiyeti ile onun hakkında yazanların muhayyilelerinin ürünü olan İshâk Bey arasındaki farklılıklara Avrupa kaynaklarında da rastlamak mümkündür. Örneğin Samuel Johnson ve James Boswell'in dostu, komedi ve fabl yazarı Leydi Craven İstanbul'dan yazdığı mektuplarda İshâk Bey'in neşeli ve uçarı tavrını tasvir eder. Fransa Büyükelçisi Choiseul Gouffier ile birlikte Leydi Craven'ı ziyaret eden İshâk Bey, Londra, St. Petersburg ve Paris seyahatlerine dair izlenimlerini anlatır.⁷³ Ancak bu izlenimlerin ne kadarının İshâk Bey'e ait olduğu ne kadarının Leydi Craven tarafından kurgulandığını söylemek çok da mümkün değildir. Sohbet esnasında Londra'da kendisine “Fransız köpeği” diyerek seslendiğinden dert yanan İshâk Bey, bir gün yeniden “cennet Paris”e geri döneceğini söylemektedir.⁷⁴ 1786 senesi Haziran ayı sonlarında gerçekleşen bu sohbet skandallarla dolu bir hayat yaşayan Leydi

71 Câbi Ömer Efendi, *Târih*, ed. M. A. Beyhan, C 1, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 8, 18-19, 31, 40.

72 Aysel Yıldız, “Şehzadeye Öğütler: Ebubekir Ratib Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLII, 2013, s. 269. Söz konusu güven bunalımının zaman içerisinde oluştuğu anlaşılmaktadır. Şehzade Selim ve İshâk Bey'le birlikte kalkıştıkları için “baş oynatacak” kadar tehlikeli olduğunun farkında olan Râtib Efendi, mektuplaşmaya karar verildiği ve Hekim Lorenzo'nun tasfiye edildiği günlerde, gizlilik konusunda İshâk Bey'e değil, bilhassa “nisâ ta'ifesine” güvenmediğini şehzadeye yazmaktaydı. TSMA. E. 479-15.

73 Elizabeth Lady Craven, *A Journey Through The Crimea to Constantinople*, G. G. J. and J. Robinson, Londra 1789, s. 279-280.

74 İshâk Bey bu sohbetin yapılmasından birkaç ay sonra gerçekten de yeniden Paris'e dönecektir.

Craven'ı oldukça etkilemiş gibi görünmektedir. Ancak Craven'ın bu sohbeti tarihi İshâk Bey ile mi yoksa muhayyilesinin ürünü olan İshâk Bey ile mi yaptığı belirsizdir. Nitekim 1783 sonlarında İngiltere'den derin bir melankoli içerisinde ayrılan Leydi'nin Londra'yı hayırla yâd etmediği bilinmektedir.⁷⁵ Ancak hangisi olursa olsun İshâk Bey'in renk kattığı kitabın 1786, 1789 ve 1800'de üç baskı yapması Leydi Craven'ın başarısıdır.

Craven'ın mektuplarında “sirenler tarafından büyülenmiş” bir şahsiyet olarak tasvir edilen İshâk Bey'le Thomas Hope'un Anastasius'unda da karşılaşırız. XIX. yüzyıl İngiliz Edebiyatı'nın en önemli yazarları William Thackeray, Mark Twain gibi isimleri hatta Herman Melville'i etkileyen Hope, d'Ohsson'a benzer bir biçimde Avrupa'nın “Doğu”ya dair cehaletini, kaleme aldığı romanla ortadan kaldırmaya çalışmaktaydı.⁷⁶ İslam kültür dairesi içerisindeki dil, hukuk, edebiyat, müzik, gastronomi gibi alanlara dair son derece önemli bilgiler veren roman aslında, sonradan İslam'ı kabul ederek Selim adını alan Anastasius isimli bir Rum'un, Doğu Akdeniz'deki macera dolu seyahatlerini anlatmaktadır. “Batılılar” için “Doğu”yu “Doğulu” bir anlatıcıya tasvir ettiren Hope, kendi kültür çevresine mesafelenerek, yabancılaşmaya çalışıyordu. “Batılı” okura “Batı”yı anlattığı satırlarda ise Hope bu sefer “Batılılaşmış” bir “Doğulu” anlatıcı olan İshâk Bey'i devreye sokar. Anlatıcıları aracılığıyla “öteki”nin bakışını arayan Thomas Hope'un eserinde yer verdiği tarihi ve istatistiksel verilerin tarihi gerçeklikle son derece tutarlı olması romanın değerini daha da artırır. Verilerini 1787-1795 seneleri arasında gerçekleştirdiği *grand tour* esnasında topladığı anlaşılan Hope, kaleme aldığı romanın başkarakteri Anastasius ile Fransa'nın İzmir konsolosluğunda himaye arayan İshâk Bey'i (*Isaac-bey*) biraraya getirir. Kadın sultanlardan (*sultana*) birinin soyundan gelen İshâk Bey, Anastasius'a göre çocukluğunda, o sırada hükümdar olan Sultan'ın (III. Selim) oyun arkadaşı olarak seçilmiştir. Ancak vefasız biçimde Saray'dan çıkartılan İshâk Bey bir yelkenliye kaptan olarak atanmıştır. Keyifli espri anlayışı ve “Türk önyargılarından arınmış olması” farklı limanlarda yabancı tüccarların aradığı adamlardan birisi haline getirir İshâk Bey'i. Hatta Anastasius, İshâk Bey'in Hristiyanlığa yakın olduğunu da belirtir. Bu yakınlığın ortaya çıkmasıyla ya da “bazılarının söylediği gibi efendisinin verdiği ceza sebebiyle” İshâk Bey, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak zorunda kalır. Cezalandırılmasının temel nedeniyse “Avrupa sanatlarına” duyduğu ilgi, bunlara güvenmesi ve bunları öğrenerek Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulamak istemesidir. Romandaki İshâk karakterinin bu iddiaya karşı çıkmadığının altının çizilmesi ise dikkate değer bir ayrıntıdır. Hope, romanında zaman içerisinde İshâk Bey'in Avrupalılar arasında efsane bir kişilik haline geldiğine de işaret eder. Nitekim artık herkes domuz pastırmalı yumurta (*omlette au lard*) yiyen, şampanya içen, Çerkez kıyafetleri içerisinde bir Fransız gibi davranan bu genç Türk'le tanışmak istemektedir.

İshâk Bey karakterini okura tanıttıktan sonra Hope, “Batı”yı bir “Doğulu”nun perspektifinden, muhayyel İshâk Bey'in gözlerinden anlatmaya başlar. Gündelik hayatta sıkça karşılaşılabilen Avrupa ve Osmanlı kültürleri arasındaki karşıtlıkları tasvire girişen yazar, öncelikle kadınlar

75 Olive Baldwin-Thelma Wilson, “Anspach [Ansbach], Elizabeth, Margravine of [Craven, Elizabeth]”, *The Norton/Grove Dictionary of Women Composers*, ed. J. A. Sadie ve R. Samuel, Macmillan Press, Londra 1994, s. 18-19.

76 Reşat Kasaba, “The Enlightenment, Greek Civilization and the Ottoman Empire: Reflections on Thomas Hope's *Anastasius*”, *Journal of Historical Sociology*, 16, 2003, s. 1-21.

ve erkeklerin sosyal hayatta biraradalığının İshâk Bey için ne kadar şoke edici bir etkiye sahip olduğunun altını çizer. İshâk Bey açısından en garip biraradalık mekânı olarak karşımıza çıkan baloların “Doğulu”nun perspektifinden tasviriyle romanın devam etmesi anlatıyı daha da güçlendirir. Ardından muhayyel İshâk Bey'in Vatikan ziyareti ve papanın (*mufti of the Christians*) önderliğinde gerçekleştirilen haç yolu ya da durakları olarak bilinen ayinlerin onuncusuna dair izlenimlerini okurlarıyla paylaşır. Muhayyel İshâk Bey'in dikkatini en çok papanın evlenmesine izin verilmemesinin çektiği söylenebilir. Zira papanın da sultaninkine benzer görevlileri vardır, fakat onlar, sultanın görevlileri gibi haremi korumak yerine şapelde şarkı söylemektedir. Roma'yı ve Vatikan'ı muhayyel İshâk Bey'e insanı tahrip eden, acı dolu Hristiyan ritüellerinin icra edildiği bir mekân olarak tasvir ettirirken Hope, aslında Aydınlanma Avrupası'nı önplana çıkartmaktaydı. Ancak yazar Aydınlanma ve mekanları konusunda da eleştireldir ve bu eleştirilerini yine muhayyel İshâk Bey üzerinden okurlarına sunar. Örneğin muhayyel İshâk Bey, Fransa'da sık sık karakter değiştiren züppeler (*petit-maitres*) ve filozofların tacizinden müstekidir. Edebi türler arasında amacı “gözleri çıkana kadar insanları ağlatmak olan” tragediyaların beğenilmesine anlam veremeyen muhayyel İshâk Bey, davet edildiği bir temsilde attığı kahkahaları neşeli bir biçimde anlatır. “Zavallı Türk beyni” piyesi anlamakta yetersiz kalmış olabilir ancak muhayyel İshâk Bey, “dans eden güzel kızların gösterisi” olan operayı zevkle izler. İlk deneyiminde sahne şovlarını son derece şaşırtıcı bulan muhayyel İshâk Bey, iyi birer sohbet arkadaşı olan Fransızlardan genel olarak sitayişle bahseder. Buna mukabil Hope, Fransız fizyokratlara karşı eleştirilerini de yine muhayyel İshâk Bey'e söyletir. Üretim faaliyetinde “mideye gireceklerin” önceliğe sahip olması gerektiğini önesüren fizyokratlara muhayyel İshâk Bey, “gözler kendisini doyuracak bir şey bulamazsa damak iki kat tüketecektir” diyerek yanıt verir. Bir başka ifadeyle Hope'a göre de önce gözleri doyurmak gereklidir. Fransızlar konusunda genelde olumlu görüşlere sahip olan muhayyel İshâk Bey'in, tıpkı Leydi Craven'ın işaret ettiği gibi, İngilizlerden pek de hoşlandığı söylenemez. Londra'yı ziyaret etmek isteyen muhayyel İshâk Bey'e ilk muhalefet Fransız kız arkadaşlarından gelir. Sahip olduğu “Fransız tarzını” mahvedeceğini söyleyen arkadaşlarından Madam de Mirian İngilizlerin, kendilerini dünyanın geri kalanından ayıran kanalla gurur duyduklarını ve hayatın, İngilizlerin hemen farkına varılan buz gibi soğukluklarını eritmek için yeterince uzun olmadığını söyler. Fransız kadınların nasihatlerini dinleyen muhayyel İshâk Bey, III. Selim tahta çıkana kadar Paris'te kalmaya karar verir. Dönüşünde “Peygamberin yasalarıyla eğlenmekle ve Sultan'ın onuruna hanel getirmekle suçlanan” muhayyel İshâk Bey, tıpkı gerçek İshâk Bey gibi Limni'ye sürgün edildiği haberini alır. Fransız trajedilerinde anlatılanların başına gelenin yanında hiç hükmünde kalacağını söyleyen muhayyel İshâk Bey, daha önce Halil Hamid Paşa gibi Gelibolu'daki zindanda sonunu beklerken Rusya adına korsanlık yapan Lambros Katsonis'in faaliyetlerine son vermek üzere Akdeniz'e açılan, eski dostu Seydi Ali Reis tarafından kurtarılır.⁷⁷

E. Avrupa Seyahatlerinin Sonu ve Küçük Hüseyin Paşa ile Yeni Bir Başlangıç

1790'ların başında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Hope'un gerçek İshâk Bey'le sohbet etme fırsatı yakalayıp yakalamadığını bilemiyoruz. Ancak romanın İshâk Bey'le ilgili bölü-

77 XVIII. yüzyıl Akdeniz kültürü ve gündelik yaşantısı konusunda son derece canlı bir anlatıma sahip olan romanın İshâk Bey'i konu alan kısmı için bk. Thomas Hope, *Anastasius, or Memoirs of a Greek; written at the Close of the Eighteenth Century*, C 2, Baudry's Foreign Library, Paris 1831, s. 94-98.

münde kahramanın başına gelenlerin tarihi gerçeklerle büyük ölçüde örtüştüğünü söylemek mümkündür. Nitekim III. Selim 7 Nisan 1789'da tahta çıktığı esnada İshâk Bey, Paris'te bulunmaktaydı. Temmuz ayı başlarında İshâk Bey'in kardeşi İsmail Bey'le temas eden III. Selim, onun aracılığı ile Choiseul Gouffier'ye, İshâk Bey'in İstanbul'a geri dönmesi için girişimlerde bulunması isteğini iletir.⁷⁸ Ancak Padişah'ın bu isteğinin İshâk Bey'in derhal Osmanlı İmparatorluğu'na dönmesini sağladığı söylenemez. Rusya ve Avusturya ile savaşın devam ettiği dönemde Fransa'nın diplomatik gücünden faydalanmaya çalışan III. Selim'in, XVI. Louis'ye İshâk Bey'le gönderdiği mektubun cevabı henüz İstanbul'a ulaşmamıştır. Bu sırada İstanbul'da bulunan ve İshâk Bey'le mektuplaşan Baron Brentano günlüğüne, 24 Ekim 1789 tarihiyle düştüğü notta III. Selim'in, Fransa'ya İshâk Bey aracılığı ile gönderdiği mektubun cevabının geleceğini belirtir.⁷⁹ Aynı günlüğün 30 Aralık 1789 tarihli sayfasında ise Fransa hariciyesinin, III. Selim'in arabuluculuk önerisini kabul etmediği ve bu sebeple Ebubekir Ratib Efendi ve İshâk Bey'in gözden düşükleri yazmaktadır.⁸⁰ Buna mukabil sorunun kaynağını, Ratib Efendi ya da İshâk Bey'de değil, Avrupa'da gelişen olaylarda aramak yerinde olacaktır. III. Selim'in nâmesi Paris'e ulaştığında henüz Bastille Hapishanesi basılmamış olsa da États Généraux toplanmıştı ve Fransız aristokrasisi ile kraliyet gittikçe derinleşen sosyal kaosla mücadele etmekteydi. Nâmenin, diplomatik nezakete uygun olmayan ağır dilinin Paris'ten gelen olumsuz cevapta ne kadar etkili olduğu konusunda kaynaklar şimdilik suskundur, fakat III. Selim'in derin bir hayal kırıklığına uğradığı kesindir.

III. Selim'in tahta çıkışını tebrik için XVI. Louis'nin gönderdiği nâmenin İstanbul'a tam olarak hangi gün ulaştığını tayin etmek de elimizdeki verilerle mümkün değildir. Ancak nâme-i hümâyûn defterinde yer alan tercümeyle düşülen tarihin 16/26 Nisan 1790 (evâil-i Şaban sene 1204) olması konumuz açısından önemlidir.⁸¹ Zira İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Robert Ainslie, 22 Nisan 1790 tarihiye kaleme aldığı raporunda kısa bir süre önce "Sultan'ın kadim hizmetkarının kardeşi [ve] Türklerin önyargılarına rağmen Frengistan'ın [Christendom] pek çok bölgesini ziyaret etmiş olan İshâk Bey'in [Isaac Bey]" İzmir'e döndüğünü devrin İngiliz dışişleri bakanı Leeds Dükü'ne bildirir.⁸² Fransa'dan ayrılmadan evvel Paris'teki nüfuzlu tanıdıklarından İstanbul büyükelçisi Choiseul Gouffier'ye hitaben kendisi için yazılmış tavsiye mektubu⁸³ talep etmiş olan İshâk Bey, tıpkı Hope'un romanında belirttiği üzere, Fransız elçinin direktifleri doğrultusunda Fransız bandıralı bir firkateynle İstanbul'a ulaşmıştı. Ulaştıktan birkaç gün sonra da bu "şansız centilmen", Baron Brentano'nun günlüğüne 16 Nisan 1790'da düştüğü notta da işaret ettiği üzere Limni'ye nefyedilecekti.⁸⁴ Sürgünün sebebi tam olarak

78 Salih Münir Paşa, *age.*, s. 542 ve 543.

79 Baron Brentano III. Selim'in, cülusundan yaklaşık iki ay sonra 9 Haziran 1789 tarihiyle gönderdiği nâmeyi kastetmektedir. Oldukça sert bir üslupla kaleme alınmış olan nâmede III. Selim, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarının yanında yer almasına tepki göstermekteydi. Tunç, *age.*, s. 372-376.

80 Baron Brentano, *G. J. von Brentanos Journal, 1789-1794*, Riksarkivet, Turcica, Vol. 74, s. 18, 52 ve 54.

81 Tunç, *age.*, s. 376.

82 The National Archive (TNA), Foreign Papers (FO) 78/11, vr. 66b-67a

83 Salih Münir Paşa, s. 546. Findley, d'Ohsson'un da İstanbul'a dönüşü konusunda İshâk Bey'e yardımcı olduğunu belirtir. Findley, *age.*, s. 364.

84 Baron Brentano, *Journal*, vr. 91.

bilinmese de bu konu ile İshâk Bey'in Avrupa seyahatlerinin müsebbibi olarak niteleyebileceğimiz Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı ilişkilendirmek pek de mümkün değildir. 30 Mart 1790'da vefat eden Hasan Paşa'nın en çok İshâk Bey'in Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönüşünün gecikmesinde etkili olduğu düşünülebilir.⁸⁵ Sürgün kararının alınmasına Osmanlı-Fransız ilişkilerinin bu dönemdeki seyrinin ve İshâk Bey'in İstanbul'daki Fransa sefaretiyle olan ilişkisinin zemin hazırladığı söylenebilir. Osmanlı başkentine ulaşmasının ardından İshâk Bey'in herkesten evvel Choiseul Gouffier ile görüşmesi bu bağlamda daha da önem kazanmaktadır.⁸⁶ Fakat sürgüne gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkan İshâk Bey, yine Hope'un romanında dramatize ettiği şekilde Gelibolu'da Cezayirli tarafından kaçırılır. Bu noktada İshâk Bey'in Avrupa seyahatlerine ara verdiği sırada, biraz da zorunlu bir biçimde Kuzey Afrika'ya yaptığı gezi esnasında kurduğu ilişkilerin ya da Küçük Hüseyin Bey'in iltimasının etkili olduğu düşünülebilir. Zira İshâk Bey'i Lapseki'den karşı tarafa geçirmek üzere yola çıkan kayık Cezayirliye ait gemilerce durdurulmuş ve İshâk Bey "cebren" kurtarılmıştır.⁸⁷ Hope'un anlatısına rağmen devrin kaynaklarında İshâk Bey'in Osmanlı makamlarının elinden kurtarılmasında Seydi Ali Kaptan'ın rolünü ifşa eden sarih bir ipucuna ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak İshâk Bey'i III. Selim'in şehzadelikinden beri tanıdığı anlaşılan Küçük Hüseyin Paşa⁸⁸ ile yakın bir ilişki içerisinde olan ve Garp Ocakları'nın kapı kethüdalığında bulunan Seydi Ali Kaptan, tam da aynı dönemde Rus yanlısı korsanların Akdeniz'deki faaliyetlerine son vermek üzere Çanakkale'den denize açılmıştı.⁸⁹ Çanakkale'de mukim İngiltere konsolosunun 25 Nisan 1790 tarihli raporuyla İstanbul büyükelçisi Ainslie'ye verdiği bu haber, Baron Brentano tarafından ancak 3 Mayıs'ta duyulacaktı.⁹⁰

Yeniden zorunlu bir seyahate başlayan İshâk Bey, Hope'un romanında ve devrin diğer kaynaklarında geçtiği şekilde İzmir'deki Fransa Konsolosluğu'na sığınmıştı.⁹¹ On seneyi aşkın bir süredir İzmir Konsolosu olan Amoureux tarafından korunan İshâk Bey'in bu süreçte İzmir'de ne yaptığını, nerede kaldığını ve İstanbul'a ne zaman geri döndüğünü tam olarak bilmesek de 1793 senesi Eylül ayı sonları ilâ Ekim ayı başlarında affedildiği açıktır. Bu konuda kaleme

85 Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın vefatı konusunda bk. Ali Karahan, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714?-1790)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 167.

86 Baron Brentano, *Journal*, vr. 91.

87 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn (HAT), 56995 ve Deherain, *age.*, s. 58.

88 Sultan Selim'in şehzadeligi esnasında Küçük Hüseyin Bey ile İshâk Bey arasındaki ilişki konusunda bk. Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadimden Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. S. Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 28-29.

89 Daha sonra Kapdan-ı Deryalığa atanacak olan Seydi Ali Reis bu sırada "Limbor ve Karakaçan" korsanlarını kontrol altına almak üzere Akdeniz'e açılmaktaydı. Bu konuda bk. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C 5, Matbaa-i Amire, İstanbul 1309, s. 39-40; Mehmed İzzet Bey, *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, haz. C. Sağlam, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., İstanbul 2021, s. 142.

90 Robert Ainslie'den Leeds Dükü'ne, 22 Nisan 1790; Robert Ainslie'den Leeds Dükü'ne, 8 Mayıs 1790 tarihli rapora mefufen Çanakkale Konsolosu'nun 25 Nisan 1790 tarihli raporu TNA, FO 78/11, vr. 66b-67a ve 89b ve Baron Brentano, *Journal*, vr. 94.

91 Diğer kaynaklar konusunda bk. Beydilli, "Şehzâde Elçisi", s. 79.

alınan buyrultuya göre “kendi halinde olmadığından” sürgüne gönderilen İshâk Bey, İzmir’de açlıktan (*sagb*) perişan bir vaziyette görülmüş ve haline merhameten affedilmesi istenmişti.⁹² İsteğin, 10 Mart 1792’de vezâretle kaptan-ı deryalığa atanmış ve 19 Aralık 1792’de hanedana damat olmuş Küçük Hüseyin Paşa tarafından yapılması ve talebe, kendisini sürgüne göndermiş olan Koca Yusuf Paşa’yı bile bağışlayan sadrazam Melek Mehmed Paşa tarafından olumlu cevap verilmesi manidardır.⁹³

İshâk Bey’in bundan sonra Küçük Hüseyin Paşa’nın politik hanesinin bir üyesi haline geldiği görülmektedir. Nitekim Küçük Hüseyin Paşa, 10 Nisan 1798’de Pazvantoglu İsyanı’nı bastırmak üzere Vidin’e doğru yola çıktığında İstanbul’daki hanesinde bulunanları gösteren bir defterde İshâk Bey’e üç yüz guruş maaş ödendiği gözlemlenmektedir.⁹⁴ İshâk Bey ve Küçük Hüseyin Paşa arasındaki birliktelik, Paşa’nın Ocak 1799’da İstanbul’a dönüşünden sonra daha da güçlenerek devam etti. Bu noktada Fransız mallarının Kızıl Deniz’e düşük gümrükle güvenli geçişini sağlamak üzere 9 ve 23 Ocak 1785’de yapılan antlaşmaların ardından İstanbul’daki Fransız askeri uzman heyeti ile ilişkili olduğu anlaşılan Laurent Jean François de Truguet komutasındaki Tarleton (14) Brik’i ile Mısır’a yaptığı seyahatin ve bölge önde gelenleri ile kurduğu ilişkinin İshâk Bey’i Kahire-İstanbul-Paris üçgenindeki diplomatik gelişmeleri Osmanlı başkentinde en iyi biçimde anlamlandırabilecek kişilerden birisi haline getirdiğini söyleyebiliriz.⁹⁵ Bu bağlamda Napoléon’un Mısır işgali esnasında Küçük Hüseyin Paşa’nın özel sekreteryasını yürüttüğü anlaşılan İshâk Bey için zor günler geride kalmıştır. Artık kendisini yetiştirdiği diplomasi alanında çalışan İshâk Bey’in, maaşına ek olarak aldığı inamları gözönünde bulundurduğumuzda, faaliyetlerinin son derece başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira Küçük Hüseyin Paşa sadece yapılacak ödemeler konusunda İshâk Bey’e güvenmiyor, aynı zamanda kendisini kimi zaman “elçilik tarikiyle İskenderiye’ye” gönderiyor, kimi zaman da İngiliz donanma subaylarına verilecek yemekleri düzenlemekle görevlendiriyordu.⁹⁶ Örneğin Sir Sidney Smith’in şerefine 27 Temmuz 1801’de verilen yemeğin tüm teşrifatını İshâk Bey üstlenmişti. Küçük Hüseyin Paşa ve Komodor Smith’in tercümanlığını yapan Joseph von Hammer’in anlatımıyla her ne kadar Kaptan Paşa’nın yanında Avrupalı yemek ve çatal-bıçak takımları, Bordeaux ve Ren şarapları bulunuyor olsa da bunları daha önce hiç kullanmamıştı.

92 BOA, Cevdet Zaptiye (C. Zaptiye), 683.

93 Küçük Hüseyin ve Melek Mehmed Paşalar için bk. Nejat Göyünç, “Hüseyin Paşa, Küçük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 19, İstanbul 1999, s. 6-8 ve Fatih Yeşil, “Melek Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C Ek-2, İstanbul 2019, s. 244-245.

94 Vazifesi belirtilmese de İshâk Bey, aldığı üç yüz kuruşluk mahiye ile Küçük Hüseyin Paşa’nın hane halkı içerisinde maaşı en yüksek çalışanlardan birisiydi. BOA, TSMA, Defter (d.), 4711.

95 Söz konusu antlaşmaların yapılmasında İshâk Bey’in oynadığı role dair kesin bir bilgiye sahip olmasak da imzaların atılmasının ardından Fransa sefaretinin Mısır’a düzenlediği seyahate İshâk Bey’in de katıldığı kesindir. 1 Ağustos 1786’de İstanbul’dan Mısır’a doğru yola çıkan İshâk Bey’in söz konusu diplomatik faaliyetteki rolü konusunda kaynaklar suskundur. Mason (ed.), s. 112. Antlaşmalar konusunda ayrıca bkz: Paul Masson, *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Librairie Hachette, Paris 1911, s. 576-577. Antlaşma metinleri için ayrıca bkz: Charles Roux, *L’Isthme et Le Canal de Suez*, C 1, Librairie Hachette, Paris 1901, s. 110 vd. ve 421-427.

96 Bu dönemde İshâk Bey’e ve onun eliyle yapılan diğer ödemeler konusunda bk. BOA, TSMA.d., 2095, vr. 4a-b, 7a-8b, 9a, 10b, 11a-b, 12a, 13a, 14a-b, 15b, 16a, 17b, 18a-b, 19a; BOA, TSMA.d., 2098, vr. 26b, 27b, 28b, 29b, 30a, 31a-b, 33b, 34b; BOA, TSMA.d., 2099, vr. 22a; BOA, TSMA.d., 3405, vr. 19b,

XIX. yüzyıl İstanbul'unda olağan hale gelecek olan bu tür davetlerde yemeklerin nasıl servis edileceği, tabakların nasıl ve ne zaman değiştirileceği ne zaman kadeh kaldırılacağı gibi basit kurallar henüz Osmanlıların malumu değildi. Avrupa'da uzun süre bulunmuş olması hasebiyle neyin ne ile uyumlu olduğunu bir davetin öncesinde ve sırasında ne yapılması gerektiğini en iyi şekilde bilen İshâk Bey, Kaptan-ı Derya'nın en büyük şanslıydı. Üstelik Hammer'e göre, bir savaş gemisi kaptanı olmamasına rağmen Mısır'da yürüttüğü faaliyetlerle "Kaptan Paşa ve Sir Sidney Smith'den sonra masada oturmayı en çok hak eden kişi" İshâk Bey'di. Ancak İshâk Bey, masada oturmak yerine yemek süresince hizmetkar ve garsonları düzenlemekle meşgul olmuştu. Kaptan Paşa'nın çuhadarı da kimi zaman tabakları bizzat değiştiren İshâk Bey'in emri altındaydı.⁹⁷ Bildiği yabancı diller ve Avrupa adetlerine ve teşrifatına ünsiyeti dolayısıyla önplana çıkan İshâk Bey'in Mısır'daki faaliyetleri sadece teşrifati düzenlemelerle sınırlı değildir. Kaptan-ı Derya'nın gerek İngilizlerle gerek Fransızlarla kurduğu ilişkide kilit bir rol üstlendiği anlaşılan İshâk Bey, 27 Haziran 1801'de Fransız ordusunun Mısır'dan çekilmesini karara bağlayan konvansiyonun mükalemelerine katılmakla kalmaz aynı zamanda Küçük Hüseyin Paşa'yı temsilen antlaşma metninin altına imza atar.⁹⁸ Devrin yabancı kaynaklarında bir taraftan "iyi bilinen bir karakter ve üstün yeteneklere sahip bir adam", kimi zamanda "Fransız ve Türk karakterlerinin bütün kötü taraflarını şahsında birleştirmiş" bir kişi olarak tasvir edilen İshâk Bey'in Mısır'da İngiliz ve Osmanlı birliklerinin temas noktasında durduğu açıktır.⁹⁹ Fransa işgalinin sonlandırılmasının ardından Mısır'daki Memlûk sorununun çözümünde de İshâk Bey'in görev alması, İngiliz birlikleri ile Küçük Hüseyin Paşa arasındaki Memlûk diplomasisinin en önemli aktörü olarak ortaya çıkması artık şaşırtıcı değildir.¹⁰⁰ Her ne kadar Mısır ve Memlûkler daha uzun süre Bâb-ı Âli'yi meşgul edecek olsa da İshâk Bey'in Küçük Hüseyin Paşa'nın idaresi altında gerçekleştirdiği faaliyetlerin İstanbul idaresi tarafından da başarılı bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İskenderiye ve Kahire'nin tahliyesinde oynadığı önemli rol sebebiyle kendisine 10 Ekim 1801 tarihinde, 1215 senesi martından geçerli olacak şekilde İstanbul Emtia Gümrüğü'nden on kese faizli iki tam sehim, bizzat III. Selim'in hatt-ı hümayûnu ile tevcih edilmişti.¹⁰¹ Padişah'la arasını düzelten İshâk Bey belki de ilk defa düzenli bir gelire ve daha da önemlisi prestije sahiptir.

97 İshâk Bey'in bu ve benzeri faaliyetleri konusunda bk. Joseph von Hammer, *Erinnerungen aus meinem Leben*, V. Buch, 19.-24. Heft, Reise nach Jaffa und Cypem, abermaliger Besuch von Rhodos und Aufenthalt in der Bucht von Makri, Winterkreuzfahrt und Aufenthalt im Meerbusen von Marmamis, s. 248, 266-268. (<http://gams.unigraz.at/archive/objects/context:hp/methods/sdef:Context/get?mode=band3>). 1 Temmuz 1801'de Küçük Hüseyin Paşa ve General Wilson'ın başbaşa yedikleri yemeğe de katılan İshâk Bey'in Kaptan Paşa yemeğini bitirmeden yemeye başlamaması İngiliz generalin dikkatini çekmişti. Herbert Randolph (ed.), *Life of General Sir Robert Wilson*, C I, John Murray, Londra 1862, s. 191.

98 BOA, HAT, 1667 ve Robert Thomas Wilson, *History of the British Expedition to Egypt*, C. Roworth, Londra 1803, s. 330-334.

99 Wilson, *age.*, s. 48, 109-110, 131-132 ve E. D. Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa*, C 5, T. Cadell and W. Davies, Londra 1817, s. 401. Ayrıca bk. Beydilli, "İshâk Bey", s. 527.

100 Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın 22 Ekim 1801'de Mısır'daki Memlûk Beylerini İskenderiye'de kılıçtan geçirme girişimi öncesinde yürütülen müzakerelerde İshâk Bey'in rolü için bk. *The Life of General, the Right Honourable Sir David Baird, Bart.*, C 2, Richard Bentley, Londra 1832, s. 4 ve 8. Bu konuda ayrıca bk. Câbî Ömer Efendi, *age.*, s. 75-76.

101 BOA, Ali Emiri, III. Selim, 9132; BOA, Cevdet Maliye, 2030.

Küçük Hüseyin Paşa'nın 1803'teki ölümünün, İshâk Bey'in durumunu olumsuz yönde etkilediğini tahmin edebiliriz. Tevcih edilen sehimleri ne kadar süreyle tasarruf ettiğine dair bir kayıta ulaşamamış olsak da İshâk Bey'in bu süreçte yeniden Fransa sefaretine yaklaştığını söylemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Rusya yörüngesinden koparak Napoléon Fransasının etkisine girdiği dönemde yürütülen görüşmelerde etkin olan İshâk Bey,¹⁰² İngiliz filusunun Şubat 1807'de gerçekleştirdiği İstanbul saldırısı esnasında Osmanlı tarafının, Fransa büyükelçisi Sebastiani ve İngiliz filosu ile yaptığı görüşmelerde bir kez daha sahneye çıkar. 1807'de İstanbul'a saldıran filonun komuta subaylarından birisi olan Sir Sidney Smith'le Mısır seferi esnasında tanışan ve İstanbul'daki yabancı misyonlarla yakın bir ilişki içerisinde bulunan İshâk Bey'in filoya gönderilmesinin bilinçli bir karar olduğu anlaşılmaktadır. Kaleme aldığı risâlede İngiliz filusunda yapılan müzakerelere dair birinci elden bilgi veren İshâk Bey'in öncelikli hedefi zaman kazanmaktan ziyade problemi diplomatik kanallardan çözmektir. Nitekim yapılan müzakereler esnasında İngiliz filusunun öne sürdüğü Osmanlı donanmasının teslimi şartını ortadan kaldırmayı başaran İshâk Bey, Rusya ile barış yapılacağına ve Londra ile ittifakın yenileneceğine dair İngiltere'ye senet verileceğini kabul etmişti. Buna karşılık İngiltere de Rus işgali altındaki kalelerin teslimini garanti eden resmi bir yazıyı Bâb-ı Âli'ye verecekti. Bu süre zarfında İngiliz donanması Çanakkale'ye çekilecekti. Fransa büyükelçisi General Sebastiani'nin İstanbul'dan gönderilmesi ise İstanbul'a yeni bir İngiltere elçisinin atanmasından sonra gündeme alınacaktı.¹⁰³ İngiliz elçi Arbuthnot ve filo komutanı Amiral Duckworth'tan görüşmenin sonucu konusunda Bâb-ı Âli'yi bilgilendirmek üzere izin alıp filodan ayrılan İshâk Bey'in Osmanlı makamlarıyla görüştüğünden sonra General Sebastiani'ye gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu sırada III. Selim'e sunulan bir arza göre Fransa büyükelçisinin hediye, para ya da bir başka şekilde ikna edilerek İstanbul'dan gönderilmesi planlanmaktaydı.¹⁰⁴ En azından İshâk Bey, Arbuthnot'a Fransa elçisinin "iskâtının mümkün" olduğunu ihsas ettirmiş ve konuyu görüşmek üzere Fransa elçiliğine yollanmıştı. Bu sırada İbrahim Nesim Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Mustafa Reşid Efendi, Morali Osman Efendi, Defterdar Efendi ve Sadaret Kethüdası da toplantı halindeydi. Toplantı sonucunda, General Sebastiani'nin İstanbul'dan ayrılma konusundaki görüşünün alınması kararlaştırılmıştı. III. Selim'in kaleme aldığı hatt-ı hümayûnların ertesi gün, Tersane ricâli ve Yeniçeri Ağası Pehlivan Hüseyin Ağa'nın da davet edileceği geniş katılımlı bir meşverette tartışılarak savaş konusunda kesin bir karara varılması da meşverette alınan kararlar arasındaydı. Bunun yanı sıra III. Selim'in Osmanlı donanmasının hazırlıksız ve hareketsiz kalmasının ahalide yarattığı rahatsızlık konusunda kaleme aldığı hatt-ı hümayûnunun toplantı salonuna ulaşmasıyla donanmanın ikmal edilmeye başlanması talep edilmişti. Bu esnada savaş kararı masada bulunmakla birlikte ne III. Selim ne de Bâb-ı Âli ricâli Saray Burnu'nda gerçekleşecek bir muharebe istemekteydi. Fakat Osmanlı tarafı en kötüsüne de kendisini hazırlamaktaydı. Zira III. Selim'in verdiği emire göre savaşın "farzı başka vukû'u başkadır işte düşman karşımızda ve kuvveti bizden yirmi kat ziyâde ya'ni sekiz yüz top i'mal ider ve üç yüz atım güllesi vardır bizim topumuz ve güllemiz nispet olunsun".¹⁰⁵ İshâk Bey'in General Sebastiani ile Fransa sefaretinde gerçek-

102 İshâk Bey'in bu sırada Hafız İsmail Paşa'nın maiyeti içerisinde yer alması konusunda bk. Beydilli, "İshâk Bey", s. 527.

103 Risâle, vr. 41b-42b.

104 BOA, HAT, 7975.

105 Söz konusu meşveret için bk. BOA, HAT, 7975.

leştirdiği elçinin İstanbul'dan ayrılmasına yönelik görüşmenin sonuçsuz kalması¹⁰⁶ ve ertesi gün yapılan geniş katılımlı meşverette, İshâk Bey'in de risâlede belirttiği üzere Pehlivan Hüseyin Ağa'nın III. Selim'i ikna etmesiyle¹⁰⁷ birlikte sorunun diplomatik yollarla çözümü ikinci plana atılmıştır. Diğer taraftan ilerleyen süreç içerisinde de İshâk Bey ve İngiliz filosu arasındaki temasın devam ettiğine dair bazı ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Nitekim Sir Sidney Smith, kardeşine yazdığı bir mektupta İstanbul'da kaldıkları süre içerisinde “Sultan'ın özel habercisi İshâk Bey” (confidential messenger, Isaac Bey Vizier) ile görüşmeye devam ettiğini belirtmekte ve bu bilgi Câbî Ömer Efendi ve Joseph von Hammer tarafından da desteklenmektedir.¹⁰⁸ İngiliz filosu her ne kadar büyük bir kayıp yaşanmadan gönderilmiş olsa da ardı ardına yaşanan üç isyan, İstanbul'daki hamisi olduğu anlaşılan Küçük Hüseyin Paşa'nın vefatı İshâk Bey için bir kez daha karanlık günlerin başladığını haber vermekteydi. Fakat Avrupa diplomasisine ve dillerine dair bilgisi, haber alma kabiliyeti ve çevresi İshâk Bey'i çağdaşları arasında özel bir konuma taşımakta ve önünde yeni kapıların açılmasına zemin hazırlamaktaydı.

F. Sonuç: İshâk Bey'in Yeni Bir Hane Arayışı

Avrupa diplomasisine ilişkin haber ve bilgiye ulaşmak, bunları istihbarata dönüştürmek konusunda ciddi bir eksikliği olmadığı anlaşılan ve daha da önemlisi yaşanan gelişmelerin tam da ortasında bulunan İshâk Bey, İstanbul'dan uzak kaldığı süre boyunca yaşananları Yusuf Ziya Paşa'ya en doğru şekilde anlatabilecek kişilerden birisi, belki de birincisiydi. Ancak risâlenin son derece özenli ve ayrıntılı dili sadece Sadriazam Yusuf Ziya Paşa'nın teveccühü ile açıklanamaz. İshâk Bey'in adeta kendisine revaç vermeye çalışırcasına Arapça ve Farsça beyitlerle donattığı, Avrupa diplomatik çevresine ait kavramların tercümesinde son derece ihtimamlı bir dil kullandığı risâlede Yusuf Ziya Paşa için serdedilen ihtiramkâr ifadeler derhal okurun dikkatini çeker. İshâk Bey “kerim olanın” ümitlerini boşa çıkartmayacağından emindir. Her ne kadar Carter Findley'in belirttiği üzere İshâk Bey, İngiliz filosunun İstanbul'dan ayrılmasının ardından tarihi kayıtlardan bir kez daha kaybolursa da risâlenin yazılış tarihinin ortaya koyduğu üzere ve tahminlerin aksine İstanbul'da yaşanan üç büyük isyanı da atlatmıştır. Buna mukabil yaşanan siyasi ve ekonomik kaos, İshâk Bey'in iniş çıkışlarla dolu kariyerini elinden almış olmalıdır. Uzun bir tanışıklığa sahip olduğu Yusuf Ziya Paşa'nın yeniden sadarete atanması ve kendisinden Avrupa diplomasisine dair bir risâle yazmasını talep etmesi 1809 senesi başlarında sınımlanabileceği yeni bir politik hane ve bir hami arayışı içerisinde olduğu anlaşılan İshâk Bey açısından kaçırılmayacak kadar önemli bir fırsattı.

Bu fırsatı kaçırmak istemediği anlaşılan İshâk Bey, risâlesinde ele aldığı problemleri çağdaşlarının yöntemlerini kullanarak çözmeye girişmişti. Temelde tarih ve diplomasiyi birleştiren bu bakış açısı Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren içinden geçti-

¹⁰⁶ Edouard Driault, *Napoléon'un Şark Siyaseti, Selim-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, trc. Köprülüzâde Mehmed Fuad, haz. Selma Günaydın, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 82-83.

¹⁰⁷ Pehlivan Hüseyin Ağa, diğer taraftan söz konusu saldırıyı nizâm-ı cedid ekibinin gücünü kırmak için bir vesile olarak görmekte ve ahaliyi isyana teşvik etmekteydi. Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu”, s. 466.

¹⁰⁸ Sir Sidney Smith'den Charles Douglas Smith'e 11 Mart 1807, John Barrow (ed.), *Life and Correspondence of Admiral Sir William Sidney Smith*, C 2, Richard Bentley, Londra 1848, s. 246; Joseph von Hammer, *Mein Briefwechsel, Ankunft in Wien*, XVI. Buch, 66.-69. Heft, s. 754 (<http://gams.uni-graz.at/hp/pdf/Typoscript-16.pdf>) ve Câbî Ömer Efendi, s. 105.

ği süreçle birlikte düşünüldüğünde İshâk Bey'in realist yorumlarına sağlam bir zemin oluşturmaktaydı. Avrupa seyahatleri, bu seyahatler sırasında aldığı eğitim, kazandığı deneyim ve öğrendiği yabancı dil(ler) İshâk Bey'in gözlemlediği olayları doğru bir biçimde muhakeme edebilmesine olanak sağlamaktaydı. Ancak İshâk Bey'in sahip olduğu birikim ve yeteneğin kullanılabilmesi için iki unsurun daha bir araya gelmesi gerekmektedir. Nitekim İshâk Bey'in devletler arası ilişkiler konusunda yaptığı değerlendirmeler yaşanan gelişmeleri yakından takip edebilmesini sağlayan bir haber ağına sahip olduğunu göstermektedir. İstanbul'da bulunan elçilikler tarafından tanınan ve takip edildiği anlaşılan İshâk Bey'in Pera çevresi ile yakın ilişkisi olduğunu düşünmek mümkündür. Elçilikler arasındaki haber geçişkenliğini son derece maharetli bir biçimde kullandığı anlaşılan İshâk Bey, İstanbul'a ulaşan Avrupa gazetelerini takip edebilecek yabancı dil altyapısına da sahipti. Osmanlı üst düzey bürokrasisine yakınlığı ise İshâk Bey'in Bâb-ı Âli ile temas edebilmesini sağlamaktaydı. Diğer taraftan İshâk Bey'in aldığı haberleri istihbarata dönüştürebilmesi için gerekli yeteneğe ve araçlara sahip olması ondan faydalanılmadığı sürece Osmanlı Devleti açısından bir anlam ifade etmeyecektir. Bu bağlamda İshâk Bey sahip olduğu yetenekleri önce Şehzâde Selim'in, ardından da Küçük Hüseyin Paşa'nın hizmetine sunmuştur. İngiliz Filosu'nun İstanbul'a yaptığı harekât esnasında bir kez daha kendisini gösteren İshâk Bey'den, bu çalışmayla tespit ettiğimiz üzere Sadriazam Yusuf Ziya Paşa da faydalanmaya çalışmıştır. Yusuf Ziya Paşa ile ilişkisinin 1809 sonrasında hangi yönde ilerlediğini ya da İshâk Bey'in hangi koşullarda yaşayıp hangi tarihte, nerede ve nasıl vefat ettiğini bilmesek de hazırladığı risalenin muhtemelen ölümünden sonra da okunduğuna hükmedebiliriz. Zira 1856-1857 senelerinde yeniden istinsah edilen risalenin Kırım Harbi sonrasında kritik kararların eşliğinde olan Osmanlı Hariciyesinin Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri anlamlandırmasına yardımcı olduğunu düşünmek mümkündür.

G. Neşir Üzerine

Çeviriyazıda olabildiğince basit bir transkripsiyon usulü benimsenmiş olup, yazarın dil ve imlâ konusundaki tercihlerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çeviriyazıda sadece uzatmalar, hemzeler ve (ع) harfleri gösterilmiş, metinde altı çizili ya da kırmızı mürekkeple yazılmış olan kelimeler aynen korunmuştur. Metnin anlamını ya da akışını bozan bazı yazım hatalarına dipnotlarda işaret edilmiş ve gerekli olan yerlerde köşeli parantez içerisinde olmak kaydıyla metine ilavelerde bulunulmuştur. Bunların yanı sıra İshâk Bey'in bahsettiği olaylar, kişiler, yerler ve kurumlar dipnotlarda açıklanmaya çalışılmıştır.

H. Metin

Mukaddime

Devlet-i 'Aliyye-i Ebed-peyvend-i Osmaniyye lâzâlet mahsûfe bi't-te'yîdât bi't-te'yîdâtî's-samadâniyye şân-ı şevket-nişâmı olduğu üzere kâffe-i umûr ve husûsâtda râstî ve 'adâlet ve dü-rüstî ve hakkâniyyete bi't-tabî' mecbûr ve meftûr olmak mülâbesesiyle silm ü muvâlât üzere milel ü düvel haklarında hâlisâne ibrâz-ı mu'âmele-i lutf-ı in'âm ve â'dâ-yı nahvet-intimâsına kuvvet-i kâhiresini ızhâr ile havâle-i seyf-i kahr ü intikâm ide geldiği müselleme-i enâm olub düvel-i nasâra dahi 'umûmen bu kanûn-ı mesnûn-ı müstahsene ri'âyet etmiş olsalar cihânda emn ü âsâyiş dâ'imî hâsıl olmak iktizâ ideceği zâhirdir [2a] lakin tâ'ife-i efrenc birbirleriyle kâffeten mu'âmelâtda televvün ve hadî'at üzere hareket ve îcâb-ı maslahata teba'iyet 'ahd ve

şart 'indlerinde ancak tervîc-i hîleye bir âlet ittihâz olunageldiğine binâ'en her an ve her dakîka tahavvül ve teceddüd üzere olan revâbıt-ı nâpâyidârlarının çikûnegî-i ahvâline ba'zen sarf-ı zihn olunmak lâzım gelür mülâhazasıyla bundan akdem makâm-ı vâlâ-yı vekâlet-i mutlaka ferîd-i 'asr u zamân olan zât-ı 'adîmü'l-misâl tahrîrânelerinden müfârik olduğu tarihten bu ân-ı yümn-iktirâna gelince düvel-i efrenciyye beyninde cilveger-i sâha-yı bürûz olan garâ'ib-i âsâr-ı meclâ-yı mücellâ-yı hakâyık-eşya olan zamîr-i hikmet-semîr-i âsafilerine mû-bemû mekşûf ü münceîf olduğu âşikâr ise de mücerred huzûr-ı fâ'izü'n-nûr-ı hidivilerine karınca kadarınca ibrâz-ı destmâye-i ihtisâs u 'ubûdiyyet zımnında ber-nehc-i ihtisâr keşîde-i silk ü imlâ ve tahrîr ve müddet-i merkûme içinde Devlet-i 'Aliyye-i ebed-müddetin maslahat-ı hâriciyyesinde 'âriz olan tebeddülât-ı rengârenk keyfiyyeti Avrupada tahaddüs iden vekây'î-i garîbe-i nâşenîdeden neş'et etmiş bir hâlet olub esbâb-ı âsliyyesinin istikşâfı beher hâl evvel emirde Avrupa vukû'âtının hikâyesi takdîmine menût idüğüne nazaran **[2b]** umûr-ı Saltanat-ı Seniyyenin bahsi miyâne-i ahvâl-i ecnebiyyeye mezc olunmak tecvîz olunmayub bir makâle-i mahsûsa olarak zarûrî hitâm-ı risâlede sebt ü tastîr olunmak lazım geldiği şâyân-ı enzâr übbehet-nisâr-ı veliyyü'n-ni'amîleri buyuruldukda fart-ı nâdânî ve cehâletim hasebiyle her bir fıkrada zuhûru lâbüdd olacak zellât ü hefevât ancak sadâkat-ı 'âcizâneme haml olunarak terahhumen ve telatufen mahkûk kezâlik 'afv ve iğmâz buyurulmak ümîd ve ricâsıyla takdîm-i 'atebe-i 'ulyâ-yı devlet-medârları kılındı

Recevtü ve ercû en tekûne müsâ'idî

Ve eyyü recâin hâbe 'inde Kerîmin¹⁰⁹

Vaktâki sene-i hicriyyenin bin iki yüz dört senesinde vâki' tarih-i nasârânın bin yedi yüz seksen dokuzunda bi-hikmet-i te'âlâ çâr-aktâr-ı cihâna bâdî-i dağdağai 'uzmâ olmuş Fransanın âteş-i tuğyân ve ihtilâli rûz be-rûz zebânekeş-i zuhûr ve bürûz oldukca bi'l-cümle Avrupa devletleri kimi sirâyet-i şerâre-i âşûb ve fitneden ihtirâza ve kimi nice sinîn ve a'vâmdan berü Fransanın müdâhale-i mütegalibânesini çekemeyüb bu fırsatı kesr-i nüfûz ve kuvvetine vesîle ittihâz etmiş olduğuna binâ'en üzerine 'asker ta'yîniyle cenk ü harbe tasaddî etmişler iken Fransalı krallarını katl ü i'dâm¹¹⁰ ve cumhûriyyet sûretini iltizâm¹¹¹ ile düşmanlarına merreten ba'de uhrâ gâlib **[3a]** gelüb nihâyetü'l-emr içlerinden Bonaparta¹¹² nâm kimesne esnâ-yı

109 Yardımcım olmanı umdum ve umuyorum

Ve Kerim olanın yanında hangi umut boşa çıkmış ki.

110 Fransa kralı XVI. Louis (1754-1793), 13 Ağustos 1792'de resmen tutuklandıktan sonra yapılan yargılama sonucunda 16 Ocak 1793'de suçlu bulundu ve 21 Ocak 1793'de Concorde Meydanı'nda (*Place de la Révolution*) giyotinle idam edildi.

111 3 Eylül 1791'de kabul edilen anayasa ile Fransa yaklaşık bir sene sürecek meşrutî monarşi düzenine geçmiş, ardından 20/21 Eylül 1792'de toplanan Ulusal Konvansiyon Meclisi'nin aldığı ilk kararlar cumhuriyet ilan edilmiştir.

112 Korsika'da doğan Napoléon Bonaparte (1769-1821) kraliyet taraftarlarına karşı Direktuar hükümetinin yanında yer aldı ve İhtilâl Harpleri esnasında kazandığı zaferlerle ordu içerisinde hızla terfi etti. 1796'da Habsburglara karşı yapılan seferlerde başarı kazandıktan ve 1798'de Mısır'ı işgal ettikten sonra Kasım 1799'daki darbeyle (18 Brumaire) Birinci Konsüllüğe yükseldi. Kazandığı askeri başarıların ardından 2 Aralık 1804'de Fransız imparatorluk tacını giydi. Fransız ordusunun büyük kayıplar verdiği Rusya Seferi'nden sonra müttefiklerin 31 Mart 1814'de Paris'e girmesiyle aynı gün Fransa Senatosu, Napoléon'u imparatorluktan azletti. Fontainebleau Antlaşması (11 Nisan 1814) gereği Elbe Adası'na sürgüne gönderilen Napoléon, 26 Şubat 1815'de Elbe'den

esfârda izhâr eylediği yararlığı hasebiyle bi-hükmi'l-istidrâc kesb-i teferrüd ve istibdâd ve erbâb-ı cumhûr üzerine konsolos-ı evvel 'ünvânı ve ma'iyetine sâni ve sâlis olarak diğer iki nefer konsoloslar¹¹³ terfikiyle zimâm-ı mülk ü devleti kabza-i tasarrufuna râm etmeğin kadr ü i'tibârını derece-i a'lâya îsâl ve ısfâd eylediği ve bir müddet güzerânında gûyâ milletinin rey ve rızâsı munzamm olarak cumhûriyyet ve konsolosluk sûretini külliyyen nesh ü ilgâ ve imparatorluk¹¹⁴ lakab ve 'ünvânıyla kendüsü müstakill bir hükümdâr-ı kâr-fermâ olduğu ve *esnâ*-yı cumhûriyyetde vâki' esfâr-ı 'adîdenin her biri resîde-i hayyiz-i hitâm olub Fransalu hemcivârlarıyla gâlibâne müsâlaha itdikce gerek Alaman ve gerek İtalya semtine doğru hudûdunu tevsi' ve temdîd eylediği ve İtalyanın bir kıt'a-i cesîmesini cumhûr-ı müstakill olarak idâre olunmak üzere tanzîm etmişken¹¹⁵ mersûm Bonaparta imparatorluğu tahsil ideliden berü nizâm-ı cumhûriyeti her taraftan ref' itdirmek kaydına düşüb sâlifü'z-zikr İtalyanın cumhûr-ı cedîdini krallığa tahvîl¹¹⁶ ve gûyâ cemî' Avrupa devletleriyle müsâlaha¹¹⁷ olunub 'umûmen nizâm ve

firar etti ve "Yüz Günlük" periotta yeniden, yine halk oyu ile Fransa İmparatoru oldu. İngiltere ve Prusya kuvvetleriyle 18 Haziran 1815'de Waterloo'da son kez karşılaştı. Aldığı yenilgiyle beraber Paris'e dönen Napoléon, 22 Haziran 1815'de oğlu lehine tahttan çekilme kararı aldı. Bu süreçte ABD'ye kaçmaya çalışan Napoléon, 15 Temmuz 1815'de İngiliz donanması tarafından yakalanarak St. Helena Adası'na sürgüne gönderildi. Napoléon Bonaparte, 5 Mayıs 1821'de hayata veda etti. Nâşı 15 Aralık 1840'da Paris'e getirildi.

- 113 Konsüllük (Le Consulat), Direktuar yönetiminin 1798 ve 1799'da Fransa'nın aldığı yenilgilerle sarsılmasından sonra gerçekleşen 18 Brumaire (10 Kasım 1799) darbesinden Fransa İmparatorluğu'nun ilanına kadar geçen sürede yürütme yetkisinin on yıllığına seçilen üç konsülün elinde toplandığı yönetim şeklidir. Her ne kadar sistem denge mekanizmasını oluşturmak için üç kamaralı meclis yapısını ve üç konsülün varlığını öngörüyor olsa da zaman içerisinde tüm idari yetkiler birinci konsül Napoléon Bonaparte'in elinde toplanacaktır.
- 114 Fransız Senatosu'nun 18 Mayıs 1804'de Napoléon Bonaparte'a imparator unvanını vermesiyle başlayan süreç, aynı yılın kasım ayında gerçekleştirilen referandumla unvanın onaylanması ve 2 Aralık 1804'de Notre-Dame Kilisesi'nde Papa VII. Pius'un katılımıyla gerçekleştirilen taç giyme töreniyle tamamlanır. Napoléon'un, Papa'ya ihtiyaç duymaksızın tacı kendi kendisine takması imparatorluk unvanının meşruiyetinin dünyevi argümanlar temelinde şekillendiğini gösteren bir mizansendir. İmparatorluk rejiminin 11 Nisan 1814'de son bulmasının ardından Napoléon'un sürgünden geri dönmesi ile Fransa 20 Mart 1815'den, 7 Temmuz 1815'e kadar bir kez daha imparatorluk rejimi ile idare edilmiştir.
- 115 Mayıs 1796'da Napoléon Bonaparte komutasındaki Fransız ordusunun, Habsburg birliklerini Lodi Muharebesi'nde yenilgiye uğratmasının ardından Po Ovası'nın kuzey ve güneyinde Cispadane ve Transpadane isimli iki cumhuriyet kurulmuştur. 29 Haziran 1797'de Modena Dükalığı'na ait topraklar Transpadane Cumhuriyeti ile birleştirilir ve Cisalpine Cumhuriyeti kurulur. Başkenti Milano olan Cisalpine Cumhuriyeti başta, Lodi, Reggio, Massa, Lecco, Modena, Como, Cremona, Bergamo, Pavia şehirlerini içermektedir. Yaklaşık bir ay sonra Cispadania Cumhuriyeti de Cisalpine Cumhuriyeti'ne katılır. 26 Ocak 1802 tarihinde Cisalpine Cumhuriyeti'nin anayasasında yapılan değişiklikle Fransa'nın birinci konsülü Napoléon, Milano, Bologna ve Brescia'daki seçiciler kurulları tarafından on yıl süresince yürütmenin tüm yetkilerini kullanma selahiyetiyle başkanlığa seçilir ve ülkenin adı İtalya Cumhuriyeti olarak değiştirilir. Bugünkü Kuzey İtalya'nın büyük kesimini içeren İtalya Cumhuriyeti 1805'de İtalya krallığı olarak yeniden düzenlenecektir. Owen Connelly, *Napoeon's Satellite Kingdoms*, Free Press, New York 1965, s. 19 vd.
- 116 İtalya Cumhuriyeti 17 Mart 1805'de Napoléon tarafından İtalya Krallığı'na dönüştürüldü. 5 Haziran 1805'de alınan bir kararla Napoléon'un İtalya'da bulunmadığı dönemlerde onu, üvey oğlu Eugéne de Beuharnais genel vali olarak temsil edecekti.
- 117 İshâk Bey bu noktada Austerlitz Muharebesi (2 Aralık 1805) sonrasında gelişen süreci tasvir etmektedir. Nitekim muharebenin kaybeden tarafında yeralan Habsburg İmparatoru II. Franz, 26 Aralık 1805'de imzalanan Pressburg (Bratislava) Antlaşması ile, İtalya'nın krallığa dönüştürülmesini, Venedik ile Adriyatik sahillerinin İtalya Krallığı'na devredilmesini ve Bavyera ve Würtemberg elektörlüklerinin krallık statüsüne yükseltilmesini

âsâyiş hâsıl olduktan sonra ol tarafda diğere bir kral nasb olunmak şartıyla İtalya Krallığının [3b] tâcını kendü ser-i nahvet-i eserine vaz' idüb idâre ve hükûmetde Öjen¹¹⁸ nâm üveyi oğ-lunu ta'yîn ve tevkîl eylediği ve kezâlik Felemenk Cumhûriyetini hall ü fesh¹¹⁹ ile büyük ka-rındaşı Luis¹²⁰ nâm kimesneyi Felemenkde kral nasb itdirdiği ve İngiltere ve Rusya ve Nemçe ve İsvec devletleri mersûm Bonapartanın imparatorluğunu ve nizâmât-ı muhdese-i mezkûreyi kabul ve i'tirâfdan istinkâf ile miyânelerinde 'akd ü 'ahd ü misâk ve her biri tedârikât-ı cesîme ile Fransa 'aleyhine hem-sâk ve fâk olduklarından fazla düvel-i sâ'ireyi dahi taraflarına celb ve imâle fikrine düşüb bâhusûs Prusya Devletini dâ'ire-i ittifâklarına idhâl için bezl-i mâmelek sa'y ü ihtimâm itdikleri¹²¹ 'ilm-i dekâyık-âşinâ-yı veliyyü'n-ni'amîlerine mû-be-mû ma'lûm olan mezâyâdan ise dahi bin iki yüz yigirmi¹²² senesinden bu vakte gelince düvel-i mezkûrenin keyfiyeti ne sûret kesb eylediği ve miyânelerinde vâki' olan mu'âmelât-ı garîbenin hikâyesi zîrde bast ve izâh olunacak olmağla bâlâda mastûr sevâbık-ı ahvâllerinin dahi muhtasarîce yâd ü tezkîri iktizâ eyledi ancak sadr-ı âslı olan müddet-i merkûme vekâyî'nin tahrîr ve ifâ-desine şurû'dan mukaddem cemî' düvelin maslahat-ı mahsûsa ve birbirleriyle cârî olagelmîş revâbıt-ı tabî'iyeleri başka başka [4a] iş'âr olunmak umûr-ı hâzıralarının tebeyyününe vesîle ve Fransa İhtilâli zuhûrundan berü ber-muktezâ-yı tekallübât-ı 'âlem mesâlih-i düvel ve ümem herc ü merc olub dost dîrîn-i nâgâh düşman-ı pür-kîn ve hasm-ı tabî'î bayağı bir müttefik-i ihlâs-karîn olmak lâzım geldiğinin istitlâ'ına medâr olacak bir mukaddime-i cemîle olmak-dan nâşî bu zemîn üzere bast-ı makâle ibtidar olunur ki, **İngiltere Devleti** mâ-tekaddümünden berü Fransaluya mu'âriz-ı kavî olub İngilterenin kuvvet-i bahriyyesini ve Hind ve Amerika ve mutlakana kâffe-i rub'-ı meskûnun temettu'ât-ı ticâretine bi'l-inhisâr mazhariyyetini Fransalu çekemediği gibi İngiltere Devleti dahi Fransanın düvel-i Efrenciyye beyninde imtiyâz ve tefevvukunu ve sâ'irlerden ziyâde teksîr-i donanma kaydına düşdüğünden giderek tevsi'-i emr-i ticârete dest-res olacağını fikr itdikce dâimâ kesr-i kuvvet ve nüfûzuna ikdâmı ehass-ı mesâlih-i mülkiyyesinden 'add idegelmişdir binâen-'alâ-hâzâ Fransanın bidâyet-i ihtilâlinden berü gerek Abuhur pîşgâhında ve gerek İspanya açıklarında iki 'aded mükemmel donanmasını

onaylamak zorunda kalacaktı. Frederick C. Schneid, *Napoleon's Conquest of Europe: The War of The Third Coalition*, Praegers, Londra 2005, s. 141.

118 Eugène de Beauharnais (1781 – 1824), Napoléon'un ilk eşi Joséphine de Beauharnais ile Alexandre de Beauharnais'nin oğludur. 1805-1814 yılları arasında İtalya genel valiliği görevinde bulunmuştur.

119 19 Ocak 1795'de ilan edilen Batavya Cumhuriyeti, Paris Antlaşması'nın (1806) ardından 5 Haziran 1806'da Louis Bonaparte'ın tahtına oturduğu Hollanda Krallığına dönüştürülmüştür. Louis Bonaparte'ın Fransa tacının birinci subayı unvanını taşımaya devam edecek olması Hollanda Krallığı'nın tamamıyla Fransa'nın askeri otoritesi altında bulunduğunun bir göstergesiydi. Johan Joor, "The Napoleonic Period in Holland from a Dutch Historical Perspective", *Napoleon's Empire, European Politics in Global Perspective*, ed. Ute Planert, Palgrave, New York 2016, s. 53-6.

120 Louis Bonaparte (1778–1846), Napoléon Bonaparte'ın küçük kardeşi olarak 1806-1810 yılları arasında Hollanda Krallığı'nı yönetmiştir.

121 İshâk Bey bu bölümde IV. Koalisyon'un (1806-1807) kuruluşuna referans vermektedir. 9 Ekim 1806'da Fransa'ya savaş ilan ederek koalisyona katılan Prusya, Avusturya'nın aldığı ağır yenilgi ve Ren Konfederasyonu'nun kuruluşundan büyük bir rahatsızlık duymaktaydı. Edouard Driault, "The Coalition of Europe Against Napoleon", *The American Historical Review*, XXIV/4, 1919, s. 606-607.

122 1 Nisan 1805 – 20 Mart 1806.

İngilterelü ihrâk ve iğrâk¹²³ ile kuvvet-i bahriyyesine îrâs-ı za'f-ı küllî etmiş ise de Fransalı Dışdeniz¹²⁴ semtinde Nemçeden aldığı Pazibası¹²⁵ didikleri eyâlât-ı ma'lûme ve Felemenk ve İtalya cânibinde [4b] mâlik olduğu sevâhil-i cedîde-i vâsi'â¹²⁶ takrîbiyle gâ'ile-i seferden âzâde kalsa az zamân içinde külliyyetlü donanmaya mâlik olur mülâhazasıyla Fransayı dâima sefer ile işgâl etmek İngilterenin umûr-ı mu'tenasından olduğuna binâen Fransanın kesb eylediği kuvvet ve vüsa't-ı cedîdesi mâdemki bâkî olsa İngilterelü musâlahadan mücânebet ve elinden geldiği kadar düvel-i sâ'ireyi dahi tahrîk ve tergîb ve masârîf-ı seferiyye nâmıyla mâlen külliyyetlü ikdâr iderek¹²⁷ teşrik ve tatyîbde bezl-i yârâ-yı miknet etmekden hâlî olmamak iktizâ ider

Fransa Devleti ezmân-ı sâlifeden berü İngilterelünün tabî rakîb ve mu'ârız olduğundan gayrı mersûm Bonaparta fi'l-âsl kral neslinden olmayub bu makûle gâsıb-ı tâc ü taht olan mütegalibîn ise tahsîl itdikleri i'tibâr ve mertebelerini vikâye için dâimâ asker başında bulunmak ve milletlerini seferberî ve bedeviyet ile işgâl etmek ve zabt-ı memâlik asker sergerdeleri ve söz sâhiblerine irâd ve menafi' göstererek cihângîrlük hülyâsına düşmek meslek-i mu'tâdları idüğüne nazaran şahs-ı mesfûr dahi bu usûle teba'îyyet dâima cenkcûyî ve seferberîde müdâvemet ve nev be-nev neşr-i me'asir-i şân ve şöhret [5a] eylemeği vesîle-i necât ve selâmet 'add etmekdedir¹²⁸ bu sûretde İngiltere ve Fransa devletleri her biri birer gûne mütâla'aya zâhib

123 İshâk Bey'in altını çizdiği deniz muharebelerinin ikisinde de Amiral Horatio Nelson başrolü oynamıştı. Bunlardan ilki 1-3 Ağustos 1798'de Mısır sahillerindeki Abukır Koyu'nda on yedi gemiden müteşekkil Fransız filosunun imhası ile sonuçlanan Nil Muharebesi ya da Abukır Muharebesi olarak bilinen savaştı. İshâk Bey'in dile getirdiği ikinci deniz muharebesi ise yine Amiral Nelson'un 21 Ekim 1805 tarihinde Cebelitarık Boğazı'nın dışında İspanya'nın Atlantik kıyılarında, Fransız-İspanyol müttefik donanmasını ağır bir yenilgiye uğrattığı deniz muharebesidir.

124 Atlantik Okyanusu.

125 Pays-Bas Autrichiens, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Avusturya Hollandası (Aşağı Ülkeler), kabaca günümüzdeki Belçika'nın sınırlarına oturmaktadır. Söz konusu bölge 1795 yılında Fransa tarafından işgal edilmiş ve Viyana Kongresi'ne (1815) kadar Paris idaresinde kalmıştır.

126 17 Ekim 1797'de Fransa'yı temsilen Napoléon Bonaparte ile Habsburgları temsilen Kont Philipp von Cobenzl'in imzaladığı Campo Formio Antlaşması'nın sonucunda Venedik Cumhuriyeti tarihe karışmış ve toprakları imzacı devletler tarafından paylaşılmıştır. İshâk Bey, Fransa'nın İtalya'da kazandığı geniş sahiller ifadesiyle, Devrim Fransasının İyon Denizi'nde kazandığı sahil ve adaları kast etmektedir. 1794 kışında Devrimci Fransız birliklerinin General Jean-Charles Pichegru (1761-1804) komutasında Hollanda'ya girişiyle beraber kadim Hollanda Cumhuriyeti yıkılarak yerine 19 Ocak 1795 tarihinde Fransa'nın uydu devletlerinden birisine dönüşecek olan Batavya Cumhuriyeti kurulmuştur. 16 Mayıs 1795'de imzalanan Hague Antlaşması ile Fransa Cumhuriyeti Maastricht, Venlo ve Zeeland'ın güneyinde yer alan Flanders'ı ele geçirmişti. Georges Lefebvre, *The French Revolution*, C II (From 1793 to 1799), çev. J. H. Stewart-J. Friguglietti, Columbia University Press, New York 1964, s. 150-155 ve 199-201; Robert A. Kann, *A History of Habsburg Empire, 1526-1918*, University of California Press, Los Angeles 1980, s. 216-217; Alexander Mikaberidze, *The Napoleonic Wars, A Global History*, Oxford University Press, Oxford 2020, s. 52, 54; Jonathan Israel, *The Dutch Republic, Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806*, Clarendon Press, Oxford 1995, s. 1122.

127 Lâyihanın bu bölümünde İshâk Bey, İngiltere'nin Fransa'ya karşı Kıta'da yer alan diğer devletlerle yaptığı iane antlaşmalarına (*subsidy treaties*) atıfta bulunmaktadır. Bu konuda iyi bir örnek teşkil etmesi açısından bk. D. B. Horn, "The Cabinet Controversy on Subsidy Treaties in Time of Peace, 1749-50", *The English Historical Review*, 179, 1930, s. 463-466.

128 Devrin vakanüvisi Asım Efendi'nin de Napoléon konusundaki görüşleri oldukça benzerdir. Nitekim ona göre de Napoléon "mûris-i heyecân-ı fitne vü şûriş olmak mülâhazasına mebnî, dâ'imâ askeri berü öte idâre vü işâre eylemek politikasını" benimsemişti. Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, C 2, haz. Z. Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2015, s. 1106.

olarak ebvâb-ı harb ve kifâhın insidâdını maslahat-ı mahsûsalarına münâfî bir hâlet ittihâzıyla peyâpey düvel-i sâ'ireyi dahî tahrîk ve teşvîkden münfekk oldukları yokdur

Rusya Devleti fi'l-âsl münâsebet-i ticaret cihetiyle İngiltereliye mâ'il ve müncezibdir zîrâ İngiltereli Rusya diyârının mahsûlâtını ve 'ale'l-husûs donanmaya mûte'allik kerâste ve timür ve halat misüllü malzemeyi bahr-i Baltık kenârında kâ'in Rusya iskelelerine tüccâr sefâyini irsâliyle celb idgeldiklerinden senevî İngilterenin katı küllî nukûdu Rusyada kalur¹²⁹ hatta ezmân-ı mâziyede Fransalu i' mâl-i tedâbir-i günâgûn ile bir müddet Rusya Devletini İngiltere-den tebrîde dest-res olmuş ise de hâlet-i bürûdetleri kable't-tebeyyün yine evvelki muhabbete mübeddel olageldiği¹³⁰ mazbût-ı tevârih-i âsâr olmuş mevâddan iken bu def'a Rusyalu 'aksine hareket ile Fransanın usûlüne teba'iyet ve İngiltere ile kat'-ı 'alâka-i meveddet eylemesi halli müşkil bir nükte-i garîbedir¹³¹ **Alaman** didikleri iklim-i 'azîm Fransa ve Felemenk ve İtalya ve kadîmî Leh ve Bahr-i Baltık ile mahdûd bir mülk-i¹³² [5b] vâsi'dir ki derûnunda kâ'in nice

129 Gerçekten de Rus-İngiliz ticareti XVIII. yüzyıl başından itibaren ve bilhassa 1764'den sonra sürekli genişleyen bir seyir takip etmişti. Genel olarak İngiliz donanmasının ihtiyaçları çerçevesinde gelişen söz konusu ticarete, İshâk Bey'in de belirttiği üzere Rusya'nın ihracatı, İngiltere'den yapılan ithalatın çok üzerindedir. Örneğin 1784 yılında İngiltere Rusya'dan toplamda 1.169.171 paundluk ithalat gerçekleştirirken, aynı yıl Rusya'ya sadece 211.498 paundluk ihracat yapabilmıştır. Bu konuda bk. John Ehrman, *The British Government and Commercial Negotiations with Europe, 1783-1793*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, s. 92 vd.

130 İshâk Bey'in analizinde de ortaya konduğu biçimde İngiltere ve Rusya XVIII. yüzyıl süresince, Yedi Yıl Harpleri (1756-1763) bir kenara bırakıldığında, genel olarak müttefik devletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Rusya'nın Doğu Prusya'ya karşı hasmane bir tutum içerisinde olduğunu düşünen II. Friedrich'in (1712-1786), St. Petersburg'un dış politikası konusundaki çekincelerini bertaraf etmek ve Çariçe Yelisaveta ile Maria Theresia arasındaki ittifakı dengeleyebilmek amacıyla, Ocak 1756'da İngiltere ile savunma ittifakı (Westminster Konvansiyonu) imzalaması, Rus-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktasına işaret eder. Mayıs 1756'da imzalanan Birinci Versailles Antlaşması'yla devrimsel nitelikteki Bourbon-Habsburg ittifakı ise Avusturya'nın, Prusya topraklarını kuşatma politikasını hayata geçirmesine olanak sağladı. Bu gelişmeler çerçevesinde farklı kutuplara savrulan Fransa ile çatışma halindeki İngiltere ve Habsburgların müttefiki Rusya, II. Friedrich'in 29 Ağustos 1756'da başlattığı Saksonya saldırısıyla muharip devletler haline geldi. Ancak İngiliz-Fransız ve Prusya-Avusturya rekabetine kurban giden İngiliz-Rus ilişkilerine düşmanlığın hâkim olması İshâk Bey'in de belirttiği üzere uzun süreli olmamıştır. Zira Yedi Yıl Harplerinin sona ermesi ve III. Augustus'un Ekim 1763'deki ölümünün ardından yeniden başlayan İngiliz-Rus yakınlaşmasının 1766'da imzalanan ticaret antlaşması ile zirveye çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim Rusya Yedi Yıl Harpleri'nin getirdiği ekonomik yük dolayısıyla içine düştüğü mali buhranı atlatabilmek için yeni bir ticaret, belki de bir iane antlaşmasına şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. Paris Antlaşması (1763) ile "Dünya'nın hâkimi" haline gelen İngiltere ise yaşadığı görkemli yalnızlığın (*splendid isolation*) ve savaş sürecinde Baltık ticaretinin gördüğü zararın sürdürülebilir olmadığını farkındaydı. H. M. Scott, *The Emergence of the Eastern Powers, 1756-1775*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 28-30 ve 191-192; H. M. Scott, "Great Britain, Poland and the Russian Alliance, 1763-1767", *The Historical Journal*, XIX/1, 1976, s. 53-74 ve M. S. Anderson, "Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-74", *The English Historical Review*, 69, 1954, s. 39-58.

131 İshâk Bey, Napoléon'un 14 Haziran 1807'de Friedland'da kazandığı zaferin ardından yapılan Tilsit görüşmelerine ve 7 Temmuz 1807'de imzalanan antlaşma ile Rusya'nın İngiltere'ye karşı uygulanan ticari ambargoya (Kıta Sistemi/Blocus continental) katılmasına atıfta bulunmaktadır. Dominic Lieven, *Russia Against Napoleon, The True Story of the Campaigns of War and Peace*, Viking, New York 2010, s. 153-154. Fransa ile Rusya arasında Tilsit'te imzalanan ittifak antlaşması için ayrıca bk. Albert Vandal, *Napoléon et Alexander Ier, L'Alliance Russe sous Le Premier Empire*, C 1 (De Tilsit A Erfurt), Librairie Plon, Paris 1893, s. 505-507.

132 "bir mülk-i" sehven iki defa yazılmıştır.

bikâ' ve ülkâtın her biri bir devlet-i sagîre gibi kimi hersek¹³³ ve kimi düka ve bunlar emsâli gûnâgûn elkâb ve 'üvânlar ile ma'rûf birkaç ümerâ ve hükümdârânın bi'l-irs ve'l-intikâl zîrdest-i istiklâllerindedir

Ancak hey'et-i mecmû'aları ke-ennhû bir devlet i'tibârıyla içlerinden birine bi'l-intihâb imparator 'üvânını virüb anı re'sü'l-ümerâ-yı Alaman bilmek ve şîrâze-i nizâm-ı mer'îlerini ihlâl idecek bir düşman zuhûr ider ise cümlesi mikdâr-ı mu'ayyen asker i'tâsıyla def'-i sâ'ile kıyam etmek şurût ve kuyûda merbût zavâbit-ı mu'teberelerinden idi¹³⁴ İmparatorluk-ı mezkûrun vak' ü

133 İshâk Bey, devrin Osmanlı belgelerinde, layiha ve benzeri metinlerinde geçtiği biçimde hersek kelimesini elektör anlamında kullanmaktadır. İmparatorların zaman içerisinde muhayyel hale gelmiş olan hanesinde Hasodabaşı (*Erzkanzler*), Alemdar (*Erzbannerträger*) gibi unvanlara sahip olan elektörlerin temel işlevi Kutsal Roma İmparatorlarının (*Erwählter Römischer Kaiser*) Regensburg'da (Ratisbon) toplanan imparatorluk dietinde (*Reichstag*) seçmektir. Zaman içerisinde bazı değişiklikler olsa da Mainz, Trier ve Köln başpiskoposları ile Bohemya kralı, Ren (Palatinat Dükası/Kurpfalz) kontu, Saksonya ve Bavyera dükaları ve Brandenburg markgrafı Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elektörleridir. G. Oestreich - E. Holzer, "Übersicht über die Reichsstände", ed. B. Gebhardt, *Handbuch der Deutschen Geschichte*, C 2, Ernst Kettler Verlag, Stuttgart 1973, s. 769 vd. Hersek kavramının devrin Osmanlı yazımındaki kullanımına iyi bir örnek teşkil etmeleri bakımından bk. *Vasf-ı Hâl-i Memâlik-i Alaman ve Keyfiyyet-i Prusya*, vr. bilhassa 132b vd. ve *Avrupa'da Vâki' Kralların Ahvâli Zikr Olunur*, vr. 155b vd.

134 Orta Çağ Avrupası'nın en güçlü siyasi yapısı olan Kutsal Roma İmparatorluğu (*Sacrum Romanum Imperium*) Antik Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak kabul edilmekteydi. Avrupa'da, en azından batısında, tek bir imparator ve imparatorluğun varolabileceğine dair kadim inanç açısından Büyük Otto'nun 962 yılında Papa XII. John tarafından taç giydirilerek kutsanması bir dönüm noktası olarak görülebilir. Bu sırada Alman ve İtalyan krallıklarının içeren İmparatorluk daha sonra Bohemya ve Burgonya'nın katılımıyla sınırlarını genişletecektir. Siyasi ve dini bir karaktere sahip olan İmparatorluk, 1512 tarihinde Köln'de toplanan diette alınan karara istinaden resmi olarak Kutsal Roma Germen İmparatorluğu (*Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicæ*) adını aldı. XIV. yüzyılda İmparatorluğun idari yapısını belirleyen fermanla beraber seçimle işbaşına gelmeye başlayan imparatorlar ise 1438 yılından 1806 senesine kadar Habsburg hanedanı üyeleri arasından seçildi. Bu süreçte kimi zaman, Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748) sırasında olduğu gibi, Habsburg hanedanı muhalefetle karşılaşmış olsa da İmparatorluk idari açıdan *de facto* irsi bir yapı arz etti. Habsburg hanedanının XV. yüzyıl sonlarından itibaren kurumsal bir yapıya kavuşturduğu İmparatorluk kabaca Kuzey İtalya'dan, Baltık Denizi'ne, doğuda Polonya Krallığından batıda Fransa Krallığına uzanan coğrafyayı kapsayan geniş bir alana sahipti. Ancak feodal hukukun geçerli olduğu bir çağda imparatorları söz konusu sahadaki diğer hükümdarlar arasında birinci yöneticiler olarak görmek mümkündür. Zira imparatorluk şemsiyesi altında toplanan emperyal fieflerin lordları olan krallar ya da dükalar, idari ve adli hak ve ayrıcalıklarını, kontrol ettikleri sahaya dağılmış adamları aracılığı ile uyguluyorlardı. Dolayısıyla günümüzün soyut ve kurumlarla ifade edilebilen devlet anlayışından farklı bir biçimde imparatorluk, şahıslarla ifade edilebilen etten kemikten bir siyasi varlıktı. Tam da bu sebeple kişiler arasında yaşanan çatışmalar imparatorluğun geleceği açısından hayati bir öneme sahipti. Örneğin Lüteryan ve Katolik prensler arasında başlayan çatışma ve ardından imzalanan Augsburg Barışı'nda (1555) "kimin diyarı, onların dini" (*Cuius regio, eius religio*) kuralının benimsenmesi ve Otuz Yıl Harplerini sona erdiren Westphalia Antlaşması (1648) İmparatorluk içerisindeki alt feodal birimler olan kral ya da dükaların siyasi güçlerini tahkim ederek yerleşmeyi (*territorialization*) güçlendiren bir süreci başlattı. Buna paralel bir biçimde XV. yüzyıl sonlarından itibaren tüm Avrupa'yı tehdit eder hale gelen Osmanlı yayılmasının imparatorların yaşadığı Viyana'yı ve burada bulunan bürokrasiyi siyasi açıdan tahkim ettiği gözlemlenmektedir. Merkezi ve ademi merkezi eğilimlerin çatışması halinde ilerleyen süreç, İmparatorluk Dieti'ni (*Dieta Imperii/ Reichstag*) 1663'den itibaren Regensburg'da (Ratisbon) daimi olarak toplantı halinde kalarak (*Immerwährender Reichstag*) İmparatorluk dahilindeki hanedanların, hür şehirlerin ya da dini beyliklerin temsilci ve diplomatlarının, Viyana'daki imparatorluk bürokrasisi ile siyasi pazarlıklarını yürüttükleri bir organ haline getirdi. Dolayısıyla evrensel Hristiyanlık ideali ile ilişkilendirilebilecek İmparatorluk düşüncesinin ulus devletlerin yükselmeye başladığı XVII. yüzyılda büyük kan kaybına uğradığı iddia edilebilir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Aydınlanma

şân ve nüfûzu mine'l-kadîm 'âlî iken mürûr-ı ezmine ve â'sâr ile ümerâ-yı mersûmûndan bazısı tahsil-i bidâ'a-i kuvvet itdikleri cihetden giderek lafzî murâd bir rütbe-i i'tibârî kalub ma'a hâzâ şöhret-i ciheti ve şirâze-i nizâmü'l-emâne nezâreti takrîbiyle hayli mu'teber bir rütbe-i müstesnâ 'add olunur idi hatta Alaman tevâbi'nden ma'dûd olan Avusturya mülkü ki dârü'l-emâresi Beç şehridir mukaddemâ hasbe'l-verâse bir dükânın taht-ı tasarrufunda iken mersûm Avusturya dükası Alamandan hâriç Macar ve sâ'ir memâlik ve eyâlâta destres olub teksîr-i esbâb-ı kuvvet eyledikten sonra [6a] imparator-ı vaktin vefâtı zuhûrunda re'y ve rızâ-yı ümerâ ve hükümdârân ile imparatorluğa intihâb olunub¹³⁵ ol zamândan üç sene mukaddemine gelince ya'ni mu'ahharan Bonaparta bu nizâmı târumâr itdiği vakte¹³⁶ kadar her bâr ki imparatorun vefâtı takribiyle mah-

düşüncesinin beraberinde getirdiği özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideolojisi, dini emperyal yapıyı hedef tahtasına oturtacaktı. Aynı dönemde kadim Yunan Stoacılardan ödünç alınan kozmopolitanizm ise İmparatorluğun anakronik bir ideal olarak tanımlanmasına sebep olacaktı. Robert von Friedeburg, "Orgins of Modern Germany", *The Oxford Handbook of Modern German History*, ed. H. W. Smith, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 29-44; Anton Schindling, "The Development of the Eternal Diet in Regensburg", *The Journal of Modern History*, 58, 1986, s. 64-75; ve Friedrich Meinecke, *Cosmopolitanism and the National State*, çev. R. B. Kimber, Princeton University Press, New Jersey 1970, bilhassa s. 34-48.

135 İmparatorların taç giymesini aslında dini ve siyasi otoritelerin çatışma alanı olarak tarif etmek mümkündür. Erken dönemlerde papalar atamalarda veya azillerde büyük bir güce sahipken XIII. yüzyıl ortalarından itibaren dünyevi otorite sahipleri seçimlerde ağırlık kazanmaya başlayacaktı. Örneğin Friedrich Barbarosa'nın torunu II. Friedrich, Papa IV. Innocent tarafından azledildiğinde İmparator, Avrupa'da hüküm süren tüm krallara bir mektup göndererek Papalığın gerçekleştirdiği azil işleminin aynısını kendilerine karşı da uygulayabileceğini bu sebeple kendisine destek verilmesini isteyecekti. 1356'da IV. Karl tarafından ilan edilen Altın Ferman ise (*Bulla Aurea*) bir taraftan İmparatorluğun idari yapısının temellerini atarken diğer taraftan da 1792'de tahta çıkan II. Franz'a kadar kesintisiz bir biçimde uygulanacak seçim sistemini tanımlamaktaydı. Seçilmiş imparatorların Papalık tarafından takdis edilmesi konusuna yer verilmeyen ferman ile dini ve dünyevi otoriteler arasındaki çekişme konusunda bk. James Muldoon, *Empire and Order, The Concept of Empire, 800-1800*, Palgrave Macmillan, Londra 1999, s. 89 ve 142.

136 İshâk Bey, Napoléon'un Avusturya ordusunun neredeyse tamamını savaş dışı bıraktığı Ulm Seferi (16-19 Ekim 1805) sonrasında gelişen olaylara atıfta bulunmaktadır. Bu noktada başta Bavyera, Würtemberg ve dikkate değer askeri güce sahip İmparatorluk şemsiyesi altında yeralan diğer Alman prensliklerinin kendi çıkarları açısından Napoléon'u daha faydalı bir garantör olarak görmeleri önemli bir role sahiptir. Nitekim Napoléon Ulm Seferi'nin ardından bir Alman Konfederasyonu kurmayı hedeflediğini açıkça dile getirmekteydi. İmparatorluk idealine açık bir meydan okuma olarak görülebilecek "Alman Konfederasyonu" tabiri 26 Aralık 1805'de imzalanan Pressburg Antlaşması'nın Fransızca ve Almanca nüshalarında açıkça yazılmıştı. Takip eden Ocak ayında Napoléon'un, Pressburg Antlaşması'nda krallık statüsü verilen Bavyera ve Würtemberg'le ittifak antlaşmaları imzalaması, Mart 1806'da üvey kardeşi Joachim Murat'yı (1767-1815) Clave ve Berg büyük dükası olarak ataması, Alman coğrafyasındaki şehirlere Avusturya ordusuna mensup subayların girişini önlemesi ve Alman müttefiklerini İmparatorluğun posta teşkilatından ayrılmaları konusunda yöreklendirmesi hedefine emin adımlarla yürüttüğüne işaret etmektedir. Nitekim Napoléon 31 Mayıs 1806'da Hariciye Nazırı Talleyrand'a artık İmparatorluğu ve Reichstag'ı tanımadığını bildirdi. Bu bağlamda 12 Temmuz 1806'da on altı orta ve küçük dereceli krallık ve prensliğin Ren Konfederasyonu'nu (*Rheinbund*) kuran belgeyi imzalaması ve Birinci Prens (Fürstprimas) unvanlı bir başkanın altında birleşmeleri malumun ilamı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Paris'te imzalanan antlaşma Konfederasyon'un hamisi olan Napoléon'un Alman topraklarına 200.000'i aşkın asker konuşlandırmasına izin veriyor ve Konfederasyon'a üye devletlerin Fransa'ya 63.000 kişilik askeri güç sağlamasını öngörüyordu. Bu belgeyle beraber İmparatorluk, şemsiyesi altında bulunan toprakların yaklaşık üçte birini kaybetmiş olsa da 1 Ağustos 1806'da İmparatorluğun merkezi olan Regensburg'da yirmi üç temsilci kırk farklı hükümdar adına temsil görevlerine devam etmekteydi. Bu ikiliği sonlandırmak amacıyla Reichstag'daki Fransız temsilci Ren Konfederasyonu'nun kuruluşunu resmen İmparatorluğa bildirdi. Aynı gün Konfederasyon'a katılmış olan

lûliyyet iktizâ etmiş ise de âharı intihâb olunmayub Avusturya Devleti kesb eylediği kuvvet-i kâmileşi hasebiyle tarikini bulub dâimâ velî'ahdını intihâb itdirdiğine binâ'en bu minvâl üzere beş yüz sene mikdârı Alaman İmparatorluğu Avusturya Devleti hânedânına halefen 'an-selef müstemirr ve bâkî oldu Devlet-i 'Aliyye ile hem-civâr olan Nemçe Devleti bu Avusturya Devletidir ki Macar ve ülkât-ı sâ'ireyi hâvîdir yohsa ber-minvâl-i muharrer müte'addid hükümdârânın yed-i tasarrufunda olan mecmû' Alamanı şâmil değıildir¹³⁷ Alamanın mârû'z-zikr nizâm-ı kadîmisi düvel-i sâ'irenin zamân ve kefâletiyle merbût olduğundan imparator-ı vaktin tebdîl ve tağıyîrini murâd itse mu'ârizları zuhûr idüb hatta sâbıkda Fransa kralları her bâr Alaman hükümdârları beyninde bazısına ızhâr-ı tasahhüb ve himâyet ile taraf peydâ eylemeyi maslahatdan 'add iderlerdi ve kezâlik İngiltere ve Rusya devletleri sûret-i himâyetde umûrlarına müdâhaleyi iltizâm etdikleri vardır **[6b] Avusturya Devleti** ya'ni Nemçe Devleti Alaman İmparatorluğu rütbesiyle kesb-i ta'ayyün ve ihtiyâz ve ber-takrîb bi'l-cümle Alaman hükümdârlarının re'îsi olarak tahsil-i şöhret ve imtiyâzdan başka tevsî'-i memâlik ve teksîr-i 'asâkir ile itmâm-ı esbâb-ı kuvvet eylediğiçün kadîmde Fransalunun devlet-i mezkûre hakkına hased ve rekâbeti derkâr idi Ancak Alaman içinde vâkî' Prusya Devleti sinîn-i çendînden berü tevsî'-i dâ'ire-i mülk ü devlet ve istikmâl-i malzeme-i i'tilâ ve miknet birle Nemçenin üzerine musallat olunca¹³⁸ Nemçe Devleti elli altmış sene mukaddem Fransa ile 'akd-i merâyir-i yegânegî ve ittifâk ve râbîta-i karâbet ile teşyîd-i binâ-yı hubb ü vifâka mecbûr olmuştur bu vechle devleteyn-i merkûmeteyn ol târîhden berü her maddede müttehidâne hareket ve yekdiğeri hakkına kâ'ide-i te'âvün ve istizhâra ri'âyet üzere olub bu keyfiyet Fransalunun ihtilâli ve krallarının i'dâmına kadar beynlerinde cârî idi¹³⁹

İmparatorluğa bağı dokuz prens/kral İmparatorluk birliğinin fiilen sona erdiğini ilan etti. Her ne kadar 6 Ağustos 1806'da II. Franz Kutsal Roma Germen İmparatorluğu tahtından çekildiğini ilan etmiş olsa da prensliklerin İmparatorluktan ayrıldıkları 1 Ağustos 1806 tarihi İmparatorluğun sona erdiği tarih olarak kayda geçti. Bu konuda bk. Peter H. Wilson, "Bolstering the Prestige of the Habsburgs: The End of the Holy Roman Empire in 1806", *International History Review*, 28, 2006, s. 726, 728-730 ve 733; Ute Planert, "International Conflict, War, and the Making of Modern Germany", *The Oxford Handbook of Modern German History*, ed. H. W. Smith, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 103 vd. ve Kann, *age.*, s. 221.

137 Az önce değinildiği üzere 1806 sonlarında Habsburglar, Almanca konuşulan güney-batıdaki topraklarını, Salzburg ve Berchtesgaden dışında kaybetmişti. Habsburg monarşisi bu dönemde kabaca Avusturya dışında Bohemya, Macaristan ve Tirol'e hükmetmekteydi. Reinhard Stauber, "Friedensschlüsse zwischen Französischer Revolution und Wiener Kongressordnung", *Handbuch Frieden im Europa der Frühen Neuzeit*, ed. I. Dingel, M. Rohrschneider, I. Schimidt-Voges, S. Westphal, J. Whaley, Oldenburg, Berlin 2021, s. 1029-1030; Geoffrey Bruun, "The Balance of Power During the Wars, 1793-1814", *The New Cambridge Modern History*, ed. C. W. Crawley, C 9 (War and Peace in an Age of Upheaval, 1793-1830), Cambridge University Press, Cambridge 1975, s. 267.

138 1806'da İmparatorluğun çökmesiyle birlikte Alman Sorunu/Dualizmi (*Deutche Frage/Deutcher Dualismus*) olarak isimlendirilecek çatışmanın yeni bir evreye girdiği söylenebilir. Ancak Prusya ve Avusturya arasındaki rekabetin başlangıcını, İshâk Bey'in referans verdiği biçimde XVIII. yüzyılda Avusturya Veraset Savaşı'na (1740-1748) ve Yedi Yıl Harplerinin birer parçası olan Silezya Savaşlarına (1740-1742, 1744-1745 ve 1756-1763) kadar geri götürmek mümkündür.

139 İshâk Bey, Avusturya Veraset Savaşları'nın ardından imzalanan Aix-la-Chapelle Antlaşması'nda (1748) Viyana'nın yaşadığı toprak kayıplarının ve Avusturya Hollandası'nı, müttefikleri İngiltere ve Hollanda'nın savunamamasının Avusturya'da yarattığı hayal kırıklığının sonucu olarak görülebilecek Diplomatik Devrim'e atıfta bulunmaktadır. Yabancı literatürde farklı isimlerle (*Diplomatic Revolution, Renversement des alliances, Sturz aller Bündnisse*) anılan Diplomatik Devrim en kaba tarifıyla, Viyana ve Paris arasındaki uzun süreli rekabetin Versailles'da imzalanan iki antlaşma (1756-1757) ile sona ermesi ve ittifak kurmalarıdır. 1756'da İngiltere ve Prusya arasında imzalanan Westminster Konvansyonu/İttifakının tetiklediği Diplomatik Devrim,

bundan kat' -ı nazar devlet-i mezkûre Prusyadan ihtirâzen dâimâ Rusyanın dahi dostluğu usûl-den ittihâz ile miyânede mukaddimât-ı hulûs ve muvâlâtın temhîdine dikkat ve Rusya Devleti Nemçenin Devlet-i 'Aliyyeye civâriyyeti hasebiyle kendü tarafına müncezib olmasını maslahatına mutâbık 'add iderek ızhâr-ı muvâfakat etmekde idi hatta mukaddemâ Rusya çaricesi olan Katerina¹⁴⁰ Prusya kralıyla Lehin mukâsesini hafıyyen [7a] tertîb itdikleri vakitte Nemçelüyü gücendirmemek için mukâseme-i mezkûrede hissedâr ve müşterek eyledi¹⁴¹

Prusya Kralı fi'l-âsl herseklik 'üvânıyla Alaman mülhakâtından ma'dûd olan Brandeburk ta'bîr olunur ülkenin mutasarrıfı olub sonra kurb ü civârında vâki' Prusya memleketine mâlik olunca yine herseklik 'üvânı bâkî kalarak krallık rütbesini tahsîl etmişdi¹⁴² lakin hersekliği hasebiyle Alaman İmparatoruna tâbî' hükmünde ise de devletine küllî kuvvet ve vüsa't hâsıl olmak mülâbesesiyle İmparatorluğa mutasarrıf olan Avusturya Devletine mu'arız-ı kavî oldu hatta mukaddemâ Silezya memleketini zor bâzû-yı kuvvet ile Avusturya hükûmetinden nez' ve mülküne zamm etmekden¹⁴³

Fransa'nın ve Avusturya'nın izledikleri dış politikayı, 1792 nisanında patlayan İhtilal Harpleri'ne kadar değiştirecekti. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl sonlarında Fransa'nın temel stratejik yaklaşımı, kıta Avrupasındaki yayılmacı hareketleri, bilhassa Rus yayılmasını, diplomatik ilişkilerle önlemek ve bu noktada tasarruf edebildiği tüm kaynakları deniz gücüne teksif ederek İngiltere ile ticaret ve sömürge yarışında geri kalmamaktı. Nitekim bu süreçte Fransa, deniz gücünü artırarak Amerikan Bağımsızlık savaşına yoğunlaşma ve ABD ordusunu destekleme imkanına sahip oldu. 1770'de İmparatoriçe Maria Theresia'nın kızı Maria Antoinette'in Paris'e gelin gitmesi ise Bourbon ve Habsburg hanedanları arasındaki ittifakı tahkim eden bir unsurdu. Yedi Yıl Harplerinin ardından sadece prestij değil ciddi bir mali kayba da uğrayan Viyana yönetimi ise en azından II. Joseph'in tahta çıkışına kadar daha barışçıl bir dış politika izlemek zorunda kalacaktı. Jeremy Black, *From Louis XIV to Napoleon, The Fate of a Great Power*, Taylor & Francis, Londra 1999, s. 106-107 ve Scott, *The Emergence of the Eastern Powers*, s. 75 vd.

140 II. Catherina (1729-1796), kocası III. Petro'yu bir saray darbesiyle devirerek 1762'de Rusya tahtına oturmuştu. St. Petersburg idaresini Avrupa'nın büyük güçlerinden birisi haline getiren Rusya'nın aydınlıkçı monarkı 17 Kasım 1796'da öldü.

141 Lehistan XVIII. yüzyılda 1772, 1793 ve 1795 yıllarında olmak üzere toplam üç defa paylaşıldı. İshâk Bey'in bu bölümde ilk paylaşım referansı verdiği açıktır. Zira 1770lerin başında Habsburg dış politikasına yönveren Prens Kaunitz, Avusturya ve Rusya'yı, Prusya ve Osmanlılar karşısında doğal müttefik olarak görmekteydi. Buna mukabil II. Friedrich, Rusya'nın güney doğu Avrupa'ya yayılmasının Balkanlarda oluşturduğu çıkmazın daha büyük bir savaşa sebep olabileceğinden endişelenmekteydi. Temel hedefi Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kazanımlarına karşılık Lehistan'da, Doğu Prusya ve Brandenburg arasında bağlantı kurabileceği stratejik bölgeleri topraklarına katmak olan II. Friedrich bu süreçte, Habsburglara Lehistan'dan verilecek payla Silezya'nın kaybını unutturmayı, Viyana'nın Rus-Osmanlı harbine müdahale etmesini önlemeyi ve Rusya'nın Osmanlılarla devam eden barış görüşmelerindeki taleplerini makul düzeye çekmesini amaçlamaktaydı. Güç dengesi siyasetinin bir örneği olarak karşımıza çıkan ilk Leh paylaşımı konusunda şu önemli çalışmaya bk. Adolf Beer, *Die Erste Theilung Polens*, (3 cilt) Carl Gerold's Sohn, Viyana 1873.

142 İshâk Bey'in, Prusya'nın statüsündeki değişim konusunda verdiği bilgileri detaylandırmak mümkündür. 1415 senesinde Markgraf unvanını alan Brandenburg, 1417 senesinde Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elektörleri arasına katıldı. 1618'de Brandenburg ve Prusya birleşmesinin ardından İspanya Veraset Savaşı sırasında Fransa'ya verdiği destekle I. Friedrich 18 Ocak 1701'de "Prusya'daki kral" unvanını aldı. 1772'de gerçekleşen ilk Leh paylaşımıyla birlikte de II. Friedrich "Prusya Kralı" olarak anılmaya başlanacaktı. J. A. R. Marriott - C. Grant Robertson, *The Evolution of Prussia, The Making of an Empire*, Clarendon Press, Oxford 1917, s. 8-9.

143 Doğu Prusya'da stratejik ve doğal kaynakları bakımından zengin Silezya'nın Prusya tarafından işgali 1740 senesi Aralık ayında gerçekleşti. VI. Karl'ın 1740 sonbaharındaki ölümünü bir fırsat olarak değerlendiren II. Friedrich sadece altı hafta içerisinde Silezya'yı işgal etti. 1741 baharındaki Habsburg karşı taarruzlarının

nâşî bu madde Avusturya Devletine dâğ-ı derûn olmuştur ol vakitten berü Prusya Kralı dâimâ Avusturya tarafından vesvese üzere olmağla mu'allem ve müretteb olarak tedârik eylediği 'askerini iki üç yüz bin nefere iblâğ eylediğine¹⁴⁴ kanâ'at etmeyüb vakt ü hâli gözederek kâh Fransa ve kâh İngiltere ve ba'zen Rusya devletleriyle rabt-ı şîrâze-i ittihâd ve ülfet ve Alaman hükümdârları içinde tarafdar peydâ etmek için bazılarını iltizâm ve himâyet ve bu takrib tertîb-i esbâb-ı şân ü şöhret etmekden hâlî değil idi¹⁴⁵ devleteyn-i merkûmeteyn beyninde bu vechle tezârr-ı tabî'î derkâr iken Fransa [7b] İhtilâlinin bidâyet-i zuhûrunda müttefikân ve müttehiden sefere mübâderet etmeleri garâ'ib-i zamândan bir şey oldu¹⁴⁶ ancak bu makûle mu'âhedât-ı gayr-ı tabî'iyeye dâimâ münâfikâne olmağla Prusya Kralı Fransa Milletinin ayaklandığını ve hücûm ve hiddetlerine nazaran kapacak bir şey olmadığını görünce sefere devam etmeyüb müttefikini terk ve münferiden 'akd-i sulh¹⁴⁷ etmekle bâdî-i ızdırâbı olduğu ma'lûm olan mevâddandır

İsveç Devleti Rusyanın kurb ü civârında olub mukaddemâ külliyyetlü arâzî ve eyâlâtı Rusya Devleti tarafından zabt ü gasb olunmağın beynlerinde husûmet-i tabî'iyeye hâsıl olmuşdur¹⁴⁸ bu sebebe mebnî zuhûr-ı ihtilâlden mukaddem Fransa kralları dâimâ İsveç Devletini iltizâm ve tasahhub iderler idi ki¹⁴⁹ İngilterenin dostu olan Rusya Devletine vakt ü hâl icâb itdikce ol cânibden bir gâ'ile

başarısız olmasından sonra 10 Nisan'da Mollowitz'de Prusya ordusunun kazandığı zafer Berlin idaresine karşı geniş çaplı bir koalisyonun oluşmasına zemin hazırladı. Scott, *The Emergence of the Eastern Powers*, s. 23. Devrin yazma mecmuaları içerisinde yeralan bilgiler Osmanlı bürokrasisinin bu konuya yabancı olmadığını imâ etmektedir. Örneğin, *Vasf-ı Hâl-i Memâlik-i Alaman ve Keyfiyyet-i Prusya*, vr. 136a vd.

144 Gerçekten de Prusya, II. Friedrich'in (1712-1786) 1740'da iktidara gelişini takiben seferber ettiği asker sayısını hızla artırmıştır. Örneğin 1740'da 77.000 neferden müteşekkil bir orduya sahip olan Prusya, 1745'de bu sayıyı 135.000'e çıkartmıştı. 1789'a gelindiğinde ise Prusya garnizonlarında toplam 195.000 nefer bulunmaktaydı. Bu konuda bk. Peter Wilson, "Warfare in the Old Regime, 1648-1789", *European Warfare, 1453-1815*, ed. J. Black, St. Martin's Press, New York 1999, s. 80

145 Daha önce de belirtildiği üzere 1756'da imzalanan Westminster Konvansiyonu ile Prusya, İngiltere ile ittifak kurarken, 1788'de Hollanda'nın da katılımıyla imzalanan Üçlü İttifak, Londra ve Berlin idarelerini bir kez daha aynı tarafta biraraya getirdi. Prusya ve Rusya savunma ittifakı ise 1764 senesinde imzalandı. İshâk Bey'in de belirttiği gibi, küçük Alman devletçiklerini, gücü ölçüsünde yönlendirme kapasitesine sahip Prusya, 1717 senesinde imzalanan Amsterdam Konvansiyonu gereği Fransa ile ittifak ilişkisi içerisine girmişti. Ancak XVIII. yüzyılın genelinde karşı saflarda yeralan her iki devlet, ancak I. Koalisyon Savaşı esnasında imzalanan Basel Antlaşması'nda (1795) ve IV. Koalisyon'un (1806-1807) çöküşünün ardından, Berlin idaresi açısından utanç verici olan Tilsit Antlaşması'nda (1807) biraraya gelecekti. Amsterdam Konvansiyonu konusunda bk. J. F. Chance, "The Northern Question in 1717", *The English Historical Review*, XX, 1905, s. 33-60. Ayrıca bk. Oscar Browning, "The Triple Alliance of 1788", *Transactions of the Royal Historical Society*, II, 1885, s. 77-96.

146 27 Ağustos 1791'de ihtilal Fransasına karşı, Prusya kralı II. Friedrich Wilhelm ve Habsburg İmparatoru II. Leopold tarafından ilan edilen Pillnitz Bildirisi İshâk Bey'in bahsettiği garipliğin başlangıcına işaret eder. Pillnitz Bildirisi konusunda bk. Georges Lefebvre, *The French Revolution, from its Origins to 1793*, C 1, çev. E. M. Evanson, Routledge, Londra 1962, s. 205 vd.

147 İshâk Bey burada I. Koalisyon'dan çekilen Prusya ile İhtilal Fransası arasında imzalanan ve Paris idaresinin Avrupa'nın büyük güçlerinden birisi olarak görülmeye başlandığı 1795 tarihli Basel Antlaşmasına atıfta bulunmaktadır. Lefebvre, *The French Revolution*, C 2, s. 150 vd.

148 İsveç'in Avrupa'daki üstünlüğünün kırıldığı Büyük Kuzey Savaşı (1700-1721) kastedilmektedir. Ragnhild M. Hatton, "Charles XII and the Great Northern War", *New Cambridge Modern History*, C 6: (The Rise of Great Britain and Russia 1688-1715/1725), ed. J.S. Bromley, Cambridge, Londra, 1970, s. 648-80.

149 XVIII. yüzyılda Fransız dış politikasının eksenlerinden birisi olan Doğu Bariyeri'nin (*Barrière de l'est*)

ihdâs idebileler hatta İsveçlü kalîlü'n-nemâ bir devlet olduğundan Fransa Devleti senevî külliyyetlü akçe i'tâsıyla ikdâr [ede]geldiğinden Bahr-i Baltıkda mükemmel donanma tedârikine ve elli altmış bin mu'allem asker beslemeğe muktedir olmuşdu¹⁵⁰ ma'a hâzâ İngilterenin tergîb ve ibrâmıyla bir müddet Rusya Devleti ve sâ'ir düvel-i müttefika ile bi'l-ittihâd dost-ı kadîmisi olan Fransa üzerine ihtiyâr-ı sefer eyledi¹⁵¹ bu dahi bir emr-i gayr-ı tabî'î olmağla zîrde tafsîl olunacağı vech üzere **[8a]** mu'ahharan Rusya Devleti Bonaparta ile işini uydurub sulh eylediği 'akîbinde 'adâvet-i kadîmesine mebnî İsveçlü üzerine hücum ile memâlikini zabt ve istilâya tasaddî eyledi **Danimarka Devleti** sinîn-i vâfirenden berü sükûnet ve ârâmı ihtiyâr etmiş bir devlet olmağla sâ'irlerin nizâ' ve cidâlleri zuhûr itdikçe bîtaraflık mesleğine sebât ve fi'l-âsl İsveçlü ile mâcerâsı olduğuna bina'en li'ecli'l-istizhâr Rusya Devletinin dostluğuna vakt ü mürâ'ât etmektedir¹⁵² lâkin ber-muktezâ-yı ihtilâl 'umûm-ı mültezemi olan bîtaraflık mesleğine devâm idemeyüb zîrde iş'âr olunacağı vech üzere 'âkibetü'l-emr İngiltere ile sefere mecbûr oldu **Felemenk Devleti** mukaddemâ külliyyetlü donanma edinmiş ve ticâret hasebiyle kesb-i mâye-i servet ve nemâya muvaffak olmuş bir cumhûr-ı bülend-i'tibâr olub mevki'i cihetiyle Fransa ve İngiltereye semt olmakdan nâşî bunların beyninde münâfese ve muhârebe zuhûrunda iktizâsına göre gâh bir tarafa ve gâh ol birine meyl ü mûmâşâta mecbûr olmuşdur ancak bir müddetden berü umûr-ı tâciriyyesine halel virmemek zımnında bu makûle münâz'alarda bîtaraflık sûretine ri'âyet eylemekte sa'y ider idi bi'l-âhere Bonaparta Felemenkin dahi nizâm-ı cumhûriyyetini fesh ü ilgâ birle **[8b]** kendü karındaşını¹⁵³ ol tarafda kral nasb itirdiğine binâ'en zîr-i hükmünde idhâl etmiş gibi oldu

vazgeçilmez bir parçası olan İsveç, Paris idaresiyle sık sık askeri birliklerin kiralınmasını öngören iane antlaşmaları imzalamaktaydı. Bu bakımdan İsveç'i bilhassa III. Gustav'ın (1771-1792) tahta çıkışından itibaren Fransız siyasetinin bir enstrümanı olarak görmek mümkündür. Bu konuda bk. Svante Norrhem, *Mercenary Swedes, French Subsidies to Sweden 1631-1796*, çev. C. Merton, Nordic Academic Press, Lund 2019.

150 Üstte yeralan dipnottaki referansa bakılabilir.

151 İsveç, Bourbon-Condé hanedanının son üyesi olan Louis Antoine Bourbon-Condé'nin 1804'deki idamının tüm Avrupa'da yarattığı şok dalgasının ardından 9 Ağustos 1805'de Üçüncü Koalisyon'a katılıp aynı yılın 31 Ekim'inde, bir başka ifadeyle Trafalgar Zaferi'nden sadece on gün sünra Fransa'ya savaş ilan etti. İsveç'in savaşa girişi ve bu süreçte yürüttüğü iane görüşmeleri konusunda bk. Christer Jorgensen, *The Anglo-Swedish Alliance against Napoleonic France*, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 18-40. Ayrıca bk. Ingvar Andersson, *A History of Sweden*, çev. C. Hannay, Praeger, New York 1968, s. 302-303.

152 Gerçekten de XVIII. yüzyıl süresince tarafsız bir dış politika izlemeye çalışan Danimarka, Rusya ile 1773'de kurduğu ittifakın gereği olarak 1788'de başlayan Rus-İsveç savaşına, St. Petersburg tarafında dahil olmak zorunda kaldı. Benzer bir biçimde 1807 Haziran'ında gerçekleşen Tilsit görüşmelerinde Napoléon ve I. Aleksandr'ın, Danimarka, İsveç ve Portekiz gibi tarafsız ülkeleri Kıta Sistemi'ne dahil etme kararı almalarının sonucunda başlayan İngiliz saldırısının ardından Kopenhag yönetimi, Fransa tarafında savaşa girmek mecburiyetinde kalacaktı. Ole Feldbæk, "Denmark in the Napoleonic Wars, A Foreign Policy Survey", *Scandinavian Journal of History*, 26, 2001, s. 89-101 ve Ole Feldbæk, "Eighteenth-Century Danish Neutrality: Its diplomacy, Economics and Law", *Scandinavian Journal of History*, 8, 1983, s. 3-21.

153 Napoléon Bonaparte'nin imparator olarak taç giymesinin ardından yayılan yeni dalga Batavya Cumhuriyeti'ni de derinden etkilemişti. Batavya Cumhuriyeti'nin Fransa'ya verdiği askeri ve maddi desteğin zayıflığından ve İngiltere'ye karşı yürütülen Kıta Blokajına katılımının yetersizliğinden müşteki olan İmparator, 1806'da Hague'da yeni bir rejimin kurulması hususunda çalışmalara başlamıştı. Bu durumun ortaya çıkışında Hollanda'nın Büyük Pensiyoneri Schimmelpennick idaresi tarafından alınan ve Hague'ı Paris'ten uzaklaştıran kararların büyük bir etkiye sahip olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda Schimmelpennick'in 4 Haziran 1806'daki zorunlu istifasından bir gün sonra 5 Haziran 1806'da Batavya Cumhuriyeti ilga edilerek yerine başında Napoléon Bonaparte'nin küçük kardeşi Louis Napoléon'un (1778-1846) bulunduğu Hollanda krallığı kurulmuştur. Israel, *age.*, s.1128.

İzviçre didikleri arâzî Fransa ve Alaman ve İtalya ile mahdûd olub kûhistan içinde eyâlât-ı ‘adîdeden ‘ibâret ve her biri sûret-i cumhûriyet ile idâre-i umûr-ı vilâyet ve cümlesi şurût ve kuyûd ile yekdiğere merbût olarak kesb-i sûret-i yekvücûdî ve vahdet ider kadîm ve serbest bir cumhûr-ı nâmver ve ahâlîsi tabî‘î ve bahâdır ve cengâverdir bundan akdemce Bonaparta cemî‘ cumhûrları fesh ile krallık sûretine idhâl eylediğine nazaran el-yevm Avrupada İzviçrelüden gayrı cumhûr kalmadı bunların dahi şurût-ı nizâmlarını mersûm Bonaparta ba‘zen cerh ü ta‘dîl ederek bir râbîta-i cedîdeye idhâl ve fîmâba‘d kendüsi ol râbîtanın hâmî ve mütekeffili olmak üzere sened¹⁵⁴ ahz ve bu cihetle ol tarafda infâz-ı kelâma kesb-i liyâkat etmiş oldu **İtalya** iklimi İçdenizde¹⁵⁵ arâzî-i vâsi‘ayı hâvî ve düvel-i ‘adîdeyi muhtevî başkaca bir iklim-i ‘azîmdir Fransa İhtilâlî hudûsundan mukaddem bir kıt‘ası Sardinya Kralına tâbi‘ olan memâlik ikincisi Ceneviz Cumhûrunun arâzîsi üçüncüsü müstakil bir dükânın mülkü olan Aligorna¹⁵⁶ ve Toskana ve tevâbi‘i **[9a]** dördüncüsü Avusturya Devletinin nice kılâ‘ ve husûnu müştemil kadîmden mutasarrıf olduğu eyâlâtı beşincisi kadîmî Roma şehrini şâmil olan Rimpapanın¹⁵⁷ emlâki altıncısı Sicilyateyn Kralına tâbi‘ Napoli ve sâ‘ir mülhakâtı yedincisi Venedik Cumhûrunun dâhil-i hükûmetinde olan arâzî ve bunlardan başka bazı sagîr cumhûrlar veyâhûd hükümdârların yed-i temellüklerinde bulunan birkaç kazâhâ ve nevâhîden ‘ibâret olarak her biri münferiden ve bervech-i istiklâl tasarruf ve idâre olunmakta idi lâkin Fransalu İtalya içine idhâl-i ‘asker ile harben zabt ve istilâsına zaferyâb olalıdan berü Sardinya Kralını İtalya pîşgâhında mutasarrıf olduğu nefsi Sardinya cezâiresine tard etmeğin¹⁵⁸ kâffe-i arâzîsini ve Ceneviz Cumhûrunun mecmû‘ emlâkini ve mu‘ahharan Toskana ve Aligorna memâlikini fîmâba‘d Fransa Devletinin zamîme-i mülkü olmak üzere mersûm Bonaparta alı koyub Avusturya Devleti tasarrufunda olan eyâlâtı ve Rimpapa ülkesinden ifrâz olunmuş bazı arâzîyi ve Venedik Cumhûrunun kâffe-i mülhakâtını tâ Bosnaya hemhudûd olan Dalmaçya memleketine varınca İtalya Krallığı nâmıyla müstakill bir devlet olmak üzere tertîb etmekden¹⁵⁹ nâşî bâlâda zikri sebkât

154 İshâk Bey, İsviçre’deki karışıklıklara arabulucu olarak dahil olan Birinci Konsül Napoléon’un 19 Şubat 1803’de ilan ettiği İsviçre Konfederasyonu’nun kurucu metnine (Acte de médiation) atıfta bulunmaktadır. Victor Monnier - Alfred Kolz, *Bonaparte et la Suisse : Travaux préparatoires de l’Acte de Médiation (1803) : procès-verbal des assemblées générales des députés helvétiques et des opérations de la Commission nommée par le Premier Consul pour conférer avec eux*, Helbing & Lichtenhahn, Cenevre 2002.

155 Latince medius (orta) ve terra (kara parçası) kelimelerinden türeyen Mediterraneus (Mediterranean/Akdeniz) karalarla çevrelenmiş deniz anlamına gelmektedir. İshâk Bey kaleme aldığı raporun sadece iki yerinde (31a ve 35a) Ege ve Adriyatik denizlerini nitelediği bölümlerde Akdeniz unvanını kullanırken Bahr-ı Sefid ismine hiç yer vermemektedir. Bu bağlamda İçdeniz’in İshâk Bey’in düşünce dünyasında İtalya’nın batısında kalan Tiren ya da Balear denizleri gibi Osmanlı kıyılarına görece uzak bölgeleri nitelediği düşünülebilir.

156 Livorno.

157 Rim (Roma) ve papa kelimelerinden türetilen kelime Osmanlı Türkçesi’nde Roma Papası anlamına gelmektedir.

158 1792’de Birinci Koalisyon’a katılan Sardinya Krallığı 1796’daki yenilginin ardından Fransız birliklerine Piemonte’ye serbest geçiş hakkı veren Paris Antlaşması’nı (15 Mayıs 1796) imzalamak zorunda kalmıştı. İkinci Koalisyon Savaşları’nın henüz başında, 6 Aralık 1798’de General Barthélemy Joubert’in Torino’ya girerek IV. Charles Emmanuel’i tahttan çekilmeye zorlamasıyla devrik kral Sardinya Adası’na göç edecekti. Lefebvre, *The French Revolution*, C 2, s. 186.

159 İshâk Bey’in yukarıda tasvir ettiği üzere 1802’de Milano merkezli olarak kurulan İtalya Cumhuriyeti, Napoléon Bonaparte tarafından 17 Mart 1805’de İtalya Krallığına dönüştürüldü. I. Napoléon olarak İtalya tacını taşıyan Napoléon’un üvey oğlu Eugène Rose de Beauharnais İtalya genel valisi (viceroy) olarak atanmıştı. Sürecin ayrıntısı için bk. Connelly, *age.*, s. 23-28.

[9b] itdiği vech üzere krallık-ı cedid-i mezkûr elyevm Bonapartanın 'uhdesinde olmağla üveyi oğlu Öjen¹⁶⁰ elyevm vekâleten idâresine me'mûrdur Sicilyateyn kralı dahi Sicilya Adasına tard olunmağın İtalyada mutasarrıf olduğu Napoli ve sâ'ir memâlikli Napoli Krallığı nâmıyla müstakill bir devlet olub Bonapartanın karındaşı Rudof nâm kimesneye ve mu'ahharan bunun İspanya'ya nakli iktizâ etmeğle esnâ-yı esfârda ser'askerliğe istihdâm olunan Bonapartanın eniştesi Yovakim nâmında bir adama vermişdir¹⁶¹ bu vechle İtalyanın mecmû'u Bonapartanın dâhil-i havza-i hükûmeti olub ecnebî olarak elyevm cüz'î ârâziye mutasarrıf olan Rimpapadan gayrı bir hükümdâr kalmamışdır

İspanya Devleti bundan yüz on sene mukaddem kralı bilâ-veled fevt oldukda Fransa kralları olan Burbon¹⁶² ta'bîr olunur hânedânın neslinden bir kralzâde İspanyada kâ'id-i sandâlî-i kraliyet¹⁶³ olalıdan berü Fransa ile İspanya Devleti beyninde hânedânca 'akd-i râbîta-i ittîfâk¹⁶⁴ olduğuna

160 Eugène Rose de Beauharnais, Leuchtenberg Dükü (1781–1824)

161 İshâk Bey'in ya da müstensihin risâlenin bu bölümünde bir karışıklık yaşadığı gözlemlenmektedir. Gerçekten de Napoléon'un büyük kardeşi Joseph-Napoléon Bonaparte (1768–1844) 30 Mart 1806 – 6 Haziran 1808 tarihleri arasında Napoli Kralı olmuştur. Bu tarihten sonra Joseph-Napoléon, yerine Napoléon'un eniştesi Joachim Murat'ı (1767–1815) Napoli Kralı olarak bırakmış ve İspanya tahtına oturmuştur. İshâk Bey metinde Murat'ı önadiyla ("Yovakim") anmaktadır. Bu bağlamda daha önce Napoli kralı olan ve 6 Haziran 1808'den 11 Aralık 1813'e kadar İspanya tahtında oturmuş olan kişi "Rudof" değil, Joseph-Napoléon Bonaparte'dir. Bourbon ya da Bonaparte hanedanlıklarının hükmü altındayken ne İspanya ne de Napoli "Rudof" ya da benzer isimli bir kral tarafından yönetilmiştir. Söz konusu karışıklık İshâk Bey'in İspanya'da yaşanan gelişmeleri anlattığı bölümde de (22a) devam etmektedir. Ancak Napoléon'un İspanya'ya bizzat gidişi esnasındaki olayların tasvir edildiği bölümde (27b) söz konusu karışıklık sona erer ve Murat, İspanya kralı olarak zikredilir. Bu noktada İshâk Bey'in, İspanya tahtına çıkma hakkı bulunan (*infanta*) Maria Louisa (1745-1792) ile Habsburg İmparatoru II. Leopold'ün (1747-1792) oğlu Avusturya Arşidükü Rudolf ile Napoléon'un büyük kardeşini karıştırdığı düşünülebilir. Ludwig van Beethoven'in öğrencisi ve hamisi olan ve 1819 senesinde Olmütz (günümüzde Çek Cumhuriyeti) Başpiskoposluğu makamına oturan Johann Rudolf, 1788'de Floransa'da doğdu. Rudolf, 1809'da gerçekleşen Napoléon'un Viyana işgalinden hemen önce ailesiyle beraber Buda'da sürgünde bulunmaktaydı. Susan Kagan, *Archduke Rudolph, Beethoven's Patron, Pupil, and Friend*, Pendragon Press, Sheffield 1988, s. 13.

162 Fransa menşeli Capet Ailesinin bir kolu olan Bourbon Hanedanı XVIII. yüzyılda Fransa, İspanya, Lüksemburg, Sicilya, Parma ve Napoli'yi idare etmekteydi. Fransa ve İspanya taçlarının iki akraba ailede toplanması ise V. Felipe (1683-1746) döneminde gerçekleşti. Konunun ayrıntılı bir tasviri için bk. Henry Kamen, *Philip V of Spain, The King who Reigned Twice*, Yale University Press, New Haven 2001, s. 1-33.

163 1701 Kasım'ında II. Carlos'un ardında veliahd bırakmadan ölmesinden sonra Fransa Kralı XIV. Louis'nin torunu V. Felipe/Philip Anjou (1683-1746) ve İspanya tahtında hak iddia eden Kutsal Roma İmparatoru VI. Karl arasındaki mücadele kısa bir süre içerisinde İspanya'nın deniz aşırı sömürgelerinin kontrolü için İngiltere, Hollanda, Savoy gibi devletlerin dahil olduğu genel bir savaşa dönüştü. 1715'e kadar sürecek olan mücadele Utrecht, Rastatt ve Baden'de imzalanan antlaşmalarla sona erecekti. Bu antlaşmalarla Felipe'nin İspanya tahtındaki hakkı onaylanırken Felipe de kendisinin ya da varislerinden herhangi birinin Fransa tahtına oturamayacağını kabul etmişti. Bu bağlamda layihanın kaleme alındığı tarih gözönünde bulundurulduğunda İshâk Bey'in İspanya Veraset savaşına referans verdiği açıktır. İspanya Veraset Savaşı'nın ayrıntısı ve sonuçta imzalanan antlaşmalar için bk. James Falkner, *The War of The Spanish Succession, 1701-1714*, Pen and Sword, Yorkshire 2015.

164 İspanya Veraset Savaşı'nın ardından Bourbon hanedanına geçen İspanya tahtı ile Fransa arasında 1733, 1743 ve 1761 yıllarında üç defa aile muahedesi (*Pacte de Famille*) ve Yedi Yıl Harbleri'ndeki kayıpları yeniden kazanabilmek için 1779'da bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. A. W. Ward, G. W. Prothero, S. Leathes (ed.), *The Cambridge Modern History*, C 4 (The Eighteenth Century), Cambridge University Press, Cambridge 1925, s. 153, 160, 329 vd. ve William Earl Weeks, *The New Cambridge History of American Relations*, C 1

mebnî sulh ve seferde cism-i vâhid gibi beraber ve yekdiğere mu'în ve yâver iken zuhûr-ı fitne ve ihtilâl hasebiyle Fransa Kralı katl ü î' dâm¹⁶⁵ olundukda İspanyalu dahi düvel-i sâ'ire ile bi'l-ittifâk Fransa 'aleyhine sefer eyledi [10a] lâkin bir dürlü mukâvemet mümkün olamayacağını az zamân içinde lede't-teyakkun müsâlahaya rağbet¹⁶⁶ ve cemî' hudûdu Fransa diyârına mülâsık olduğuna binâ'en kemâ fi'l-kadîm 'uhûd-ı ittifâk ile tecdîd-i bünyân-ı vedd ve muhabbet ve her bâr Fransaya hemdem olarak İngiltere hakkına ızhâr-ı 'udvân ve husûmet etmekte iken bir seneden berû ne hey'et kesb eylediği zîrde bast ü tafsîl olunacak olmağla ma'lûm-ı 'âlî buyurulur

Portekiz Devleti fi'l-âsl İspanyadan ifrâz olunmuş bir kıt'a olub çâr etrâfi İspanya hudûduyla muhât olduğuna binâ'en tahaffuza medâr olmak zımnında İngiltere Devletine ilticâ ve rabt-ı şurût-ı ittifâk iderek zîr-cenâh-ı himmetine ihtimâ idegelmiş bir devlet idi¹⁶⁷ Fransanın İhtilâli hudûsuyla cemî' düvelin mu'âmelâtı birkaç kerre dûçâr-ı tahavvül ve tegayyür olmuşken Portekiz arâzîsi leb-i deryâda ve arada İspanya ülkesi hulûliyle düvel-i sâ'ireden ba'îd düşmüş bir devlet olmağla sefere mecbûr olmuş değil idi

Race'nâ ilâ mâ nahnü fih¹⁶⁸ Bonapartanın imparatorluğunu ve Felemenk ve İtalya câniblerine mütegalibâne icrâ itirdiği muhdesâtı düvel-i sâ'ire kabul etmeyüb bin iki yüz yirmi senesinde İngiltere [10b] ve Rusya ve Avusturya ve İsveç devletleri¹⁶⁹ 'ale't-tekrâr Fransa 'aleyhine tecdîd-i sefere mübâderet itdikleri bâlâda işâret ve beyân olunmuş olmağla sernûvişt-i hâdisât-ı lâhika mesâbesinde olan bu maddenin hikâyesinden bed' olunmak iktizâ eder

İcmâl-i ahvâl-i sefer-i mezbûr düvel-i erb'a-i merkûmenin her biri tedârikât-ı kaviyye ile bi'l-ittifâk hareket ve hatta Rusya ve Avusturya imparatorları bi'n-nefs başka başka ordularını

(Dimensions of the Early American Empire, 1754-1865), Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 27.

165 XVI. Louis, 21 Haziran 1791'de Varennes'e kaçarken ihtilalciler tarafından yakalanmış, 13 Ağustos 1792'de tutuklanmış ve 21 Ocak 1793'de idam edilmiştir. Lefebvre, *The French Revolution*, C 1, s. 201 vd.

166 İshâk Bey'in anlatımının tersine Fransa, 7 Mart 1793'de İspanya'ya savaş ilan etmişti. İki ülke orduları daha çok denizde Katalonya kıyılarında ve Toulon'da, karada ise Pirenelerde karşı karşıya gelmiş ve 1795 Temmuz'unda imzalanan Basel Antlaşması'na kadar çatışmalar devam etmiştir. Antlaşmanın önemli maddeleri için bk. W. N. Hargreaves-Mawdsley (ed.), *Spain under the Bourbons, 1700-1833*, Macmillan, Londra 1973, s. 175-176. Lefebvre, *The French Revolution*, C 2, s. 11, 17 vd. ve pekçok yerinde.

167 XVIII. yüzyılda genel olarak İngiltere ile ticari temelli ittifaklar kuran Portekiz, İspanya Veraset Savaşı sırasında (1703), Bourbonlar arasında üçüncü defa aile muahedesi imzalandıktan sonra (1762) Londra ile ittifak kurmuştu. A. R. Disney, *A History of Portugal and Portuguese Empire*, C 1 (From Beginnings to 1807), Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 248 ve 288.

168 [Şimdi] asıl konumuza geri döndük.

169 İshâk Bey'in Üçüncü Koalisyon'un oluşumuna referans verdiği açıktır. Zira Amiens Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonra Fransa ve İngiltere arasındaki ilişkiler Malta ve Hollanda konularında yaşanan sorunlar sebebiyle kopma noktasına gelmişti. Napoléon'un müdahaleci dış politikasının sebep olduğu gerginlik kıta Avrupasında da hissedilmekteydi. 1803'de İmparatorluk Dieti'nde alınan kararlar (*Reichsdeputationshauptschluss*) Kutsal Roma İmparatorluğu'nun vassalleri ile bağlarının daha da zayıflaması ve Almanya'daki siyasi dengenin bozulması İsviçre'de yeni bir düzen kurulması, Bourbon Hanedanı'nın son üyesi Enghien Dükü'nün idamı ve en nihayet 1805'de İtalya'nın bir krallığa dönüştürülmesi Üçüncü koalisyonun kurulmasına zemin hazırlamıştır. Temmuz-Ağustos 1805'de imzalanan ittifak antlaşmaları ile İngiltere, Rusya, Habsburglar, Napoli, Sicilya ve İsveç biraraya gelirken muharebeler Eylül ayı sonlarında başlamıştır. Schneid, *age.*, s. 77 vd. ve Georges Lefebvre, *Napoleon From 18 Brumaire to Tilsit, 1799-1807*, çev. H. Stockhold, Columbia University Press, New York 1969, s.164 vd.

istishâb ile 'azîmet eylediklerinde Bonaparta dahi 'asâkir-i vefîre ile kalkub Avusturya memâliki üzerine hücum ve iktihâm ve ibtidâ râ[s]t getirdiği Avusturyalunun ser'asker ordularını birbirini müte'âkib dûçâr-ı kesr ü inhizâm eyledikten¹⁷⁰ sonra dârü'l-mülkleri olan Beç şehrini zabt etmeğe¹⁷¹ Avusturya İmparatoru bakiyye-i 'askeriyle Leh hudûduna semt olan Österliç¹⁷² şehri pîşgâhına vâsıl olmuş olan Rusya ordusuna ilticâ ve Rusya İmparatoru dahi mevcûd olarak bi'l-ittifâk makâm-ı müdâf'ada ızhâr-ı sebât ve i'tinâ idüb Prusya Kralı dahi düvel-i müttefika-i mezkûre ile hareket etmek üzere mükemmel 'asker tertîb etmişken netîce-i hâli gözederek leyte ü le'all ile imrâr-ı vakt etmekde idi¹⁷³ bu hâl üzere tekâbül-i saffeyn olundukda Rusya ile Avusturyanın mârû'z-zikr [11a] müşterek orduları Österliç cengi¹⁷⁴ dinmeğe hâ'iz-i rehîne-i iştihâr ve mastûr-ı sahayif-i rûzgâr olmuş muhârebede bi'l-küllîye münhezim ve perîşân olduğu 'akîbinde Fransa 'askeri Macar memleketine pânihâde-i tecâvüz ve hücum olmak mertebelere vâsıl olduğuna binâ'en Avusturya İmparatoru garîk-i bahr-ı ıztırâb olarak taleb-i sulhe mecbûr oldu

170 İshâk Bey, Ağustos 1805'de başlayan Napoléon'un Ulm Seferine atıfta bulunmaktadır. Habsburg orduları Güney Almanya'daki geçitleri tıkararak General Kutuzov komutasındaki Rus birliklerinin gelmesini beklerken Ulm şehrini anakarargah olarak belirlemiştir. Ancak Viyana'da alınan karar Avusturya ordusunun önemli bir kısmının Kuzey İtalya'ya sevk edilmesini öngörmekteydi. Buna bir de İsveç'e yardım için Pomeranya'ya ve İngiltere'ye destek amacıyla Napoli'ye gönderilen birlikler eklendiğinde Habsburg gücünün oldukça dağınık bir biçimde kullanıldığı söylenebilir. Orta Almanya'da kurulmuş olan ana savunma hattını tutan General Mack komutasındaki ordu Napoléon'un ilk hedefiydi. 8 Ekim 1805'de Wertingen'deki ilk Fransız zaferini 11 Ekim 1805'deki Haslach-Jungingen zaferi takip etti. 14 Ekim 1805'de Elchingen'de kazanılan zafer ise Ulm Kalesi'ndeki anasavunma hattının tamamen dağılmasına sebep oldu. Düzensiz bir biçimde geri çekilmeye çalışan kılıç artıkları ise 16-19 Ekim 1805'de yaşanan çatışmalarla etkisiz hale getirilmişti. Ordu komutanı (serasker) Karl Mack da esir alınanlar arasındaydı. İtalya'daki durum da farksızdı. Arşidük Karl'ın komutasındaki İtalya Ordusu 31 Ekim 1805'de Caldiero Muharebesi'nde Fransızlar tarafından yenilgiye uğratıldı. 24 Kasım 1805'deki zaferin ardından Fransız birlikleri Napoli'ye doğru yönelmiştir. David Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, C I, Scribner, New York 1966, s. 390 vd.

171 Ulm Seferi'nin muzaffer birlikleri Kasım 1805'de Viyana'yı işgal etmişti.

172 Austerlitz.

173 Gerçekten de III. Friedrich Wilhelm bu sırada Napoléon'un ittifak teklifinin ağır diplomatik baskısı altında vakit kaybetmekteydi. Rusya ve İngiltere'nin Prusya'yı yalnızlaştırmaya dönük bir dışsiyaset izlediklerine yönelik Fransız dezenformasyonu Berlin'deki karar alıcıların işini daha da zorlaştırmaktaydı. Ancak General Bernadotte komutasındaki birliklerin Almanya sınırları içerisinde gerçekleştirdikleri intikaller ve Rus birliklerinin Prusya topraklarından serbest geçiş talepleri Berlin'i alarma geçirmişti. İshâk Bey'in de belirttiği üzere 4 Eylül 1805'de Prusya Yüksek Komuta Konseyi'nin (Ober-kriegs-Kollegium) verdiği rapora göre piyade taburları seferi kuruluşa geçmiş, altmış bir piyade taburu ve seksen süvari eskadronu harekât için hazırlanmıştı. Bir başka ifadeyle kağıt üzerinde yaklaşık seksen bin kişilik bir ordu, talep edildiğinde cepheye sürülebilir durumdaydı. Bu rakama bir ay içinde yüz bin asker daha eklenebilirdi. Ancak Eylül ayı sonlarında General Bernadotte'un Berlin'in tarafsızlığını görmezden gelerek üç kolordusunu Prusya sınırlarına sokması dahi Prusya'nın takip ettiği tarafsız politikada bir değişikliğe neden olmayacaktı. Schneid, s. 97-101 ve 110-112.

174 Tarihe "Üç İmparator Savaşı" olarak geçen Austerlitz Muharebesi'nde (2 Aralık 1805) Napoleon'un bizzat komuta ettiği Fransız birlikleri Rus ve Habsburg müttefik ordularını ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 6 Aralık 1805'de Prens Lichtenstein'in imzaladığı ateşkese nazaran Çar Aleksandr, ordusuyla beraber Avusturya topraklarını terk edecek ve Moravya, Bohemya'nın yarısı, Tirol, Yukarı ve Aşağı Avusturya, Karintia ve İstirya Fransız işgali altında kalmaya devam edecekti. Bu esnada Fransız birlikleri Macaristan'a kadar sokulmuşlardı. Schneid, *age.*, s. 139 ve Chandler, *age.*, s. 413 vd.

Avusturya Devletiyle Fransalu beyninde ‘akd-i müsâlaha olunduğu beyânındadır

Ânifü’z-zikr Österliç cengi ‘akîbinde ta’yîn olunan tarafeyn murahhasları ma’rifetiyle birkaç gün içinde ahidnâme-i müsâlaha imzâ olunub hülâsa-i mefhûmunda Avusturya Devleti Bonapartanın imparatorluğunu ve muhaddesât-ı matlûbesini kabûl ve i’tirâf etmek ve mukaddemâ diğer müsâlahada Fransalunun Dışdeniz sevâhili kurbünde Avusturyaludan aldıkları Paizibası dedikleri eyâlâta bedel olarak Avusturya Devletine temlik itdirilen Venedik ülkesini cemî’ tevâbi’ mülhakâtıyla ma’ân fîmâ b’ad İtalya krallığına zamm ü ilhâk için Avusturya Devleti bu def’a terk ü ferâğ eylemek ve kezâlik Alaman ümerâsından Bavyera didikleri memleketin herseki olan hükümdâra Bonaparta **[11b]** krallık rütbesini virmeğle Avusturya Devleti bir ‘azîm eyâletini hersek-i mersûma ferâğ ve rütbe-i cedîde-i kraliyetini kabul etmek ve ol es-nâda yine Alamanda Vürtemberk nâm eyaletin herseklik pâyesiyile mutasarırfı olan diğer bir hükümdâra Bonaparta krallık rütbesini ve etraftan bazı kasabât ve nevâhî alıvirmeğle bunun dahi krallığına mu’terif olmak şurûtu ve mevâdd-ı sâ’ire tanzîm olundu¹⁷⁵ bu takrîb Avusturya Devleti hazâ’in ve mühimmât cihetiyle katı küllî hasar ve ziyâna giriftâr olduğundan gayrı vâfir ‘askeri rehîn [ve] telef olduğu ve bazı cesîm memleketleri dest-i temellükünden çıktığı mülâbesesiyle sefer-i mezkûrda bîhadd ü hesâb zarara dūçâr oldu

Rusya ve İngiltere tarafından murahhaslar irsâliyle müzâkere-i sulh olunub maslahata nizâm virilemediğinden iâde-i sefer olunduğu beyânındadır

Avusturya Devletinin bu gûne hezîmet-i kâmile ‘akîbinde mecbûr olduğu müsâlahası düvel-i müttefikanın şîrâze-i umûruna küllî mertebe bâdî-i teşvîş ü hâlel olduğu cihetden Rusya İmparatoru ‘askerini kendi hudûduna çeküb dârü’l-mülkü olan Petreburga ‘avdet ve Bonaparta Parise rica’t eyledikten sonra imparator-ı mesfûr müzâkere-i sulh için bir nefer **[12a]** Rusyaluyu murahhas olarak Paris cânibine ib’âs ü tesyîr etmekden nâşî murahhas-ı mersûm hasbe’l-me’mûriyye şurûtu müsâlâhayı bi’l-müzâkere tanzîm ve ber-mu’tâd bir kıt’a ahidnâme imzâ idüb derûnunda Devlet-i ‘Aliyye-i Ebed Müddetin temâmiyyet-i mülkü ve vikâye-i istiklâli husûsu tarafeyn-i mu’âhideyn cânibinden va’d ü t’ahhüd olunduğu dahi derc olunmuş

175 İshâk Bey, Napoléon Bonaparte ve II. Franz arasında 26 Aralık 1805’de imzalanan Pressburg (Bratislava) Antlaşması’nda alınan kararları tasvir etmektedir. Buna göre Campo Formio Antlaşması’nda (1797) karara bağlandığı ve Lunéville Antlaşması (1801) ile yeniden onaylandığı şekilde Fransa’nın Aşağı Ülkeler’deki kazanımlarına karşılık Habsburg idaresine bırakılan Venedik anakarası, İstiryası ve Dalmaçyası ile Kotor Sahili, Pressburg müzakerelerinin ardından Napoléon’un idaresi altındaki İtalya Krallığı’na bağlanıyordu. Habsburg idaresindeki Swabia, Fransa’nın müttefiki Baden-Württemberg’e bırakılırken Fransa’nın diğer müttefiki Bavyera, Augsburg, Tirol ve Vorarlberg’i topraklarına kattı. Salzburg’un resmi olarak Kutsal Roma İmparatorluğu’na geçişinin onaylanması Habsburgların tek kazancıydı. Antlaşma’nın imzalanmasından birkaç ay sonra Ren Konfederasyonu’nun ilanı ise Kutsal Roma İmparatorluğu’nun sonunu getirecekti. Stauber, *agm.*, s. 1024-1032.

idi¹⁷⁶ ancak Bonaparta tek¹⁷⁷ durmayub bir taraftan Rusya ile müzâkere-i sulh etmekde iken Alamanın hâvî olduğu ümerâ ve hükümdârânın bazılarıyla kânûnnâme sûretinde bir kıt'a sened 'akd ü tertîb eyledi ki fimâ b'ad ümerâ-yı mersûmun Alamanın nizâm-ı kadîmîsinden fekk-i râbîta-i 'alâka ve münâsebet birle âhar bir zâbîta-i muhdes tahtına dâhil olmak ve iş bu tertîb-i cedîdelerinin muhâfazası zımnında Fransa İmparatorunu hâmi 'üvânıyla üzerlerine baş bilmek ve vakt-i seferde her biri ma'lûmü'l-mikdâr 'asker i'tâsıyla Fransaya i'ânet etmek ve bu tertîbe dâhil olacak ümerâ Alaman ile Fransayı fâsıl olan nehr-i Rinin ismine nisbeten müt-tefikîn-i Rin¹⁷⁸ ta'biriyle ma'rûf olmak şurûtunu muhtevî olmağla Alamanın tertîb ve nizâm-ı kadîmîsi muhtell ve müşevveş oldu¹⁷⁹ [12b] İtalya semtinde dahi Ceneviz Cumhûrunu fesh ile

176 Bâb-ı Âli, bu sırada Paris'de yaşanan gelişmeleri, bilhassa Rusya sefiri Pierre d'Oubril'in faaliyetlerini, Fransa elçisi Muhib Efendi ve Fransa'nın İstanbul sefiri Pierre Ruffin aracılığı ile oldukça yakından takip etmekteydi. Zira temel önceliği İtalya olan Napoléon'un görevlendirdiği Henri Jacques Guillaume Clarke ile Osmanlı topraklarına gözünü diken Çar I. Aleksandr'ın temsilcisi d'Oubril arasındaki görüşmelerin ardından 20 Temmuz 1806'da imzalanan antlaşma (Clarke-d'Oubril) Osmanlı toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını her iki imparatorun garantisi altına almaktaydı. Bu bağlamda kendisine verilen yazılı talimatların ötesine geçen d'Oubril'in imzaladığı metin St. Petersburg'da onaylanmayacak ve barış girişimi sonuçsuz kalacaktı. Üç, dört, beş, altı ve yedinci maddelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na referans verdiği söz konusu antlaşmanın maddeleri, Pierre d'Oubril'in görev emri ve Rus Dışişleri Bakanı Budberg'in antlaşmanın tasdik edilmediğine dair manifestosu için bk. *Annual Register, or a View of the History, Politics, and Literature, for the Year 1806*, J. Wright, Londra 1808, s. 796-800. Bu konuda ayrıca bk. Bekir Günay (ed.), *Paris'te Bir Osmanlı, Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 67 ve 70-73; Asım Efendi, C 1, s. 342, Boris Mouravieff, *L'Alliance Russo-Turque au Milieu des Guerres Napoléoniennes*, Éditions de la Baconnière, Neuchâtel 1954, s. 180 vd. ve Elmo E. Roach, "Anglo-Russian Relations from Austerlitz to Tilsit", *The International History Review*, V/2, 1983, s. 183.

177 Müstensih sehven "t" harfinin bir noktasını yazmamıştır.

178 Sehven "din" yazılmıştır.

179 Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan Ren Konfederasyonu'nun (*Rheinbund*) kuruluşu 1804 yılının Ağustos-Ekim ayları arasında gerçekleşen Napoléon'un imparator olarak tanınmasıyla yakından ilgilidir. Habsburgların Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan vazgeçmek gibi bir niyetlerinin olmadığı gözlemlenen bu süreçte Fransa ile doğrudan iş birliği içerisindeki Alman prenslikleri önemli bir rol oynadı. Nitekim Bavyera, Würtemberg ve dikkate değer askeri güce sahip olan prenslikler Napoléon'u kendileri için Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan daha etkili bir garantör olarak görmekteydi. Ekim 1805'de gerçekleşen Ulm zaferinin ardından Napoléon Alman Konfederasyonu kurma hedefini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı. Zira Presburg Antlaşması'nın Almanca ve Fransızca metinlerinde Kutsal Roma İmparatorluğu yerine açıkça Alman Konfederasyonu tabiri kullanılmıştı. 1806 Ocak ayında ise Napoléon, Pressburg Antlaşması'nda krallık statüsü verilen Bavyera ve Würtemberg'le yeni ittifak antlaşmaları imzaladı. Mart 1806'da da Joachim Murat (1767-1815) bir diğer önemli Alman prensliği olan Clave ve Berg dükası olarak atandı. Bu süreçte Habsburglar için asker toplamakla görevli subayların diğer Alman şehirlerine girişi önlenmeye ve Fransa'nın Alman müttefiklerinin İmparatorluk posta servisinden çıkışı için adımlar atılmaya başlanmıştı. 31 Mayıs 1806'da Napoléon'un dışişleri bakanı Talleyrand'a (1754-1838) artık İmparatorluğu ve Reichstag'ı tanımadığını bildirmesi Kutsal Roma İmparatorluğu için sonun başlangıcıydı. 12 Temmuz 1806'da on altı orta ve küçük Alman Prensliği'nin Ren Konfederasyonu'nu kuran belgeyi imzalaması sürecin bir diğer dönüm noktasıydı. Yayınlanan beyannamede prensliklerin Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan şikayetlerini açıkça dile getirmeleri ve II. Franz'dan Roma tahtından çekilmesini istemeleri Viyana'ya verilen açık bir ultimatomdu. Garantörleri Napoléon'a savaş zamanında 63.000 kişilik askeri destek vermekle yükümlü olan söz konusu prensliklerin yüzölçümü toplamda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yaklaşık üçte birine tekabül etmekteydi. 1 Ağustos 1806'da Reichstag'da bulunan Fransız temsilcisinin verdiği nota ile resmi olarak Ren Konfederasyonu'nun kuruluşunu bildirmesi ve aynı gün Konfederasyon'un dokuz üyesinin İmparatorluk birliğinin fiilen sona erdiğini ilan etmeleri ise malumun ilamıydı. Bu bağlamda II. Franz, 6 Ağustos 1806'da Kutsal Roma İmparatorluğu

arâzisini Fransa Devletine zamm ü ilhâk itdirmeğin düvel-i sâ'ire henüz muhdesât-ı sâbıkadan münkesirü'l-hâtır iken husûsât-ı merkûmenin müceddeden zuhûru cümleye bâdî-i infî'âl olmuşdur¹⁸⁰

Bundan kat'-ı nazar Parisde Rusya murahhası müzâkere-i sulhe netîce virmek üzere olduğu İngiltere Devletinin meşhûdu olunca Petreburga peyâpey rusul ü resâ'il irsâli ve sâbıkı vech üzere mâlen i'ânet-i külliyye va'diyle Rusya İmparatorunu tasdik-i ahidnâmeden men' ü tahdir kaydına düşdü¹⁸¹ ol esnâda İngilterelü tarafından dahi müzâkere-i sulh için Parisde bir nefer murahhas mevcûd olub mecâlis-i 'adideden sonra maslahat tanzîm olunamayacağı müteahakkik olunca devleti cânibine 'avdet eylediğine¹⁸² binâ'en ve bir taraftan İngiltere Devleti i'mâl-i tedâbîr-i gûnâgûn ile Prusya Kralını tahrîs ve teşcî' ve İsveç Kralına kuvvet-i mâliyye va'diyle iğrâ ve tahrîkden hâlî olmadığına intibâ'en Rusya İmparatoru murahhası tarafından imzâ olunan ahidnâme-i mezkûru tasdik etmeyüb hâlet-i muhâsama ve cidâl kemâkân ibkâ olunmağla Prusya Kralı iki yüz binden mütecâviz 'asker ile harekete sür'at idüb İngiltere ve Rusya ve İsveç devletleri dahi [13a] tedârikât-ı kaviyyeye mübâderet etmek üzere beynlerinde yeniden rabt-ı şîrâze-i ittifâka 'âzim ve câzim oldular¹⁸³

tahtından çekilerek I. Franz unvanıyla Avusturya İmparatorluğu tacını giymiş olsa da Alman prensliklerinin resmen İmparatorluktan ayrıldıkları 1 Ağustos 1806 Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sona erdiği gün olarak tarihe geçti. Ren Konfederasyonu'nun 12 Temmuz 1806 tarihli kuruluş yasası ve İmparator II. Franz'ın Kutsal Roma İmparatorluğu tacından feragat ettiğini duyuran emirname için bk. *Annual Register*, s. 818-825. Bu konuda ayrıca bk. Robert Kann, *A History of Habsburg Empire, 1526-1918*, University of California Press, Los Angles 1980, s. 221; Wilson, "Bolstering the Prestige of the Habsburgs", s. 725-733.

180 İshâk Bey, Avrupa kamuoyunda büyük bir gürültü kopartan Cenova (Liguryen) Cumhuriyeti'nin 1805 Haziran'ında doğrudan Fransa'ya bağlanmasını hatırlatmaktadır. Ancak 1806 Temmuz'unda da İngiliz ve Fransız ordularının İtalya'da çatışma halinde buldukları ayrıca gözönünde bulundurulmalıdır. Stuart Woolf, *Napoleon's Integration of Europe*, Routledge, Londra 2003, s. 50-51 ve Connelly, s. 64 vd.

181 İngiltere başbakanı Oğul Pitt ve Rus dışişleri bakanı Adam Czartoryski'nin, Napoléon'a karşı 1805'de inşa ettikleri koalisyon Austerlitz mağlubiyetiyle ağır bir darbe almış olsa da 1806 başlarında henüz çökmemişti. Nitekim Çar, ittifakın devamı için 6 Ocak 1806'da yakın danışmanlarından Paul Stroganov'u Londra'ya göndermişti. Tam da bu sırada Oğul Pitt'in ölmesi ve yerine Fransız kültürü ve ihtilalinin hayranı Fox'un iktidara gelmesi bile İngiltere'nin Napoléon'a bakışını değiştirmeyecekti. Londra'daki Rusya sefiri Vorontsov'un yerine Stroganov'un ve St. Petersburg'daki İngiltere elçisi Lord Granville Leveson-Glover yerine özel temsilci Charles Stuart'ın Austerlitz sonrası müzakereleri yürütmesi ise aslında iki başkent in ittifaka verdikleri değer in bir yansımasıydı. Şubat 1807'de süresi dolacak olan 1797 tarihli İngiliz-Rus ticaret antlaşmasının yenilenmesine dair bu sırada yapılan müzakereler ve Rusya'nın borç talebi konusunda gerçekleşen müzakereler ise İshâk Bey'in İngiltere ve Rusya arasındaki iane görüşmelerine verdiği referansın dayanak noktasını teşkil etmektedir. Roach, *agm.*, s. 183, 192, 195-196.

182 Paris'te bu sırada Pierre d'Oubril ile beraber Francis Charles Seymour Conway (Lord Yarmouth, 1777-1842) İngiltere adına görüşmelere katılmıştır. İngiliz müzakrecisi olarak görevlendirilen ve Fransa'da, Verdün'de gözetim altında tutulan Lord Yarmouth, Hanover dışında tüm sınırların savaş sonuçlandığı andaki durumunu (*uti possidetis*) esas alan bir antlaşma yapmaya çalışmaktaydı. Ancak d'Oubril'in 8 Temmuz 1806'da Paris'e gelerek Fransa'nın tüm önerilerinin kabul edildiği antlaşmayı imzalaması Lord Yarmouth'un sarf ettiği çabayı boşa çıkartacaktı. Yerine Ağustos 1806'da atanan Lord Lauderdale'in çabası da sonuç vermeyecek ve O da 6 Ekim 1806'da Londra'ya geri dönecekti. John Holland Rose, *The Life of Napoleon I, C 2*, G. Bell and Sons, Londra 1913, s. 72-74 ve Jorgensen, *age.*, s. 56.

183 İshâk Bey IV. Koalisyon'un kuruluşunu tasvir etmektedir. Austerlitz sonrasında İngiltere'nin Paris'teki görüşmeleri kesmesi ve Rusya'nın d'Oubril tarafından imzalanan antlaşmayı tasdik etmemesi iki müttefik in Fransa'ya karşı

Zikr-i âhvâl-i sefer-i mezbûr ânifen iş'âr ü beyân olunduğu üzere düvel-i erba'a-i müttefika Fransa üzerine sefere kıyâm birle Rusya Devleti müceddeden tertîb eylediği külliyyetlü 'askerini mukaddemâ Lehî hîn-i mukâsemesinde Prusya hissesine isâbet iden Leh kit'asına sevk ü tesrîb itdirüb İsveçlü dahi Alamanda Bahr-i Baltık kenarında mutasarrıf olduğu Pomeranya didikleri memlekete tekrâr tesyîr-i mühimmât ve leşker etmekden nâşî cümleden ziyâde semt olan Prusya Kralı bi'n-nefs mükemmel ordu ile ilerüye doğru 'azimet eyledikte mesfûr Bonaparta büyük ordusuyla¹⁸⁴ 'icâleten ve müsâra'aten çıkub Saksonya içinde Yena nâm mahalde Prusya 'askerine lede't-tekâbül misli nâmesbûk galebe-i 'azîme ile Prusya ordusunu müzmahill ve perîşân etmeğin elyevm muhârebe-i mezkûre Yena Cengi dinmeğe şöhretgîr ve müte'ârefdir¹⁸⁵ bu vâkı'adan sonra Bonaparta Prusya Devletinin kürsî-i memâliki olan Berlin

izleyeceği politika konusunda ipuçları vermektedir. Bu bağlamda Fransa'nın barış istediğini düşünen İngiltere hariciye nazırı Charles James Fox'un 1806 Eylül'ünde ölmesi yeni bir koalisyonun doğumuna işaret ediyordu. Prusya ise bu sırada önce Aralık 1805'de imzalanan Schönbrunn ve ardından Şubat 1806'daki Paris antlaşmaları gereği Neuchâtel, Claves, Ansbach ve Hanover karşılığında Fransa ile ittifak halindeydi. Ancak Prusya'nın 21 Nisan 1806'da Hanover limanlarını İngiliz ticaretine kapatmasına Londra, savaş ilan ve İngiliz limanlarında demirli yaklaşık üç yüz Prusya bandıralı gemiye el koyarak karşılık verecekti. Napoléon, Alman dünyasının önde gelen devletlerinden Prusya'yı yanına almanın verdiği güçle bir taraftan Ren Konfederasyonu'nu kuvveden fiile geçirirken diğer taraftan da kardeşi Louis Napoléon'un Hollanda kralı olarak tahta çıkmasını sağlamıştı. Aynı dönemde Ren Konfederasyonu'na benzer bir biçimde Prusya'nın Kuzey Almanya Konfederasyonu kurma girişimi Hansa şehirleri, Hesse-Cassel ve Saksonya'da muhalefetle karşılaşacaktı. Berlin idaresine karşı gelişen muhalefette Fransız diplomasisinin parmak izlerine rastlanması, Napoléon'un Alman dünyasını tek başına idare etme hedefini Prusya'ya açık etmişti. III. Friedrich Wilhelm karşısındaki iki seçenekten, Napoléon'un süzerenliğini kabul etmek ya da Fransa'ya savaş ilan etmek seçenekleri arasından ikincisini tercih etti. Nitekim Prusya'nın Temmuz 1806'da Rusya ile imzaladığı ittifak ve Kuzey Denizi'ndeki limanları Eylül 1806'da yeniden İngiliz ticaretine açması tesadüfi değildi. Prusya Kralı'nın sabrı taşarken İngiltere ve müttefiki İsveç de Prusya'ya karşı sürdürdükleri sahte savaşa son vermişti. Doğrudan kendi güvenliği ile alakalı Pomeranya'nın geleceğine odaklanmış olan İsveç'in, kontrol altında tuttuğu Lauenburg'u Prusya'ya teslim etmeyi red etmesi IV. Gustav'ı İngiltere'ye yaklaştıran görünürdeki en temel diplomatik sebebi. Ne de olsa Lauenburg, Hanover'in bir eyaletiydi ve İngiltere'yi doğrudan ilgilendirmekteydi. Ancak 1804 sonlarında İngiltere ile imzalanan iane antlaşması gereği İsveç'e vaad edilen meblağın henüz ödenmemiş 75.000 paundluk kısmının tahsil edilmesinin de Stokholm'ü Londra'ya yaklaştırdığı düşünülebilir. İsveç Pomeranyası'nı da içeren güney Baltık'ı Fransa'dan koruyan Prusya'nın yeniden İngiltere ve Rusya'ya yakınlaşması ise 25 Eylül 1806'da İsveç'in Elbe hattını tutmaya çalışan müttefiklere askeri destek vereceğini duyurmasına sebebiyet verdi. Her ne kadar Berlin'de, Avusturya'nın savaşacak gücünün bulunmadığı, Rusların Vistül Nehri gerisine çekildikleri ve Fransız ordusunun sınıra çok yakın bölgelerde konuşlanmış olduğu biliniyor olsa da Rusya ile imzalanan gizli ittifaktan sonra Prusya ordusu, 1806 Ağustos ayı başlarında harekete geçmişti. Kesin sonuçlu muharebeler bir ay sonra Jena ve Auerstädt'da yapılacaktı. Driault, *age.*, s. 608-609 ve Jorgensen, *age.*, s. 57 ve 63.

184 İshâk Bey, "büyük ordu" tabiri ile "Grande Armée"yi kastetmektedir. Kronolojik bakımdan yerinde bir kullanım olan söz konusu kavram Napoléon'un 2 Aralık 1804'de Fransız İmparatoru olarak taç giydikten sonra tedavüle girecekti. Zira Napoléon'un tahta çıkmasının ardından askerlerin yemin metni değişecek ve Ağustos 1805'de Okyanus Kıyıları Ordusu (*Armée des Côtes de l'Océan*) "Büyük Ordu" (*Grande Armée*) adını alacaktı. Bu isim değişikliği, ordulara hizmet verdikleri bölgelere göre isimlendirmenin yapıldığı Fransız askeri geleneğinin tamamıyla dışındaydı. İmparatorluğun tumturaklı lügatinden seçilen bu isimlendirmeye Napoléon'un harekât planlarıyla ilgili hiç kimse ipucuna sahip olamayacaktı. John R. Elting, *Sword Around a Throne, Napoleon's Grande Armée*, Macmillan, New York 1988, s. 55 vd.

185 Prusya'nın 5 Eylül 1806'da Kuzey Denizi'ndeki limanları İngiliz bandıralı gemilere açmasından bir gün önce uluslararası ortamı yeniden değerlendiren Napoléon, Coblentz, Constance, Passau uçgeninde konuşlu birliklerinin Frankfurt istikametine doğru harekete geçmesini emretmişti. İmparator'un anafikri, Prusya ordusunun kesin

şehrini bilâ-muhâlefet zabt idüb¹⁸⁶ cenerallerini dahi taraf taraf Prusya memâlikinde râst getürdükleri ‘askeri ba‘zen esîr ve ba‘zen tu‘me-i şimşîr [13b] ve önlerine gelen kılâ‘ ve husûnu silmen ve ‘anveten feth ü teshîr itdiklerine binâ‘en hemân birkaç gün zarfında bi‘l-cümle Prusya arâzîsi Fransanın yed-i tasarrufuna giriftâr oldu Prusya Kralı bâkî kalan cüz’î ‘askeriyle Lehde mevcûd Rusya Ordusu tarafına ilticâ idüb Bonaparta dahî mecmû‘-i ‘askerini istishâb ve Lehe doğru ‘azîmet ü şitâb eyledi

Zikr-i zuhûr-ı bazı mevâdd-ı muhdes Bonapartanın a‘zam-ı umûr-ı m‘utenâsından biri mârû‘z-zikr müttelikîn-i Rin¹⁸⁷ nizâmının tevsî‘ ve ta‘mîmiyle Alaman içinde nüfûz ve hükûmetini kemâliyle icrâ etmek ve bu takrîb Fransanın etrâf ve civârında ihtirâz idecek bir devlet-i kaviyye bırakmamak ve belki ümerâ-yı mersûmun kendü teb‘ası makâmında olarak hîn-i hâcetde Avusturyaya îkâ‘-yı tehdîde kesb-i liyâkat maddesi olduğuna binâ‘en¹⁸⁸ mukaddemâ Alaman ümerâsından ma‘dûd olan Saksonya Hersekine krallık ‘ünvânını i‘tâ ve hersek-i mersûmu şurût-ı muhdes-i mezkûre ile müttelikîn-i Rin¹⁸⁹ zümresine idhâl ederek Alaman içinde mertebe-i nüfûz ve kuvvetini i‘lâ ve kezâlik Alaman diyârında Vestfalya didikleri ülkede mevcûd olan hükümdârândan Prusyaya tarafdârlık töhmetiyle ithâm eylediği bazı hükümdârânın [14a] yed-i temellüklerinden nez‘ itirdiği eyâlât ve arâziden mürekkeb Vestfalya Krallığı¹⁹⁰ nâmiyle bir mülk-i cedîd

sonuçlu bir muharebeden kaçınarak Magdeburg Kalesi’ne sığınacağı yönündeydi ve söz konusu istikameti birbirinden bağımsız bir biçimde hareket etme imkân ve kabiliyetine sahip kolorduları ile kapatmaktı. Bir anda farklı istikametlerden bölgeye ulaşan toplamda yaklaşık 96.000 kişilik kuvvete sahip kolordularını Jena’da biraraya getiren Napoléon, Prusya ordusu karşısında 14 Ekim 1806’da büyük bir zafer elde etti. Ancak Jena’da Napoléon Prusya ordusunun sadece bir kolunu yenilgiye uğratmıştı. Bu sırada Napoléon’a yardım etmek üzere kuzey istikametinden bölgeye ulaşmaya çalışan diğer iki Fransız Kolordusundan Mareşal Davout komutasındaki III. Kolordu Auerstädt’de Prusya ordusunun III. Friedrich Wilhelm, Bunswick Dükü, Mareşal Möllendorf ve Mareşal von Kalckreuth komuta ettiği ana unsurları ile karşılaşmıştı. Fransız III. Kolordusu’nun, büyük bir kuvvet çoğunluğuna sahip Prusya birliklerine karşı ardi ardına gerçekleştirdiği taarruzlardan sonra Prusya Kralı öğlen saatlerinde geri çekilme emri vermek zorunda kalmıştır. Bu zaferlerin ardından Berlin’e doğru yürüyüşe geçen Fransızlar 17 Ekim’de Prusya ihtiyat ordusunu Halle’de yenilgiye uğrattı ve başkent yolu ardına kadar açıldı. Söz konusu muharebeler Hegel’in belirttiği üzere “tarihin sonu” olmasa da Frederisyen Prusya’nın sonuna işaret ediyordu. Chandler, *age.*, s. 479-502.

186 Yukarıda kısaca değinilen muharebelerin ardından Napoléon, Mareşal Davout komutasındaki Fransız III. Kolordusu’na gösterdiği yararlılık ve cesaret dolayısıyla 25 Ekim 1806’da Berlin’e ilk giren birlikler olma onurunu bahşetmiştir. Napoléon’un savaş sonrasında Vistül Nehri’ne kadar tüm Prusya’nın teslim edilmesi talebini kabul etmeyen III. Friedrich Wilhelm ise önce ailesi ile beraber Doğu Prusya’daki Königsberg Kalesi’ne çekilmiş ardından da Rus Çarı I. Aleksandr’a sığınmıştır. Mikaberidze, *age.*, s. 220-221.

187 Sehven “din” yazılmıştır.

188 Napoléon Bonaparte, İshâk Bey’in de belirttiği üzere Ren Konfederasyonu’nu hayata geçirerek Prusya ve Avusturya’nın nüfuz alanı dışında ve onları dengeleyebilecek “Üçüncü Almanya”yı kurmuştu. Bu bağlamda amaç Otuz Yıl Harpleri’nden hemen sonra kurulan ilk Ren Konfederasyonu gibi (*Rheinbund*) İmparatorluğu çökertmek, en azından Fransa ile Alman dünyası arasında bir tampon bölge yaratmaktı. Planert, *age.*, s. 103-104 ve Friedeburg, *agm.*, s.37.

189 Sehven “din” yazılmıştır.

190 Westphalia Krallığı, Napoléon’un 1806 senesi sonundaki kazanımlarının bir sonucu olarak Hanover’dan alınan Brunswick-Wolfenbüttel, Magdeburg Dükalığı ve Hesse’nin biraraya getirilerek yaratılmış bir devletti. Connelly., s. 181vd.

peydâ ve küçük karındaşı Yeronimos¹⁹¹ nâm kimesneyi ol tarafda kral nasb itdirüb gerek bunu ve gerek mukaddemâ krallık rütbesine terfî eylediği Bavyera ve Vürtemberg krallarını müttefikîn-i Rin¹⁹² dâ'iresine zamm ü 'ilâve etmekden nâşî Alamanın hey'et-i kadîmesini külliyyen izâle ve imhâ eyledi¹⁹³ kaldı ki İngilterelünün kuvvet-i bahriyyesine veche'n-mine'l-vücûh îrâs-ı halel ve noksân etmek vüs'undan hâric bir keyfiyyet idüğü ma'lûm olmağla ber-minvâl-i muharrer bi'l-cümle Alaman ülkesine tâ Bahr-i Baltık kenârlarına varınca

Beyt

Men ân seyl-i sebük-seyrem ki der-her câ ki berhîzem

Be-gayr ez-bahr-ı bî-pâyân diger menzil nemî-dânem¹⁹⁴

diyerek cemî' arâzî ve sevâhile dest-i tama' ve tegallübünü dirâz edicek İngilterede i'mâl olunan veyâhûd İngiltere tüccârı ma'rifetiyle Hind ve Amerikadan Avrupaya nakl itdirilen cemî' eşyâ ve erzâkın revâcını ve benâdir ve sevâhile İngiltere sefinelerinin âmed şüdüünü ve mutlakân dâhil-i havza-i tasallutu bulunan kâffe-i memâlikden İngiltereye mekâtîb ve tahrîrâtın varub gelmesini [14b] beyânnâme neşriyle ekîden ve şedîden men' ü tahzîr ve memâlik-i merkûmede mevcûd İngilterelü malını zabt idüb İngiltere Devletini mâye-i âsliyye-i kuvvet ü serveti olan ticâret husûsunda haylice ızrâr ve tekdîr itdirdi hatta bu gûne memnû'iyet-i mutlakayı İngiltere muhâsarası ta'bîriyle tesmiye eyledi¹⁹⁵

191 Jérôme Bonaparte (15 Kasım 1784-24 Haziran 1860), Napoléon Bonaparte'in en küçük kardeşi olarak 1807-1813 yılları arasında Westphalia Kralı olmuştur. Kendi tabiriyle "kral mı, prens mi yoksa reaya mı olduğundan" emin olmayan Jérôme Bonaparte 1848'de, kuzeni Louis Napoléon'un İkinci Cumhuriyet'in başına geçtiği Bonapartist Restorasyon sırasında Senato Başkanlığı, Fransa Mareşallığı gibi görevlerde bulunmuştur.

192 Sehven "din" yazılmıştır.

193 III. Koalisyon Savaşları esnasında Napoléon'un yanında saf tutan Bavyera ve Württemberg'in savaşın sonunda imzalanan Pressburg Antlaşması (1805) ile krallık statüsüne yükseltilerek, Baden'le beraber tüm feodal bağlarından azad edilmesi şüphesiz Kutsal Roma İmparatorluğu'nu zayıflatmaya ve Ren Konfederasyonu'nun kuruluşuna yönelik ilk adımlardan birisiydi. Yine 1805'de Württemberg Kralı'nın kızı ile Napoléon'un kardeşi Jérôme Bonaparte'in evlenmesi Napoléon ve Alman prenslikleri arasındaki bağı güçlendirmişti. Dolayısıyla on altı Alman prensliği ile kurulan Ren Konfederasyonu, Jena Muharebesi'nin ardından Saksonya ve beş Sakson dükaliğının katılımıyla genişleyecek ve 1807'de bunlara on üç Alman prensliği daha eklenecekti. Ekim ve Mart 1808'de ise Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz ve Oldenburg konfederasyona katılacaktı. Diğer uydu devletleri ile beraber Charlemagne'nin yaklaşık bin yıl önceki imparatorluğu ile yarışan bir alana hükmeden Napoléon, İshâk Bey'in de altını çizdiği üzere Almanya'nın tüm kadim nizâmını ortadan kaldırmıştı. Hans A. Schmitt, "Germany without Prussia: A Closer Look at the Confederation of the Rhine", *German Studies Review*, 6, 1983, s. 11 vd.

194 Ben o çabuk seyreden selim ki gittiğim her yerde
Sonu olmayan denizden başka bir menzil bilmem.

195 İshâk Bey, Jena'nın muzaffer komutanı Napoléon'un Berlin (21 Kasım 1806) ve Milano (17 Aralık 1807) emirnameleriyle ilan ettiği Kıta Ablukası'na (*Blocus continental/Continental System*) atıfta bulunmaktadır. Söz konusu kararname Fransanın müttefiklerinin ve tarafsız devletlerin İngiltere ile ticari faaliyette bulunmalarını yasaklamaktaydı. Buna karşılık İngiltere, 6 Ocak ve 11 Kasım 1807'de Danışma Meclisi'nin aldığı kararlar (*Orders of Council in 1807*) doğrultusunda Fransa ve uydu devletleri ile müttefikleri ve tarafsız devletler arasındaki ticareti yasaklarken Kraliyet Donanması, Fransa ve müttefik limanlarını abluka altına almakla görevlendirildi. Savaşı ekonomik alana taşıyan kararlar aynı zamanda çatışma alanını Kıta Avrupasının ötesine, neredeyse kuzey yarımkürenin tamamını içine alacak şekilde genişletmişti. Ancak bu ambargo her ne kadar İngiliz üretimine ket

Alaman İmparatorluğu ‘ünvânının nesh ü ilgâsı beyânındadır keyfiyyet-i âhvâl bu sûreti kesb etmekden nâşî Alamanın nizâm ve hey’et-i kadîmesi külliyyen mülgâ ve ‘âtıl ve hersekleri kral olub ümerâ-yı sâ’iresiyle müttefikîn-i Rin tertîbine dâhil oldukları ve Bonapartayı hâmî ‘ünvânıyla üzerlerine baş bildikleri öteden berü Alaman İmparatorluğu ‘ünvânıyla kesb-i iftihâr iden Avusturya Devletinin meşhûdu olıcak bu kadar zahmet ve minnet ile hânedânına hasr itirdiği ‘ünvân-ı mezkûr ki bu vesîle ile ümerâ-yı sâ’irenin cümlesi gûyâ zîr-i hükmünde gibi idi fimâ ba’d hakkında bâdî-i imtiyâz ve i’tibâr olmak şöyle dursun mahz-ı şeyn ü rezâlet olduğunu derk ü teyakkun birle bâbeyânnâme Alaman İmparatorluğu rütbesinden ferâgat ve çünkü krallık rütbesi beyne’d-düvel **[15a]** kalîlü’l-i’tibâr ve Avrupada Rusya ve Fransa devletleri imparatorluk lakabıyla şöhret şî’ârdırlar Devlet-i mezkûre dahi Avusturya İmparatorluğu ‘ünvânıyla mülakkab olacağını i’lân ve işâ’at eyledikte düvel-i sâ’ire dahî Avusturya İmparatoru hakkında ‘ünvân-ı mezkûru resmen kabul ve i’tirâf eylediler¹⁹⁶

Fransa ile Rusyalu beyninde vâkî’ muhârebâtın icmâlidir bâlâda rakamzede-i yerâ’a-i beyân olduğu vech üzere Prusya memâlikinin zabt ü teshîrinden sonra bin iki yüz yirmi bir senesi evâhirinde¹⁹⁷ Bonaparta müte’addid ser’askerlerini peyâpey Lehe doğru sevk ü îsâl etmekden nâşî kadîmî Leh Devletinin makarr-ı hükûmeti olub hîn-i mukâsemede Prusya Devleti hissesine isâbet iden kıt’anın dâhilinde kâ’in Varşav şehrine varınca esnâ-yı tarîkde bulunan Prusya ‘askeri bakıyyelerini perîşân ve şehir-i mezkûra takarrüblerinde Moskov ‘askeri girüye çekilüb pîşgâhında cereyân iden Vistüle didikleri nehrin öte yakasına mürûr etmeğle şehri zabt eylediler¹⁹⁸

Ol esnâda Bonaparta dahi Berlinden kalkub Varşav şehrine vürûdunda¹⁹⁹ nehrin karşusuna ‘askerini imrâr ve Moskovluyu **[15b]** buldukları mevki’lerden münhezimen tard ü teb’ide

vurmuş ve Fransa’nın bazı bölgelerindeki üretimi artırmış olsa da İngiltere’nin denizlerdeki üstünlüğü dolayısıyla ekonomik açıdan Paris yönetiminin ve müttefiklerinin aleyhine de sonuçlar doğurmuştur. Her iki taraf için de oldukça maliyetli olan bu mücadele XVIII. yüzyılın rekabetçi merkantilist ekonomisini kesintiye uğratarak XIX. yüzyılın serbest ticaret üzerine kurulu liberal ekonomisine geçişin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Katherine Aaslestad, “Blockade and Economic Warfare”, *The Cambridge History of The Napoleonic Wars*, C 3 (Experience, Culture and Memory) ed. A. Forrest-P. Hicks, Cambridge University Press, Cambridge 2022, s. 117-141.

196 Aslında II. Franz, 18 Mayıs 1804’de Napoléon’un Fransız İmparatoru unvanını almasının ardından Kutsal Roma İmparatorluğu’nun geleceğinden endişe ederek 11 Ağustos 1804’de Kutsal Roma İmparatoru unvanına Avusturya İmparatoru unvanını da eklemişti. 6 Ağustos 1806’da Roma tahtından çekildiğini açıklamasından sonra II. Franz sadece Avusturya İmparatoru olarak anılmaya başlanacaktı. 1804’de ilan edilmiş olsa da taç giyme töreni hiçbir zaman yapılmayan Avusturya İmparatorluğu, Ren Konfederasyonu’nun giderek büyüdüğü bir konjonktürde isim değişikliğinden öte bir anlama sahip olmayacaktı. Zira herkes Ren Konfederasyonu’nun kuruluşundan sonra Kutsal Roma İmparatorluğu’nun artık herhangi bir de facto siyasi yapıya tekabül etmediğinin farkındaydı. Örneğin 6 Ağustos 1806’da Jena’ya doğru yolculuk yapan Göthe, günlüğüne o gün “arabacı ve hizmetkârı arasındaki tartışma bizi Roma İmparatorluğu’nun dağılmasından daha çok heyecanlandırdı” notunu düşmüştü. Peter H. Wilson, “The Meaning of Empire in Central Europe around 1800”, *The Bee and the Eagle, Napoleonic France and the End of the Holy Roman Empire, 1806*, ed. A. Forrest-P. Wilson, Palgrave Macmillan, New York 2009, s. 22-41.

197 1807 senesi başları.

198 Prusya ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Napoléon ileri harekate devam ederek öncelikle geçici Prusya başkenti olan Königsberg’i ele geçirmeye çalıştı. Fransız ordusunun ileri harekâtı için bk. Chandler, *age.*, s. 509 vd.

199 Napoléon 18 Aralık 1806’da şahsen Varşova’ya gelmişti.

ibtidâr idüb ancak şitânın gereği gibi şiddeti vakti olmağla meştâyâ karar etmek murâd etmişken Moskov 'askeri kışlaya girmedikinden ve dâimâ ızhâr-ı kasd-ı hücûmdan hâlf olmadığından bi'z-zarûre Fransalu ilerüye 'azîmet ve birkaç mahalde lede'l-mukâbele mazhar-ı gâlibiyet olmuş ise de muhârebât-ı 'adîdede vâfir 'askeri rehîn ve telef ü iza'at olmuşdur bu vechle Fransalu haylice kat'-ı mesâfe eyledikten sonra bulunduğu mahalde kışlaya karâr ve tarafeynden musalâhaya dâ'ir irsâl-i mekâtîb ve tahrîrât ile bir müddet imrâr olunmakta iken Moskovlu tekrâr savlet ü hücûma mübâşeret eyledi derhâl Bonaparta meştâyâ terk idüb iki üç mahalde birbirini müte'âkib mukâtelât-ı şedîde vukû'u esnâsında Fransalu tarafına dahi zâyî'ât-ı cesîme zuhûr eylediği derkâr ise de sûret-i hezîmet Moskovlu cânibine mütehakkık olmağla Fransa 'askeri ilerüye doğru hareket ve nihâyetü'l-emr iki tarafın büyük orduları muhârebeye mübâderet birle Fransalu gâlib ve Prusyalunun mutasarrıf olduğu Leh kıt'asının muntehâ-yı hudûduna karîb mahalde kâ'in bir kıt'a-i cesîmeyi silmen ve istîmânen zabt eyledikten sonra [16a] Tilsit nâm şehre kadar vâsıl oldular²⁰⁰ muharebât-ı merkûmenin cümlesi Prusyaluya tâbi' Leh kıt'ası derûnunda vâki' olub Fransa 'askeri Rusya hudûduna bir hatve tecâvüz etmiş değil idi

Lakin mârrû'z-zıkr Tilsit şehrinin ötesi Rusya arâzisi olmağla Rusya ordusu ol tarafa doğru çekildikten sonra bin-nefs mevcûd bulunan imparatorları Bonapartaya elçi irsâliyle mütârekeye tâlib oldu²⁰¹

Fransa ile Rusya ve Prusya devletleri beyinde 'akd-i müsâlaha olunduğu beyânındadır

Fransa 'askeri Rusya hudûduna karîb Tilsit nâm şehre vusûl ve Moskov ordusu pîşgâh-ı şehirde cârî Nimen²⁰² ta'bir olunur nehrin öte yakasına karar²⁰³ ve nüzûl eyledikten sonra

²⁰⁰ Bu süreçte uzun yürüyüşler ve Polonya'nın soğuk kışı Fransız ordusu için kışlağa çekilmeyi bir zaruret haline getirmişti. Ancak İshâk Bey'in de belirttiği üzere General Bennigsen komutasındaki Rus I. Ordusunun 1807 Ocak ayı sonunda taarruz etmesi tüm hesapları bozdu. Komutasındaki üç kolorduyla kuzeye yönelerek Rusların yan ve gerisine doğru manevraya (*manœuvre sur les derrières*) başlayan Napoléon iki defa hasım kuvveti tuzağa düşürmeye çalıştı. Napoléon'un hamlelerine geri çekilerek cevap veren Rusların geri emniyetini sağlayan birlikleri ile Fransız öncü kuvveti 7 Şubat 1807'de Eylau'da karşılaştı. Ertesi gün yapılan muharebede 15.000'in üzerinde kayıp veren Ruslar düzenli bir biçimde geri çekilmeyi başardı. 25.000'in üzerine çıkan zayıfla Fransız birlikleri Rusları takip etme imkanını yitirmiş ve Passarge nehri boyunca uzanan kışlaklarına dönmüştür. 1807 baharında ordusunun eksikliklerini gidermeye çalışan Napoléon, baharın gelişiyi birlikte kışlağını terk ederek kesin sonuçlu bir muharebe için bir kez daha Rusların peşine düştü. 5 Haziran 1807'de General Bennigsen komutasındaki birliklerin öncüleriyle karşılaşan Napoléon, Gütstadt'ta konuşlandığını tahmin ettiği Rus ordusunun asıl kuvvetinin gerisine doğru manevra yaptı. 9 Haziran'da yeniden harekete geçen Fransız birlikleri, bu sefer tahkimli mevzilerinin bulunduğu Heilsberg istikametine geri çekilen Rus ordusuyla 14 Haziran 1807'de Friedland'da gerçekleşen kesin sonuçlu muharebede karşılaştı. Napoléon büyük bir zafer daha kazanmıştı. Neman Nehri gerisine, Tilsit'e çekilen Ruslar ateşkes için can atmaktaydı. Chandler, *age.*, C 1-2, s. 528-585.

²⁰¹ Mevcut durumda Napoléon da barış yapılmasının gerektiğine inanmaktaydı. Zira Rusya'nın direnmesi büyük bir hazırlık gerektirecek yeni bir nehir geçiş harekâtını zorunlu kılacak, dolayısıyla Napoléon'un Avusturya tarafına dikkatini yoğunlaştırması geçicekti. Bu sebeple 19 Haziran 1807'de Çar Aleksandr'ın ateşkes teklifini Fransız karargahına getiren elçiler son derece olumlu karşılanmıştır. 21 Haziran 1807 ateşkesin imza tarihidir. Lefebvre, *Napoleon From 18 Brumaire to Tilsit*, s. 271.

²⁰² Belarus topraklarından doğarak Litvanya'da Baltık Denizi'ne dökülen Neman/Niemen Nehri.

²⁰³ Friedland Muharebesi'nden sonra General Bennigsen komutasındaki Rus birlikleri düzensiz bir biçimde

bi'l-muhâbere tarafeynden murahhaslar ta'yîniyle iki yüz yirmi iki senesi evâsıtında 'akd-i sened-i mütâreke olduğu 'akibinde Rusya ve Fransa imparatoru bir yere cem' olub on altı gün zarfında²⁰⁴ ahidnâme-i sulhü dahi imzâ ve tasdik ve eyyâm-ı merkûmede lâyenkatı' görüşüb miyânelerinde revâbit-ı cedîde-i hubb ü muvâlâtı tahkîm ve tevsîk eylediler ahidnâme-i mezkûre derûnunda Devlet-i 'Aliyye-i kavî-şevketin maslahatına dâ'ir [16b] zîrde muharrer makâle-i mahsûsada bast olunacak şurûtdan başka Rusya İmparatoru Bonapartanın karındaşları olan Felemenk ve Napoli ve Vestfalya krallarının rütbe-i cedîde-i kraliyyetlerini ve müttefikîn-i Rinin²⁰⁵ nizâmını kabûl etmek ve Fransa ile İngilterenin mâbeynini ıslâh için Rusya Devletinin tavassutu kabûl olunmak şurûtu ve Prusya Devletine dâ'ir âtiyü'z-zikr mevâddın tafsilî rabt olundu²⁰⁶ Moskoy İmparatorunun müttefikî olan Prusya Kralı dahi mahall-i merkûmede mevcûd olmağla Fransa ile musâlahasını tanzîm idüb 'akd eylediği şurûta nazaran mukaddem mutasarrıf olduğu Leh kıt'asının bazı arâzî-i cüz'ıyyesi Rusya Devletine ve mâ'adâsını mu'ahharan krallık rütbesini kesb iden Saksonya Kralına ferâğ etmek ve Alaman içinde vâki' kılâ' ve kasabât-ı sâ'iresinden bazısını ifrâz ile bir mikdârını yine Saksonya Kralına ve bir kaçını Vestfalya Kralına terk ü temlik husûslarına mecbûr oldu²⁰⁷

Bu vechle Bonaparta Rusya ve Prusya devletleriyle gâlibâne sulh olduğundan gayri anlaşıldığına göre Rusya İmparatoruyla [17a] bazı şurût-ı hafıyye dahi 'akd etmek gerekir zîrâ 'âmmenin ma'lûmu olmuş mârrü'z-zikr ahidnâme-i celîde Cezâyir-i Seb'a ve Dobre-Venedik²⁰⁸ Cumhûruna dâ'ir lafz-ı vâhid mastûr değil iken 'akîb-i sulh-ı mezkûrda Cezâyir-i Seb'ada bulunan Moskovlu 'askeri çıkub yerine Korfa ve sâ'ir adalara Fransa 'askeri duhûl birle fimâba'd cezâyir-i merkûme Fransa Devletinin mülkü olduğunu i'lân ve kezâlik Dobre-Venedik Cumhûru arâzîsini dahi zabt ile İtalya Krallığına zamm ü ilhâk olduğunu işâ'at ve beyân eylediler²⁰⁹

Neman nehrinin diğer tarafına çekilmek mecburiyetinde kalacaktı. Dolayısıyla metnin ve tarihin akışına nazaran müstensihin "firâr" kelimesini "karar" olarak yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.

204 1222 senesi ortaları miladi takvime göre Temmuz - Ağustos 1807'ye tekabül etmektedir. Tilsit'te Rusya ile Fransa arasındaki antlaşma 7 Temmuz 1807'de sonuçlandırılmış ve Prusya-Fransa Antlaşması 9 Temmuz 1807'de imzalanmıştır. İshâk Bey'in de belirttiği üzere ateşkes ve antlaşma arasındaki süre on altı gündür. İmzalanan ateşkes antlaşmaları için bk. M. De Clercq, *Recueil des traités de la France*, C 2 (1803-1815), A. Durand et Pedone-Lauriel, Paris 1864, s. 205-207.

205 Sehven "dinin" yazılmıştır.

206 Tilsit Antlaşması ve Fransa-Rusya arasında imzalanan ittifakın metinleri için bk. Vandal, *age.*, s. 499-507.

207 Tilsit'te imzalanan Fransa-Prusya Antlaşması ve ardından 12 Temmuz 1807'de Königsberg'de imzalanan konvansiyon için bk. De Clercq, *age.*, s. 217-223 ve 223-225. İshâk Bey, bu noktada Varşova Büyük Dükalığı'nın kuruluşuna yer vermek yerine XVIII. yüzyılda gerçekleşen Leh paylaşımı sonucunda Prusya'ya geçen Leh arazisinin, Austerlitz Muharebesi'nin ardından Ağustos 1806'da krallık statüsüne yükseltilen Saksonya'ya verildiğini yazmaktadır. Nitekim Tilsit Antlaşmaları'yla kurulan Varşova Büyük Dükalığı, baba tarafından Lehistan krallarıyla akraba olan Saksonya kralı I. Friedrich Augustus tarafından idare edilmekteydi. John Stanley, "The Adaptation of the Napoleonic Political Structure in the Duchy of Warsaw (1807-1813)", *Canadian Slavonic Papers*, 31, 1989, s. 128-129.

208 Yedi Adalar ve Dubrovnik.

209 İshâk Bey Tilsit Antlaşması'nda yer alan gizli maddeler konusunda doğru tahminlerde bulunmaktadır. Zira giriş ve yirmi dokuz açık maddeden oluşan antlaşma metnine ilave yedi maddelik gizli bir ek yapılmıştır. Bu maddelerden ilki Amiral Senyavin komutasındaki Rus filosunun kontrol ettiği Kotor'un Fransız birliklerine

Her ne ise Rusya İmparatoru ol vakte kadar müttefikî olan İngiltere Devletine haber-i sulhü inhâ ve şurût-ı meşrûha mücebince Fransa ile beyhânesini ıslâh için tavassut ideceğini 'arz ü inbâ idüb İngiltere dahi cevâbında mutavassıt olacak devlet cânibine bîtaraf olmak iktizâ ider ve el-hâletü hâzihî mâdemki hilâf-ı de'b-i ittifâk münferiden sulh idüb Fransalı ile dost olmuşsuz tavassutunuz tarafgîrlikden 'ârî ve garazdan berî olmak ihtimâli yokdur binâ'en 'aleyh mu'teber olamaz deyü emr-i tavassutu kabulden imtinâ' eyledi²¹⁰ keyfiyyet-i merkûmeye nazaran [17b] düvel-i erba'a-i müttefikânın ikisi sulh idüb yalnız İngiltere ve İsveç devletleri Fransa ile muhârib kaldı

Danimarka Donanmasının İngilterelü tarafından zabt olunduğu beyânındadır

İngiltere Devleti müttefikî olan Rusya Devletinin Bonaparta ile bu rütbe teşyîd-i mebânî-i ülfet eylediğini ve Fransa 'askerinin bir takımı 'akîb-i muşâlahada Alaman içinden Danimarka semtine doğru müteveccih olduğunu göricek Tilsitde iki imparatorlar hîn-i mülâkâtlarında beyhânesinde tertîb itdikleri şurût-ı hafiyeden biri Danimarka Donanmasının Fransalı ma'rifetiyle İngiltere üzerine i' mâli maddesi olduğunu vesvese mi itdi yâhûd hakîkatde haber mi aldı²¹¹ bu

teslimiyle ilgilidir. İkinci madde Yedi Adaların tüm hükümler haklarını Napoléon'a bağlarken, üçüncü madde Karadağ'ın devam eden savaştaki durumunu düzenlemektedir. Dördüncü madde ile Çar I. Aleksandr, Napoli Kralı Joseph-Napoléon'u Sicilya Kralı olarak tanıyacağına söz veriyordu. Beşinci ve altıncı maddeler ise muhtemel bir İngiltere barışında Alman dünyasının, başta Hanover, Westphalia, Brunswick, Hesse-Cassel olmak üzere, geleceğini karara bağlamaktaydı. Metnin son maddesi ise söz konusu gizli antlaşmanın, herkese açıklanan metinde yer alan maddelerden değer ve yaptırım gücü bakımından bir farklılığa sahip olmadığını altını çizmekteydi. Vandal, *age.*, s. 505-506. De Clercq versiyonunda gizli antlaşmanın iki maddesi eksiktir.

210 Rusya'nın Londra Büyükelçisi Maxim Alopeus, 1 Ağustos 1807'de resmi olarak İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning'i bilgilendirerek, Rusya'nın İngiltere ve Fransa savaşında arabuluculuk yapma isteğini bildirmiştir. Buna mukabil Canning, acele bir cevaptan ziyade, öncelikle Tilsit Antlaşması'nın ayrıntılarına vakıf olmayı tercih etmiştir. Zira İngiltere'nin St. Petersburg elçisi Leveson-Gower'ın bu sırada gönderdiği mesajlarda Rusya'nın hasmane tutumu konusunda derhal tavır alınması gerektiğini, aksi halde kaybedilen zamanı Rusya, Prusya, Danimarka ve Fransa'nın İngiltere'ye yapacakları muhtemel hareketin hazırlığında kullanacaklarını yazmaktaydı. İngiliz elçi ayrıca, Kronstadt'a bir filonun gönderilerek Rus deniz üssünün imha edilmesini ve Akdeniz'den dönmekte olan Amiral Seniavin komutasındaki filonun Baltık'a girişinin önlenmesini önermekteydi. Kronstadt'ı yok etmek yerine Canning, Kopenhag'ın bombardıman edilmesine ve Rusya'nın Akdeniz filosuna elkonmasına onay verecekti. Roach, s. 198.

211 Tilsit'te imzalanan barış antlaşmasında Danimarka ile ilgili bir madde bulunmasa da karara bağlanan Rusya-Fransa ittifak antlaşmasının beşinci maddesi müttefiklerin, Danimarka, Portekiz ve İsveç hükümetlerinden limanlarını İngiliz bandıralı gemilere kapatmaları, Londra'daki elçilerini geri çekerek İngiltere'ye savaş ilan etmeleri konusunda baskı yapmalarını öngörmekteydi. Bu baskıya boyun eğmeyen ülkelere savaş ilanı konusunda anlaşılan Napoléon ve Aleksandr, İsveç'in karşı çıkması halinde Danimarka'yı Stokholm'e karşı savaş ilan etmeye zorlayacaktı. Bu bağlamda Danimarka'nın Londra'dan çok Paris'e yakın bir siyaset takip ettiği bilinen bir gerçektir. İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning'in, İshâk Bey'in layihasında yer verdiği kararı almasında bu gerçeğin, Danimarka'nın Londra maslahatgüzarı Rist'den şahsi neferetinden çok daha önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Zira 1807 Temmuzunda Londra'ya ulaşan haberlere nazaran İshâk Bey'in de altını çizdiği üzere Fransız ordusu Jutland'a doğru harekete geçmeyi planlıyordu. Londra'daki diplomatik ve askeri mahfillere göre bu türden bir intikalin tek gerekçesi Fransız ordusunun İskoçya ya da Kuzey Britanya'da bir bölgeye yapacağı muhtemel çıkartmada Danimarka donanmasını kullanma isteği olabilirdi. Bu istihbaratın değerlendirilmesinin ardından Canning, derhal İngiltere'nin Berlin eski elçisi Sir Francis Jackson'ı özel görevle Danimarka'ya gönderdi. Ancak diplomasinin yeterli olmayacağı düşüncesinden hareket eden İngiliz hükümeti, Amiral Gambier komutasında 16.000 kişilik bir filoyu da Danimarka'ya doğru yola çıkarttı. Ayrıca Pomeranya'da bulunan General Cathcart komutasındaki birlikler de 19 Temmuz 1807'de Zealand

fıkr ile nâgâh bir mükemmel donanmasını Bahr-i Baltıkda Danimarka Kralının dârü'l-imâresi olan Kopenhak şehri pîşgâhına irsâl idüb üzerine me'mûr olan İngiltere Amirali²¹² Danimarka Kralına şu vechle haber gönderdi ki merâmın cânibeyn ile dost olarak sulh ve asâyîşde devâm etmek ise bîtarafılık usûlüne sebât ideceğini isbât etmek ve bu bâbda aslen mahall-i sû-i zan kalmamak için bi'l-cümle donanma sefinelerini emâneten **[18a]** bize teslîm eyle ve ol hâlde dostluğumuz bâkî olur yohsa tob ve humbara endâhtıyla cebren aluruz²¹³ bu haber Danimarka Devletine bâdî-i ızdırâb-ı 'azîm olmuşken redd ile cevâb ve esbâb-ı müdâfa'anın istihzârına sür'at ü şitâb eylediğine binâ'en İngiltere Donanması tob ve humbara ile şehri ihrâk ve tazyîke tasaddî eyledi nihâyetü'l-emr Danimarkalı tâbâver-i sebât olamayub bi'l-cümle sefinelerini ve tersânelerinde mevcûd kâffe-i malzeme ve mühimmâtı İngilterelüye teslîme mecbûr oldular bu sûret ile sefâyin ve mühimmât-ı mezkûre İngiltereye götürülmeğle ile'l-ân anda bervech-i emânet mahfûzdur²¹⁴

Rusya ve Danimarka Devletlerinin İngiltereye i'ân-ı sefer itdikleri beyânındadır

Rusya Devleti müttefiki olan İngilterelüye haber virmeksizin mâdemki Tilsitde Fransalu ile bağteten ve münferiden sulh eyledi İngiltere Devleti tavassutunu kabul etmeyeceği zâhir iken 'arz-ı tavassutdan garaz i'ân-ı sefere bir serrişte bulmak idüğü ve bu keyfiyyet iki imparatorlar beyninde 'akd olunan şurût-ı hafîyye muktezâsından **[18b]** olduğu aaleb-i melhûzâtındır²¹⁵

kıyılarına çıkarma yapmak üzere emir aldı. Tilsit Antlaşmaları'nın imzalanmasının üzerinden iki hafta bile geçmeden İngiltere vaziyet almış durumdaydı. İngiltere ve Danimarka çatışması konusunda şu iki esere müracaat edilmelidir: Carl J. Kulsrud, "The Seizure of the Danish Fleet, 1807: The Background", *The American Journal of International Law*, 32, 1938, s. 280-311 ve Sven Trulsson, *British and Swedish Policies and Strategies in the Baltic after the Peace of Tilsit in 1807, A Study of Decision Making*, Bibliotheca Historica Lundensis, Lund 1976. Tilsit'ten Londra'ya ulaşan istihbari bilgiler konusunda ayrıca bk. Thomas Munch-Petersen, "The Secret Intelligence from Tilsit in 1807", *Napoleonica*, 18, 2013, s. 22-67.

212 Kopenhag baskınında İngiliz deniz ve kara gücünün komutanları Baron James Gambier (1756-1833) ve Lord Cathcart'tı (1755-1843). Ancak İngiltere adına diplomatik görüşmeleri yürüten bir önceki dipnotta belirtildiği üzere Francis Jackson'dı.

213 İshâk Bey'in de belirttiği üzere bir diplomatik müzakereden ziyade İngiltere'nin şartlarını dikte ettirme girişimi olan söz konusu görüşmede Jackson, Danimarka donanmasının savaş süresince İngiltere'ye teslimini talep etmekteydi. Aksi halde Amiral Gambier komutasındaki filo Danimarka donanmasını batıracaktı. Danimarka'nın cevabı Napoléon'un eninde sonunda savaşı kazanacağına dair inancı yansıtıyordu. Nitekim Kopenhag idaresi, kadim müttefiki Rusya'nın taraf değiştirmesinden de güç alarak tarafsızlığını her ne pahasına olursa olsun koruyacağını ve İngiltere saldırısına karşı koyacağını ilan etti.

214 16 Ağustos 1807'de Zealand'a çıkartma yapan General Cathcart ve Wellesley komutasındaki İngiliz birlikleri kısa sürede Danimarka ordusunu Kopenhag'a çekilmeye mecbur etti. Bununla da yetinmeyen İngilizler şehri 2-5 Eylül 1807'de ağır bir bombardımana tabi tuttu. Dört yüzü aşkın evin yandığı iki binin üzerinde sivil can kaybına sebep olan çatışmanın ardından İngiliz birlikleri, şehri, Danimarka'nın tüm donanmasını ve iki milyon paund değerindeki deniz ikmal malzemesini ele geçirdi. Ancak İngiliz saldırısı yeni başlamıştı. Kısa süre içerisinde Almanya'nın kuzey kıyısında stratejik öneme sahip Heligoland adası, Batı Hint Adaları'ndaki Danimarka'ya ait adalar ve Danimarka'nın Hindistan'daki tüm kolonileri İngiltere tarafından işgal edilecekti. Danimarka hükûmetliğinde olan İzlanda ve Faroe Adaları'nın işgal edilmemesi ise muhtemelen İngiltere'nin Kuzey Atlantik'e gönderecek filosunun bulunmaması sebebiyleydi. Çatışmanın ayrıntısı konusunda bk. William James, *The Naval History of Great Britain*, C 4, Richard Bentley & Sons, Londra 1886, s. 200 vd. ve David J. Raymond, *The Royal Navy in the Baltic from 1807-1812*, Florida State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tallahassee 2010, s. 68 vd.

215 Tilsit'te imzalanan Rusya-Fransa ittifak antlaşmasının dört, beş, altı ve yedinci maddeleri tamamıyla İngiltere'ye

bu sûretde İngiltere Devleti ber-minvâl-i muharrer redd ile cevâb virdiği ve bir taraftan Danimarkaluyu mu'âmele-i gayr-ı mesbûka ile tekdîr eylediği mütehakkık olıcak Rusya Devleti bu vukû'âtı bahâne ederek İngiltereye i'lân-ı sefere mübâderet²¹⁶ ve 'akîbinde Danimarkalı dahi Fransa ile rabt-ı şerâ'it-i ittifâk idüb İngiltere ile hall-i serrişte-i dostî ve muhabbet eyledi²¹⁷ hâlât-ı mezbûrenin zuhûrunda Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı İngiltere ile kat'-ı 'alâka-yı meveddet eylemeğe ma'a'l-kerâhe mecbûr olub tarafeynden elçiler ref' ü tard olunmağ-la²¹⁸ ol zamândan berü İngilterelünün emvâl ve erzâkı mukaddemâ yasâğ olduğu mahallerden mâ'adâ Rusya ve Danimarka ve Avusturya²¹⁹ ve Prusya devletleri memâlikinden dahi men'-i küllî ile men' olundu²²⁰

Rusya Devletinin İsveç 'aleyhine i'lân-ı sefer eylediği beyânındadır

İsveç Devleti vakt-i merkûma kadar Rusya ve Prusya devletleriyle bi'l-ittifâk Fransa 'aleyhine muhârib olub bâlâda meşrûh Prusya ve Leh içinde vâkî' muhârebelerin [19a] vukû'u esnâsında Fransa 'askeri Alaman semtinde Bahr-i Baltık kenârında İsveçlünün mutasarrıf oldukları Po-

karşı takınılacak ortak tutuma ilişkindi. Buna göre Fransa ve Rusya, İngiltere ve müttefiklerine 1 Kasım 1807'ye kadar barış görüşmeleri için süre vermektedir. Ancak Fransız ittifakını Rus üst düzey yönetiminin hiç muhalefet göstermeden kabul ettiği düşünülemez. Örneğin 1807 sefer mevsiminin başkomutanı General Bennigsen'e göre Fransa ile ittifak, Rusya açısından intiharvari bir girişimdi. Nitekim Fransa'nın İngiltere karşısında kazanacağı zafer Rusya'nın stratejik çıkarlarını hem askeri hem de mali açıdan tehdit etmekteydi. Daha da önemlisi İngiltere'ye karşı yürütülecek savaş Rus ekonomisini çökertecek sonuçlar doğuracaktı. Bu bağlamda İshâk Bey'in de belirttiği üzere Rus-Fransız ittifakı konjonktürel idi. Vandal, *age.*, s. 505-506; Lieven, *age.*, s. 195 vd.

216 Tilsit'te kurulan ittifakın ardından 24 Ekim 1807'de Çar I. Aleksandr yayınladığı deklarasyonda İngiltere'nin müttefiklerine (Rusya kast ediliyor) karşı yükümlülüklerini yerine getirmekten ziyade Buenos Aires ya da Mısır gibi Dünya'nın uzak köşelerine askeri gücünü göndermesinden yakınmaktaydı. 28 Ekim'de de Rusya, İngiliz bandralı gemilere ambargo uygulama ve Rusya'da bulunan tüm İngiliz vatandaşlarının mal varlıklarını dondurma kararı aldı. Londra'nın bunlara cevabı yaklaşık iki hafta sonra geldi. Daha önce de altı çizildiği üzere İngiltere Danışma Meclisi 11 Kasım 1807'de müttefik ve tarafsız devletlerin İngiltere'nin düşmanı olan devletlerle yaptıkları ticaretin engellenmesine karar vermişti. Kaldı ki, İngiliz idaresi 1807 Eylülünden itibaren Amiral Senyavin komutasındaki Rusya'nın Akdeniz'de bulunan filosunu çeşitli gerekçelerle önce Lizbon'da ardından da Portsmouth'da alıkoymuştu. Aleksandr A. Orlov, "Russia and Britain in International Relations in the Period 1807-1812", *Russia and the Napoleonic Wars*, ed. J. M. Hartley, P. Keenan, D. Lieven, Palgrave Macmillan, Londra 2015, s. 85-86 ve Mikaberidze, *age.*, s. 357.

217 Kopenhag'ın İngiltere tarafından yok edilmesinden hemen sonra 14 Eylül 1807'de Danimarka, özel mülkiyete tabi gemilerin hükümet tarafından tahkim edilerek, risk ve kazancı tamamıyla gemi sahiplerine ait olacak şekilde İngiliz donanmasını hedef alabileceklerini ilan etmiştir. Danimarka'nın, Napoléon'un Kıta sistemine katılımı konusunda bk. Jann M. Witt, "Smuggling and Blockade-Running during the Anglo-Danish War from 1807-1814", *Revisiting Napoleon's Continental System, Local, Regional and European Experiences*, ed. K. B. Aaslestad, J. Joor, Palgrave Macmillan, Londra 2015, s. 153-169. Danimarka'nın tarafsızlık politikasını bir kenara bırakmak zorunda kaldığı Kopenhag baskını sonrasında izlediği dış politika konusunda ayrıca bk. Ole Feldbaek, "Denmark in the Napoleonic Wars", s. 89-101.

218 Prusya ve Avusturya'nın bu sırada Fransa lehine olmak üzere İngiltere'yi barışa ikna çabaları ve bunların sonuçsuz kalmasının ardından ilişkilerin kesilmesi hususunda bk. H. Butterfield, *The Peace Tactics of Napoleon, 1806-1808*, Octagon Books, New York 1972, s. 279 vd. ve 310 vd.

219 "ve Avusturya" kısmı sehven iki defa yazılmıştır.

220 Rusya, Prusya, Danimarka ve Avusturya'nın Kıta Sistemine katılması konusunda bk. Aaslestad, *age.*, s. 120.

meranya²²¹ didikleri eyâleti ve pîşgâhında kâ'in bir cezîreyi²²² zabt ve ol cânibde mevcûd İsveç 'askerini münhezimen tard eylediğine²²³ binâ'en ve bi'l-âhire Rusya ve Prusya devletleri Fransalu ile 'akd-i sulh itdiklerine nazaran anlara muvâfakat etmek iktizâ ider iken İngiltere Devleti gerek mâlen i'ânet ve gerek 'asker ve donanma irsâliyle himâyet ideriz deyü mevâ'id-i günâgün ile devlet-i mezkûreyi teşcî' ve iğrâ etmekden nâşî hemcivâr olan devleteyn-i merkûmeteynin isrine 'adem-i teba'iyet ve İngiltere 'aleyhine teklif olunan usûlü kabûlden imtinâ' ve muhâlefet eyledi²²⁴ binâ'en'aleyh Rusya ve Prusya ve Danimarka devletleri İsveçlü 'aleyhine i'lân-ı sefer idüb²²⁵ Rusyalunun bir mükemmel ordusu hudûdlarına muttasıl olan Finlandiya didikleri İsveçin bir eyâlet-i cesîmesine def'aten duhûl ü karar ve fimâ ba'd eyâlet-i merkûme zamîme-i mülk-i devlet-i Rusya olduğunu i'lân ve iş'âr eyledi²²⁶ şimdiye kadar beynlerinde cârî olmuş muhârebât-da ekseriyâ **[19b]** Rusyalu gâlib gelüb eyâlet-i merkûme ile'l-ân zîr-i dest-i temellük ve tasarruflarında kalmışdır ve kezâlik bâlâda mastûr Pomeranya Eyaleti Fransalunun kabza-i tasarruflarına giriftâr olub kime temlik olunacağı henüz ma'lûm olmadığından el-yevm İsveç Devleti iki 'aded cesîm memleketlerinden ayrılıb za'af-ı kadîmisi vücûhla müterakkî ve müzdâd olmuşdur

221 Baltık Denizi'nin güney kıyılarında bulunan Pomeranya XVIII. yüzyılda İsveç, Prusya ve Lehistan'ın kontrolü altında kalmıştı. Prusya, İsveç Pomeranyasının güneyini XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde ele geçirdikten sonra 1772 ve 1793'deki paylaşımlarda Pomeranya'nın Lehistan'a ait kısımlarını hükmü altına aldı. İsveç Pomeranyası'nın geri kalan kısmı da 1815 sonrasında Prusya'nın bir parçası haline geldi.

222 İshâk Bey, 1807'de Fransız kontrolüne geçen Rügen adasını kastediyor olmalı.

223 1807 Temmuz ayı başlarında Pomeranya sınırına hakim olan sessizlik 9 Temmuz 1807'de İngiliz birliklerinin Rügen adasına yaptıkları çıkartma ile bozuldu. Ancak Fransız ordusuna taarruz eden İsveç birliklerinin yenilmesi Stokholm'ün yeniden ateşkes istemesiyle sonuçlanmıştı. 18 Temmuz'da İngiltere'nin bu sefer Pomeranya'ya bir görev gücü göndermesiyle birlikte yeniden başlayan muharebelere İsveç yine kaybeden taraftaydı. Pomeranya'yı artık kaybedilmiş bir bölge olarak gören Londra'nın 18 Ağustos 1807'de sahadaki tüm birliklerini geri çekmesi ise Fransa'nın ileri harekate başlamasına zemin hazırladı. Fransızların 24 Ağustos 1807'de Stralsund'a kurşun atmadan girmesi İsveç'in Rügen adasına çekildiğine işaret etmekteydi. Ancak burada da tutunamayan İsveç ordusu 25 Eylül'de Rügen'i de terk ederek Scania'ya çekilmek zorunda kaldı. Jorgensen, *age.*, s. 97 vd.

224 Her ne kadar İsveç hükümeti ve ordunun komuta kademesi Napoléon'a karşı savaşmanın bir fayda sağlamayacağı konusunda geniş tabanlı bir uzlaşya varmış olsalar da IV. Gustav'ı barışa ikna edememişlerdi. Nitekim Kralı tahttan indirmeyi planlayan bir cuntanın 1807 Eylülü'nde ortaya çıkarılmış olması dahi IV. Gustav'ı İngiltere ittifakından vazgeçmeye ikna etmeyecekti. İshâk Bey'in de belirttiği üzere bu noktada İngiltere ve dışişleri bakanı Canning kritik bir rol üstlenmişti. Eylül ayında gerçekleşen görüşmelerde İngiliz işgali altındaki Zealand'dan İsveç'e pay vermeyi öneren Canning'in teklifi IV. Gustav açısından son derece çekiciydi. Zira ittifak devam ettiği sürece İsveç, İngiltere'den iane almaya devam edecek ve Zealand'dan alınacak pay muhtemel bir Fransa-Danimarka taarruzuna karşı bir tampon bölge oluşturacaktı. Ayrıca savaş sonunda Zealand, İngiltere için Hanover'in, İsveç için de Pomeranya'nın geri alınması hususundaki pazarlıklarda kullanılacaktı. Jorgensen, *age.*, s. 104 vd.

225 Rusya ve Prusya'nın Tilsit'te Fransa ittifakına katılımının ardından 31 Ekim 1807'de Danimarka da Fontainebleau'da imzaladığı antlaşma ile Kıta Sistemine dahil oldu ve Napoléon Bonaparte'in müttefiki haline geldi. Rasmus Glenthoj - Morten Nordhagen Ottosen, *Experiences of War and Nationality in Denmark and Norway, 1807-1815*, Palgrave Macmillan, Londra 2014, s. 60.

226 İsveç'i Napoléon'un Kıta Sistemine girerek İngiltere ittifakından ayrılmaya zorlamak amacıyla Şubat 1808'de Rus birliklerinin Finlandiya'ya girmesinin ardından 17 Haziran 1808'de Çar I. Aleksandr yayınladığı bir deklarasyonla Finlandiya'nın Rusya tarafından ilhak edildiğini ilan edecekti. David Kirby, *A Concise History of Finland*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 71-72.

Fransalunun Portekize istilası beyânındadır

Fransa İmparatoru Bonaparta Tilsitden Parise 'avdet eyledikde İtalyada Rimpapanın arâzîsine idhâl-i 'asker ile birkaç memleketini İtalya Krallığına 'ilâve itirdi²²⁷ ve mâ'adâsından dahi 'askerini ile'l-ân ihrâc eylemedi bu husûsu tanzim etmekte iken fi'l-asl İngilterenin müttefiki ve mahmî ve muhibbî olan Portekiz Devletine 'atf-ı nigâh-ı hırs ü âz ve bazı tekâlîf-i 'anîfe îrâdına âğâz idüb cemî' düvelden İngiltere ticâreti munkatî' olmağla sen dahi mülkünden def' eyle deyü gereği gibi tazyîk ve tahzîr ve bu vesîle ile birkaç bin 'asker Portekize doğru îsâl ü tesyîr eyledi lâkin İspanya memâliki Fransa ile Portekiz beyninde [20a] vâki' olub 'asker-i mezbûr beher hâl İspanya içinden mürûra muhtâc olmağla tamâm Portekiz hudûduna vâsıl oldukda Portekiz Kralı garîk-i bahr-ı ıztrâb olarak nâçâr İngiltere gemilerini fîmâ ba'd limân ve iskelelerine uğratmayacağını ta'ahhüd etmişken²²⁸ Fransalu ısgâ etmeyüb seyr-i serî' ile kat'-ı râh eylediklerinden kral-ı mesfûr²²⁹ habîr olucak tîz elden donanmasını techîz ve emvâl ve eşyâ ve hîşân ü âkrabâsını tahmîl ile diyârını terk ve Amerikada mutasarrıf olduğu emlâk ve arâzîsine nakl eyledi bu vechle Fransa 'askeri bilâ-muhârebe Portekizi zabt ü istilâyâ zaferyâb oldu²³⁰

Fransalunun İspanyaya istilâsı beyânındadır

Husûsât-ı merkûmenin zuhûru esnâsında İspanyada krallın oğlu ve velî'ahdî babasını hal' ve kendüsi sandâlî-i kraliyete ku'ûd etmek sevdâsıyla bazı kesânı celb ü iğrâ ve 'azîm bir taraf peydâ eylediği ve kral-ı mesfûr bu tertîbden haberdâr olub oğlu ve hevâdârlarını habs itdikden sonra oğlunu 'afv [20b] ile tatyîb ve yalnız hevâdârlarını nefy ü tagrîb eylediği havâdisi Avrupa münteşir oldukda bu maslahatın sebab-i hafîsi kimesnenin ma'lûmu olamadı²³¹

227 İshâk Bey, Ocak 1808'de Vatikan'ın, İngiltere ve Napoli'nin eski kraliçesi Maria Carolina'nın Fransa'ya karşı düzenledikleri entrikaların merkezi haline geldiğini belirten Napoléon'un, General Miollis komutasındaki birliklerle Roma'yı işgal etmesine atıfta bulunmaktadır. İşgal sonrası Papalığa ait olan Ancona, Macerata, Fermon ve Urbino, İtalya Krallığı tarafından işgal edilecektir. Rose, *age.*, C 2, s. 154

228 Portekiz aslında Kıta Sistemi'ne katılmış olsa da verdiği bu söz genel olarak kağıt üzerinde kalmış ne sınırları dahilindeki İngiliz vatandaşlarının mal varlıklarına el koymuş ne de onları tutuklamıştı. Pratikte İngiliz bandralı gemilerin 1807 ortalarında dahi Avrupa'nın güney-batı ucundaki Portekiz limanlarını kullanıyor olması Kıta Sistemi'nde büyük bir gedik açmaktaydı. Bu bağlamda Napoléon 1807 Ağustos'unda Portekiz'e verdiği sözü tutması için son bir ultimatom verdi. Buna göre Portekiz 1 Eylül 1807'ye kadar İngiltere'ye savaş ilan ederek limanlarını kapatmalı ve ülkedeki İngiliz vatandaşlarının mallarına el koymalıydı. Portekiz 20 Ekim'de Napoléon'un taleplerini yerine getirmeye başlayacak ve 5 Kasım'dan itibaren ülkedeki İngiliz vatandaşları tutuklanacaktı. Disney, *age.*, s.328-329.

229 Portekiz bu sırada Kraliçe I. Maria'nın (1734-1816) akıl sağlığını kaybetmesi sebebiyle oğlu Prens VI. João (1767-1826) naipliğinde idare edilmekteydi.

230 Aslında Portekiz'in kaderi 27 Ekim 1807'de imzalanan Fontainebleau Antlaşması ile mühürlenmişti. Lizbon idaresinin Napoléon'un ultimatomunun gereğini yapmak için harekete geçtiği sırada Fransız ordusu, İspanya üzerinden, üçe bölünmesi planlanmış olan Portekiz'e girdi. 23 Kasım 1807'de Bragança Hanedanı'nın devrildiğini ilan eden Napoléon'a karşı Portekizliler direniş göstermese de ülkeyi daha önce terk etmiş olan İngiltere elçisi Lord Strangford yeniden Lizbon'a döndü. 24 Kasım'da Yeni Dünya'ya yelken açma kararı alan aile otuz altı gemiye devlet arşivini, mobilya ve sanat eserlerini ve kraliyet mücevherlerini yüklemeye başladı. 30 Kasım'da Fransa'ya bağlı birlikler Lizbon'a girdiğinde on dördü hanedan üyesi olmak üzere yaklaşık on beş bin kişi Brezilya'ya doğru yelken açmıştı. Disney, *age.*, s. 330-331.

231 İshâk Bey, Ekim 1807'de gerçekleşen ve tarihe Escorial Komplosu adıyla geçen olaya referans vermektedir. İspanyanın başlangıcını III. Carlos'un (1716-1788) yaptığı Aydınlanmacı reformlara kadar götürmek mümkündür.

Ve kezâlik mersûm Bonaparta Portekizi zabt eyledikde âher bir Portekiz kralı nasb ideceği me'mûl ve muntazar-ı enâm iken kral nasbını te'hîr idüb ol cânibe irsâl eylediği ser'askerini²³² şimdiki hâlde idâre-i umûr-ı vilâyet etmek üzere me'mûr eyledikten sonra verâdan bir mü-kemmel ordu İspanyaya idhâl ve îsâl itdirmenin sebep ü 'illeti dahi mechûl ve mestûr olmağla kimi yine Portekize geçecek ve kimi Sebte Boğazında İngilterelünün mutasarrıf oldukları Cebel-i Târik Kal'ası üzerine gönderilecektir deyü beyne'n-nâs gûnâgûn tahmînât ve mütâla'ât olunmakda²³³ iken ordu-yı mezkûr İspanyanın kürsî-i memâliki olan Madrid şehrine tekarrübünde şehir içinde zuhûr-ı fitne ve fesâd birle ahâlî-i belde kral ve başvekilin²³⁴ sarayına gulüvv ü hüçûm ve mutlakan velî'ahdın ik'âdı matlûb idüğünü i'lân etmeleriyle kral-ı mersûm nâçâr isti'fâ ve yerine oğlunu ik'âd ile def'-i şûriş ve gavgâ **[21a]** eyledi²³⁵ vak'a-i mezkûrenin ha-

Bu dönemde kurgulanmaya çalışan meritokratik bürokrasi genç altdüzey aristokratlara devlet makamlarında yükselme imkânı tanımaktaydı. Altdüzey fakir bir aristokrat aileden gelen ve İspanyol bürokrasisinde hızla irtifa kazanan Manuel Godoy (1767-1851) 1804 yılında İspanyol ordusunun başkomutanlığına (*Generalissimo*) yükselmişti. Kısa bir zaman içinde Kral IV. Carlos'un başdanişmanlığını (*valido*) da yürütmeye başlayan ve İspanya Kraliçesi Maria Luisa (Fransa kralı XV. Louis'in kızı, 1751-1819) sevgilisi olan Godoy, 1806'dan itibaren Kilise topraklarını devletleştirmenin yanı sıra Napoléon'a yakın bir siyaset takip etmekteydi. Ancak kilise ve aristokrasi üzerinde kraliyetin dünyevi iktidarını kurgulamaya çalışan Godoy'un reformları İspanya'da büyük bir tepki toplayacaktı. "İstenen kişi" (*el Deseado*) adıyla nam salacak olan veliahd Prens Ferdinand (daha sonra VII. Ferdinand 1784-1833) ise fırsatı değerlendirerek muhalefetin başına geçmişti. Kilise'nin azalan gelirler sebebiyle sosyal yardımları kesmesi ve propaganda faaliyetleri ülkede taht değişikliği talebini daha da artırdı. Veliyahdın önderlik ettiği muhalefetin Napoléon'dan destek alarak giriştikleri Escorial Komplosu, Godoy ve IV. Carlos tarafından ortaya çıkarılacak ve Ferdinand 27 Ekim 1807'de tutuklanacaktı. Mahkemede tüm suç ortaklarını ele veren Ferdinand, İshâk Bey'in de belirttiği üzere affedilecektir. Mark Lawrence, *Nineteenth-Century Spain, A New History*, Routledge, Londra 2020, s. 12-13 ve Charles Oman, *A History of The Peninsular War, C 1 (From the Treaty of Fontainebleau to The Battle of Corunna, 1807-1809)*, Clarendon Press, Oxford 1902, s. 19 vd.

232 Daha önce de belirtildiği üzere Napoléon, Portekiz'i işgal kararını çoktan vermiş ve 30 Eylül 1807'de Fransız ve İspanyol elçiler Lizbon'dan ayrılmıştı. Onların yerine Napoléon, 1805 yılında Portekiz'de elçilik göreviyle bulunmuş olan General Jean-Andoche Junot (1771-1813) komutasındaki kolorduyu gönderme kararı almıştı. Fontainebleau Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kasım 1807'de İspanya'ya giren Fransız birlikleri, İspanya ordusuyla birlikte gerçekleştirdikleri bir hareketin ardından Lizbon'u ele geçirdi. İshâk Bey'in de belirttiği üzere Portekiz Valisi olarak atanan General Junot'nun Portekiz hareketi için bk. Chandler, *age.*, C 2, s. 597 vd.

233 Risâlenin kaleme alındığı tarih gözönünde bulundurulduğunda İshâk Bey'in, Napoléon'un müttefiki olan İspanya'ya işgale girişmesini anlamlandıramaması doğaldır. Nitekim Napoléon, 24 Şubat 1808'de Fontainebleau Antlaşması'na bağlı kalmayacağını ilan etmiş olsa da İspanyolların da söz konusu işgali anlamlandıramadıkları bir gerçektir. Ancak Fransa ve İspanya arasındaki gerilim 1808 başlarından itibaren tırmanmaya başlamıştı. İspanyolların ateist Fransa ile kurulan ittifaka muhalefeti ve Napoléon'un kardeşinin kızı Louise ile IV. Carlos'un oğlu arasında planlanmış olan evliliğin gerçekleşmemesi gerilimin en gözle görülür noktalarıydı. Şubat 1808'de harekete geçerek bu sırada Portekiz'de kendilerine vaad edilmiş toprakların peşinde koşan İspanyol ordusunun boşalttığı alanı değerlendiren Joachim Murat komutasındaki Fransız birlikleri önce Pireneleri aşarak Navar ve Katalonya'yı işgal edecek ve 23 Mart'ta Madrid'e girecektir. Chandler, *age.*, C 2, s. 605 vd. ve Oman, *age.*, s. 103 vd.

234 Manuel Godoy.

235 İshâk Bey, 17 Mart 1808'de Kraliyet Sarayı'nın bulunduğu Aranjuez'de gerçekleşen isyana atıfta bulunmaktadır. Her ne kadar IV. Carlos ve Godoy, Escorial Komplosu'nu atlatmış olsalar da Fransız birliklerinin İspanya'ya girmesi, Fontainebleau Anlaşması'nın mimarı Godoy'a gösterilen muhalefeti daha da keskin bir hale getirmişti. Nitekim düşük bir aristokratik soydan gelen Godoy'un hırsı, Saray'da pek çok kadınla flört etmesi ve en

beri Parise lede'l-vürüd Bonaparta kalküb İspanya hudûdu ittisâlinde vâki' Bayone²³⁶ didikleri Fransanın bir beldesine gitdi ve Madrیده dâhil olmuş ser'askerine²³⁷ ve sâbık ve lâhik krallara ol tarafdandır irsâl-i tahrîrât ile gerek kral-ı sâbık ve evlâd ü 'iyâlini ve gerek kral-ı cedîdi ve başvekîl-i mersûmu ve vücûh ve â'yân-ı devleti yanına celb ve ihzâr ve gûyâ iktizâ iden nizâmı virmek bahânesiyle 'akd-i meclis-i tegallüb ve istikbâr eyledikde ibtidâ kral-ı sâbık mukaddemâ virdiği ferâgatnâme erbâb-ı fitnedden ihtirâz bir emr-i cebrî idüğünü takrîr ve ebnâ ve oğlundan bess-i şekvâ ile da'vâ etmekden nâşî oğlu dahi ferâğın ihtiyârı olmadığından tecâhül birle nâçâr kraliyeti tekrar babasına bâ-sened terk ü ferâgat idicek kral-ı mesfûr İspanya Devletine dâ'ir cüz'î ve küllî istihkâk ve iddi'âsını bi't-tav' ve'r-rızâ Bonapartaya kasr-ı yed eylediğini hâvî bir sened tahrîr ve 'iyâli ve sâ'ir evlâd ve veresesine dahi imzâ ve temhîr etdirdi²³⁸

Kâğid-ı mezkûru Bonaparta ahz eyledikde derhâl sâbık [21b] ve lâhik kralları ve evlâd ü 'iyâllerini ve başvekîl-i mesfûru iskân için her birine birer mahal ta'yîniyle Fransaya irsâl etmiştir²³⁹ bu sûretde İspanyada 'an-asl tahaddüs iden kıl ü kâl ve mu'ahharan zuhûra gelen fesâd ü ihtilâl ancak Bonapartanın sana'tına mebnî olduğu kayd ü iştibâhdan mu'arrâ olub her ne hâl ise Bonaparta sûret-i mezbûre ile İspanya Krallığına vaz'-ı yed-i temellük eyledikten sonra İspanyadan celb eylediği vücûh ve â'yân ma'rifetiyle idâre-i mülke dâ'ir bir kânûnnâme-i cedîd tertîb ve mukaddemâ Napoli kralı olan karındaşı Rudofu²⁴⁰ getirdüb İspanyada kral nasb etmeğle Napoli Krallığını mersûmun mahlûlünden eniştesi olan Yovakim nâm ser'askere tevcih etmiştir²⁴¹ maşlahat-ı merkûmeye bu vechle nizâm virdikden sonra kendüsi Parise 'avdet ve mesfûr karındaşı Rudofu²⁴² Madrیده doğru 'azîmet idüb vusûlünde hasbe'l-mu'tâd sandâlî-i

önemlisi Trafalgar'da yaşanan ağır kayıplara rağmen "Katolik İspanya" ile "İhtilalci Ateist Fransa"yı "Hristiyan İngilizlere" karşı ittifaka sokması bu dönemde dilden dile yayılmaktaydı. Kont Toreno ve Kont Montijo gibi veliahd Ferdinand taraftarları oluşan uygun ortamı değerlendirerek 17 Mart'ta memnuniyetsiz halkı Saray'a yönlendirmiş ve aynı gün Godoy'un görevden alınmasını sağlamıştır. Ancak verdiği taviz IV. Carlos'un da sonunu getirecek ve 19 Mart 1808'de veliahd, VII. Ferdinand olarak tahta oturacaktı. Lawrence, *age.*, s. 13.

236 Bayonne.

237 Joachim Murat.

238 27 Mart 1808'de Madrid'e gelen VII. Ferdinand, General Murat ile görüşerek Napoléon'un kendisini İspanya kralı olarak tanıması konusunda aracılık yapmasını ve Bonaparte ailesinden birisiyle evlenme isteğini bildirir. Bu sırada babası ve annesi, IV. Carlos ve Maria Luisa, de yeniden tahta geçebilmek için Napoléon'un desteğini almaya çalışmaktaydı. Nisan ayının ilk yarısında Bayonne'a gelmiş olan Napoléon, daha evvel İspanya tacının sahibini belirlemek için savaşmak zorunda kalan XIV. Louis'den bile daha mukteditirdi. General Murat'dan, İspanya tahtında hak iddia edenleri ve Godoy'u Bayonne'a göndermesini isteyen Napoléon 10 Mayıs 1808'de Carlos ve Ferdinand'ı İspanya tahtından çekilmeye zorladı. Oman, *age.*, s. 50 vd.

239 Aile üyelerinin sürgün yerleri dikkat çekicidir. Mazul kral Ferdinand, Fransa dışişleri bakanı Talleyrand'ın baba evi olan Chateau de Valençay'a, IV. Carlos, kuzeni Fransa kralı XV. Louis için inşa edilmiş olan Chateau de Compiègne'e ve Godoy da herşeyin başladığı yere, Fontainebleau Sarayı'na sürgün edilmişti. Oman, *age.*, s. 56.

240 Sehven "J" harfiyle yazılmıştır. Joseph-Napoléon Bonaparte olmalıdır.

241 Yukarıda da belirtildiği üzere tahttan çekilmeye dair belgelerin İspanya kraliyet ailesinin tüm üyeleri tarafından imzalanmasından üç gün sonra İspanya kralı olarak ilan edilen Joseph-Napoléon apar topar Napoli'den Madrid'e çağırılır. İspanya'nın yeni kralı ve kraliçesi 7 Haziran 1808'de Madrid'e ulaşmıştır. Bu sırada İspanya'daki Fransız ordusunun komutanı ve İmparatorun yardımcısı (*Lieutenant-général de l'Empereur*) olan General Murat ve eşi Caroline Bonaparte ise Napoli kralı ve kraliçesi olarak hayatlarına devam edeceklerdir.

242 Sehven "J" harfiyle yazılmıştır. Joseph-Napoléon Bonaparte olmalıdır.

kraliyete ku'ûd ve ikâmet eyledi

Husûs-ı merkûmede Bonapartanın merâmı sâbık Fransa [22a] krallarının nesli olan Burbon²⁴³ ta'bir olunur hânedânın neslinden Avrupada kral koymamaktır

Zîrâ sâbık İspanya ve Napoli kralları akrabâdan ve ikisi dahi Burbonlardan olub mukaddem mersûm Bonaparta Napoli diyârını zabt ve kralını Sicilyâ adasına tard ile mülkünü elinden nez' eylediği²⁴⁴ gibi bu def'a İspanyadan dahi bu nesli kaldırmak lâzım geldiği ve vakten mine'l-evkât mersûmân Fransa Devleti hakkına iddi'â-yı salâhiyyete muktedir olmayalar lâkin öteden berü Fransanın muhibb ü müttefiki olan İspanya Devleti Fransanın ibtidâ-yı zuhûr-ı ihtilâli vaktinde hânedânlık gayretiyle cumhûriyyûn üzerine i'lân-ı sefer etmiş ise de az zamân içinde yine sulh²⁴⁵ idüb meveddet-i kadîmesini tecdîd ideliden berü Fransa ittifâkından ayrıl-mayub hatta muahharân bir mükemmel donanması Fransa donanmasıyla bi'l-ma'iyye İngilterelü ile lede'l-mukâbele bi'l-külliyeye münhezim ve muzmahill olduğı²⁴⁶ cihetden hulûs ve vifâkda metânetini fi'ilen isbât etmişken bu def'a sûret-i mezkûre ile tâc ü tahtı [22b] gasb olunmak cemî' düvele bâdî-i istigrâb ü hayret olmuşdur

Kral-ı cedîdin İspanyadan tardı beyânındadır

İspanya halkı krallarının bu sûreti kesb eylediğinden çendân mahzûz olmayub bâhusûs millet-i merkûmenin bi't-tabî' ta'asubu derkâr ve bu takrîb ol tarafda ruhbân tâ'ifesi fevka'l-hadd sâhib-i servet ü yesâr ve cemî' umûrda nüfûz ve hükûmeti bedidâr olduğuna binâ'en ve Bonaparta 'ahd-i karîbde re's-i âyînleri olan Rimpapanın memleketine bîmuhâbâ ta'aruz u tecâvûz birle Portekizde dahi manastırlardan külliyetlü akçe tahsil itdirdiği ve 'ale'l-ıtlâk Fransalu emr-i âyinde ol kadar muta'assıb olmadığı ma'lûm idüğüne nazaran marrü'z-zikr tâ'ife-i ruhbân halkı tahrîk ü teşvîk ve hafiyyen İngilterelü ile muhâbere ederek ol tarafdan mazhar-ı vücûh-ı i'ânet olunacaklarını cezm ü tahkîk eyledikten²⁴⁷ sonra gulüvv-ı 'âmm ile nâgâh Fransalu üzerine savlet ve ik-

243 Bourbon Hanedanı, XVI. yüzyılda Fransa ve Navarre'ı idare etmekteydi. XVIII. yüzyıldan itibaren hanedanın İspanya kolu Napoli, Sicilya ve Parma tahtlarında oturmaya başladı. Bourbon hanedanı üyeleri zaman zaman Luxemburg'da da tahta otursalar da Napoléon Bonaparte'nin imparatorluk tacını giymesinden sonra hükmettikleri ülkeleri tek tek kaybettiler.

244 1798 Kasım ayında II. Koalisyon Savaşları'nın başlamasının ardından Devrim Ordularının Napoli'ye doğru önlenez hareketi karşısında İspanya kralı III. Carlos'un üçüncü oğlu olan Napoli Kralı IV. Ferdinand (1751-1825) başkentinden Sicilya'ya kaçmak zorunda kalmıştı. IV. Ferdinand, İngiltere'nin, Kilise ve aristokrasinin yardımıyla da olsa 1800 yılında yeniden Napoli'ye dönmeyi başarmıştı. Ancak Austerlitz zaferinin ardından Napoléon'un bir kez daha dikkatini İtalya'ya yoğunlaştırmasıyla, Şubat 1806'da Fransız orduları yeniden Napoli'ye girmiştir. Joseph-Napoléon bu süreçte Napoli tahtına otururken IV. Ferdinand bir kez daha Sicilya'ya kaçmak ve İngiliz ordusunun koruması altında yaşamak zorunda kalmıştır. John Davis, *Naples and Napoleon, Southern Italy and the European Revolutions (1780-1860)*, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 74-75 ve 133.

245 İshâk Bey, I. Koalisyon Savaşları'nın bir parçası olan Pireneler Savaşı'na referans vermektedir. 25 Mayıs 1793'de İspanya'nın ve 26 Eylül 1793'de Portekiz'in müttefiklere katılmasıyla birlikte başlayan savaş, 22 Temmuz 1795'de imzalanan Basel Antlaşması ile sona ermiştir. Lefebvre, *The French Revolution*, C 2, s. 4 ve 147.

246 İshâk Bey bu noktada İspanya-Fransa donanmalarına ait gemilerden müteşekkil müttefik armadanın Amiral Nelson tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldığı Trafalgar Muharebesi'ne (21 Ekim 1805) referans vermektedir.

247 1808 senesi başlarında Londra'nın siyasi mahfillerinde Napoléon'un Tilsit'de kurduğu hegemonyayı kırmanın ve izolasyondan çıkmanın tek yolunun İspanya ile kurulacak ittifaktan geçtiği düşüncesi her geçen gün ağırlık kazanmaktaydı. Nitekim 1796'dan beri Fransa'nın müttefiki olan İspanya'da 2 Mayıs 1808'de Madrid'de yaşanan

tihâm ve Portekizlü dahi İspanya âhâlisinin gayretini emsâl ittihâzıyla Fransaludan müteheyyi-i âhz-ı intikâm oldular²⁴⁸ binâ'en'aleyh milletce zuhûr iden hücûm-ı 'umûme Fransalu tâb-âver-i mukâvemet olamayacaklarını [23a] derk ü teyakkun birle kral-ı cedîd-i mesfûr kemâl-i 'acele ve sür'atle Madriddin çıkub Fransa hudûdu kurbünde vâki' Vitorya²⁴⁹ nâm İspanya şehrine 'avdet ve esnâ-yı 'arbedede mazhar-ı kahr ü demâr olan vâfir 'askerden mâ'adâ bâkî kalan 'askerini ol tarafa cem' keyfiyyet-i âhvâli Parise tahrîr ü inhâya müsâra'at eyledi bu haber-i nâgehânî vürûdunda Bonaparta tîz elden tertîb-i 'asker ile karındaşına imdâd ü i'ânet²⁵⁰ ve müceddeden İspanyanın teshîrine niyet idüb ancak İngiltere Devleti müddet-i medîdeden berû Avrupanın karasında kadem-nihâde[-i] karâr ve tevakkuf etmiş değil iken Portekiz ve İspanya memâlikî gibi

isyan (*Dos de Mayo*) bir dönüm noktası teşkil etmiştir. General Murat'ın şiddetle bastırdığı isyanın ardından haziran ayı başlarından itibaren tüm ülke Fransız işgaline karşı ayaklanmaya başlamıştır. İspanyolların, muhafazakâr ve yerel düzeyde seyreden isyanı bir halk ayaklanması şeklinde tezahür etmekteydi. Yerel yönetimlerin Fransızlarla anlaşması siyasi iktidarda çatallaşmaya sebebiyet veriyor ve kurulan yerel cuntalar kendi başlarına birer iktidar odağına dönüşerek devletin tüm unsurlarını taklit etmeye başlıyordu. Ancak yerel cuntaların bütünlükten uzak yapısı ve kimi zaman birbirleriyle rekabet halinde olmaları stratejik düzeyde bir planın hayata geçirilmesini engelliyordu. Olayları dışarıdan takip eden İngiliz hükümeti emrindeki sınırlı kara gücünün Dünya'nın çeşitli bölgelerine dağılmış olması sebebiyle isyanın başında İspanya'ya müdahale edebilecek durumda değildi. Fransa'nın İspanya işgalini durdurabilecek güçten yoksun olduklarının farkında olan İngilizler, Mayıs 1808'e kadar İspanya limanlarında bulunan Fransız filolarına önleyici taarruzlar yapmakla yetinmişlerdi. Ancak 2 Mayıs isyanının haberi Londra'ya ulaştıktan hemen sonra Tümgeneral Brent Spencer komutasındaki bir görev gücü derhal Kadiz açıklarında bekleyen Amiral Purvis komutasındaki filoya gönderilir. 15 Mayıs'ta bölgeye ulaşan General Spencer her ne kadar büyük bir askeri başarı elde edemese de yerel otoritelerle bağlantıya geçerek İngiltere'nin isyana destek vereceğini ilan eden bir beyanname yayınlar. Sevilla ve Endülüs'ün de ayaklanmaya katılmasıyla birlikte, cuntalar Cebelitarık'ta bulunan İngiliz kuvvetlerinden yardım talep etmeye başlamışlardır. Buna mukabil Cebelitarık'taki İngiliz garnizonuna komuta eden General Hew Dalrymple'in iki subayını silah ve mühimmat yardımıyla birlikte Sevilla ve Endülüs'e göndermesi aslında cuntalara verilen açık bir mesajdır. Roderick Muir, *The British Government and The Peninsular War, 1808 to June 1811*, University of Adelaide, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adelaide 1988, s. 31 vd.

248 Portekiz'deki Fransız işgaline karşı başlayan isyana da doğrudan İngiltere destek vermekteydi. Nitekim 21 Ağustos 1808'de Portekiz'deki Fransız işgal gücü Vimeiro'da Sir Arthur Wellesley (sonradan Wellington dükü) komutasındaki birlikler karşısında ağır bir yenilgiye uğrayacak ve hemen ardından General Junot, Portekiz'i tahliye edecekti. Owen Connelly, *The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815*, Routledge, Londra 2006, s. 148.

249 Vitoria-Gasteiz.

250 1808 Mayıs ayında Bayonne'da Napoléon ve Milli Cunta liderleri arasında yapılan toplantının ardından Joseph-Napoléon taç giymişti. Ancak I. José Napoléon adını almış olsa da yeni kral, tebaası tarafından bir işgalci olarak görülmekteydi. Fransız işgalcilerin Müslümanları ülkeye getirerek İspanyollara zulmedeceklerine dair söylentiler halk arasında kulaktan kulağa yayılmıştı ve Joseph-Napoléon artık kendisini güvende hissetmiyordu. Durumun aleyhine değiştiğini fark eden Joseph-Napoléon İspanya'daki ordu komutanlığını General Murat'dan devralan General René Savary'nin yerine askeri gücün komutasına verilmesini talep etmeye başlamıştı. Napoléon kardeşini kıramamış olsa da yaptığı atama konusunda sonradan pişman olduğu kesindir. Nitekim İspanya ordusu ve zaman içerisinde onun son derece önemli bir parçası haline gerilla (*guerrilla*, İspanyolca *guerra/savaş* kelimesinden türetilmiş, savaştık) grupları küçük savaşın/gerilla harbinin (*kleiner krieg/petit guerre*) tüm imkanlarını kullanarak işgal ordusuna ağır yenilgiler tattıracaktı. 20 Temmuz 1808'de Bailen'deki mağlubiyetten sonra 31 Temmuz'da Joseph-Napoléon Madrid'i terk ederek kuzeye Ebro'ya çekilmek zorunda kaldı. Buna bir de Lizbon'dan gelen kötü haberler eklendiğinde Napoléon Bonaparte'nin 5 Kasım 1808'de büyük bir ordu ile kardeşinin sığındığı Vitoria'ya gelme nedeni çok daha anlaşılır bir hale gelir. Fransa'nın elinden çıkmak üzere olan İspanya artık VII. Ferdinand adına Madrid'deki cunta tarafından idare edilmektedir. Chandler, *age.*, C 2 s. 612 vd.; Connelly, *The Wars of the French Revolution and Napoleon*, s. 147-149.

arâzî-i vâsî'a âhâlîsi kendüden istimdâd eylediğini göricek bu fırsatı 'ayn-ı ni'met bilerek güzîde 'askerini fevcen fevc sefinelere irkâb ve takım takım ol tarafa îsâl ü tesyîre şitâb idüb hatta mukaddemâ İsveç cânibine li-ecli'l-imdâd irsâl eylediği 'askerini dahi henüz savb-ı me'mûre vâsıl olmuşken girüye i'âde birle İspanyaya ta'yîn eyledi²⁵¹

Fransalunun İspanyada inhizâmı beyânındadır [23b]

İspanya âhâlîsi gayet gayz ü kîn ile taraf taraf Fransalu üzerine hücum ve savlet idüb vehle-i ûlâda katl ü ihlâk itdikleri 'askerden ve kral-ı cedîd ma'iyetine firâr iden mikdârdan mâ'adâ birkaç bin Fransalu ile bir nefer cenerallerini tazyîk idüb hey'et-i mecmû'alarıyla esîren âhz eylediler²⁵²

Portekize dahi vâfir İngiltere 'askeri tevârüd ile âhâlî-i memlekete gayret ve kuvvet geldiğine binâ'en bir mahalde mahsûr kalan on iki bin nefer mikdârı Fransa 'askeri istîmân idüb Fransa-ya me'zûnen 'avd ü ric'at oldu²⁵³

Fransa ile Rusya imparatorlarının mülâkâtı beyânındadır

Bonapartanın kuvvet-i istidrâcına göre İspanyalunun mukâvemete iktidârı eğerçi müte'assir gibi görünüb lâkin millet-i mezkûrenin fart-ı ta'assub ve teslimiyet ile ruhbân kelâmına teba'iyet ve gâyet ızdırâb ve me'yûsiyetleri muharrîk-i 'irk-ı gayret ve mü'eddî-i kuvvet ve hiddet olarak 'umûmen ayâğa kalkdıklarına nazaran ol tarafdán Fransaya 'azîm bir rahne-i îrâs olunabileceği havâtır-ı erbâb-ı [24a] tecrübeye tebâdür etmiş bir ma'nâ-yı mümkünü'l-husûl olmağla İngilterelü cemî' devletleri velveleye virüb gün bu gündür İspanya ve Portekiz mad-desi devlet cengi değil millet cengidir bu kadar milyon nüfûs ayağa kalkdı işte ben dahi var-kuvvetimle imdâd ederim Bonapartanın idbârı vakti geldi elbet bu def'a belâsını bulacaktır

251 Şubat 1808'de başlayan Rus-İsveç savaşının genel olarak İsveç aleyhine gelişmesi, Mayıs ayında Finlandiya açısından son derece stratejik bir nokta olan Sveaborg'un Rusya tarafından ele geçirilmesi ve tam da bu sırada başlayan İspanyol direnişi, Londra'nın dikkatini İber Yarımadası'na yoğunlaştırmasına sebep oldu. İspanyolların başarısı İngiltere'nin uzun süredir Kıta Avrupasında aradıkları köprübaşını ve müttefiki bulduklarına işaret ediyordu. Ancak İngilizler 10 Mayıs 1808'de 11.000 kişilik birliği İsveç'e doğru yola çıkartmıştı. Gothenburg'a ulaşan General Moore komutasındaki birliklerin İsveç'ten bekledikleri ilgiyi görmemesi 29 Mayıs 1808'den itibaren Londra'da Kuzey Seferi'nin iptal edilerek Moore'un komutasındaki birliklerin İspanya'ya gönderilmesine yönelik tartışmaların başlamasına sebep oldu. 15 ve 20 Haziran 1808'de Stokholm'de IV. Gustav'la yaptığı görüşmelerin ardından başkentten ayrılmasına müsaade edilmeyen General Moore bir denizci kılığında gizlice Gothenburg'daki karargahına dönecektir. Napoléon'a İspanya'da daha büyük bir darbe indirebileceğini düşünen İngiliz Savaş Bakanı Lord Castlereagh, General Moore'un dönüş emrini 5 Temmuz 1808'de imzalar. Zira Temmuz ve Ağustos'ta Marki Wellesley'nin Portekiz'de kazandığı zaferlerin haberleri Londra'nın İber Yarımadası konusundaki iştahını kabartmaktaydı. Bu bağlamda İshâk Bey'in de belirttiği üzere İsveç'ten çekilen ve 14 Temmuz 1808 tarihli bakanlar kurulu kararıyla Portekiz'de görevlendirilen General Moore'un komutasındaki birlikler de dahil olmak üzere 1808 Ağustosuna gelindiğinde Portekiz ve İspanya'da yaklaşık 35.000 kişilik İngiliz gücü bulunmaktaydı. Muir, *agt.*, s. 52, 55-56. İsveç ve İngiltere arasındaki gerilim konusunda ayrıca bk. Jorgensen, *age.*, s. 138 vd.

252 İshâk Bey, 20 Temmuz 1808'de General Pierre Dupont komutasındaki Fransız kolordusunun Andujar'dan Bailen'e çekilirken kuşatıldığı ve iki bin sekiz yüzün üzerinde zaiyat ve kendisi dahil olmak üzere on yedi bin altı yüz otuz beş esir vererek teslim olduğu muharebeye atıfta bulunmaktadır. Connelly, *The Wars of the French Revolution and Napoleon*, s. 148 vd. ve Chandler, *age.*, C 2, s. 616-618.

253 Gerçekten de 21 Ağustos 1808'de General Junot'nun uğradığı ağır yenilginin ardından Fransız birlikleri, tahliye kararı alacaktı. Connelly, *The Wars of the French Revolution and Napoleon*, s. 148.

deyü evvel be-evvel Rusya Devletini Fransa ittifakından fekk etmek ve 'akibinde Nemçe ve Prusya ve sâ'ir devletleri ayaklandırmak sevdâsına düşdü²⁵⁴ fî-nefsi'l-emr Bonaparta bu mi-süllü bir gâ'ile-i hâ'ileye meşgûl iken her taraftan düvel-i sâ'ire dahi üzerine hücum etmiş olsa şerr ü tasallutundan Dünyânın istihlâsı müyesser olmak eltâf-ı Rahmâniyeden me'mûl idi **ancak** mersûm Bonaparta bu mütâla'âtı derpîş ve Rusya Devletiyle şîrâze-i ittihâdına bir kat dahi takvîyet virecek olsa Frengistânda ihtirâz edecek âciz bir devlet kalmayacağını fikr-i dürendiş²⁵⁵ etmeğe İspanya cânibine tîz elden bir mikdâr 'asker tesyîr ve bi'n-nefs 'azîmetini **[24b]** te'hîr idüb Rusya İmparatorunu mülâkâta davet ve Saksonyaya tâbi' Erfur²⁵⁶ nâm şehri mahall-i ictimâ' olmak üzere bi'l-muhâbere tahsîs eyledikten sonra ikisi dahî ma'îyyetlerine umûr-ı ecnebiyye nâzırları ve sâ'ir vükelâ-yı devletlerinden bazılarını istishâb ile makarr-ı hükûmetlerinden hareket eylediler²⁵⁷ **vakt-i mev'ûd** ve mahall-i mezkûr-ı ma'hûdda Saksonya ve Bavyera ve Vürtemberk kralları ve müttefikîn-i Rin²⁵⁸ ümerâsından bazıları ve Prusya ve Avusturya devletlerinden meb'ûs-ı mahsûs elçileri dahi mevcûd olarak on beş gün ikâmet²⁵⁹

254 Savaşı kaybeden İhtilal ordusunun Portekiz'i tahliye etmesini karara bağlayan Cintra Konvansiyonu'nun 30 Ağustos 1808'de imzalanması İngiltere'de büyük bir yankı uyandırmıştı. Nitekim İhtilal ordusunun imha edilmesi yerine, işgal ettiği bölgeyi tahliye etmesi konusunda yapılan antlaşma sadece Londra'daki siyasi mahfillerde değil, tüm ülkede büyük bir tepkiyle karşılandı. Zira Napoléon'un, müttefik İspanya'yı işgal etmesi en başta kendisiyle yapılan antlaşmalara güvenilemeyeceğini ortaya koymaktaydı. Diğer taraftan İngiliz basınının köpürttüğü bu olay Avrupa'nın diğer başkentlerinde Napoléon'un yenilebileceğine olan inancı beslemekteydi. Örneğin, Prusya dışişleri bakanı Kont Ferdinand von der Goltz, 1808 Temmuz'unda Avusturya'nın Berlin elçisi Karl Ritter von Hruby'e şöyle seslenmekteydi; "tek bir zafer ve tüm Dünya Napoléon'a karşı ayağa kalkar." Zaten İngiltere'nin bu dönemdeki tüm girişimleri Dünya'yı yeniden ayağa kaldırmaya ve yeni bir koalisyon kurmaya hizmet ediyordu. Adolf Beer, *Zehn Jahre österreichischer Politik, 1801-1810*, Brockhaus, Leipzig 1877, s. 353; Driault, s. 610 vd. İngiltere'de yaşanan gelişmeler için ayrıca bk. Muir, *agt.*, s. 70-87. İshâk Bey'in "millet cengi" olarak tanımladığı halk savaşı kavramının gerilla harbini hangi ölçüde karşıladığı ayrı bir tartışma konusudur. Her ne kadar devrin propaganda bildirilerinde ya da gazetelerinde Yarımada Savaşı bir halk savaşı olarak tanımlansa da İspanyol gerillalar ve halk, memleketçilik, taraf değiştirme, eşkiyalık, vergi ödememe, yerel cuntalara direniş ve firar gibi kusurlarla malûldü. Ancak söz konusu özürlerin "halk savaşı"nın doğasında mündemiç olduğu da unutulmamalıdır. Bu konuda ayrıca bk. Ethem Büyükişik, *Düzensiz Savaşlar*, Kırmızıkeci Yayınları, İstanbul 2021, s. 98 vd.

255 Metinde sehven (در اندیش) şeklinde yazılmıştır.

256 Erfurt.

257 Napoléon 1808 sonbaharında kendisine karşı yeni bir koalisyonun kurulacağını fark etmişti. Nitekim İspanya'daki yenilgilerin Fransa'nın Orta Avrupa'daki durumunu zayıflattığı ortadadır. Her ne kadar Rusya halen müttefik, Prusya henüz 1806'daki bozgunların şokunu atlatamamış olsa da Rusya taraf değiştirebilir, Avusturya'nın hasmane tutumu savaşa dönüştürülebilir. Üstelik Alman milliyetçiliği yavaş yavaş etkisini göstermekteydi. Bu bakımdan Napoléon İspanya'da gördüğü hasarı onarabilmek adına öncelikle 8 Eylül 1808'de Prusya ile imzaladığı antlaşma ile ordusunu, Oder Nehri üzerinde bulunan kaleler haricinde geri çekti. İkinci hamlesi ise Mart ayında "Doğu Planlarını" hayata geçirmek üzere Çar Aleksandr'la Erfurt'ta yapacağı görüşmelerde geldi. Zira 1808 ilkbaharında Napoléon'a göre "temel soru İstanbul'u kim alacak?"tı. Ancak Napoléon, görüşmenin ilk planlandığı andan çok daha zayıf, çok daha tavizkardı. Buna rağmen zirvenin sonunda Berlin ve Viyana'daki savaş yanlılarının eli zayıflayacak ve Rusya'nın karşı bloka kayışı yavaşlayacaktı. Napoléon sadece muharebe sahasında değil diplomatik alanda da İngiltere ile mücadele etmekteydi. Erfurt buluşması konusunda bk. Vandal, *age.*, s. 392 vd.

258 Sehven "din" yazılmıştır.

259 27 Eylül-14 Ekim 1808 tarihleri arasında (on yedi gün) gerçekleşen Erfurt zirvesinin katılımcıları konusunda İshâk Bey'in verdiği bilgiler büyük ölçüde gerçeği yansıtmaktadır. Görüşmeler esnasında Napoléon'un sergilediği nobran tavır bir tarafa çok sayıda üst düzey aristokrat ve temsilcinin küçük bir Alman şehirde toplanması bazı aksaklıklara da yol açmıştı. Örneğin Württemberg Kralı'nın arabasının debdebesinden etkilenen

ve imparatoruyn-i mersûmeyn yekdiğere ‘azîm nevâziş ve iltifât iderek mükâlemeye müdâ-
 vemet itdikleri ma‘lûm olub ancak netice-i müzâkerât ne olduğı ve miyânelerinde ne makûle
 ‘uhûd ü şurût ‘akd itdikleri bir dürlü hârice ihrâc olunmamış ise de ‘akîb-i meclisde ‘âm-
 meye görinen yalnız bu dört maddelerdir ki birî makâle-i mahsûsada beyân olunacağı vech
 üzere Devlet-i ‘Aliyye ile müzâkere-i sulh olunmak için Fransanın tavassutu **[25a]** tayy ü
 terk olunarak murahhaslar ta‘yîni istid‘âsiyla Erfurdan Yaşda mukîm Rusya Feldmareşaline
 ve andan Bâb-ı ‘Âliye tahrîrât geldiği ikincisi Fransalunun Rusya ve Prusya devletleriyle Til-
 sit Musâlahası on altı aydan berü hitâmpezîr olmağla Fransa ‘asâkiri Leh içinden ve Prusya
 memleketinden çıkub diyârlarına ‘avdet etmek lâzım iken kemâkân yerlû yerlerinde tevakkuf
 ü karâr idüb Prusya Kralı menfî gibi Bahr-i Baltık kenârında makarr-ı hükûmetinden ba‘îd bir
 şehirde ikâmet üzere idi²⁶⁰ bu def‘a meclis-i merkûm ‘akîbinde Prusya memâlikinden bakiyye
 kalan bazı tahsîlât tekmiî oluncaya kadar Fransalunun yedine ber-vech-i emânet terk olunmuş
 Prusyalunun üç ‘aded cesîm kal‘aları içinde bir mikdâr Fransa ‘askeri kalub ‘asâkir-i sâ‘irenin
 mâ‘adâsı kemâl-i ‘acele ve sür‘at ile ba‘zen Alaman içine ve ba‘zen doğru İspanyaya sevk
 itdirildiği bu sûretde Bonaparta Rusya İmparatoru tarafından vücûhla kesb-i emniyet etmek
[25b] iktizâ ider ki Leh ve Prusya memâlikini tahliye birle Rusya hudûdundan bi‘l-küllîye
 mübâ‘adeti ihtiyâr eyleye üçüncüsü Rusya ve Fransa devletleri meclis-i merkûmeden İngil-
 tere cânibine bi‘l-ma‘iyye iki nefer kuryer gönderüb teklîf-i sulh itdikleri dördüncüsü Rusya
 devletinin bi‘l-f‘il umûr-ı ecnebiyyesi nâzırı²⁶¹ meclis-i mezkûrdan sonra Betreburga ‘avdet
 etmeyüb Parise ‘azîmet ve anda ikâmet eylediğidir ve‘l-hâsıl mârrü‘z-zikr İspanya gâ‘ilesinin
 derece-i iştidâdına nazaran Rusya Devleti Fransa dostluğundan nukûl ü tebdîl-i meslek ve usûl
 ideceği ve düvel-i sâ‘ire dahi peyrev-i muvâfakat olarak bi‘l-ittifâk Fransa ‘aleyhine hareket
 idecekleri cemî‘ Avrupanın me‘mûlü iken mersûm Bonaparta ne gûne kelîmât-ı dil-firîb ile
 Rusya İmparatorunu bu rütbe bend ü tatyîb idebilmiş ki İspanya ve Portekiz gibi memâlik-i
 vâsi‘ayı me‘mûnû‘l-bâl olarak gasb ideceğini İmparator-ı mesfûr ‘ayn-ı **[26a]** kabûl ve rızâ ile
 müşâhede ider bu hâlet-i muhayyir-i ‘ukûl-i erbâb-ı dikkat olacak bir m‘anâdır²⁶²

tören kıtasının kendisini imparatorlardan birisi sanarak “*triple salute*”la karşılması kıta komutanı subayı sinirlendirmiş ve “Sessizlik ! O sadece bir kral!” diye bağırmasına sebep olmuştu.

260 Söz konusu madde Erfurt Konvansiyonunda değil, daha önce de belirtildiği üzere 8 Eylül 1808 tarihli Prusya-Fransa Antlaşmasında yer almaktadır. De Clercq, *age.*, s. 270-273.

261 Bu sırada Rus Hariciye nazırlığı görevini yürüten Nikolay Rumyantsev (1754-1826) Feldmareşal Peter Rumyantsev’in (1725-1796) oğludur.

262 12 Ekim 1808 tarihli Erfurt Konvansiyonu giriş ve on dört maddeden müteşekkildir. Buna göre ilk maddede iki İmparator Tilsit Antlaşması’na bağlılıklarını tekrar ederken, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci maddeler İngiltere ile yapılması planlanan müzakerelerde öne sürülecek şartları ve kullanılacak yöntemi belirlemekteydi. Beşinci maddede Finlandiya, Eflak ve Boğdan’ın Rus toprağı olarak tanınmasının ve altıncı madde de Fransa’nın İspanya’da kuracağı yeni düzenin İngiltere tarafından kabul edilmesinin barışın ön şartları olarak zikredilmesi dikkat çekicidir. Sekizinci madde Rusya’nın Eflak ve Boğdan’ı topraklarına kattığını ve sınırlarının Tuna’ya kadar uzandığını kayıt altına almaktaydı. Dokuzuncu madde, sekizinci maddenin gizli tutulmasını öngörmekte ve Napoléon’un Osmanlı-Rus barış müzakerelerindeki arabuluculuk hakkından fedakârlık ettiğini ortaya koymaktadır. Antlaşma’ya göre gizliliğin temel sebebi, Osmanlıların İngiltere safına kaymasını engellemek ve Osmanlı topraklarında yaşayan Fransızların güvenliğini ve çıkarlarını tehlikeye atmamaktır. Onuncu madde Osmanlı-Rus Harbinin yeniden başlaması halinde Fransa’nın tarafsızlığını düzenlerken, Avusturya veya bir başka devletin Bâb-ı Âli’nin yanında savaşa girmesi halinde Fransa’nın söz konusu devlete savaş ilan edeceğini kayıt altına almıştı. On birinci madde Osmanlı İmparatorluğu’nun yukarıda belirtilen bölgeleri dışındaki sınırlarının

İngiltere Devletine müsâlahâ teklîfi beyânındadır

Rusya ve Fransa imparatorları Erfurda mülâkî ve miyânelerinde derkâr olan râbîta-yı ittihâd bir kat dahi müterakkî olmak mülâbesesiyle İngiltere cânibine her biri birer kuryer tesyîr ve Fransa ile müsâlahâ olunmasını bi'l-iştirâk 'arz u teklîf eylediler lâkin İspanyalunun Fransa tasallutundan sıyâneti İngilterenin be-gâyet mültezemi olub ol tarafa peyâpey irsâl-i 'asker etmekte olduğu zâhir ve Bonaparta dahi karındaşının tardını mecbûl olduğu kibr ü gurûruna yediremeyüb âhz-i intikâm sevâsına mükib ve musır olduğına nazaran bu madde terâzî-i cânibeyn ile fasl olacak makûleden olmadığı ve bu cihetden İngiltere Devleti sulhe râzî olmak mutasavver olmayacağı gün gibi âşikâr iken mersûmânın teklîf-i müsâlahaya mübâderetleri san'at [26b] ü hileye mebnî idüğüne bir dürlü şekk ü iştibâh yokdur bâhusus ki İngileterlü Avusturya Devletini pes-i perde-i hafâda celb etmek sadedinde iken bir dürlü semereyi müntic olamayacak müzâkere-i sulhe şürû' idecek olsa düvel-i mezkûrenin gayretine bâdî-i fütûr olacağı emr-i bedîhî olmağla İngilterelü bilâ-tefvît-i vakt cevâb virüb İspanya Devleti benim müttefikimdir mādâm ki müsâlahaya dâhil olmasında tarafınızdan cevâz virilmez ve tahrîrâtınızda millet-i mezkûreyi 'âsî ta'birîyle tesmiye idersiz mükâlemeye şürû' etmek ihtimâlim yokdur deyü kat'iiyen beyân ile kuryerleri i'âde ve bunların merâmı sulh olmayub ancak düvel-i sâ'ireyi taglît idüğini beyannâme neşriyle 'âleme i'lân ve ifâde etmekden nâşi tarafeynden kat'-ı serrişte-i muhâbere olundu²⁶³

Bonapartanın İspanyaya 'azîmeti beyânındadır

Erfur Meclisi iki yüz yirmi üç senesinde vâkî' teşrîn-i evvelin beşinci günü²⁶⁴ hall olunub imparatoreyn-i mersûmeyn makarr-ı hükûmetlerine 'avdet eyledikten sonra [27a] mesfûr Bonaparta çend rûz ikâmet ve ilerüye isrâ ve tesbîl itdirdiği iki yüz bin nefer 'askerine takîben kendüsi dahi İspanyaya 'azîmet eyledi

Fransa hudûduna karîb karındaşı Jozefin²⁶⁵ karârgâhı olan Vitorya nâm İspanya şehrine vürûdunda ilerüye sevk itdirdiği 'asker birkaç mahalde ba'zen muhârebe ba'zen sâdece çarha ceng-

imparatorların güvencesi altında olduğunu belirtiyordu. Onikinci maddeye göre İngiltere'nin barış teklifini redetmesi halinde imparatorlar bir yıl içerisinde harekât planlarını yapmak üzere yeniden biraraya gelecekti. On üçüncü madde Danimarka'nın İngiltere'ye karşı duruşunu takdir ediyordu. Son madde ise anlaşmanın en az on yıl süresince gizli kalmasını öngörmektedir. Konvansiyon konusunda bk. De Clercq, *age.*, s. 284-286.

263 İshâk Bey'in bu türden ayrıntılara sahip olması son derece dikkat çekicidir. Nitekim Erfurt Konvansiyonu'nun ikinci maddesi gereği Çar I. Aleksandr ve Napoléon tarafından 12 Ekim 1808'de bizzat imzalanan mektup 21 Ekim 1808'de Londra'ya ulaşmıştır. 22 Ekim 1808'de Kral III. George "İspanya ve Portekiz kraliyet ailelerinin hak ve iktidarlarının iadesi ve ülkelerinin bağımsızlığı ve bütünlüğünün sağlanmasının" barışın tek şartı olduğunu Dışişleri Bakanı Canning'e bildirmiştir. Bunun üzerine Canning'in 28 Ekim'de kaleme aldığı mektupta III. George'un barış görüşmeleri konusunda müttefiki olan İsveç'le temas kuracağı belirtilmekte ve İspanya hükümetinin müzakerelerin tarafı olacağı hususunda garanti istenmekteydi. 8 Kasım'da Rusya tarafından gelen cevabi mektupta ise İspanya hükümetini Joseph-Bonaparte'ın temsil ettiği yazılıydı. A. Aspinall (ed.), *The Later Correspondence of George III*, C 5, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 143. Söz konusu mektuplar ve İngiltere'nin verdiği nota konusunda ayrıca bk. *Edinburgh Annual Register, For 1808*, C 1, Edinburgh 1810, s. 413-416 ve XCIV vd.

264 17 Ekim 1808. Daha önce de belirtildiği üzere Erfurt Kongresi 27 Eylül ilâ 14 Ekim 1808 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Metinde geçen tarihin miladiye çevirilmesinde TTK Tarih Çevirme Klavuzu kullanılmıştır.

265 Sehven ilk harfi "J" ile yazılmış. Bu noktada İshâk Bey, yukarıdaki karışıklığa son verir ve Napoléon'un büyük kardeşi Joseph-Napoléon Bonaparte'ı İspanya kralı olarak zikreder.

leriyle İspanyaluyu ihâfe ederek müteferrik ve perişân etmekden nâşî külliyyetlü bir mukâbele olunmaksızın Madrid pîşgâhına kadem-nihâde-i vusûl ü karâr ve sekene-i belde üç dört gün metânet etmişlerken bi'z-zarûr istîmâna talebkâr oldular²⁶⁶ kaldı ki vâcibü'd-dikkat olacak hâlât dandır ki İspanya âhâlîsini celb ü te'lîf için Fransalu her ne kadar a'mâl-i gûnâgûn ile ızhâr-ı mülâyemet ve bir taraftan ibrâz-ı zor ve kuvvet etmiş ise de âhâlî-i mersûmun gayz ü 'adâvetleri meretebe-i ifrâta resîde olduğundan aslen bir mahalde Fransaluya irâ'e-i rûy-ı iltifât ve kabûl etmeyüb kurâ ve kasabâtlarını terk ile perişân ve taraf taraf yeniden **[27b]** cem' olunub haşr oluncaya kadar cenk etmek üzere ızhâr-ı hâhiş-i firâvân ederler idi

Bonapartanın Madrîde dühûlünden birkaç gün mürûrunda otuz bin nefer İngilterelü ve İspanyalunun bir mükemmel ordusu Fransa hudûduyla Madrid şehri beyninde yolu kat' etmek üzere teveccüh ve 'azîmet eylediklerinde mesfûr Bonaparta bağıteten kalkub ta'kîblerine sür'at ü ikdâm etmeğe ilerüde bulunan çarhacıları iki mahalde ba'zen münhezim olmuşlar ise de İngiltere 'asâkiri Dışdeniz semtinde sevâhile doğru çekilmeğe mecbûr olduğuna binâ'en verâlarından Fransa 'askeri yetişüb sâhil kurbünde muhâbebe-i 'azîme vâkî' olub gâlibiyyet maddesi tarafeynden iddi'â birle her biri bir güne nakl ü rivâyet ider ancak İngilterelünün iki ser'askeri esnâ-yı muhârebeye biri katl ü i'dâm ve diğeri mecrûh olunduğu²⁶⁷ cânibeynden ikrâr olduğundan başka İngiltere 'askeri sefâyine sுவâr ve sür'at ü şitâb ile diyârlarına doğru müteveccih-i semt-i firâr oldukları ve bu takrîb İspanyanın semt-i şimâlîsi Fransalunun yed-i tasarrufunda kaldığı sahîh **[28a]** gibi görünüyor ma'a hâzâ İngilterenin mu'ahharan vürûd etmiş diğeri bir orduları İspanyanın semt-i cenûbîsinde Endülüs²⁶⁸ memleketinde olub İspanyalunun dahi külliyyetlü cem' iyyeti ol tarafda mevcûd olduğu menkûl idüğüne nazaran Fransalunun mazhar-ı kahr ü izmihlâl olmaları haberi karîben vürûd etmek me'mûl ve muntazardır²⁶⁹

266 Napoléon'un Erfurt'tan önce Paris'e oradan 3 Kasım 1808'de Bayonne'a ve 5 Kasım 1808'de Vitoria'ya gelmesiyle birlikte Fransız birlikleri Madrid'e doğru yeniden ileri harekate başlamıştır. Peşi sıra kazanılan zaferlerin ardından 2 Aralık 1808'de Fransız ileri karakolları Madrid'in dış mahallelerinde kendisini göstermiş ve Milli Cunta Madrid'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Napoléon ise 4 Aralık 1808'de yeniden Paris'e girmiştir. Rose, *age.*, C 2, s. 187; Chandler, *age.*, C 2, s. 630- 643.

267 İngiliz birliklerine komuta eden Sir John Moore 16 Ocak 1809'da hayatını kaybettikten sonra emir komuta ikinci komuta subayı Sir David Baird'a geçmişti. Ancak birkaç gün sonra O da sol kolundan yaralanmış ve İngiliz birinci tümenine komuta eden Sir John Hope komutayı üstlenmiştir. Garip olan bu silsile değil, İshâk Bey'in olayla ilgili bu kadar ayrıntıya nasıl ulaşabildiğidir.

268 Endülüs.

269 İshâk Bey'in İngiltere'nin İspanya seferi konusundaki tasviri çok büyük ölçüde tarihi gerçeklikle örtüşmektedir. Nitekim İsveç seferinin sonuçsuz kalmasının ardından İspanya ve Portekiz'e gönderilen İngiliz birliklerinden başka silah ve para yardımı da yapmayı ihmal etmeyen Londra idaresi, Portekiz'de bulunan İngiliz ve Portekiz hafif piyade ve süvarilerinden tasarruf edilebilecek olanları İspanya'ya gönderme kararı almıştı. Savaş bakanı Lord Castlereagh'in hazırladığı plana göre Portekiz'de bulunan müttefik birliklerinden yaklaşık 10.000 kişiden müteşekkil General Moore komutasındaki görev gücü, İngiltere'den bölgeye intikal etmesi planlanan İngiliz birliklerinin, Asturias ve Aragon'da bulunan İspanyollarla yapacağı eşzamanlı hareketla ve Biscay'daki isyancıların da yardımıyla Fransız ordusunu kuşatacak ve Joseph-Napoléon'un geri çekilme istikametini kapatacağı. Ancak planın görmezden geldiği iki temel sorun vardı. İlki İspanyol birliklerini sevk ve idare edebilecek merkezi bir yapının bulunmaması, ikincisi ise planın Portekiz'deki İngiliz birliklerine çok geç ulaştırılması. Bu şekilde iki hafta kaybeden İngilizlerin maksadını anlayan Joseph-Napoléon, Madrid'i terk ederek Fransa sınırına doğru çekilmeye başlamıştı. 29 Ekim 1808'de Lizbon'dan ayrılan General Moore, İspanyol sınırını ancak 11 Kasım'da geçebildi. David Baird komutasındaki İngiltere'den yola çıkan birliklerse 13 Ekim 1808'de Coruna'ya ulaşmıştı. Buna mukabil bölgedeki cunta, Milli Cuntanın izni

İsveçlü ile Rusyalu beyninde 'akd-i mütâreke olduğu beyânındadır

Rusya 'askeri bundan akdem Finlandiya eyaletini bağteten zabt ile İsveçlüye i'lân-ı sefer eylediği²⁷⁰ 'akîbinde İngiltere Devleti tarafından İsveçlüye i'âne gönderilen 'asker henüz mahal-line vâsıl olmamışken İspanya maddesi zuhûr etmekden nâşî İngilterelü 'asker-i mezbûru celb ve İspanya cânibine tesyîr eylediğinden gayrı Bahr-i Baltıkda olan donanması²⁷¹ dahi hulûl-i şitâ takarrübüyle mevsim-i sayfa kadar bir işe yaramıyacağı zâhir ve Moskov 'askeri bir taraftan İsveçlü ile mukâbil oldukça ekseriyâ gâlib geldiği nümûdâr ve bâhir olduğuna binâ'en İsveçlü bir vechle tâb-âver-i mukâvemet olamayub Rusya İmparatoru Erfurda iken tarafeyn 'askerleri [28b] beyninde 'akd-i mütâreke oldu²⁷² Rusyalu Finlandiya eyâletini zamîme-i

olmaksızın İngiliz birliklerinin karaya çıkmasına uzun süre izin vermedi. İngilizlerin karaya çıkışı ancak 4 Kasım'da tamamlanabildi. İngiliz birliklerinin lojistik problemleri için gönderilen 100.000 Paund bölgeye ancak 9 Kasım'da ulaştı. İleri harekate bir türlü başlayamayan İngilizler için en kötü haber şüphesiz 5 Kasım 1808'de Napoléon'un İspanya Ordusunun emir komutasını bizzat devralmış olmasıydı. Fransız birliklerinin gerisiyle bağlantısını kesmeyi planlayan İngilizlerin 10 ve 11 Kasım'da Gamonal ve Espinosa'da aldıkları iki mağlubiyetin ardından İspanyollar da 23 Kasım'da Tudela'da yenildiler. Madrid'in düşüşünün ardından General Moore bu sefer General Soult komutasındaki Fransız birliklerine Saldana'da taarruz etmeyi planladı. Moore, Fransızların dikkatleri bu bölgeye çekildiğinde Bugos'dan geçen ana lojistik hattın savunmasız kalacağını, İshâk Bey'in de belirttiği üzere, Fransa ve Madrid arasındaki bağlantının kesileceğini düşünmekteydi. 12 Aralık 1808'de Rueda'daki ilk temasın ardından 21 Aralık'da Lord Paget, General Debelle komutasındaki Fransız tugayını Sahagun'da yenilgiye uğrattı. Ancak 21 Aralık'da İngiliz birliklerinin maksadını anlayan Napoléon'un Madrid'den, Moore'un geri çekilme istikametini kapatmak üzere Benavente istikametine başlattığı intikal iki ordu arasında bir yarışa dönüştü. Bölgeye ilk ulaşan İngiliz ordusunun geri emniyetini sağlayan birlikler 27 Aralık'da Napoléon'un taarruzunu durdurmayı başarmıştı. Ancak çekilmeye devam eden General Moore 11 Ocak 1809'da Coruna'ya ulaştı ve 13 Ocak'da Lord Castlereagh'a İngiltere'ye dönme isteğini bildirdi. Fakat General Moore'un isteğine ve Napoléon'un orta Avrupa'da baş gösteren problemi çözmek üzere bölgeden ayrılmış olmasına rağmen General Soult komutasındaki Fransız birlikleri takibi bırakmamıştı. Bu durum şüphesiz yeni bir çatışmayı zorunlu kılacaktı. 16 Ocak'da Coruna'da yaşanan son muharebe sırasında her ne kadar General Moore ölse de İngiliz birlikleri muzafferdı. Ancak kazandıkları tek şey İspanya'yı güven içerisinde terk etme şansıydı. Bu bağlamda İshâk Bey'in Fransa'nın yenileceği konusundaki görüşü bir bilgiyi mi yoksa temenniyi mi yansıttığı bilinmez ancak 1808 Ağustos'unda Kralın Alman Lejyonu (*King's German Legion*) ile Portekiz'e çıkmış olan Arthur Wellesley, 15 Nisan 1809'da bir kez daha Lizbon'a gitmek üzere Londra'dan denize açılmıştı. Muir, *agt.*, s. 106 vd., Chandler, *age.*, C 2, s. 625 vd. ve Oman, *age.*, s. 473 vd.

270 Bu konuda okur vr. 19a'ya tekrar bakabilir.

271 17 Mart 1808'de Baltık filosunun komutasını devralmak üzere bölgeye intikal eden Amiral James Saumarez'in vazifesi Kraliyet Donanması açısından büyük bir önem arzeden Baltık ticaretinin emniyetini sağlamak ve Kuzey Almanya'da Fransa'nın kontrol ettiği limanları bloke etmektir. Amiral Saumarez'in ve Baltık filosunun faaliyetleri konusunda bk. Tim Voelcker, *Admiral Saumarez versus Napoleon, Baltic 1807-12*, Boydell Press, New York 2008.

272 İshâk Bey'in bu bilgiye ulaşmış olması haber ağının genişliğine işaret eder. Gerçekten de Eylül 1808'de Baltık'ta barış ümidi canlanmış vaziyetteydi. Nitekim İngiltere dikkatini tam manasıyla İspanya'ya vermesini önleyen ve Rusya ile başbaşa barış masasına oturmasını engelleyen Rus-İsveç harbinin sona ermesini ümid ediyordu. Diğer taraftan iki cephele bir savaş içerisinde bulunan İsveç, Danimarka ya da Rusya ile savaşı sonlandırmanın en azından bir cephede daha başarılı olmasına zemin hazırlayacağına inanmaktaydı. Rusya ise bu sırada tamamıyla Baltık'tan çekilmiş Kronstadt ve St. Petersburg'u müdafa etmeye çalışan bir siyaset takip etmekteydi. Sonbaharın gelmesi ve lojistik sıkıntılarının başgöstermesi sebebiyle Rus ve İsveç ordularının tamamı için değil belki ancak Kuzey Finlandiya'daki birlikler arasında 29 Eylül 1808'de Lochtea'da Rusya'nın insiyatifi ile bir mütareke imzalandı. Ancak söz konusu ateşkesi Rus tarafı 27 Ekim 1808'de Virta Köprüsü (Virta Bro) Muharebesi ile bozacak ve bu çatışma İsveç'in Finlandiya'da kazandığı son zafer olarak tarihe geçecektir. Voelcker, *age.*, s. 75 vd.; Jorgensen, *age.*, s. 154-156.

mülk eylediğini mukaddem i'lân etmiş olduğuna nazaran fîmâ b'ad reddine râzı olamayacağı âşikâr ve İsveçlünün Alaman yakasında kadîmden mutasarrıf oldukları Bomeranya eyâleti el-veyv Fransalu yedinde olub i'âdesi emri düşvâr olduğundan mütâreke-i mezbûre ne sûret ile müntic-i sulh olabileceği ma'lûm değildir²⁷³

Prusya Kralının Petreburga 'azîmeti beyânındadır

Rusya Devletiyle Prusyalu beyninde ittifâk ü hulûs derkâr iken Tilsitde Fransa İmparatoruyla müzâkere-i sulha şürû' olunub Prusyaluya redd olunan memâlikin alıvır[il]mesinde Rusya İmparatoru bezl-i küll-i himmet eylediği ahidnâmeleri mazmûnundan müstebândır²⁷⁴ ol vaktten berü evvelki hulûs ve muhabbetleri bir kat dahi mütezâyid olmağla mu'ahharan Rusya İmparatoru Erfura varub geldiğinde Prusya Kralının mukîm olduğu şehirden mürûr ile iki def'a görüşmüşler²⁷⁵ iken ve Erfur Meclisinde verilen nizâm üzere Fransa 'askeri Prusya memâlikini tahliye eylediğine²⁷⁶ mebnî Prusya Kralı [29a] bu kadar vaktten berü hasretkeş olduğu ma-

273 Rusya ve İsveç arasındaki savaş ancak 2 Eylül 1809'da ilan edilen ateşkesin ardından 17 Eylül 1809'da Frederikshamn'da imzalanan antlaşma ile sona erecektir. Antlaşmanın en önemli maddeleri şüphesiz Rusya İmparatorluğu sınırları dahilinde otonom Finlandiya Grandükahığı'nın kuruluşunu karara bağlayanlardır. Kirby, *age.*, s.77 ve 82-83.

274 9 Temmuz 1807'de Tilsit'te imzalanan Fransa-Prusya barışı Berlin idaresi açısından son derece ağır koşullar içermektedir. Cottbus'u Saksonya'ya ve Elbe'nin sol yakasını yeni kurulmuş olan Westphalia Krallığına veren Prusya'nın ikinci ve üçüncü Leh paylaşımalarında kazandığı toprakların neredeyse tamamı yeni kurulmuş olan Varşova Dükahığı ve Rusya arasında paylaşılacaktır. Ödenecek harp tazminatının yanı sıra Fransa'nın getirdiği askeri yükümlülükler de Prusya açısından Tilsit'in kabul edilemez maddeleri arasında yer almaktadır. Ancak Fransız ordularının Berlin'e girmesinden sonra ülkesinin neredeyse tamamı işgal edilen III. Friedrich Wilhelm ile I. Aleksandr 14 Nisan 1807'de, savaşa devam etme kararı aldıkları bir ittifaka imza koydular. Her iki idareci de Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir daha canlandırılmayacağı, fakat Avusturya ve Prusya'nın garantörlüğünde söz konusu toprakların "*une fédération constitutionnelle*" altında yönetileceği ve Prusya'nın sınırlarının 1805'deki statüsüne geri döndürüleceği konusunda anlaşmışlardır. Rusya'nın izlediği dışsiyasetteki değişiklik tam da bu noktada gerçekleşti. Rus dışişleri bakanı Adam Czartoryski'nin Lehistan'ı Rusya'nın garantörlüğünde birleştirme planı rafa kalkarken I. Aleksandr, Lehistan'daki ortak çıkarlar temelinde yükselen Prusya ittifakına geri döndü. Ancak 14 Haziran 1807'de Freidland'da iki müttefikin aldığı ağır yenilgi tüm planları suya düşürmüştü. Buna mukabil Napoléon'un Niemen Nehri'nin öte yakasına geçmek konusundaki isteksizliği ve ateşkes görüşmelerinde Rusya'dan toprak talebinde bulunmaması I. Aleksandr'ın bir kez daha Prusya ile arasına mesafe koymasına sebep oldu. Rusya ve Prusya'nın Tilsit'teki müzakereleri ayrı ayrı yürütmelerinin temel sebebi buydu. Diğer taraftan Rus Çarı, Berlin'in çıkarlarını korumak için verdiği sözleri de elinden geldiğince tutmaya çalışacaktı. Müzakereler esnasında Rus temsilcilerin genel olarak Avrupa'nın meşrû monarklarını savunan bir tavır sergilemesi, Prusya'nın 1805'deki sınırlarına dönüşü için temel oluşturma çabası olarak da değerlendirilebilir. Her ne kadar Tilsit'te bunu başaramasa da Çar Aleksandr, antlaşmanın dördüncü maddesinde yer aldığı şekilde Prusya'nın tamamıyla Avrupa haritasından silinmesinin de önüne geçmeyi başarmıştı. Bu bağlamda yukarıda sunulan ve İshâk Bey'in de katıldığı perspektifi eleştiriye tabi tutan yeni bir tarihçiliğin son dönemlerde kendisini gösterdiği de belirtilmelidir. Bu yeni bakış açısı Napoléon'un Tilsit'te Prusya'yı haritadan silmek gibi bir hedefinin bulunmadığını dolayısıyla Prusya'nın ayakta kalmasında Rusya'nın rolünün bulunmadığını öne sürmektedir. Konuyu her açıdan tartışmaya açan önemli bir çalışma için bk. Claus Scharf, "The Power of the Weak Opponent: Diplomacy of Alexander I in Tilsit", *Journal of Modern Russian History and Historiography*, 12, 2019, s. 209-223.

275 Gerçekten de I. Aleksandr, Erfurt'a hem giderken hem de ülkesine dönerken Königsberg'de III. Friedrich Wilhelm'le görüşmüştü. Vandal, *age.*, s. 408-409.

276 Napoléon 8 Eylül 1808'de imzaladığı antlaşma ile Oder nehri üzerinde bulunan ve taktik açıdan büyük öneme

karr-ı hükûmetine 'avdet etmek lâzım iken Rusya İmparatoruna misâfir olmak üzere Petreburga varub birkaç gün anda ikâmet eylemesi neden iktizâ eylediği ve sebab-i hafisi ne olduğu ma'lûm değildir²⁷⁷

Avusturya Devletinin tedârikâtı beyânındadır

Rusya ve Fransa imparatorlarının Tilsitde mülâkât ve 'akd-i ahidnâme-i silm ü musâfât ettikleri târihten berü Avusturya Devleti imparatoreyn-i mesfûreyn beyninde ma'kûd şurût-ı hafiyreden vesveseye zâhib olduğuna binâ'en her ne kadar zarûrî İngiltere ile kat'-ı 'alâka birle usûl-i matlûbelerine muvâfakat etmiş ise de bir taraftan 'askerine takviyet ve tedârik-i levâzımât-ı seferiyyeye muvâzabetden hâli olmadı 'ale'l-husûs Bonapartanın İspanya gâ'ile-sine meşgûliyeti kesb-i şiddet ettikçe İngiltere ile hafice feth-i bâb-ı muhâbereye mübâşeret ve Bonapartanın rağm-ı enf-i gurûruna tamâm fırsattır diyerek Rusya Devletini taraflarına celb için i'mâl-i tedâbir-i günâgüne bezl-i küll-i ihtimâm ü dikkat [29b] etmiş iken Rusya İmparatoru Fransa ittifâkından aslâ ayrılmayub²⁷⁸ İspanya maddesinde bîgarazâne mu'âmele eylediğinden başka Erfurda²⁷⁹ Bonaparta ile mülâkâtında hafiyen söyleşüb tanzîm itdikleri 'uhûdun muktezâsı olarak bi'l-iştirâk İngiltereye kuryerler irsâliyle teklîf-i sulh etmeleri şiddet-i ittihâdlarını mü'eyyid bir delîl-i sarîh idüğü münfehim olmağla Avusturya Devleti²⁸⁰

sahip tahkimatlar, Glogau, Stettin ve Custrin, dışında kalan Prusya topraklarından çekilmeyi kabul etmişti. De Clercq, *age.*, s. 270-273.

277 III. Friedrich Wilhelm, eşi ve iki kardeşi Erfurt'ta Çar tarafından yapılan daveti kabul ederek 27 Aralık 1808'de St. Petersburg'a gitmek üzere yola çıkmışlardı. St. Petersburg'da Rus takvimine göre 12 Ocak'ta yılbaşını kutlayan çift, 31 Ocak 1809'da Rusya'dan ayrılmış ve 10 Şubat 1809'da Königsberg'e ulaşmışlardır. Bu seyahatin ardından kayda değer bir diplomatik gelişmenin yaşanmadığı belirtilmelidir. Zira 1809 Ocak ayında Prusya, Avrupa güç dengesi açısından dikkate alınmayacak kadar güçsüzdü. I. Aleksandr'ın Fransa'nın St. Petersburg elçisi General Caulaincourt'a (1773-1827) söylediği şekilde ifade edecek olursak "ikiden daha fazla kez Kral'la siyaset konuşmamıştı." Seyahat esnasında zikre değer tek gelişme I. Aleksandr'ın kızkardeşi Büyük Düşes Katerina (1788-1819) ile Oldenburg Dükü Georg (1784-1812) arasındaki evliliği. Alan Palmer, *Alexander I: Tsar of War and Peace*, Harper & Row, New York 1974, s. 179-182.

278 Bu sırada Avusturya, İngiltere ile yeniden iane görüşmelerine başlamanın yanında sadece Rusya'yı değil, Prusya'yı da yanına almak için çaba sarf etmekteydi. Ancak Prusya Kralı ve Kraliçesi'nin St. Petersburg seyahatinin de ima ettiği üzere Rusya ve Prusya'nın arasında son derece yakın bir ilişki tesis edilmişti. St. Petersburg'un devam etmekte olan Osmanlı savaşı konusunda Napoléon ile pazarlık masasında olması bu bağlamda her iki devleti de Avusturya'nın önderliğinde kurulması planlanan yeni bir koalisyon için seçenek olmaktan çıkartmaktaydı. Üstelik ağır bir borç yükü altında ezilen Prusya'nın bu sırada bir ordusu dahi yoktu. İngiltere'nin İsveç'ten çekilmesi, İspanya'da devam eden savaş ve Danimarka'nın Fransa tarafına savrulması İngiltere'yi de güvenilir bir müttefik olmaktan çıkartmaktaydı. Dolayısıyla Avrupa'nın diplomatik durumu gözönüne alındığında Avusturya'nın yeni koalisyon teşebbüsü prematüre bir girişimdi. Beer, *Zehn Jahre österreichischer Politik*, s. 342 ve Driault, *agm.*, s. 612

279 Erfurt zirvesine Avusturya temsilcisi olarak katılan Baron Vincent'in (1757-1834) genel olarak diplomatik meselelere yaklaşımının da Napoléon'a güven telkin etmediği rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı-Rus harbinin kendi topraklarına sığramasından çekinen Viyana idaresi bir taraftan Slobozia'da süren müzakerelerin barışla sonuçlanmasını beklerken diğer taraftan kendi idaresi altında bulunan Küçük Eflak için endişelenmekteydi. Beer, *Zehn Jahre österreichischer Politik*, s. 346

280 İshâk Bey'in altını çizdiği noktalara Erfurt'ta imzalanan konvansiyonun onuncu maddesi de eklenmelidir. Buna göre St. Petersburg'un Bâb-ı Âli ile devam etmekte olan savaşıma, "Avusturya ya da bir başka güç Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında devam eden savaşa girmesi halinde Majesteleri İmparator Napoléon

bir kat dahi tevahhuş ve tevehhüm ve üzerine tasmîmi melhûz olan sû'ikasın icrâsına vakt virmemek için â'dâsına tesâbuk ve takaddüm fikriyle açıktan tedârikât-ı kavîyyeye teşebbüs etmekden²⁸¹ nâşî Bonaparta Alamanda mevcûd 'askerini Avusturya hudûdu kurbünde cem' etdirüb kendüsi dahi İspanyadan 'ala-cenâhi'l-isti'câl Parise 'avdet eyledi berü cânibden Rusyalunun Leh içinde olan 'askeri Avusturya hudûduna semt olmağla Fransalu ile bi'l-ittifâk muhârib olacak mı yohsa bu maddede müdâhale etmemek üzere mi tertîb eylediler henüz [bel-li] değildir bu aralıkda Beçde mukîm Fransa elçisi bir bahâne bulub yerine serkâtibini tevkîl ile devleti [30a] tarafına 'avdet etmiş ise de vekîl-i mersûm ile Avusturya Devletinin umûr-ı ecnebiyyesi beyninde lâyenkatı' mükâlemeler ve bu iki devletlerin birbirlerine kuryerler mütevâlî olduğuna nazaran²⁸² bir taraftan müzâkere-i sulh olunmakta idüğü bî-iştibâhdır keyfiyyet-i âhvâl bu sûreti kesb etmişken Avusturya Devleti İngilterelü ile cârî olan mu'âmele-i hafiyyesini henüz ızhârdan mücânebet ve İngiltere malının 'adem-i revâcî husûsunda üslûb-ı sâbık üzere müdâvemet üzeredir²⁸³ [30b]

Âhvâl-i Saltanat-ı Ebed-Müddet-i Seniyyeye havî makâle-i mahsûsadır

Devlet-i 'Aliyye-i kavî-şevket öteden berü Rusya Devletinin hıyânet ve habâsetine meb-nî hasm-ı tabî'isi iken Fransalu Mısır cânibine tasallutu zuhûr eylediği cihetden bin iki yüz on üç senesinde devlet-i mezkûre ile rabt-ı şîrâze-i ittifâk ve 'akîbinde İngilterelü dahi meslek-i ittihâda iltihâk ile düvel-i selâse bi'l-iştirâk Fransa üzerine sefere mübâderet etdikleri ve

derhal Rusya'nın yanında yeracaktır" (*mais s'il arrivait que l'Autriche ou quelque autre puissance fit cause commune avec l'Empire Ottoman dans ladite guerre, S. M. l'Empereur Napoléon ferait immédiatement cause commune avec la Russie*). De Clercq, *age.*, s. 286.

281 Arşidük Karl'ın (1771-1847) başını çektiği savaş karşıtları ve Stadion'un liderlik ettiği Fransa'ya savaş açılması için çaba sarf eden iki hizip arasında bölünmüş olan Viyana'da 1808 Nisan ayından itibaren herkes aslında Napoléon'un "herşeyi istediğinin" farkına varmıştı. Nitekim vatan topraklarını savunmak (*vertheidigung des vaterlandischen Bodens*) üzere milis kuvvetlerinin (*Landmiliz*) kurulmaya başlanması aynı yılın Mayıs ayına denk düşmektedir. İspanyol gerillaların etkisinin görmezden gelinemeyecek kadar yoğun hissedildiği yeni kurumsal yapıya 18-25 yaş arasındaki tüm Avusturyalı erkekler dahil edildi. Napoléon'un buna karşı hamlesi Ağustos 1808'de gerçekleşti. Fransızların İmparatoru, Ren Konfederasyonu'nun kuruluş belgesinde de belirtildiği üzere Bavyera ve Würtemberg'den sırasıyla 10.000 ve 15.000 kişilik orduları seferber etmelerini istedi. Nitekim Napoléon Avusturya'nın, İspanya'da yaratılan fiili durumu kabul etmeden İngiltere'nin İber Yarımadası'nda bir barışı kabul etmeyeceğini düşünmekteydi. Dolayısıyla 1809 senesinin ilk günlerinden itibaren Avrupa başkentleri yeni bir Fransa-Avusturya savaşının patlamasının an meselesi olduğunu biliyordu. Zira Avusturya ordusunda 16 Şubat 1809'da yeni birlik komutanları atanmış ve sefer görev yerlerine intikal etmeleri konusunda emir almışlardı. 27 Mart 1809'da II. Franz, Pressburg Antlaşması'ndan sonra yaşananlara ilişkin olarak Avusturya'nın şikayetlerini dile getiren ağır bir manifesto yayınladı. Ancak bu manifestodan evvel, 11 Mart 1809'da, Napoléon bölgedeki birliklerine Tuna hattına doğru intikal emrini vermişti. Dolayısıyla gerginliğin karşılıklı bir şekilde tırmandırıldığını ve Viyana'da savaş taraftarlarının ağırlık kazanmasının ardından Avusturya ordusunun harekate başladığını belirtmek mümkündür. Beer, *Zehn Jahre österreichischer Politik*, s. 310-311, 321 ve 368-370; Rose, *age.*, C 2, s. 181.

282 Bu sırada Fransa'nın Viyana büyükelçisi Antoine-François Andréossy'di (1761-1828) ve maslahatgüzar olarak Viyana'da M. Dosdun bulunmaktaydı. "Des Ambassadeurs, envoyés, ministres et autres agents politiques: De la Cour de France près Les Puissances Étrangères", *Annuaire historique pour l'Année....*, C 12, 1848, s. 148.

283 Bu noktada Avusturya'nın ağır bir yenilgiye uğrayacağı savaşın, 10 Nisan 1809'da Avusturya ordusunun sınırı geçerek Regensburg istikametine doğru gerçekleştirdiği hareketle başladığı belirtilmelidir. Ancak İshâk Bey, kuvvetle muhtemel lâyihasını kaleme aldığı henüz savaşın başladığından haberdar değildi. Harekatın ayrıntısı için bk. John H. Gill, *1809: Thunder on the Danube*, 3 cilt, Frontline Books, Londra 2012.

rabt olunan ittifâknâmenin şurûtuna nazaran tarafeyn-i mu'âhideyn seferin imtidâdına dâ'ir veyâhûd musâlahaya mütedâ'ir niyetlerini birbirlerine keşf ü beyân eylemeleri mev'ûd²⁸⁴ iken Devlet-i 'Aliyyeye haber virmeksizin iki yüz on beş senesinde **[31a]** Rusyalu Parise murahhas irsâliyle 'akd-i musâlahaya eylediği²⁸⁵ ve **dâimâ** Akdeniz re'âyâsı ve Sırlu tâ'ifesi ve Tuna sevâhili âhâlîsini ifsâddan hâlî olmuş değil iken Saltanat-ı Seniyye muktezâ-yı 'ulüvv-i cenâbî üzere şerâ'it-i dostî ve muhabbetin halelden vikâyesine kemâliyle ihtimâm ve dikkat ve târîh-i merkûmda Rusya musâlahasına ta'kîben Fransalu ile 'akd-i sulh²⁸⁶ ideliden berü bîtarafîlık usûlüne sebât ve müdâvemet ve cümlesi hakkına icrâ-yı lâzîme-i hulûsperverî ve muhabbet üzere olub hatta Rusya ve İngilterelü ile ittifâkı bâkî iken devleteyn-i merkûmeteyn sonradan Fransalu ile 'ale't-tekrâr sefere ibtidâr eylediklerinde usûlünü bozmayub tarafeyn ile vikâye-i şîrâze-i hüsn-i âmîziş ve ülfetden münfekk olmadığı ve Âsitâne-i şevket-âşiyânede mukîm Fransa elçisi²⁸⁷ Bonaparta hakkında imparatorluk kabûlünü 'arz ve teklîf eylediği vaktde Rusya ve İngiltere ile ma'kûd râbita-i ittifâka zerre mikdârı hâlel gelmemek mülâhazasına mebnî teklîf-i mezkûr rehîn-i müsâ'ade-i seniyye buyrulmadığından elçi-i mesfûr münfa'ilen devleti cânibine 'avdet etmiş ise de bu keyfiyyet bâdî-i sefer olmayub **[31b]** elçi yerine bir nefer

284 Napoléon'un Mısır'ı işgal girişimi üzerine Bâb-ı Âli, 3 Ocak (Jülyen 23 Aralık 1798/26 Receb 1213) 1799'da Rusya ve 5 Ocak 1799'da (28 Receb 1213) İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzalamıştır. Her iki antlaşmanın da ilk maddeleri tarafların bağımsız bir biçimde barış müzakeresi yürütmemesi yönündeki kararı kayıt altına alır. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes Internationaux de l'Empire ottoman*, C 2, Librairie Cotillon, Paris 1897, s. 24 vd.; *Mecmua-i Muâhedât*, C 1, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 262 ve C 4, s.14.

285 İshâk Bey, II. Koalisyon'un çöküşüne işaret etmektedir. Nitekim 1799 senesi sonlarından itibaren Habsburglar ile çatışma içerisine giren Çar I. Pavel artık Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir müttefiki olarak savaşa devam etmek istememekteydi. Diğer taraftan İsviçre ve Orta Avrupa'da Habsburg askeri yardımı olmaksızın savaşması mümkün görünmeyen Rus ordusunun Hollanda'daki birlikleri de yeniden organize edilmeliydi. Bu bağlamda II. Koalisyon içerisinde Habsburglara karşı İngiltere ve Rusya'nın kurduğu ayrı bir ittifaktan bahsetmek mümkündür. Bu bölünmüş yapı çerçevesinde II. Koalisyon, General Suvarov komutasındaki Rus birliklerinin Kuzey İtalya ve İsviçre'den çekilmesiyle fiilen sona ermişti. Şubat 1800'de Rus tüccarların Fransa sınırları dahilinde yapacakları ticarete izin verilmesi, Rusya'nın Silahlı Tarafsızlık Ligi'ni yeniden hayata geçirmesi Londra'nın da St. Petersburg'dan uzaklaşmasına yol açtı. Barış müzakerelerinde tam yetkili temsilci olarak Stephan Alekseievich Kolychov (1746-1805) bu konjektürde 16 Ocak 1801 tarihinde Paris'e gönderildi. Müzakerelerde Osmanlı İmparatorluğu'nu savunan bir dil kullanan Kolychov'un yerine, St. Petersburg'da yaşanan Saray darbesinin ardından iktidara gelen I. Aleksandr tarafından Arkadii Ivanovich Morkov (1747-1827) atandı. Temmuz ayında yaşanan bu değişimden sonra da Morkov, müzakerelerde Bâb-ı Âli'nin lehine bir tavır takınmıştır. Bu sırada Rusya'nın Paris'e yaptığı her iki atamaya da Bâb-ı Âli'nin sessiz kalması fakat lâyihamın yazıldığı tarihte İshâk Bey'in St. Petersburg'un söz konusu dönemde yaptığı hamleleri antlaşmaya aykırı bulması dikkat çekicidir. Paul W. Schroeder, "The Colapse of the Second Coalition", *The Journal of Modern History*, 59, 1987, s. 279-280 ve Valeriy Morkva, *Russia's Policy of Rapprochement with The Ottoman Empire in the Era of The French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1806*, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 284vd.

286 Paris sefiri Esseyid Ali Efendi ile Fransa dışişleri bakanı Talleyrand arasındaki barış görüşmeleri 9 Ekim 1801'de imzalanan bir önantlaşma ile sonuçlanmıştı. Kalıcı barış antlaşması ise 26 Haziran 1802'de Galib Efendi ile Talleyrand arasında Paris'te imzalanacaktı. 1802 tarihli antlaşmanın gizli maddesinde Fransa'nın Bâb-ı Âli'yi diğer ülkelere karşı bir savaşta kendisini desteklemeye zorlayamayacağına açıkça belirtilmesi konumuz açısından dikkate değer bir ayrıntıdır. Ignaz de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane*, C 1, Amyot, Paris 1865, s. 495-496 ve C 2, s. 146-149. Ahmed Cevdet, *age.*, C 7, s. 361-363.

287 İshâk Bey Aralık 1804'de İstanbul'dan ayrılan Guillaume Brune'e (1764-1815) referans vermektedir.

maslahatgüzâr²⁸⁸ ta'yîn olunmağın miyâned e yalnız bir nev' bürûdet-i mestûre hâsıl olduğu bi-tefâsîlihâ muhât-ı 'ilm-i dekâyık-âşinâ-yı âsafâneleri olan mevâddan olmağla îzâh ü tatvîle cesâret olunmayub ancak iki yüz yirmi senesinden²⁸⁹ berü zuhûra gelen ahvâlin sebt ü tahrîrine ibtidâr olunur

Rusya ittifâknâmesinin tecdîdi beyânındadır

Rusya ve İngiltere ve Avusturya ve İsveç devletleri 'ale't-tekrâr Fransa üzerine sefer üzere iken²⁹⁰ Devlet-i 'Aliyye-i sermediyü'l-istikrâr ile Rusya devleti beyninde cârî olan ittifâkın müddeti hitâma karîb olduğuna binâ'en Rusyalu tecdîdini istid'â²⁹¹ ve hattâ memâlik-i mahrûsede sâkin bi'l-cümle re'âyâ-yı pâdişâhî fimâ ba'd Rusya devleti himâyesinde olmak misüllü nice şurût-ı mekrûhenin sened-i cedîdde derc ile tervîcini iddî'â idüb lâkin Devlet-i 'Aliyyede Fransalu kemâ fi'l-kadîm kesb-i nüfûz ve i'tibâra fûrceyâb olmamak mülâhazası Rusyalu 'indeinde cemî' efkâra akdem fe-lizâlik zikr olunan tecdîd-i ittifâk maddesi ol esnâda Rusya tarafından [32a] be-gâyet mültezem ve isti'câli ehemm ü elzem görünmeğın şurût-ı mastûreye ısrâr idemeyüb keff-i yede mecbûr oldu²⁹² hatta tecdîde dâ'ir olan senedât Bâb-ı 'Âlide mübâdele olduğun günün irtesi Bec

288 Mareşal Brune, İshâk Bey'in de belirttiğ i üzere Napoléon'un imparatorluk unvanını III. Selim'e tanıtmak konusunda Bâb-ı Âli ile yaşadığı çatışma sebebiyle İstanbul'dan ayrılmıştır. Fransız elçiliğ inde yaşanan bu krizin ardından önce Pierre Parandier (kimi kaynaklarda Paraudier) maslahatgüzâr olarak atanmış ve ardından yerine İshâk Bey'in yakından tanıdığı Pierre Ruffin (1742-1824) getirilmiştir. Mareşal Brune ve Napoléon'un imparatorluk unvanını tanıtmak için gösterdiği çaba için bk. P. Coquelle, "L'Ambassade de Maréchal Brune à Constantinople (1803-1805)", *Revue d'histoire Diplomatique*, 18, 1904, s. 53-73. Konunun Osmanlı belgeleri temelinde tasviri için bk. Yahya Bağçeci, "Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII, 2014, s. 70-83. Pierre Ruffin'in maslahatgüzâr olarak atanması konusunda ayrıca bk. Deherain, *age.*, C 2, s. 7 vd.

289 1 Nisan 1805 - 21 Mart 1806.

290 İshâk Bey Temmuz-Ağustos 1805'de, Rusya, Kutsal Roma İmparatorluğu, İsveç ve Napoli'nin İngiltere'nin çevresinde toplanarak kurdukları III. Koalisyonu ve Eylül ayında başlayan muharebeleri kastetmektedir.

291 1799 Ocak ayı başında imzalanan Osmanlı-Rus ittifak antlaşmasının on dördüncü maddesine göre antlaşma geçerliliğini sekiz yıl süresince koruyacaktı. Ancak aynı maddenin devamında söz konusu sürenin sonuna yaklaşıldığında "o dönemdeki durum" (*circonstances du moment*) yeniden değerlendirilerek bazı değişiklikler yapılabilirdi. Bu bağlamda Rusya'nın İstanbul elçisi Andrei Italinsky (1743-1827), 1805 Şubat ayı başlarında antlaşmanın yenilenmesi isteğini Bâb-ı Âli'ye bildirmiş ve taraflar arasındaki ilk görüşme 28 Şubat 1805'de yapılmıştır. Armand Gosu, "The Third Anti-Napoleonic Coalition and the Sublime Porte", *International Journal of Turkish Studies*, 9, 2003, s. 205.

292 Rusya tarafının müzakerelerde teklif ettiğ i iki gizli madde Bâb-ı Âli tarafından antlaşmadan çıkartılacaktı. Nitekim Rusya, antlaşma aracılığ ı ile Kafkaslar'da Gürcistan aleyhine olan yayılımını Osmanlı tarafına kabul ettirmeye çalışırken diğ er taraftan da Napoléon'un muhtemel bir saldırısına önlem olarak Tuna hattını korumak üzere Memleketeyn'e on ilâ on beş bin asker konuşlandırmayı teklif etmekteydi. Ayrıca İngiltere'ye İskenderiye ve Mora'da bir başka limanın Kraliyet Donanması'nın ikmal i için verilerek Londra'nın bu iki limanda dört beş bin nefer bulundurmasına müsaade edilmesi, Rusya'nın bir diğ er talebiydi. Fakat İshâk Bey, Rusya'nın hazırladığı taslak metnin az önce aktarılan üçüncü maddesine değ il, sekizinci maddesine referans vermektedir. Buna göre Rus tarafı, Osmanlı Devleti'nin gayr-ı müslim tebasına inanç ve vicdan özgürlüğ ü vermesinin yanı sıra onların Müslümanlarla aynı yasalara ve ayrıcalıklara tabi olmasını istiyordu. İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nin ve ona bağı lı Ortodoks din adamlarının iktidarını tahkim edecek olan bu madde Rus Ortodoks Kilisesi'nin lideri olan Çar'a da Ortodokslar ve Bâb-ı Âli arasında yaşanacak sorunlara müdahale etme imkânı veriyordu. Bu bağlamda 1799 antlaşmasının on dördüncü maddesine dayanan Rusya'nın söz konusu antlaşmayı süreç içerisinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde St. Petersburg'da takip edilen siyasete

istilâsından²⁹³ sonra Nemçe ve Rusya orduları bi'l-ma'iyye buldukları mahalde inhizâm-ı küllî ile perîşân oldukları havâdisi vâsıl olmağla²⁹⁴ bu haber birkaç sâ'at evvel yetişmiş olsa şâyed bazı ağdâr²⁹⁵-i mülzimenin dostâne îrâdıyla mübâdele husûsu te'hîr olunmak mümkün olur idi²⁹⁶

Cânib-i Devlet-i 'Aliyyeden imparatorluğun kabûlü beyânındadır

Bâlâda mezkûr düvel-i efrenciyye bahsinde yâd ü iş'âr olunduğu vech üzere Bonaparta Bec şehrine gâlibâne dâhil ve Rusya ve Nemçe ordularını perîşân ve muzmahill itdikden sonra tamam Devlet-i 'Aliyye Rusyalunun tecdîd-i ittifâk maddesinde lisâna getirdükleri teklifât-ı bâridelerini der-hâtır ile derûnî infî'âlî derkâr olduğu hâlde bir nefer oficyâlini ihbâr-ı gâlibi-yeti hâvî tahrîrât ile Âsitâne-i Sa'âdete tesyîr ve Fransanın merâmı Rusya devleti sulh etmez ise [32b] Lehe hücûm etmekden 'ibâret olduğunu mukaddimât-ı hulûs ile inhâ ve takrîr etmekden nâşi Devlet-i 'Aliyye lâzime-i şân-ı 'azamet-ünvânı olduğu üzere gelen oficyâle in'âm ve ikrâm ile taltîf ve bîtarafılık mesleğinden aslen ve kat'an 'udûl etmemek niyetinden fâriğ olmayarak yalnız imparator elkâbını hâvî Bonpartaya bir kıt'a nâme-i hümâyûn tahrîriyle ızhâr-ı sûret-i nevâziş ve te'lif eyledikten kat'-ı nazar Devlet-i 'Aliyyenin tamâmiyyet-i mülkü ta'ahhüd olunmak ve Eflâk ve Boğdân memleketlerine dâ'ir mukaddemâ Rusyalu ile merbût olan şurût-ı kerîhe ibtâl ve ta'tîl kılınmak misüllü bazı mevâddın Fransalu yediyle tanzîmi matlûb idüğü ve Bonaparta tarafından Âsitâne-i sa'âdete elçi gönderilmek husûsuna müsâ'ade-i seniyye-i erzânî buyurulacağı ofîciyâl-i mersûma hafîyyen beyân olunmuş idi²⁹⁷

uygun hale getirebileceği temel bir metin olarak gördüğü açıktır. Ancak söz konusu iki madde de İshâk Bey'in de belirttiği üzere iki tarafın imzaladığı son metinde yer almamaktadır. Gosu, *agm.*, s. 201-202.

293 19 Ekim 1805'de sonuçlanan Ulm Muharebesi'nin ardından 12 Kasım'da General Murat komutasındaki birlikler açık şehir ilan edilmiş olan Viyana önlerine kadar ilerlemişti. Chandler, *age.*, s. 407.

294 İstanbul'da 23 Eylül 1805'de yenilenen antlaşmanın imza edilmesinden sonra metin, III. Selim tarafından 11 Ekim 1805'de ve Çar I. Aleksandr tarafından da 30 Ekim 1805'de onaylanmıştır. Onaylanmış metnin Rusya tarafından İstanbul'a geliş tarihi 14 Aralık 1805'dir. Fakat ramazan bayramı dolayısıyla tasdikli nüshaların değişimi ancak 30 Aralık'ta yapılabilmektedir. 2 Aralık 1805'de gerçekleşen Austerlitz Muharebesi'ni Napoléon'un kazandığı haberi ise sadece bir gün sonra 1805 senesinin son gününde İstanbul'a ulaşmıştır. Ahmed Cevdet, *age.*, C 8, s. 47 ve Gosu, s. 215.

295 Metne anlam açısından bakıldığında "a'zâr" kelimesinin müstensih tarafından sehven yanlış yazılmış olduğu düşünülmektedir.

296 Osmanlı-Rus ittifakının yenilenmesi konusunda ayrıca bk. Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, çev. Ali Reşad, ed. A. Ahmetbeyoğlu-İ. Keskin, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 51-54; Mouravieff, *age.*, s. 197 vd.

297 Bu sırada Bâb-ı Âli ile Fransa elçiliği arasında temasın arttığını söylemek mümkündür. Nitekim Bâb-ı Âli, Austerlitz muharebesinin haberi İstanbul'a ulaştıktan sonra 10 Ocak 1806'da Napoléon'un imparatorluk unvanını tanıyacağına dair ilk sinyali bir buyruldu ile verir. Ancak Fransa bu konuda çok daha üst düzeyden, doğrudan Topkapı Sarayı'ndan bir işaret beklemektedir. Bu bakımdan Napoléon'un zaferlerinden güç alan Fransa maslahatgüzarı Pierre Ruffin 15 Ocak 1806'da verdiği notada, Bâb-ı Âli ile İngiltere ya da Rusya arasındaki bir ittifakın, 1802 tarihli Osmanlı-Fransa antlaşmasını geçersiz kılacağına belirtir. Gelişmeler Ruffin'in elini daha da güçlendirir. Zira 22 Ocak 1806'da İstanbul'a gelen özel bir Fransız kuryesi Pressburg Antlaşması haberini taşımaktadır. Aynı dönemde Fransa dışişleri bakanı Talleyrand'ın özel sekreteri Gaspard Roux de Rochel'in (1762-1849) İstanbul'a gelmesi ise Fransız hariciyesinin konuya verdiği önemi gösterir. Aslında mesele sadece imparatorluk unvanının tanınması değil, fakat Osmanlıların ittifak gereği Rus gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesine müsaade etmesidir. Bu duruma Fransa'nın göz yummayacağına altını çizen Roux, kendisi ile yapılan gizli müzakerelerde Osmanlı toprak bütünlüğünün Fransa tarafından taahhüd edildiğini ve Napoléon'un Eflak ve Boğdan konusunda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında

İngiltere ittifâknâmesinin tecdîdi istid'â olunduğu beyânındadır

Ol esnâda Rusya elçisi²⁹⁸ bir taraftan mersûm Fransalu ofiçiyâlin bu sûretle vürûdunu ve birkaç meclis-i mükâlemeden sonra mükerremen ve mültefeten 'avdet eylediğini görüb bir taraftan [33a] dahi makâm-ı riyâsetde bulunan Vâsıf Efendi merhûm²⁹⁹ Eflâk voyvodası İpsilandi tarafına biz memleketeynin şurût-ı kerîhesini Fransalu yediyle ilgâya sa'y ıderiz inşâ'âllah müyesser olur diyü min-gayr-ı rü'yetin ifşâ-yı sırr³⁰⁰ idüb keyfiyyet-i hâl bu takrîb Rusya elçisine 'aks etmekden nâşi ol vakitden bertü Rusya Devleti sû-i zanna zâhib ve Devlet-i 'Aliyyenin Fransalu ile hafı mu'âmelesini taharrî ve teces-süse harîs ve tâlib olub İngiltere ile bi'l-ma'iyeye gâh ihâfe ve tehdîd sûretlerini ızhâr³⁰¹ ve gâh şikâyet ma'razında bast-ı mukaddimât-ı iğbirâra başladılar ve hatta Devlet-i 'Aliyye ile İngilterelü beyninde cârî olan ittifâkın müddeti inkizâsına henüz hayli vakt var iken hem Devlet-i 'Aliyyenin Fransalu hakkında derece-i meylini istizmâca vesîle ve bâhusûs Fransa ile yeniden tebrîdine 'illet-i müstakille olmak mülâhazasıyla ittifâk-ı mezkûrun tecdîdi husûsunu devleteyn-i merkûmeteyn bi'l-ittifâk istid'â³⁰² birle evliyâ-yı umûr hazerâtını [33b] küllü yevm ta'cîzden hâlî değil iken Devlet-i 'Aliyye Fransaluya bir dürlü serrîşte-i infî'âl virilmemek için hüsn-i müdâfa'a ile imrâr-ı vakti ihtiyâr idüb müddet-i kalîle mürûrununda Bonapartanın Avusturya ile sulh eylediği ve Venedik ve ânâ tâbi' Dalmaçya memleketi Avusturya İmparatoruna terk ile İtalya Krallığına zamm olunduğu ve bu takrîb Fransalu Arnavudluk semtinde memâlik-i mahrûseye câr-ı mülâsık olduğu haberleri ve Fransa 'askeri ber-tubk-ı me'mûl Leh üzerine teveccüh etmeyüb Rusya İmparatoru bakiyye 'askerini hudûduna i'âde birle kendüsi Betreburga ric'at ve Bonaparta Parise insirâf ve 'azîmet etmiş ise de cemî' askerini Alamanda terk eylediği havâdisi dahî müte'âkiben zuhûr eylediğinden Devlet-i 'Aliyye vakt ü hâlî gözederek İngiltere İttifâknâmesinin bîvakt-i tecdîdini tesvîf ve te'hîr eyledi³⁰³

durduğunu bildirir. Müzakerelerde İstanbul'a yeni bir Fransız büyükelçinin atanması konusu da gündemdedir. Roux, yeni elçiyi kabul etmemek gibi bir seçeneği bulunmayan Bâb-ı Âli ile oynadığı sopa-havuç oyununda başarılı olur. Zira Roux'nun İstanbul'dan ayrılmasından hemen sonra, 28 Şubat'ta Ruffin, imparatorluk unvanının tanınacağı, bu konuda Paris'te bulunan Halet Efendi'ye yeni talimatların gönderileceği konularında doğrudan Topkapı Sarayı tarafından bilgilendirilir. Fakat Ruffin, bununla da yetinmez ve unvanın tanındığını bildirmek üzere Paris'e bir elçi gönderilmesini talep eder. Gönderilecek elçi Abdurrahman Muhib Efendi'den başkası değildir. Bu bağlamda İshâk Bey'in "ofiçiyal" sıfatıyla tanımladığı kişinin Roux de Rochel olması kuvvetle muhtemeldir. Ahmed Cevdet, *age.*, C 8, s. 47-48 ve Vernon J. Puryear, *Napoleon and the Dardanelles*, University of California Press, Berkeley 1951, s. 67-68 ve 71-72.

298 Andrey Italinsky (1743-1827).

299 Vasıf Efendi 19 Ekim 1806'da vefat etmiştir. Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr*, ed. Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yay., İstanbul 2017, s. XCVII.

300 İshâk Bey, kuvvetle muhtemel Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 16. maddesinin onuncu fıkrasında belirttiği üzere voyvodalıklar konusunda çıkacak sorunlar hususunda Rusya'nın arabuluculuk yapma ve bunu kullanarak voyvoda atamalarına müdahalede bulunma haklarının yeniden düzenlenmesini imâ etmektedir. Noradunghian, *age.*, C 1, s. 327.

301 "izhâr" kelimesi sehven iki kez yazılmıştır.

302 Bu sırada İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Charles Arbuthnot'tur (1767-1850). İshâk Bey'in de belirttiği üzere 1806 senesi başlarından itibaren Rusya elçisi İtalisky'nin baskısı altında olduğu anlaşılan Arbuthnot'un gözden geçirilmesi konusunda ısrar ettiği 1799 tarihli Osmanlı-İngiliz ittifak antlaşması da tıpkı aynı tarihli Osmanlı-Rus antlaşması gibi sekiz yıllık geçerlilik süresine sahipti. 1806 senesi başlarından itibaren Osmanlı-İngiliz ilişkileri konusunda bk. Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu", s. 393-394.

303 İshâk Bey, 26 Aralık 1805'de Fransa ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasında imzalanan Pressburg Antlaşması'na

Âsitâne-i Sa'âdete Fransa elçisinin vürûdu ve Rusya ile bazı mevâdd-ı münâza'un fihânın zuhûru beyânındadır

Cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden erzân buyurulan müsâ'ade-i [34a] seniyyeye mebnî Sebastiyân nâm Fransalu büyük elçilik pâyesiyile Dersa'âdete vâsıl³⁰⁴ ve 'akîbinde Rusya İmparatorunun Parise irsâl eylediği murahhası ma'rifetiyle 'akd-i sulh³⁰⁵ olduğu ve Devlet-i 'Aliyyenin tamâmiyet-i mülkü ve serbestiyet ve istiklâlî derûn-ı ahidnâmede derc itdirildiği haberi gelmeğe evliyâ-yı umûr hazerâtının derûnuna nev 'ummâ itmînân hâsıl olmuşdu

Ancak şahs-ı mesfûr şeytanet ü hîleye kesb-i tefenün etmiş bir muharrik-i desîsekâr³⁰⁶ olmağla evâ'il-i vürûdunda Devlet-i 'Aliyyenin muktezâ-yı maslahatı cemî'-i düvel ile dost olarak bîtaraflığa sebât etmektir biz hulûskâr ve gayretkeş olduğumuzdan mutlakan bize merbût olur sâ'irlerini terk itsün dimeziz da'vamız yalnız İngiltere ile ittifâknâmenin tecdîd olunmamasıdır deyü sûret-i hakdan gelerek lafzen ve zâhiren isbât-ı hayrhâhî ve ihlâsda sa'y ü ikdâm etmiş ise de fi'ilen Devlet-i 'Aliyyeyi müttefikleriyle tebrîdi müstelzim olacak tedâbirin icrâsında tecvîz-i kusûr etmiş değildir³⁰⁷ şöyle ki ahidnâmede derc olunan Devlet-i 'Aliyyenin

atıfta bulunmaktadır. Bâb-ı Âli'nin ittifakların yenilenmesi meselesinde önceliği Rusya'ya vermiş olması ve müzakerelerin ortasında Rusya'nın Gürcistan'da bulunan Anaklia Kalesini işgal etmesi sebebiyle görüşmelere ara verilmesi İngiltere ile müzakere sürecinin ertelenmesine neden olmuştur. Nitekim yukarıda İshâk Bey'in de belirttiği üzere eğer Austerlitz muharebesinin sonucuna dair haber İstanbul'a birkaç gün evvel gelmiş olsaydı kuvvetle muhtemel Bâb-ı Âli, Rusya ile ittifak antlaşmasını gözden geçirmeyecek ve süresini uzatmayacaktı. Dolayısıyla bu konjunktürde İngiltere ile ittifakın gözden geçirilerek uzatılmasına dair müzakerelere hiç başlanmamıştır. 1806 başlarında İngiltere'nin Bâb-ı Âli'ye yönelik olarak izlediği politika konusunda bk. Paul Shupp, *The European Powers and The Near Eastern Question, 1806-1807*, Columbia University Press, New York 1931, s. 86 vd. Rusya'nın İran'la devam eden savaş esnasında Anaklia Kalesi'ni işgal etmesi ve bunun birkaç ay sonra başlayacak olan Osmanlı-Rus harbine giden yolda bir dönüm noktası teşkil etmesi konusunda bk. John Baddeley, *The Russian Conquest of The Caucasus*, New York, Longmans 1908, s. 67.

304 General Sébastiani 9 Ağustos 1806'da İstanbul'a ulaşmıştır. P. Coquelle, "Sébastieniani Ambassadeur a Constantinople, 1806-1808 d'après des documents inédits", *Revue d'histoire Diplomatique*, 18, 1904 s. 579.

305 İshâk Bey, Rusya ile Fransa arasında 20 Temmuz 1806'da imzalanan antlaşmaya referans vermektedir. Görüşmeleri yürüten Pierre d'Oubril ve Jacques-Guillaume Clarke'ın isimlerine atfen Clarke-d'Oubril antlaşması olarak isimlendirilen metnin üç, dört, beş, altı ve yedinci maddeleri Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendirmektedir. Nitekim antlaşmanın üçüncü maddesi Rusya'nın Dalmaçya'dan çekilmesini düzenlerken dördüncü maddeye göre Raguza Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun garantörlüğünde daha önce sahip olduğu bağımsızlığa sahip olacak ve burada bulunan Karadağlı savaşçılar yeniden evlerine dönecekti. Antlaşma imzalandığında Akdeniz'de bulunan tüm Rus birliklerinin İyon Adalarına çekilmesini ve söz konusu adalarda Rusya'nın dört bin kişilik kuvvet bırakmasını antlaşmanın beşinci maddesi karara bağlıyordu. Altıncı madde Osmanlı İmparatorluğu açısından belki de antlaşmanın en önemli maddesiydi. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tarafların garantisi altına alınmıştı. Yedinci maddede Kotor'un tahliyesi ve Fransız birliklerinin Almanya'dan çekilmesi kararlaştırılmıştı. Doğrudan Bâb-ı Âli'nin dış politikasını etkileyebilecek maddelerin tartışıldığı Paris'teki müzakerelerin İstanbul'da oldukça yakından takip edildiğini söylemek mümkündür. Zira Osmanlı idaresinin bu konuda Paris elçisi Muhib Efendi tarafından bilgilendirildiği ve İstanbul'a ulaşan Moniteur Universel'in hararetle takip edildiği anlaşılmaktadır. Antlaşmanın maddeleri konusunda bk. *Annual Register*, s. 796-797. Bu konuda ayrıca bk. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 392-395 ve Günay, *age.*, s. 281-283-287.

306 Asım Efendi'nin de Fransa elçisini "fettan-ı zemân halef-i şeytân Sebastiyân" olarak tanımlaması dikkate değerdir. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 483.

307 Fransa sefaretinin Clarke-d'Oubril Antlaşması'nı kullanarak Bâb-ı Âli'yi Rusya ve İngiltere'den uzaklaştırma çabası içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Fransa maslahatgüzarı Ruffin, d'Oubril'in murahhas olarak Paris'e

[34b] serbestiyet ve istiklâli ta'birâtı Eflak ve Boğdan'a dâ'ir şurût-ı mekrûhe gibi mevâdd-ı gayr-ı marziyyenin ilgâsını mutazammındır zîrâ fîmâ ba'd Rusyalu şurût-ı mezkûreyi da'vâya cesâret itse Fransa ile ma'kûd şart-ı mezkûra mugâyir hareket etmiş olacağına nazaran elbet Bonaparta mu'âriz olur diyerek ve pes-i perde-i hafâda i'mâl-i tedâbîr-i gûnâgûn iderek yedi seneden mukaddem 'azilleri tecvîz olunmamak üzere şart olunarak ta'yîn buyurulan Muruz ve İpsilandi beğleri kable'l-hitami'l-müddet nâgâh bir günde 'azl itdirüb yerlerine hâlâ Rus-cukda ikâmet üzere olan Suco Beğ ve tercümân-ı vakt bulunan Kalimaki Beğ biri Eflak ve biri Boğdana nasb olundu³⁰⁸ ve bir taraftan elçi-i mersûm min-gayr-ı resm huzûr-ı hümâyûna çehre-fersâ olmak da'vâsında begâyet ısrar idicek mes'ûlüne müsâ'ade-i şâhâne erzânî kılınmağın³⁰⁹ Devlet-i 'Aliyye tebdîl-i usûl ile Fransa tarafına meyl eylediğini Rusya elçisi gerek voyvodalar maddesinden ve gerek mu'âmele-i gayr-ı resmiyye ile mersûmun taltîfi iltizâm [35a] olduğundan bir kat dahi istidlâl idüb Rusya İmparatoru dahi Parisde imzâ olunan bâlâda mezkûr musâlaha ahidnâmesini tasdîkden imtinâ' birle yeniden Fransa 'aleyhine sefer niyetinde olduğu havâdisi mütevârid olduğundan maslahat teşennüc ideceği anlaşılmağa başladı³¹⁰ zîrâ Rusya Devleti mâdâmki İngiltere ile bi'l-ittifâk müceddeden Fransa 'aleyhine sefer niyetine karar virdi ve Fransalunun Lehe hücûm edeceği vesvesesi var idi böyle vakitte Devlet-i 'Aliyyenin Fransalu re'yiyle hareket eylemesi veche'n-mine'l-vücûh Rusyaluya el virecek maslahat olmayub bîtarafılığı kullanmak mümkün olamaz oldu keyfiyyet-i âhvâl bu sûreti kesb

gönderileceği haberini alır almaz konuyu muhatapları nezdinde kullanmaya başlamıştı. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 342.

308 Clark-d'Oubril' antlaşması'nın imzalandığı haberinin en geç 1806 Ağustos ayı başında İstanbul'a ulaştığı ve Ruffin ve General Sébastiani'nin bu sıradaki faaliyetleri gözönünde bulundurulduğunda İshâk Bey'in kronolojisinin tutarlı olduğu açıktır. Nitekim 23 Ağustos 1806'da görevdeki Eflak ve Boğdan voyvodaları Aleksandr Mouruzi (?-1816) ve Constantin İpsilanti (1760-1816) azledilerek yerlerine Aleksandr Soutzo (1751-1821) ve Scarlat Callimachi (1773-1821) atanmıştır. Bâb-ı Âli'nin bu hamlesinin, tam da General Sébastiani'nin istediği sonucu verdiği söylenebilir. Zira Eflak ve Boğdan voyvodalarının kontrol altına alınması ve bölgede, Fransa'nın yörüngesine girmesi öngörülen Bâb-ı Âli'nin mutlak iktidarının kurgulanması General Sébastiani'nin talimatları arasında yer almaktaydı. Bu bağlamda Bâb-ı Âli'de alınan kararı öğrendikten sonra Italinsky, savaşın çıkacağından o kadar emindi ki tuttuğu tellallar aracılığıyla Rus tabiyetinde bulunanların İstanbul'u terk etmeleri gerektiğini başta Beyoğlu olmak üzere İstanbul'a duyurmuştu. P. Coquelle, "Sébastieni, Ambassadeur a Constantinople, 1806-1808", s. 578; Mouravieff, *age.*, s. 382-383; Franz Ottanfels, *Beitrag zur Politik Metternichs im griechischen Freiheitskampfe, 1822-1832*, ed. J. Krauter, A. Pustet, Salzburg 1913, s. 15 ve Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 407.

309 Eflak ve Boğdan voyvodalarının azledilmesinden beş gün sonra General Sébastiani'nin huzura, Osmanlı geleneklerine aykırı bir biçimde üzerinde silahları olduğu halde kabul edilmesi İstanbul'daki elçiliklerde bu sırada tartışılan temel konular arasındaydı. İlk kabulün ardından Sébastiani çeşitli bahanelerle pek çok kez III. Selim'le biraraya gelmiştir. Driault, *Napoléon'un Şark Siyaseti*, s. 56-57 vd.

310 Rus müzakereci d'Oubril'in, kendisine verilen talimatların ötesine geçerek Dalmaçya'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair olan maddeleri kabul ederek antlaşmayı imzalaması, I. Aleksandr'ın metni onaylamamasına sebebiyet verdi. Zira antlaşmanın St. Petersburg'da yarattığı rahatsızlığı 30 Ağustos 1806'da Rus Hariciye Nazırı Budberg tarafından yayımlanan bildiriye gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda Clarke-d'Oubril arasındaki müzakereleri yakından takip eden Esseyid Abdurrahman Muhib Efendi antlaşmanın onaylanmadığını 8 Eylül 1806'da (24 C 1221) Prusya'nın Paris büyükelçisi Girolamo Lucchesini (1751-1825) ile yaptığı mülakat sonucunda öğrenmiş ve İstanbul'u bilgilendirmiştir. Bu bağlamda Bâb-ı Âli, Clarke-d'Oubril antlaşmasının St. Petersburg'da tasdik edilmemesini yeni bir Fransa-Rusya savaşının alameti olarak yorumlamıştır. Pierre d'Oubril'in talimatları ve Rus Hariciye Nazırı Baron Budberg'in manifestosu için bk. *Annual Register*, s. 797-800. Bu konuda ayrıca bk. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 398-9 ve Günay, *age.*, s. 290.

eyledikde mersûm Fransa elçisi Rusya beğlik gemileri ve mühimmât ve 'askeri Karadenizden Akdenize mürûr etmek bîtarafılığına münâfidir deyü men'ini da'vâ³¹¹ ve husûs-ı merkûm Devlet-i 'Aliyye ile Rusya beyninde ma'kûd ittifâkın şurûtundan olup bir müddetden berü Rusya sefâyini bilâ mûmâna'at âmed-şüd [35b] idegelmişler iken def'inde su'ûbet derkâr olduğu hüveydâ olmağla her çend elçi-i mersûmun iskâtına sa'y olunmuş ise de pîşgâh-ı Darü's-saltanadan sefîne ve 'asker imrârıyçün Rusyaluya cevâz virildiği hâlde Dalmaçyada mevcûd bizim 'askerimizin dahi memâlik-i mahrûse içinden Tunaya ve andan Eflak ve Boğdan yoluyla Lehe mürûruna niçün ruhsat virilmez bîtarafılık kâ'idesi cümle hakkında müsâvât üzere mu'âmele olunmaktır yohsa bizim düşmanımız mülk-i pâdişâhî içinden mürûr ile İtalyaya üzerimize gelmeğe mücâz olunca bîtarafılık ne şekil olmuş oldu deyü³¹² kasden ve hıyâneten ısrâr ve Devlet-i 'Aliyye ve Rusyaluya ifâde-i hâl ile siz dost ve müttefiksiz işte şimdi Fransalu câr-ı mülâsıkımız oldu ve 'âlеме tegallübü âşikârdır buna bir serrişte-i münâza' virmemek için bu aralık sefinelerinizi imrâr itdirmeseniz olmaz mı diyerek ta'bîrât-ı mülâyime ve mukaddimât-ı dostâne ile ilzâmına ikdâm olundukça Rusyalu bu misüllü şurût-ı ittifâka münâfi teklif nice olur deyü mücerred [36a] Devlet-i³¹³ 'Aliyyeyi Fransalu ile bozuşdurmak için habbeyi kubbe iderek 'azîm şamâtata ibtidâr eylediklerine³¹⁴ binâ'en ve bir taraftan Bonaparta Parisden çıkub

311 Aslında Bâb-ı Âli Rus bandıralı gemilere 1806 Mart ayından itibaren ağır gümrük vergileri uygulamaya başlamıştı. Ancak Fransız hükümeti bunu yeterli görmeyerek İstanbul'daki diplomatik girişimlerini ve baskısını sürekli bir biçimde artırdı. Nitekim boğazlardan Rus gemilerinin geçişinin Bâb-ı Âli tarafından tamamen yasaklanması Sébastiani'ye verilen talimatların en önemlilerinden birisiydi. P. Coquelle, "Sébastiani, Ambassadeur a Constantinople, 1806-1808", s. 578 ve Mouravieff, *age.*, s. 382-383.

312 Napoléon'un, en azından Temmuz 1806 sonlarından itibaren Karadağ'da yaşanan sınır ihlalleri konusunda oldukça hassas davrandığı ortadadır. Ancak bu hassasiyetin Freidland Muharebesine (14 Haziran 1807) giden süreçte giderek arttığı söylenebilir. Nitekim Rusya'ya Lehistan ve Boğdan üzerinden eşzamanlı bir taarruz planı yapan Napoléon için Sébastiani'nin Fransız birliklerinin Osmanlı topraklarından serbest geçişi için alacağı izin son derece önemliydi. Napoléon'un planını İstanbul'a ulaşan gazetelerden haber aldığı anlaşılan Bâb-ı Âli, derhal Paris sefirini durumdan haberdar etmiş ve Sébastiani ile de bu konuda görüşmeye başlamıştı. Konunun diplomatik boyutu bir tarafa henüz dumanı tütmeye devam eden Edirne Vakası'ndan ders çıkartmış olan Osmanlı idaresi Fransız birliklerinin geçişi esnasında sekbanlar ve yeniçerilerin saldırısına uğramasından çekinmekteydi. Sébastiani ise Bâb-ı Âli'ye karşı bu konuda da yine havuç ve sopa oyununu oynamaya çalışıyordu. Her ne kadar Kotor, Fransız hakimiyetinde olsa da Rusların henüz Korfu'yu terk etmediğini belirten Fransa elçisi, Clarke-d'Oubril antlaşmasının gereği olarak Rus birliklerinin ayrılmasından sonra Dubrovnik'in Osmanlı egemenliğine verileceğini belirtiyordu. Sébastiani'nin sopası ise büyük ölçüde Dalmaçya konusundaki hassasiyetleri sebebiyle Clarke-d'Oubril antlaşmasını onaylamayacak olan I. Aleksandr yönetimiydi. Rusların Mora'yı almak istediğini ve Sırları isyana teşvik ettiğini belirten Fransa elçisi Fransız birliklerinin Balkanlardan yapacağı geçişin Bâb-ı Âli'yi rahatlatacağını belirtiyordu. Ancak Sébastiani'nin her hamlesi Rus ve İngiliz elçilerin tepkisine yol açmaktaydı. Özellikle Fransa'nın Dalmaçya'daki etkinliğinden rahatsız olan elçilerin faaliyetleri ve ilerleyen süreçte uluslar arası durumun değişmesi Bâb-ı Âli'nin Fransız birliklerin Osmanlı topraklarından geçişine müsaade etmemesine zemin oluşturmaktaydı. Bu konuda bk. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 298-299, 380-382, 397; Napoléon'dan Talleyrand'a 28 Temmuz 1806, *Correspondance de Napoléon Ier*, C 13, Imprimerie Impériale, Paris 1863, s. 7-8 ve Napoléon'dan Talleyrand'a 6 Mart 1807, *Correspondance de Napoléon Ier*, C 14, Imprimerie Impériale, Paris 1863, s. 478-479.

313 "Devlet" kelimesi sehven iki defa yazılmıştır.

314 Gerçekten de Rus büyükelçi Italinsky'nin yaşanan olaylar dolayısıyla Bâb-ı Âli üzerinde kurduğu baskı Osmanlı İmparatorluğu'nu mütteliklerinden uzaklaştırarak Fransa yörüngesine savrulmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda İshâk Bey muhtemelen Rusya sefirinin 28 Ağustos ve 22 Eylül 1806'da boğazların Rus gemilerine

Prusya ordusunu külliye müzmahill³¹⁵ idüb ilerüye doğru hareket eylediği haberleri peyâpey zuhûr eylediğine intibâ'en nihâyetü'l-emr imrâr-ı sefâyinin ta'vikini matlûb-ı dostâne olmak üzere devleti tarafına tahrîr eylesiyeçün Rusya elçisine³¹⁶ başka ve bu madde Rusya elçisine ifâde olundu devletine yazacaktır deyü ifâde-i hâli hâvî Fransa elçisine başka iki kıt'a tahrîr i'tâsıyla def'-i kîl ü kâl gibi oldu

Eflak ve Boğdan voyvodalarının ibkâsı beyânındadır

Voyvodaların 'azl ü tebdîlleri haberiyle Rusya elçisi tarafından mahsûs irsâl olunan kuryer 'avdet eyledikde Muruz ve İpsilandi beğlerin kemâkân ibkâsı ve yeni nasb olunanların 'azli istid'âsıyla Rusya elçisi devleti tarafından me'mûren bir kıt'a tahrîr-i resmî i'tâ ve takdîm³¹⁷ ve müsâ'ade olunmadığı hâlde bi'l-cümle sefâret hademesini istishâb ile 'azîmete me'mûr [36b] olduğunu inhâ ve tefhîm etmekden nâşî her ne kadar serd-i delâ'il ile voyvodalardan bari birisinin kalmasına rızâ virilmek sûreti dermiyân ve İngiltere elçisini tavsît ile maslahatın cerh ü ta'dîline sa'y-i firâvân olunmuş ise de bir dürlü müfid olamayub müdde'î ve mutavassıtın³¹⁸ şiddet ve ısrârları yevmen fe-yevmen mütezâyid ve fî-nefsi'l-emr Rusya elçisi âmâde-i 'azm ü hareket olduğu nümûdâr ve bedîd olduğundan Devlet-i 'Aliyye def'an-li'n-nizâ' mer-sûmân iki voyvodaları kemâ fî's-sâbık ibkâ³¹⁹ ve keyfiyyet-i hâli bir kıt'a nâme-i hümayûn-ı dostî-nümûn ile iktizâsına göre Rusya İmparatoruna inhâ birle Rusyanın dilhâhına bâliğan mâ-belağa ızhâr-ı müsâ'ade ve Bonapartaya dahi bir voyvodalık maddesiyeçün ihtiyâr-ı sefer olunmakdan nâşî ise zarûrî sâbıkların ibkâsıyla def'-i kîl ü kâl olunmak lâzım geldi deyü mü-dellel ve müberhen bir kıt'a nâme-i hümayûn irsâliyle sûret-i maslahatı tahrîr ve ifâde eyledi

Devlet-i 'Aliyye ile Rusya beyninde sefer vukû'ı beyânındadır

Muruz ve İpsilandi beğlerin ibkâsı husûsunda Rusya ve İngiltere elçileri begâyet ızhâr-ı teşek-kür [37a] eylediklerine binâ'en devletleri kemâliyle ırzâ ve tatyîb olduğu zann olunmuşken kırk elli gün mürûrunda nâgâh Rusya 'askeri Turladan berü yakaya mürûr ve merâmımız Tu-nadan geçüb Dalmaçya tarafına Fransız üzerine gitmekdir yohsa Devlet-i 'Aliyye ile dost-luğumuz bâkî olduğundan vürûdumuz bir dürlü sù'-i kasta mebnî değildir diyerek ve gûyâ bu hareketleri Devlet-i 'Aliyye ile ma'hûdâne olduğunu göstererek Hotin ve Bender ve Kili ve Akkirman mustahfızlarını iğfâl ile zabt ve Eflak ve Boğdan memleketlerine idhâl-i 'asker idüb İsmail Kala'sı pîşgâhına geldiklerinde Devlet-i 'Aliyyeden Tuna sevâhilinde bulunan me'mûrine haberler yetişüb Moskovlunun gelişi hasmâne olduğu tefhîm olunmağla İsmail ve

yeniden açılması ve mazul voyvodaların göreve iadesi konusunda Bâb-ı Âli'ye verdiği iki notayı "habbenin kubbe edilmesi" olarak yorumlamaktaydı. Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, C I, ed. ve trc. A. Mikaberidze, Nafziger Collection, West Chester 2002, s. 17.

315 İshâk Bey, Napoléon'un Alman ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattığı Jena ve Auerstädt muharebelerine referans vermektedir. 14 Ekim 1806'da gerçekleşen kesin sonuçlu bu iki muharebenin ardından Fransızlar 24 Ekim'de Berlin'e girecektir. Söz konusu muharebelere dair haberlerin 1806 senesi ekim ayının ikinci yarısında İstanbul'a ulaştığı düşünülebilir. Chandler, *age.*, s. 479 vd.

316 Andrey Italinsky (1743-1827).

317 İshâk Bey, az önce bahsedilen 28 Ağustos ve 22 Eylül 1806 tarihli notalara atıfta bulunmaktadır.

318 İshâk Bey, Rusya büyükelçisi Italinsky'yi ve mutavassıt olarak da İngiltere büyükelçisi Arbuthnot'u kastetmektedir.

319 Mazul voyvodalar, General Michelson komutasındaki Rus birliklerinin Osmanlı sınıırını geçmesinden on bir gün önce, 17 Ekim 1806'da yeniden göreve atanmışlardı. Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu", s. 399.

Yergöğü ve İbrâ'il kala'alarında merâsim-i tabassur ve tahaffuzun icrâsına kıyâm olundu³²⁰ ol aralıkda Rusya elçisine 'arz-ı şikâyet olunduğça devleti tarafından tahrîrâtı gelmeyüb sebebi istilâdan aslen haberdâr olmadığını iş'âr ve otuz gün mikdârı imrâr-ı vakt olunub nihâyetü'l-emr elçi-i mersûm tecâhül ve tegâfülde ber-karâr olduğundan ve bir taraftan [37b] Rusya'nun yevmen fe-yevmen tecâvüzü havâdisi Tuna sevâhilinden peyâpey vürüd idüb 'ale'l-husûs Rusya ser'askeri mührüyle Tuna sevâhilinde olan â'yân ve zâbitâna hitâben Türkiyyü'l-'ibâre bir kıt'a kâğıd zuhûr ve me'âlinde bazı şikâyetlerden başka Devlet-i 'Aliyyenin merâmı Memâlik-i Mahrûseye Fransa 'askeri getürdüb nizâm-ı cedîdi icrâ itdirmekdir deyü bâdî-i fitne olacak nice mezâmîn-i fesâdâmîz muharrer ü mastûr olub³²¹ 'aynı sûretleri Bâb-ı 'Âliye geldiğinden te'hîr ve te'ennî sûretleri terk olunub elçi-i mersûmun devleti cânibine 'avdeti tenbîh olunarak i'lân-ı sefer olundu³²² voyvodalar maddesinde Rusya Devleti me'mûlden

320 Rus birliklerinin saldırısı tam da İshâk Bey'in tasvir ettiği şekilde gerçekleşmişti. Hotin ve Bender kalelerinin muhafızları gerçekten de hasım ordunun gelişini dostane bir biçimde karşılamışlardı. Hatta Hotin Muhafızı, 4 Aralık 1806'da karşısında gördüğü Rus ordusundan bir tercümanla görüşmüştü. Yapılan görüşmede Rus tercüman, mazul Eflak ve Boğdan voyvodalarının yeniden atanmalarının ardından iki ülke arasında herhangi sorun kalmadığını söylemişti. Buna mukabil tercüman, Rusya'nın Avrupa'daki durumun hassasiyetine binaen sınırlarında yığınak yapılmasını bir zaruret olarak gördüğünü ve gerektiği takdirde Avusturya tarafına ve İtalya (Napoli) bölgesine burada yapılan yığıntıdan birlik kaydırılacağını belirtmişti. Her ne kadar tercüman Osmanlı topraklarına tecavüz etmek gibi bir düşüncelerinin asla olmadığını altını çizmiş olsa da Rus birliklerinin iki gün sonra Turla Nehri'ne köprü inşa etmeye başlaması Hotin Muhafızı Kara Mehmed Paşa'yı endişelendirdi. Ancak Muhafız harekete geçmekte halen mütereddiddir ve bir kez daha Rus tercümanı huzuruna çağırır. Rus tercüman bu sefer de Çar I. Aleksandr'dan kendilerine yeni bir emir geldiğini ve köprüyü Napoli tarafına geçmek üzere inşa ettiklerini söyler. Cevaptan tatmin olmayan Kara Mehmed Paşa, İstanbul'dan henüz bölgeye ulaşan Eflak voyvodasından bilgi almaya çalışır. Kısa süre önce azledilmiş olan Callimachi'nin Rusların halisane ve İstanbul'un bilgisi dahilinde bölgeye gelmediklerini bildirmesi ve Bender Kalesi karşısında da Rus birliklerinin toplandığı haberinin ardından Kara Mehmed Paşa bir işgalle karşı karşıya olduğunu nihayet anlar. Vakanüvis Asım Efendi'nin de belirttiği üzere "bekçinin uyuması hırsızlar için bayramdır". Nitekim birkaç gün sonra inşa ettikleri köprüden geçerek Hotin'i kuşatan Rus kolordusunun tercümanı ile üçüncü kez görüşen Muhafız Kara Mehmed Paşa'dan artık kaleyi teslim etmesi isteniyordu. Hotin muhafızı Kara Mehmed Paşa'nın durumu alelacele İstanbul'a bildirmesi üzerine Bâb-ı Âli, İtalinsky'den bir açıklama istemiş, ancak Rus sefiri de sınırdaki askeri hareketlilikten haberdar olmadığını bildirmiştir. Bender Kalesinde olanlar da Hotin'i aratmamaktadır. Bu bağlamda İsmail Kalesi yakınlarında bir paralı asker lideri olan Pehlivan İbrahim Ağa'nın Ruslara karşı ilk ciddi direnişi gösteren kişi olması dikkate değer bir ayrıntıdır. Bu konuda bk. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 422 vd. ve 439 vd.

321 General Michelson'un imzasıyla bölgedeki Osmanlı mülki ve adli makamlarına hitaben yazılan ve Ruscuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa aracılığı ile İstanbul'a gönderilen bildiriye Asım Efendi'nin kaleme aldığı vekayinâmede bulmak mümkündür. Buna göre; "Bizim [Rus birlikleri] bu tarafa vürüdümüz, mahzâ Devlet-i 'Aliyye'ye gerden-pîç-i temerrüd ü tuğyân olanları kahr u tenkîl husûsuna mebnî olup, Devlet-i 'Aliyye ile yek-cihet-i vifak ve hem-hâl-i ittihâd ü ittifâk olduğumuz hasebiyle, beyne'd-devleteyn kat'â şâ'ibe-i teklîf olmayup, yek-diğerin mülk ü re'âyâsı miyânında aslâ fark u tebâyün olmamak râbitasınca, şevketlü Pâdişâh-ı İslâm efendimizin emr ü iltimâsına mebnî, İmperatorumuz [I. Aleksandr] bizleri ta'yîn eyledi. Hergiz vesvese vü telâş ve bu hareketimizden ma'nây-ı âhar trâş eylemeyesiz". Napoléon'un Mısır'a çıktuktan sonra yayınladığı bildirileri hatırlatan söz konusu bildiri için bk. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 423. Bu konuda ayrıca bk. Mikhailovsky-Danilevsky, *age.*, s. 26.

322 Bâb-ı Âli bu sırada bir taraftan İngiltere ve Rusya elçileri arasında, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin derhal Rusya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini düşünen görevdeki ve mazul yöneticileri ve kamuoyu arasında sıkışık kalmıştı. Voyvodaların azillerini takiben kendisini siyasi bir çıkmazın içerisinde bulan Osmanlı yönetimi Rusya'ya derhal savaş ilan edilmesi konusunda gösterdiği dirence karşılık ilk kurbanını 14 Eylül 1806'da "iki zımmının azl ve nasbı maddesiçün ilan-ı sefere cevâz-ı şer'i olmadığını" belirterek fetva vermeyi reddeden Şeyhülislam

ziyâde tatyîb olunmuşken irsâl-i ‘asker ile zabt-ı memâlike tasaddî eylediğinin sebebi olsa olsa bu olmak gerekdir ki Devlet-i ‘Aliyyede Fransalunun nüfûz-ı kelâmını anlayub ol esnâda ise Fransalu Prusya ordusunu bozduktan sonra külliyyetlü kuvvet ile Lehe doğru Moskovlu üzerine ‘azîmet ideceği mütehakkık ve ‘ayân ve bir taraftan Dalmaçyada cem’ eylediği otuz bin mikdârı ‘askerini Memâlik-i Mahrûse [38a] içinden Eflak ve Boğdan yoluyla yine Lehe tesliyet etmek ihtimâli nümâyân olduğundan ol takdîrde Devlet-i ‘Aliyye dahî sefere kıyâm ider vesvesesiyle hasbe’l-vakt ve’l-hâl Rusyalu bir dürlü emîn olamayub li-ecli’l-ihtiyât kılâ’-ı şâhâne ve memleketeyn-i mekûmeteynin yed-i istilâsında bulunmaları Memâlik-i Mahrûse tarafından vesvese eylediği ta’arruz ve hücûma bir sedd-i mümân’at olur fikri ola

İngiltere Elçisinin Âsitâne-i Sa’âdetden mufârekati beyânındadır

Moskov elçisinin Âsitânenen def’ini men’ için İngiltere elçisi Devlet-i ‘Aliyyeyi ta’cîz ile katı küllî ısrâr ve hatta bizim Moskov devletiyle derkâr olan râbita-i kaviyye-i ittifâkımıza mebnî beher hâl i’lân-ı sefere mecbûr oluruz deyü sûret-i ihâfede kemâl-i ‘unf ü şiddet izhâr etdikçe Devlet-i ‘Aliyye tarafından mâdâmki kılâ’ ve memâlik-i şâhânenin istilâsı havâdisi peyâpey gelmektedir fimâ ba’d tahammül ve müdârâ olunmak kimsenin vüs’ünde olmadığı beyân olunarak her ne kadar delâ’il-i müskite ve ta’bîrât-ı muhabbet-engîz-i mu’tedilâne ile elçi-i mersûmun def’-i huşûnetine sa’y olunmuş ise de nihâyetü’l-emr meclis-i mükâlemede devleti tarafından tahrîrât [38b] geldiğinden bahs ile Devlet-i ‘Aliyye Fransaluya meyl ve iltifât eylediğini ve Rusya sefinelerinin mürûrunu men’ etmek ve voyvodaların ibkâsında iki üç hafta kadar tereddüd göstermek misillü tebdîl-i usûlü îmâ ider etvârı tevcîz ile müttetiklerinden rûgerdân olduğunu sûret-i şikâyetde inhâ ve Der’aliyyeden Sebastiyanın tardını ve İngiltere ile Rusya ittifâklarının tecdîd ü infâzını da’vâ idüb netîce-i ifâdesinde mesû’lât-ı merkûmeye müsâ’ade olunmayacak olur ise Rusya ‘askeri berren memâlik-i mahrûseye hücûm ve savlet ve İngiltere Donanması Âsitâneye gelüb icrâ-yı husûmet etmek üzere beynlerinde ‘akd-i ‘ahd ü peymân eylediklerini resmen inbâ³²³ etmişdir³²⁴ lâkin Bonaparta Prusya memâlikinin istilâsını tekmîl ile Lehe doğru hareket eylediği havâdisi ve Rusyalunun Memâlik-i Mahrûseye hîle ile tasallut eyledikleri haberleri birkaç günden berü peyâpey tevârüd etmiş olduğundan bir vechle müsâ’ade-i seniyye erzânî buyurulamayub delâ’il-i müskite-i ma’lûmenin tekrârıyla cevâb-ı redd virildiğine binâ’en ve elçi-i mesfûr zâtında hadîdü’l-mizâc bir şahs-ı [39a]

Salihzade Ahmed Esad Efendi’nin azliyle verecektir. Bu noktada bilhassa İngiltere sefiri Arbuthnot’un savaş ilanı sürecinde yaptığı girişimlerin Bâb-ı Âli’nin, Rusya elçisi ve Rus tebaasına oldukça yumuşak davranmasına zemin hazırladığı belirtilmelidir. 23 Aralık 1806 tarihli meşverette alınan savaş ilanı kararının ardından Italinsky Yedikule’ye hapsedilmemiş ve Rus tebaanın malları müsâdere edilmemiştir. Bâb-ı Âli savaş ilanını takiben Italinsky’nin üç gün, Rus tebaasının da on gün içerisinde Osmanlı topraklarını terk etmesini talep etmiştir. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 452 vd. ve Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu”, s. 405.

323 Sehven “ebnâ” yazılmıştır.

324 İshâk Bey bu noktada 26 Ocak 1807’de Charles Arbuthnot ile gerçekleşen mükâlemeye atıfta bulunmaktadır. Müzakere esnasında Osmanlı-İngiliz ittifakının yenilenmesi için yaptığı girişimlerin sonuçsuz kalmasından, General Sébastiani’ye gösterilen iltifattan, elçinin Fransız ordusuna Balkanlardan geçiş imkânı tanınmasına yönelik girişimlerinden Napoléon’a gönderilen hediyelerden, beratlı tüccarlara yapılan haksızlıklardan, Boğazların Rus gemilerine kapatılmasından müşteki olan Charles Arbuthnot, bir İngiliz filusunun bölgeye intikal etmekte olduğunu belirterek üst perdeden konuşmaya başlar. Osmanlı tarafının elçinin öne sürdüğü tüm şikâyetlere kendi perspektifinden cevap vermesinin ardından Arbuthnot İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu’nun artık “nim-muhârib” olduğunu ilan eder. Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu”, s. 426-429.

sebükmağz³²⁵ idüğüne intibâ'en leylen sefîneye süvâr ve bilâ ihbâr Âsitânededen firâr eyledi³²⁶ binâberin İngilterelü ile çâr ü nâçâr kat'-ı serrişte-i muhabbet olunmak lâzım gelmiş ise de maslahatın evvel ve âhiri ne gûne olduğunu hâvî ve Devlet-i 'Aliyye İngiltere dostluğundan ebedî fâriğ olmayacağı[nı] muhtevî mufassal ve meşrûh bir kıt'a nâme-i hümâyûn İngiltere Kralına tahrîr ve mahsûs tatar ile ib'âs ve tesyîr olundu³²⁷

Cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden Bonapartaya murahhas irsâli beyânındadır

Mahallinde iş'âr ü beyân olunduğu vech üzere Avusturya Devleti hezîmet-i cesîmeye dûçâr olarak Fransalu ile 'akd-i musâlahaya mecbûren rağbet ve bu takrîb dâ'ire-i müttelikinden müfârakat etmişken Rusya İmparatoru Parise irsâl eylediği murahhası ma'rifetiyle imzâ olunan musâlahâ ahidnâmesini tasdikden imtinâ' ve İngiltere devletiyle bi'l-ittifâk Prusya ve İsveç devletlerini celb idüb tedârikât-ı kaviyye ile Fransa 'aleyhine müceddeden sefere mübâderet etmekden³²⁸ nâşî Prusya Kralı cümleden evvel mükemmel ordu ile hareket ve mazhar-ı inhizâm ü mağlubiyet [39b] oldukdan sonra Bonapartanın Leh üzerine Moskovlu 'aleyhine 'azîmet ideceği mütehakkık olduğu hengâmda Dersa'âdetde mukîm Fransa elçisi devleti tarafından me'mûren tâlib-i ittifâk olub Âsitânedede müzâkere-i şurût olunmak sûreti taraf-ı Devlet-i 'Aliyyeden elçi-i mersûma teklîf olundukça vakt tengdir elbet murahhas efendi Bonapartanın yanında bulunmak lâzımdır ki hem ittifâknâme-yi bir sâ'at evvel imzâ itsün ve hem düvel-i sâ'ire ile olacak mu'âhedât[t]a müttelik 'ünvânıyla berâber bulunsun deyü mugâlata-i 'azîmeye başladığına mebnî tîz elden cânib-i hümâyûndan Bonapartaya bir kıt'a nâme-i 'âlî tahrîr ve derûnunda fîmâ ba'd müttelikimsiz ta'bîri sarâhaten derc olunmağla bir müddet 'alenen murahhas ta'yîni maddesi te'hîr olundu ancak Rusyalunun memâlik-i şâhâneye tasallutu 'ayân İngilterelü ile hâlet-i bürûdet nümâyân olub mersûm Fransa elçisinin dahi isrâr ve ta'cîli def' olunamayacak mertebelere vâsıl oldukda cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden hâlâ defter emî-

325 Charles Arbuthnot'un özellikle Italinsky'nin İstanbul'dan ayrılmasının ardından siyasi bir yalnızlık içerisine girdiği düşünülebilir. Yukarıda belirtilen mükâlemenin ardından Bâb-ı Âli'nin tavrını sertleştirmesiyle İngiliz elçi, muhtemelen kendisini ve çocuklarını yabancı, "yarı-düşman" bir ülkede güvenlikten yoksun, kuşatılmış halde hissediyordu. Bu durumun ortaya çıkmasında Mayıs 1806'da eşini kaybetmiş olmasının da büyük bir etkiye sahip olduğu açıktır. Fakat İngiliz elçinin başına gelenlerin ötesinde metinde geçen "beyinsiz" sıfatından da anlaşılacağı üzere İshâk Bey'in Arbuthnot'tan hiç hoşlanmadığına hükmedilebilir. Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu", s. 431.

326 1806 Kasım ayı başlarından itibaren İstanbul'daki diplomatik çatışmanın savaşa dönüşme ihtimalinin artmasına karşı bir önlem olarak Charles Arbuthnot'un uzun süredir talep ettiği İngiliz filosunun Boğazlara gönderilmesi için çalışmalarına başlanır. Hazırlanan filo 8 Aralık 1806'da Malta'dan yola çıkmış ve 21 Aralık'ta kendisini Bozcaada önlerinde göstermiştir. Söz konusu filo 10 Şubat 1807'de bölgeye Amiral Duckworth komutasındaki gemilerin de intikaliyle tahkim edilmiştir. 29 Ocak 1807'de ise Charles Arbuthnot, İstanbul limanına demirlemiş olan HMS Endymion'da (40) elçilik personeli ve İngiliz tüccarlarına verdiği akşam yemeğinin ardından denize açılarak 31 Ocak'ta Çanakkale'de demirli olan ve o sırada Thomas Louis'in komutası altında bulunan İngiliz filosuna katılmıştır. Elçinin İstanbul'dan ayrıldığı Bâb-ı Âli tarafından ancak bir gün sonra haber alınacaktır. Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu", s. 409, 433-434.

327 Söz konusu name-i hümâyûn ve Reisülküttâb'ın Lord Howick'e hitaben kaleme aldığı mektup 22 Şubat 1807'de, Çanakkale Boğazı önünde bekleyen İngiliz filosu İstanbul Boğazı'na girdikten bir gün sonra İngiltere kralı III. George'a sunulmuştur. A. Aspinall (ed.), *The Later Correspondence of George III*, C 4, Cambridge University Press, Cambridge 1968, s. 3378.

328 İshâk Bey IV. Koalisyon Savaşı'na atıfta bulunmaktadır.

ni sa'âdetlü Emin Vahîd Efendi³²⁹ bâ-ruhsatnâme ta'yîn ve ırsâl olundu efendi-i mûmâileyh esnâ-yı tarîkde Bonapartanın Lehe [40a] dühûlünden haberdâr olmağla doğru Prusyaya tâbi' Leh kıt'asında vâki' kadîmî Leh Devletinin dârü'l-imâresi olan Varşav şehrine varub 'akd-i meclis-i mükâleme eyledikde Fransalu hiyel-i gûnâgûn ile kurdukları dâm-ı tezvîre efendi-i mûmâileyhi bir vechle düşüremeyüb merâmları mücerred Devlet-i 'Aliyyenin bir murahhası-nı celb ile bu cihetden dahi Rusyayı ihâfeye medâr olacak bir gûne gösteriş idüğünü ve rabt-ı ittifâk dâ'îyesinde olmayub ebhâs-ı beyhûde ile imrâr-ı vakt sevdâsında olduklarını efendi-i mûmâileyh gereği gibi hiss ü teferrüs eylediğinden maslahat-ı merkûmenin pezîrâ-yı hitâm olmaması iktizâ idüb nihâyet-i kâr Tilsitde iken Varşavda kalan efendi-i mûmâileyhe haber vermeksizin Rusyalu ile musâlahasını tanzîm ve Parise 'avdet etmeğle efendi-i mûmâileyh dahi bâ-irâde-i seniyye Parise ve andan Der'aliyyeye me'zûnen 'avd ü ric'at oldu

İngiltere Donanmasının Âsitâne-i Sa'âdete vürûdu beyânındadır

Murahhas-ı mûmâileyh henüz Leh cânibinde ve Rusya ile Fransa beyninde âteş-i harb ü kıtâl-i germâ-germ işti'âl üzere olub [40b] ordu-yı hümâyûnun dahi esbâb-ı 'azîmeti bir taraftan istihzâr olunmakda iken Boğâz hâricinde bulunan on kıt'a sefineden 'ibâret ve bir takım İngiltere Donanması mukaddem fîrâr eden elçi-i mesfûr ile berâber gelüb Çanakkalesinde devletlü Kapudân Paşa hazretlerine teklîfât-ı sâbıkayı tahrîren ve takrîren tekrâr eyledikden³³⁰ sonra nâgâh donanma-yı mezbûr Boğazdan mürûr idüb pîşgâh-ı Dârü's-saltanatı's-seniyyede lenger endâz-ı karâr³³¹ ve derhâl Bâb-ı 'Âliye bir kıt'a takrîr takdîm ve tesyâr ile donanma-yı hümâyûn techîzine vefâ idecek mükemmel levâzımâtıyla emâneten kendülere teslim olunmak ve Rusya ile i'âde-i sulh olduğunun hâvî ve İngiltere ile ittifâknâmenin tecdidini muhtevî bir kıt'a sened i'tâ buyurulmak teklîfâtını yalnız bir gün mühlet ile dermiyân³³² ve buna dâ'ir cânib-i şâhânedan ve Bâb-ı 'Âliden bazı muhâberâtdan sonra teklîfât-ı merkûmeyi yalnız üç sâ'at mehil ile tekrâr 'arz ü beyân eylediğinden fazla 'ilâve olarak Fransa elçisinin Âsitânedan tard ü def'ini iddi'â eylediklerine binâ'en tiz elden li-ecli'l-müdâfa'a Donanma-yı Hümâyûnun techîzi ve sevâhil ve iskelelerde yapıdırılması [41a] şürû' olunan tabyaların tekmîli müyesser olmak mülâhazasıyla birkaç gün kazanılmak ve bir taraftan teklîfât-ı merkûmenin ne mertebede cerh ü ta'dîli mümkün olabileceği istizmâc olunmak için 'abd-i ahkarları donanmalarına varub elçi ve amirâl³³³ ile müzâkereye me'mûr olduğuma binâ'en lede'l-mülâkât münâza'ât-ı kesîre güzerânından sonra netîce-i müzâkerede Donanma-yı Hümâyûnun teslimi sadedi külliyyen tayy olunub yalnız Devlet-i 'Aliyye Rusya ile sulhünü ve İngiltere ile ittifâkını tecdid ideceğini hâvî bir kıt'a sened virmek ve İngilterelü Rusyanın dest-i istilâsında bulunan kılâ' ve memâlik-i şâhânenin reddini bâ-sened ta'ahhüd etmek ve bu senedler kâ'ide üzere bi'l-müzâkere tanzîm olunca-ya kadar İngiltere Donanması girü 'avdet ile Çanakkalesinde durmak ve Fransa elçisinin bir

329 Vahid Efendi, 27 Aralık 1806'da yanında Feth Ali Şah'ın büyükelçisi Mirza Rıza ve Amédée Jaubert bulunduğu halde Napoléon'la görüşmek üzere yola çıkmıştır. Puryear, *age.*, s. 159, 171-172 ve Asım Efendi, C 1, s. 410-413.

330 Arbuthnot'un tercümanı Pisani aracılığı ile yürüttüğü söz konusu görüşmeler için bk. Driault, *Napoléon'un Şark Siyaseti*, s. 77-78 ve Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu", s. 442 vd.

331 İngiliz filosu 21 Şubat 1807'de Adalar önünde demirlemiştir.

332 İngiliz filosunun verdiği ultimatom temel noktalarda 2-5 Eylül 1807'de Danimarka'nın başkenti Kopenag'da verilenle büyük bir benzerlik taşımaktadır.

333 Amiral John Thomas Duckworth (1748-1817).

münâsib zemîn ve sûret ile def` ve tebdîli maddesi fîmâ ba`d İngiltere elçisi Âsitâneye gelüb oturduktan sonra dostâne mütâla`a olunub tarîk-i lâyıkı üzere becerilmek husûsları müsvedde olarak kaleme alınmış ise de bu sûret `aynı kabûl olunamaz elbet cerh [41b] ü ta`dîle muhtâcdır deyü istîzâna ta`lîk olunarak ve üç dört gün dahi müceddeden mehîl alınarak³³⁴ donanmalarından `avdet ve keyfiyyet-i hâl huzûr-ı evliyâyü'n-ni`am hazerâtına takdîm ve ifâdeye

334 İshâk Bey'in İngiliz filosuna bizzat giderek yaptığı görüşmenin tutanaklarına ulaşamamıştır. Ancak 21 Şubat 1807'de İshâk Bey'in filoya gönderilmesiyle taraflar arasında temasların başladığı kesindir. Yukarıda İshâk Bey'in verdiği ayrıntılara ilave olarak yapılan müzakerenin ardından İngiltere'nin taleplerini yazılı olarak iletmesi konusunda anlaşılmiş ve İshâk Bey filodan ayrılmıştır. Ertesi gün 22 Şubat'ta Boğaz kıyısında inşa edilen tahkimatlar dolayısıyla endişeye kapılan Amiral Duckworth harekâta başlama emrini verdiyse de İshâk Bey'in yine elinde beyaz bayrakla çıkagelmesi filodaki savaş hazırlıklarına son verilmesine sebep olacaktı. Ancak İshâk Bey bu sefer, ilk günün aksine dost bir ülkenin elçisi gibi karşılanmayacaktır. Önceki gün dostane bir havada geçen müzakerelerde varılan sonuçları içeren "proje"yi teslim alan İshâk Bey, söz konusu projenin Türkçe çevirisinin yapılmasının zaman alacağını belirterek iki gün daha mühlet istemiştir. Bâb-ı Âli ile Londra arasındaki husumetin sonlandırılması için Arbuthnot tarafından kaleme alınan "proje" temel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'nın yörelerinden çıkartıp yeniden İngiltere tarafına çekmeyi hedefleyen talepleri içermektedir. Buna göre metinde Osmanlı-İngiliz ittifakının derhal yenilenmesi talebi en üst perdeden dile getirmektedir. Osmanlı-Rus savaşının sonlandırılması konusunda arabuluculuk öneren Charles Arbuthnot, "Bâb-ı Âli'nin onurunu kıracak hiçbir talepte bulunulmayacağına" İngiltere hükümeti adına söz veriyordu. Bâb-ı Âli ve St. Petersburg arasındaki ittifakın kaldığı yerden devam etmesi de İngiliz elçinin talepleri arasındaydı. Arbuthnot ayrıca İngiltere ve Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanacak antlaşmalar sonucunda gerçekleşecek muhtemel bir Fransa saldırısına müttefiklerin en sert biçimde cevap vereceğini de vaad etmekteydi. Aynı gün İshâk Bey, Amiral Duckworth'tan da bir ultimatom almıştı. Buna göre az önce belirtilen Arbuthnot'un talepleri karşılandığı takdirde filonun Çanakkale Boğazı dışına çekileceğini belirten İngiliz Amiral, kendilerine karşı hazırlandığı belli olan tahkimatlardaki inşa faaliyetinin durdurulmasını talep etmekteydi. İshâk Bey gerekli sürenin kendilerine verilmesi halinde derhal Osmanlı-İngiliz ittifakına dair metnin kaleme alınarak filoya getirileceğini belirtse de Amiral Duckworth, Boğaz kıyılarındaki askeri hareketlilikten oldukça rahatsızdı ve İngiliz elçinin verdiği notaya günün ilerleyen saatlerinde Divan-ı Hümâyûn tercümanı tarafından cevap verilmesini, Osmanlı donanmasının konumunu korumasını ve tahkimat inşasının durdurularak General Sébastiani'nin tahkimatlardan uzaklaştırılmasını talep etti. Bu istekler karşılandığı takdirde Amiral Duckworth antlaşma için Bâb-ı Âli'ye yirmi dört saat daha verileceğini bildirmişti. Aynı gün rüzgârın yön değiştirmesi ve bir daha Boğaz'a yapılacak taarruz için elverişli yön ve kuvvette esmemesi, şüphesiz İshâk Bey'in çabası kadar önemlidir. İshâk Bey'in görüşmeleri sürdürdüğü 22 Şubat akşam üzeri Divân-ı Hümâyûn Tercümanı'nın da filoya giderek temaslarda bulunması ve süre verildiği takdirde uzlaşmaya varılacağı yönünde telkinleri Osmanlı tarafının diplomasiyi harbin bir aracı olarak kullandığını göstermektedir. Filo'nun 23 ve 24 Şubat 1807'de hareketsiz kalmasında bu telkinlerin etkisi nedir bilinmez ancak rüzgârın İngilizlerden yana olmaması büyük bir öneme sahiptir. Buna mukabil Osmanlı tarafı yapılan görüşmelerle kazanılan zaman zarfında İstanbul Boğazı'na irili ufaklı üç yüz altmış bir tabya inşa etmiş, bunlara toplamda beş yüz kırk top ve yüz on havan yerleştirmiştir. Bu şartlar altında İngiliz filosunun İstanbul'u terk etmekten başka bir çaresi kalmamıştır. Konunun ayrıntısı için bk. Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu", s. 452-453, 470, 472, 477. Burada atfta bulunan makalede kullanılan kaynaklara ilave olarak TSMA.d. 8052 numaralı defterin katalog kaydında "İngiltere donanmasıyla İstanbul'a gelen İngiliz elçisinin memleketine avdeti sırasında Sultan III. Selim tarafından İngiltere hükümetine hüsn-i münasebat teyidi hususunu görüşmek üzere mumaileyh elçinin bulunduğu firkayetne gönderilen tersane tercümanı İshâk Bey'in mezkûr elçi ile yaptığı mülakat hakkında takrir sureti"nin söz konusu defterde bulunduğu iddia edilmektedir. Ancak bu zabtın ne III. Selim'le ne İshâk Bey'le ne de 1807'de İstanbul'a gelen İngiliz filosuyla ilişkisi bulunmaktadır. Söz konusu takrir, Divan-ı Hümâyûn tercümanı Prens Mouruzi'nin, Kala-i Sultaniye antlaşmasının imzalanmasından yaklaşık bir buçuk sene sonra (Eylül 1810) İngiltere'ye dönmek üzere olan Robert Adair'le İstanbul'dan ayrılamadan hemen önce yaptığı görüşmeye ilişkindir. Bu konuda bk. TSMA. d., 8052, s. 8-10 karşılaştırmak Robert Adair, *The Negotiations for the Peace of the Dardanelles in 1808-1809*, C 2, Longman, Londra 1845, s. 94-98. Söz konusu antlaşma ve müzakere süreciyle ilgili olarak ayrıca bk. Hüseyin Yılmaz, *İhtilal Diplomasisi ve Osmanlılar; 1809 Çanakkale Antlaşması*, Kitabevi, İstanbul 2021.

sür'at olundu ancak husûsât-ı merkûme İngiltere Donanmasında müzâkere olunmakta iken ol vakt Yeniçeri Ağası bulunan merhûm Pehlivan Ağa hüdâvendigâr-ı esbak cennet mekân Sultân Selîm Hân hazretlerini İngilterelî ile sulh olsa herkes muhârebeye hâhişkâr olmağa İstanbulun kıl ü kâli hadden bîrûn olur ve nihâyeti neye varacağı ma'lûm değildir diyerek ihâfe etmeğin mağfîret-penâh-ı müşârûnileyh müzâkere olunan sûretlere havâle-i sem'-i isgâ buyurmayub nâçâr cenk ü harbe mübâşeret olunmasını kat'iiyen irâde buyurdular³³⁵ binâ'en'aleyh zikr olunan mehîl içinde elçi-i mersûm ile bâ-tezkere muhâbereye ibtidâr ve gûyâ tesviye-i umûr-ı matlûbeye hâhiş ve ikdâm-ı tâmm ızhâr olunarak mehilden iki üç gün dahî imrâr-ı vakt olunub bu takrîb donanma ve istihkâmâta gereği gibi nizâm virildikten sonra redd ile cevâb virildi İngiltere donanması yalnız on kıt'a [42a] sefine olub muhârebeye şürû' olunduğu takdîrde akındısı çok havz gibi bir deryâ-yı zıyyık içinde Rumeli ve Anadolu sevâhilinden tob ve havan gülleleri ve bir cânibden Donanma-yı Hümâyûnun âteşi arasında bulunacak olmağa fe-lev gâlibiyeti muhakkak olsa bile haylice zedelenmek iktizâ edeceği ve ol halde Devlet-i 'Aliyye yine metânet idüb sulh etmeyecek olur ise zedelenmiş sefineleri yanaşacak yer bulamayub boğazdan mürûr ile 'avdet murâd itseler ol tarafda dahî müsta'celen ve mümkün mer-tebede istihkâm virildiğinden haberdâr olduklarına³³⁶ binâ'en diğere bir âteşe dūçâr olacakları ve bu hâl üzere netîcesi müşkil olacağı şâ'îbesi mâni'-i cesâret olub bi'z-zarûre 'âr-ı firârî irtikâba mecbûr oldular binâ'en 'ala-hâzâ cevâb virildiğinin irtesi günü bâdbânguşâ-yı 'avdet ü ric'at ve boğazdan hîn-i mürûrunda üzerlerine atılan tob ve humbara dânelerinden haylice

335 Yeniçeri Ağası Pehlivan Hüseyin Ağa bu sırada Yeniçerilere ve İstanbul ahalisine hâkim olan ruh halini huzurda seslendirmişti. Sadriazam'ın da hazır bulunduğu söz konusu görüşme Asım Efendi'nin kaleme aldığı vekâyinâmeye şu şekilde yansır: “[III. Selim,] 'Ağa ne dersin? Küffâr bizden İstanbul'u istiyorlar ve almak kasd ediyorlar, verelim mi, ne yapalım?' deyü gayret-engiz ve hüzn-âmîz su'âller irâde buyurdularında, Ağa-yı mûmâ ileyh sepend-âsâ bu âteşin kelimât-ı Şâhâne'den çehân olup: 'Şevketlü Pâdişâhim! Uğur-ı hümâyûnda bi'l-cümle Ocaklu'dan mâ'adâ 'âmme-i halk mün'adim olmadıkça, bir taşı düşmene verilmek ne ihtimâldir. Her ne güne emr u fermân buyurulur ise ol vechile 'amel etmeğe cümlemiz hazır u âmâdeyiz.'” Bu bağlamda ordunun vaziyetini gözönünde bulunduran Nizâm-ı Cedid ekibinin sorunun çözümünde savaştan ziyade diplomatik kanalların sonuna kadar kullanılmasından yana bir tavır sergilediği açıktır. Nizâm-ı Cedid siyaseti ile rekabet içerisinde bulunan Yeniçerilerin ve düşman işgaline uğrama korkusu yaşayan İstanbulluların ise savaştan yana bir tutum sergiledikleri düşünülebilir. Nitekim bu iki taraf arasındaki rekabet birkaç ay sonra başlayacak olan isyana zemin hazırlayacak ve isyan esnasında Nizâm-ı Cedid ekibi içerisinde yeralan kişiler İngilizlerin İstanbul'a gelişinden sorumlu tutulacaktır. Öyle ki, III. Selim'in başkentin savunulması kararını almasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan Pehlivan Hüseyin Ağa, Boğaz'a inşa edilen tahkimatları gezerken ahaliye yüksek sesle; “Behey birâderler! Moskovlu ve İngilizlü meğere bizim içimizde imiş. Şevketlü Pâdişâhimiz bi-hûde telâş u ıztrâba düşmüş, 'acebâ bunlar İstanbul'u küffâra verdikde, zâhiren kendüler kıral vekili birer ceneral olurlar” türünden nutuklar atmaya başlamıştı. Yaşanan tüm bu gelişmeleri kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayıp kullandığı anlaşılan Pehlivan Hüseyin Ağa, III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından azledilecektir. Bu sefer de Sadriazam İbrahim Hilmi Paşa'nın Yeniçeriliği kaldırma hedefiyle hareket ettiğini orduda yayan Hüseyin Ağa bir kez daha Yeniçeri Ağası olarak atanacak ve kısa süre sonra yeniçerilerin orduda çıkardıkları bir başka isyanda öldürülecektir. Asım Efendi, *age.*, C 1, s. 490, 499 ve C 2, s. 931-934; Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu”, s. 464-466.

336 Amiral Duckworth, filosuyla İstanbul'a doğru yol alırken çıkış yolunu kontrol altında tutabilmek amacıyla Kaptan R. M. Moubrey komutasındaki HMS Active (38) firkateynini Çanakkale'de bırakmıştı. Aziz Efendi'nin nezâretinde Çanakkale Boğazı'na yapılan yeni tahkimatları yakından inceleme fırsatı bulan Kaptan Moubrey'in verdiği raporlara göre filonun Marmara Denizi'nden çıkışı, girişinden çok daha zor olacaktı. Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu”, s. 482.

şikest ve ziyâna giriftâr olarak çıkub gaybet eylediler³³⁷ Allahü-'azîmü'ş-şân hazretleri böyle tehlike-i hevelnâkin defî'ni kemâl-i sühûlet ve vikâye-i şân ü şükûh-ı saltanat-ı ebed-müddet ile müyesser eyledi [42b]

Fransalunun imrâr-ı 'askere dâ'ir teklîfi beyânındadır

Rusyalu ile sefer-i hümâyûnun tahakkuku 'akîbinde Fransa elçisi meclis-i mükâlemede Dalmaçyada mevcûd yirmi beş bin süvârî ve piyâde 'askerimizi Bonaparta mahsûs-ı hidmet-i Devlet-i 'Aliyyeye ta'yîn eyledi mükemmel tob ve cebehâne ve araba ve hayvanı vardır Bosna kenarından Sırb içine ve andan Eflak ve Boğdandan Lehe doğru 'azîmete ruhsat virilse Tuna sevâhilinde olan 'asâkir-i İslâmiyye dahi berü cânibden karşıya mürûr ve memleketine dühûl ile bi'l-ma'iyeye düşman üzerine varılmak kolay olur bu 'asker lâzım ise i'mâl ve istihdâm olunması irâde-i seniyyeye menûtdur diyerek imrârı husûsunu devleti tarafından me'mûren irâde ü beyân eyledikde elçi-i mersûmun ta'rif eylediği Bosna kenârı yolu her ne kadar dört beş konak mesâfe ise de bir kerre mahallinden isti'lâm olunmadıkca karar verilmesi tecvîz buyurulmayub Bosnadan lede'l-istihbâr kıl ü kâli mûcib olacağı beyânıyla cevâb vürûduna mebnî teklîf-i mezbûr redd olunmak lâzım geldi³³⁸ ol aralıkda hâkpâ-i mülûkâneye Bonaparta tarafından peyâpey kâğıdlar zuhûr idûb tobcu [43a] neferâtı ve mühimmât iktizâ ider ise veyâhûd mâlen dahi i'ânet lâzım ise tarafından virileceğini inhâdan hâlî olmadı ancak ber-muktezâ-yı vakt ü hâl tebliğ olunan mevâdd-ı mastûreye bir dürlü müsâ'ade olunmayub ecvibe-i dostâne i'tâsıyla iktifâ olundu

Rusyalu ile 'akd-i mütâreke olunduğu beyânındadır

Ordu-yı hümâyûn bi'l-yümn ve'l-ikbâl Tuna sevâhiline vâsıl olub â'dânın Leh içinde Fransalu ile küllî gâ'ile ve meşgûliyyetleri hengâmında berü tarafdan dahi bilâ-tefvît-i vakt üzerlerine hücûm olunmak iktizâ ider iken ve fi'l-asl Eflak ve Boğdana gelen Rusya 'askerinin ekserîsi ötede zuhûr iden Fransalunun hücûm ve tasallutuna mebnî ric'at-i kahkarî ile girü 'avd ü insırâfa mecbûr olmağla kalan 'asker ancak yirmi otuz bin ekserî yeni yazılmış derme çatma neferâtdan ve memleketlerden tîz elden tedârik itdikleri volintir gürûhundan³³⁹

337 3 Mart 1807 sabah saat 7:30'da başlayan İngiliz filosunun Çanakkale Boğazı geçişi ve bu sırada aldığı hasar konusunda bk. Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu", s. 483-485.

338 Sébastiani, Rusya ile savaş başladıktan hemen sonra yaptığı bu öneriyi daha da çekici kılmak adına Napoléon'un Osmanlı İmparatorluğu'na yardım edebilmek için Dalmaçya'yı tahliye etmeyeceğini de Bâb-ı Âli'ye bildirmişti. İstanbul'a gerçekleşen İngiliz saldırısı esnasında da Fransa, General Marmont komutasındaki birliklerinden beş yüz kadar topçuyu İstanbul'a göndermişti. Ancak Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin kabaca Sultan Mustafa'nın tahta çıkışıyla beraber son bulduğunu söylemek mümkündür. Nitekim IV. Mustafa tahta çıktıktan hemen sonra, halefinin Dalmaçya'daki Fransız ordusundan talep ettiği ve halihazırda Bosna'ya ulaşmış olan topçuların geri çekilmesini talep etti. Bu geri adım Napoléon'un birkaç ay sonra yapacağı Tilsit görüşmelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nu terk etmesinin temel sebeplerinden birisiydi. P. Coquelle, "Sébastieni, Ambassadeur a Constantinople, 1806-1808", s. 581 vd. ve 596. Bu konuda ayrıca bk. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. N. Epeçli, ed. K. Beydilli, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 151-152. Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yaşanan değişimin ayrıntılı bir incelemesini Fransa Hariciye Nazırı Champagny'nin Napoléon'a sunduğu 28 Kasım 1807 tarihli raporda bulmak mümkündür. Testa, *age.*, C 2, s. 303-306.

339 Volontaire (Gönüllü). Rus ordusunda gönüllü hizmetten bahsetmek pek de mümkün görünmemektedir. Ancak XVIII. yüzyılda barış dönemlerinde genel olarak her bir belirlenmiş bölgede yaşayan her beş yüz kişiden iki kişi askere alınırken savaş zamanında kotanın yirmiye kadar yükseldiği görülmektedir. Ordunun ihtiyaçları

iken berü tarafdan bazı mevâni' ve esbâba mebnî üzerlerine varılamayub sükûnet üzere karâr olunmakda idi öte cânibden Bonaparta lâ-yenkati' müdâvim-i harb ü cidâl ve bâlâda zikri sebk eylediği [43b] vech üzere Rusya hudûduna varınca gâlibâne destres-i telâsuk ve ittisâl olmağla Tilsit nâm şehirde Rusya İmparatoruyla mülâkât ve teşyîd-i binâ-yı sulh ve musâfât idüb 'akd itdikleri ahidnâmede Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniyye ile terk-i harb olunmak ve Eflak ve Boğdan derûnuna 'akd-i sened-i sulh oluncaya kadar 'asâkir-i İslâmiyye girmek şartıyla Moskov 'askeri memleketeyn-i merkûmeteyni tahliye etmek ve tanzîm-i sened-i musâlaha zımnında Devlet-i 'Aliyye ile Rusya Devleti münâsib görecekleri mahalde tarafeyn murahhasları cem' ile mükâleme olunmak ve Fransa Devleti miyânedede tavassut etmek şurûtu derc olunmuşdu³⁴⁰ Devlet-i 'Aliyye Fransalunun mütâla'a-i sâbıkasına nazaran tamâmiyet-i mülkü taha' ahhüd olunacağını ve Eflak ve Boğdana dâ'ir şurût-ı mülevvesenin tathîrini me'mûl ider iken 'ibârât-ı merkûme şöyle dursun kılâ'-yı şâhânenin redd ü tahliyesine dâ'ir lafz-ı vâhid zikr olunmayarak yalnız Memleketeynin tahliyesi şart kılınmak bâdî-i istiğrâb olmuşdu zîrâ Bonaparta yalnız temâmiyet-i mülk-i pâdişâhî lafzını derûn-ı ahidnâmesinde derc itdirmiş olsa murahhas ma'rifetiyle söyleyecek [44a] mevâdd cüzz'iyât makûlesi kalub maslahat tabî'atıyla Tilsitde tekmîl olunmuş olur idi ta'bir-i merkûmun aslâ zikr olunmamasından anlaşılın budur ki imparator Reyn-i mesfûreyn beynerinde 'akd itdikleri şurût-ı hafıyyeye nazaran temâmiyet-i mülk-i hâkânîye mûcib-i hâle olacak âhar bir güne sûret söylemiş olalar bu takdîrce umûr-ı Saltanat-ı Seniyye begâyet mültezemimdir deyü Bonapartanın mukaddemlerde ızhâr ve i'lândan hâlî olmadığı hayrhâhî ve gayret Rusya üzerine seferi temâmına kadar bâkî olub kendü maslahatını uydurunca derhâl tebdîl-i usûl eylediği ve bâlâda tafsîl olunduğu üzere Cezâyir-i Seb'a ve Dobre Venedik memâlikinin zabtı misillü ahidnâmede derc etmedikleri bazı mevâddın zuhûru ve bi-tahsîs Rusyalu mücerred Bonapartaya mürâ'âten İngiltere devletiyle seferi ihtiyâr eylemesi ahidnâmeden hâric

doğrultusunda bazı yıllar hiç asker toplanmazken kriz anlarında aynı yıl içerisinde birden fazla kez askere alım işlemi gerçekleştirilmekteydi. Örneğin 1812 senesinde her yüz kişiden beş kişi olmak üzere toplamda üç defa asker alımı yapılmıştı. Tek bir askere alım işleminin yapıldığı 1805'te ise kayıtlı beş yüz kişiden sadece dört kişilik bir alım yapılmıştı. Oranın yükselmesi ve askere alımlar arasındaki sürenin kısalması ise şüphesiz acemi neferlerin kalitesini doğrudan etkilemekteydi. Nitekim ihtiyaçla doğru orantılı olarak askere alım için aranan standartlar da düşürülüyordu. Örneğin asker ihtiyacının zirveye çıktığı 1806 senesinde Rusya'da askere alınmak için on yedi ila otuz altı yaş aralığında bulunmak yeterliydi. Bu bağlamda otuzlu yaşlar bile, yapılan işin ağırlığı gözönünde bulundurulduğunda bir piyade neferi için oldukça ileri bir yaş kabul edildiği takdirde İshâk Bey'in tasviri çok daha anlaşılır hale gelir. Fakat söz konusu kavramı İshâk Bey'in Fransız askeri terminolojisine atfen kullandığı belirtilmelidir. Zira Fransa'da 1791'den itibaren toplanmaya başlanan gönüllüler başlarda oldukça kısa süreliğine askere alınmaktaydı. Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde gönüllülerin bu kısa sürede ordudan ayrılmalısıyla, Paris yönetimi "vatanın tehdit altında olduğu" söylemi üzerinden yeniden gönüllü toplamaya başladı. Fakat bu da süren savaşlar sebebiyle Fransız ordusunun personel problemini çözmekten uzak kaldı. Zira gönüllü birlikler çatışma alanındaki güvenilmezliklerini katıldıkları muharebelerin önemli bir kısmında kanıtlamışlardı ve İshâk Bey bu "güruh"a atıfta bulunmaktaydı. Bu konuda bk. Alan Forrest, *Conscripts and Deserters, The Army and French Society during the Revolution and Empire*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 22-26; Philip Haythornthwaite, *The Russian Army of the Napoleonic Wars I, Infantry, 1799-1814*, Osprey, Londra 1987, s. 4 ve John L. Keep, *Soldiers of the Tsars, Army and Society in Russia, 1462-1874*, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 153.

340 İshâk Bey, Tilsit Antlaşması'nın Eflak ve Boğdan'la ilgili yirmi ikinci maddesine ve Osmanlı-Rusya harbini sonlandırmak üzere taraflar arasında yapılacak müzakerelerde Napoléon'un arabuluculuğunu düzenleyen yirmi üçüncü maddesine atıfta bulunmaktadır. Vandal, *age.*, s. 503.

bazı şurût-ı hafîyyenin vukû' nu musaddık delâ'il-i sarîha kabîlinden oldukları zâhirdir³⁴¹ her ne hâl ise ahbâr-ı mezkûre ile Tilsit'de[n] Ordu-yı Hümâyûna bir nefer Fransalu ofiçiyal³⁴² zuhûr etmekden nâşî Rusçuk karşusunda Slobozya³⁴³ nâm mahalde Rusyalu [44b] ile 'akd-i meclis olunarak mütâreke senedi imzâ olundu ve çünkü Tilsit ahidnâmesi mücebince maslahat-ı Devlet-i 'Aliyyede Rusya İmparatoru Bonapartanın tavassutunu kabûl eylediği şartı münderic idi Devlet-i 'Aliyye dahi mersûmun tavassutuna nâçâr ızhâr-ı rızâ etmekden nâşî ofiçiyal-i mesfûr mutavassıt devletin me'mûru olarak meclis-i mükâlemede hâzır bulundu imzâ olunan sened-i mütârekede otuz beş gün zarfında kılâ' ve memâlik-i şâhânenin tahliyesi ve mukaddemâ Bozca Adası pîşgâhında yed-i a'dâya giriftâr olan Kapûdâne-i Hümâyûnun reddi³⁴⁴ ve yalnız Vidin kurbünde Rusyalu ile mahlût olan Sırb tâ'ifesi hakkın[d]a dahi terk-i harb olunması şart³⁴⁵ kılınub Boğdanda olan Rusya Feldmareşali maslahat-ı mütâ-

341 İshâk Bey'in antlaşmanın gizli bölümünün Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili maddelerinden ve bu sırada imzalanan Rusya-Fransa ittifak antlaşmasından haberdar olmadığı halde yaptığı değerlendirmeler son derece yerindedir. Nitekim söz konusu maddelere göre, Bâb-ı Âli'nin Rusya ile yapacağı görüşmelerde Fransa'nın arabuluculuğunu kabul etmemesi halinde ya da görüşmelerin başladığı günden itibaren üç ay içerisinde Rusya "açısından memnuniyet verici bir neticeye ulaşılamazsa" Napoléon ve I. Aleksandr, İstanbul ve Rumeli Eyaleti dışında kalan Osmanlı Avrupasının Türklerin "cefkâr muameleleri ve boyunduruğundan kurtarılması için ittifak halinde çalışmaya" söz veriyordu. Dolayısıyla Napoléon, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak üzere resmi bir adım atmıştı. Tilsit Antlaşması'nın gizli maddeleri için bk. Vandal, *age.*, s. 504-507.

342 Armand Charles Guilleminot (1774-1840).

343 General Michelson, Tilsit Antlaşması'nı takiben Çar I. Aleksandr'dan Osmanlı ordusuna barış teklif edilmesi ve kabul edildiği takdirde Rus birliklerinin Tuna'nın kuzeyindeki (sol yakasında) en avantajlı bölgeye çekilmesi emrini almıştı. Ancak işi şansa bırakmak istemeyen Çar I. Aleksandr, Osmanlı İmparatorluğu konusunda görüşlerine değer verdiği Sergey Lazarevich Lashkarev'i (1739-1814) ve 1788-1792 Harbinde de Rus ordusunda bulunmuş olan Aleksandr Nikolayevich Samoylov'u (1744-1814) da görüşmelerin yapılacağı Yergöğü civarındaki Slobozia'ya göndermişti. Osmanlı tarafını ise görüşmelerde Galib Efendi temsil edecekti. Mikhailovsky-Danilevsky, *age.*, s. 49-50 ve Mouravieff, *age.*, s. 278 vd.

344 Limni Deniz Muharebesi'nde 1 Temmuz 1807'de komutasındaki Seddü'l-bahr (76) gemisiyle esir düşen Kapudane Ebubekir Bey. Fatih Yeşil, *Trajik Zafer: Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1807)*, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 91-94.

345 1807 Temmuz ayı sonlarında başlayan görüşmeler 25 Ağustos 1807'de imzalanan ateşkesle sona ermişti. Buna göre: 1. Ateşkesin imzalanmasının ardından karada ve denizde tüm çatışmalar sona erecektir. 2. Ateşkesin imzasının ardından derhal barış antlaşması için görüşmeler yapılacak ve bu bağlamda ateşkes 3 Nisan 1808'e kadar geçerli olacaktır. 3. Ateşkesin imzalanmasının ardından Rus birlikleri Eflak ve Boğdan'dan çekilecek ve boşaltılan bölgelere Osmanlı tarafından asker sevk edilmeyecektir. Osmanlılar İsmail, İbrail ve Yergöğü kalelerinde kifayet miktarı asker bırakarak Tuna'nın kuzeyine müdahale etmeyecektir. 4. Rusya, Bozcada'yı ve bölgede işgal ettiği tüm yerleri boşaltacak, Çanakkale Boğazı'ndaki ablukayı kaldıracak, her iki taraf da esir alınmış gemileri ve savaş esirlerini iade edecektir. 5. Sünne Boğazı girişinde olan Rus ince donanması geri çekilerek Osmanlı gemilerinin söz konusu limanlara girişi engellenmeyecektir. 6. İki taraf da ellerinde bulunan esirleri serbest bırakacaktır. İslam'ı kabul eden Rus esirler ve Hristiyanlığı kabul eden Osmanlı esirleri bu maddenin dışında bırakılmıştır. 7. Ateşkesin tasdikli temessükleri bir hafta içerisinde mübadele edilecektir. Ateşkesin yürürlüğe girmesinden sadece bir gün sonra Osmanlı tarafının kaleme aldığı tasdiknamede, ateşkesin her yer için geçerli olduğunun altı çizilerek Vidin ve Fethü'l-islam'da bulunan Rus birliklerinin de geri çekilmesi talep edilmekteydi. Çar I. Aleksandr'ın ateşkes antlaşmasında hiç hoşlanmadığı birkaç maddeden birisi buydu. Diğerleri, ele geçirilen gemilerin iadesiydi ki, Çar bu sırada halen Akdeniz filo komutanı Amiral Seniavin'in Cebelitarık'tan geçerek Baltık'a ulaşabileceğini düşünüyordu. Ateşkesin geçerlilik süresi de Çar Aleksandr'ı rahatsız etmekteydi. Zira Osmanlı ordusunun kışın terhis edildiğini değerlendiren Çar, bu sürenin Osmanlıların

rekeden başka müzâkere-i sulhe dâ'ir me'mûr olduğunu inhâ etmeyle mahall-i mükâleme tahsîsi ve murahhasân-ı Devlet-i 'Aliyyenin ta'yîni sadedine şürû' olunmak iktizâ ider³⁴⁶ idi ancak ahbâr-ı mezkûre Âsitâne-i Sa'âdete lede'l-vusûl Fransa elçisi tarafeyn murahhaslarının mülâkâtı ve maslahat-ı musâlahanın müzâkeresi Parise havâle olunmak husûsunda [45a] kemâliyle ısrâr eylediğinden Devlet-i 'Aliyye mesû'lüne müsâ'afa birle Parise mukîm sefir-i Devlet-i 'Aliyyeyi murahhas ta'yîn eylediler³⁴⁷ Tilsitden Ordu-yı Hümâyûna musâlahâ haberiyle Bonapartanın gönderdiği ofiçiyal-i mesfûr rütbelü ve mu'teber bir âdem olub maslahatın Parise havâlesine dâ'ir harf-i vâhid söylemediğinden gayrı getürdüğü tahrîrâtta dahi aslâ bu sohbet mezkûr değil iken ve elçi-i mesfûr Âsitânede her ne kadar mugâlata etmiş olsa bile mahall-i mükâlemenin tahsîsi beher hâl Rusyalu ile muhâbereye menût idüğü senin imparâtorunun Tilsitde 'akd eylediği ve sûretini bu tarafa gönderdiği şürûtda musarraha olmağla bir kerre Rusya Feldmareşaline tahrîr idelim bakalım râzı olur mu deyü cevâb verilmek mümkün iken ve'l-hâsıl tarafından sünûh etmeyüb Âsitânede elçi-i mersûmun icâd ve peydâ eylediği bir nev' fesâd idüğü zâhir iken mugâlata-yı san'atâmîzine dayanılamayub³⁴⁸ Devlet-i 'Aliyye ile Rusya beyninde 'akd olunacak sulhün müzâkeresi Parise havâle olunmak gibi ısrâr ve iddî'âya gelmez ve misli nâ-mesbûk bir teklîf-i nev-zuhûrun gâyet 'acele ve sür'atle [45b] kabûlü ne gûne sebeb-i hafîye mebnî idüğü ile'l-ân hall olunmamış bir 'ukde-i müşkiledir³⁴⁹

Cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden murahhas ta'yîni beyânındadır

'Akîb-i mütârekede şürû-tı musâlahanın Parise müzâkere ve tanzîmi husûsunda müsâ'ade-i seniyye erzânî buyurulub keyfiyyet-i hâl Rusyaluya ihbâr olunduğundan biraz zamân mürûrunda Yaşda mukîm Feldmarşel tarafından bir nefer ofiçiyal zuhûr idüb sened-i mütârekenin hâvî olduğu mevâdd ü şürût Rusya İmparatorunun makbûlü olmadığından tasdik olunmadığını inhâ ve emr-i mütârekenin Sırplu hakkına dahi 'ale'l-ıtlâk şumûlünü iddî'â eyledi³⁵⁰ ol

lehine olduğunu düşünüyordu. Bu bağlamda Rus Dinyeper Ordusu komutanı Johann von Michelson'un (1740-1807) ateşkes görüşmeleri devam ederken ölmesi Rus diplomasisi açısından bulunmaz bir nimetti. Yerine atanan Prens Aleksandr Prozorovsky'nin (1732-1809) ilk işi Osmanlı tarafını General Michelson'un ateşkesi onaylama yetkisinin zaten bulunmadığına ikna ederek görüşmelere yeniden başlama isteğini belirtmek olmuştu. Bu konudaki görüşmeler birkaç ay daha sürse de Rus tarafı isteklerini kabul ettiremeyecekti. Ancak Rusların da en az Osmanlılar kadar barışa ihtiyacı vardı. Bölgede bulunan yaklaşık 35.000 kişilik Rus ordusunun mevcudu Tuna hattında bulunan kaleleri tutmak ve aynı zamanda Osmanlı ordusuna taarruz etmek için oldukça yetersizdi. Üstelik Tilsit Antlaşması Rusya için hedefin büyümesine de sebep olmuştu. Zira savaşa, ittifakın yenilenmesi ve daha önce imzalanmış olan antlaşmaların tasdik edilmesi hedeflerine ulaşmak için başlamış olan Rusya, Napoléon'la yapılan müzakerenin ardından artık gözünü Baserabya, Eflak ve Boğdan'a dikmişti. Asım Efendi, *age.*, C 2, s. 934-940 ve Mikhailovsky-Danilevsky, *age.*, s. 50-52 ve 80-81.

346 General Michelson'un, barış antlaşmasını müzakere etmekle de görevli olduğunu Osmanlı tarafına bildirdiği konusunda İshâk Bey'in verdiği bilgi az önce belirtilen taraflar arasındaki anlaşmazlık sebebiyle son derece önemlidir.

347 Abdürrahim Muhib Efendi (ö. 1821).

348 General Sébastiani'nin bu sırada İstanbul'daki faaliyetleri konusunda bk. Süheyla Yenidünya, "Kaos ve Kriz Ortamında (1807-1808) Fransa'nın Bâbiâli Üzerindeki Etkisi", *History Studies*, V/1, 2013, s. 414-415.

349 Barış görüşmelerinin Paris'e taşınması konusunda bk. Asım Efendi, *age.*, C 2, s. 1084-1086

350 Rusya görüşmelerinin başından itibaren Sırpları ateşkes antlaşmasına bir aktör olarak sokmaya çalışmış olsa da Osmanlı tarafı kendi tebâsi olan Sırpların ayrı bir devlet ya da en hafifinden mümtaz bir eyalet gibi uluslararası

aralıkda Paris cânibine Rusyalu tarafından murahhas ta'yîniyle müzâkereye şürû' olunduğu haberi vürûduna ânen-fe-ânen intizâr olunmakda iken hasbe'l-kâ'ide Parisde ikâmet etmek üzere irsâl olunan Tolstoy nâm Rusya büyükelçisi gelüb bu husûsa me'mûr olduğu ve devleti tarafından ruhsatnâmesi vürûduna müterakkıb idüğü ve Rusya İmparatoru sened-i mütârekenin şurûtunu kabûlden istinkâf etmiş ise de mâdâmki [46a] müzâkere-i sulh derdest ola harbe tasaddî olunmamak üzere tahdîd-i vakt ve mühlet etmeksizin va'ad ü ta'ahhüd eylediği haberleri zuhûr idüb bir müddet güzerânında elçi-i mesfûra ruhsatnâme geldiği ve lâkin iktizâiden ta'lîmâtî henüz zuhûr etmediğinden müzâkereye mübâşeret idemeyeceği Paris cânibinden ihbâr olundu³⁵¹ ve'l-hâsıl gâh ta'lîmât gelecek gâh Bonaparta İspanya cânibine 'âzîm olmağla 'avdetinden sonra bakalım baka elbet bir nizâm virecek ve gâh Rusya İmparatoru Tunadan hudûd kesmek murâd ideyor Bonaparta yazdı ilzâm edecek deyü küllü yevm birer gûne 'özü-i vâhî tedârîkiyle imrâr-ı vakt ü zamân ve aralıkda berü cânibden merhûm Tayyâr Paşa³⁵² ve sadr-ı esbâk 'Alemdâr Mustafa Paşa³⁵³ ma'rifetiyle Rusyaluya münferiden tanzîm-i sulh olunmak için haberler irsâl olunarak ızhâr-ı hâhiş-i firâvân olunmakda idi³⁵⁴ bu minvâl üzere târîh-i mütârekeden on dört ay mürûr³⁵⁵ idüb Parisde maslahata mübâşeret olunmadığı ve mübâşeret emâreti dahi meydanda görünmediği münfehim oldu nihâyetü'l-emr Bona-

metinlere girmesine karşı çıkmıştı. Bu bağlamda 21 Ekim 1807 tarihiyle General Pozorovsky imzasıyla General Sébastiani'ye gönderilen tebligatta Rusya'nın "imparatorluğunun haşmetiyle örtüşmeyen mütarekeyi kabul etmesinin mümkün olmadığı" yazmaktaydı. Asım Efendi, *age.*, C 2, s. 1087-1088 ve Driault, *Napoléon'un Şark Siyaseti*, s. 215-216.

351 Paris'de Fransa'nın arabuluculuğunda Abdürrahim Muhib Efendi ve Pyotr Aleksandrovich Tolstoy (1769-1844) arasında gerçekleşmesi beklenen barış görüşmelerinde Rusya tarafı açık bir biçimde zaman geçirmeye çalışırken Fransa'nın tavrı da Tilsit Antlaşması'nın da etkisiyle değişmeye başlayacaktı. Nitekim bu sırada Napoléon'u yanına almayı başaran Çar I. Aleksandr, General Michelson'un ölümüyle yerine atanan Aleksandr Prozorovsky'nin (1733-1809) komutasındaki birlikleri takviye etmekteydi. Eflak ve Boğdan'ı, artık Osmanlı İmparatorluğu'nu gözden çıkartmış olan Napoléon'un yardımına ihtiyaç duymadan işgal edebileceğini düşünen Çar I. Aleksandr'ın Osmanlı barışı konusundaki fikirlerinin değişiminde, ateşkes antlaşmasının St. Petersburg açısından kabul edilemez maddeler ihtiva etmesi ve Napoléon'un dikkatini daha çok İspanya'ya yöneltmesi kadar İstanbul'daki siyasi dengesizlik de önemli bir yere sahip olmalıdır. Bu bağlamda 1808 Mart ayı başlarında savaşın yeniden başlayacağını düşünen General Pozorovsky, ordusunu seferber halde tutmaya çalışırken, Çar I. Aleksandr'dan çatışmayı başlatan taraf olmaması yönünde bir emir almıştı. Mikhailovsky-Danilevsky, *age.*, s. 82-84; Ahmed Cevdet, *age.*, C 8, s. 234 vd.; Asım Efendi, *age.*, C 2, s. 1108 ve Günay, *age.*, s. 83-100, 355-357, 391-392, 412-426, 432-436 ve pek çok yerinde.

352 Canikli Ali Paşazâde Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu olan Tayyar Mahmud Paşa 1222 Şaban ayı sonunda (Ekim 1807) sadaret kaymakamı olarak atandıktan sonra 1223 Muharreminde (Mart 1808) azledildi. 2 Receb 1223'de (24 Ağustos 1808) vefat etti. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C 3, Matbaa-i Amire, İstanbul 1309, s. 259 ve Asım Efendi, *age.*, C 2, s. 1121-1122.

353 28 Temmuz 1808'de sadriazam olan Alemdar Mustafa Paşa, 16 Kasım 1808'de çıkan isyan esnasında intihar etmiştir. Kemal Beydilli, "Alemdar Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 2, İstanbul 1989, s. 364-365.

354 Manuk Bey'in önemli bir rol oynadığı söz konusu görüşmeler için bk. Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire, The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford 2016, s. 196 ve Stefania Costache, "From Ruscuk to Bessarabia: Manuk Bey and the Career of an Ottoman-Russian Middleman at the Beginning of the 19th Century", *Cihannüma*, III/1, 2017, s. 29 vd.

355 Ekim-Kasım 1808.

partanın karındaşı İspanyadan tard olunub³⁵⁶ [46b] küllî asker ile ol tarafa teveccüh olunmak iktizâ eyledikde mesfûr Bonapartanın Rusya İmparatoruyla bi'l-muhâbere Erfur nâm mahalde mülâkâtları maddesi³⁵⁷ zuhûr idüb mahall-i merkûmdan Boğdanda mukîm Rusya Feldmareşaline gelen emr³⁵⁸ ü tenbîh mücebince Feldmareşal-i mersûm bir nefer ofiçiyalini bâ-tahrîrât Âsitâne-i Sa'âdete tesyîr ve müzâkere-i sulh için cânib-i saltanat-ı seniyyeden murahhas ta'yîn ve irsâli istid'âsında olduğunu me'mûren inhâ ve tahrîr eyledi bu vechle Fransalu tavassutdan çıkub maslahat-ı musâlaha Yaş kasabasında müzâkere³⁵⁹ olunmak üzere havâle buyuruldu³⁶⁰ mu'ahharan Rusyalu tarafından hilâf-ı kâ'ide-i düvel fesh-i mütârekeye tasaddîleri keyfiyyeti derdest olan mevâddan olmağla tafsîle hâcet yokdur³⁶¹ hemân Cenâb-ı

356 Joseph Bonaparte'ın İspanya'daki durumu konusunda okur lâyihanın 22b-23a varaklarına yeniden bakabilir.

357 Erfurt Konvansiyonu ve alınan kararlarla ilgili olarak okur 261. dipnota yeniden bakabilir.

358 "emr" kelimesi sehven iki defa yazılmıştır.

359 Erfurt Konvansiyonu'nun ardından Rusya barış şartlarını çok daha ağırlaştırmıştı. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu Eflak, Boğdan ve Baserabya'dan çekilecek, Sırbistan, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun garantörlüğünde bağımsız bir devlet olacak ve Bâb-ı Âli Rusya'nın Gürcistan ve İmertia'daki fetihlerini tanıyacaktır. Mikhailovsky-Danilevsky, *age.*, s. 87.

360 Bu dönemde cepheye gerçekleşen en önemli olay şüphesiz Rus tarafıyla, sarrafı Manuk Bey aracılığı ile temas halinde bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın ve emrindeki birliklerin Tuna hattından çekilerek 19 Temmuz 1808'de İstanbul'a gelişidir. Osmanlı cephesini zayıflatarak Rusya için başlayacak olan askerî harekâtı oldukça kolaylaştıran bu eylem Çar I. Aleksandr'ın iştahını oldukça kabartmış olmalıdır. General Prozorovsky, İspanya bataklığına girmiş olan Napoléon, ateşkesin süreceğine inanan Osmanlı ordusunun önemli bir kısmının cepheden çekilmesi ve Erfurt zirvesinde alınan kararların bir neticesi olarak Bâb-ı Âli ile Yaş'ta doğrudan görüşme talebini İstanbul'a ilettili. 4 Kasım 1808'de Bükreş'te bulunan Rus karargahından ayrılan Aleksandr Krasnokutsk 9 Kasım'da Rusçuk'tan tanıdığı Manuk Bey ve Alemdar Mustafa Paşa ile İstanbul'da görüştü. Çıkan isyanın ardından "kaht-ı ricâl sebebiyle" sadaretin teslim edildiği Yusuf Ziya Paşa'nın hanesinden yetişmiş olan Arnavud Memiş Paşa ile bir kez daha görüşen Krasnokutsk, Yaş'da yapılması planlanan görüşmelere Osmanlı tarafının katılacağına dair aldığı olumlu cevapla 1 Aralık 1808'de İstanbul'dan ayrılmıştır. Yaş'da derhal başlaması planlanan müzakerelerde Rus tarafını General Mikhail Miloradovich (1771-1825), Senatör Sergey Kushnikov (1765-1839) ve General Martyn Harting'in (1785-1824) temsil etmesi planlanmıştı. Osmanlı tarafı ise Galib Efendi, Mehmed Rıza Efendi ve İzzet Bey'i murahhas olarak tayin etmişti. Buna mukabil yolların güvensizliği ve hava şartları dolayısıyla Osmanlı murahhaslarının Yaş'a ancak iki ay sonra (1809 Şubat ayı ortaları) ulaşması Rus tarafındaki endişelerin artmasına zemin hazırlamıştı. Bu konuda bk. Mikhailovsky-Danilevsky, *age.*, s. 88-89 ve 94-96; Fatih Ünal, "Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk'un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/4, 2008, s. 574-590; Ahmed Cevdet, *age.*, C 8, s. 296, C 9, s. 69 ve 72; Asım Efendi, *age.*, C 2, s. 1347 ve 1431. Memiş Paşa için ayrıca bk. Mehmet Arslan (ed.), *Osmanlı Sadrazamları, Hadikatü'l-vüzerâ ve Zeyilleri*, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 300-301.

361 İshâk Bey'in, muhtemelen okurunun zaten bildiğini düşünerek girmedığı konu şüphesiz İngiltere ile Çanakkale'de yürütülen müzakereler ve sonuçlarıydı. Yaş'a gönderilen Osmanlı murahhaslarının uzun süre yolda oyalanmalarına sebep olan görüşmelerin 28 Temmuz 1807'de Çanakkale'ye ulaşan Arthur Paget'in (1771-1840) girişimiyle başladığı belirtilmelidir. Bu sırada uluslararası durumun karmaşık ve dengesiz hali, İngiltere'nin devam eden Mısır saldırısı gibi sebeplerle Bâb-ı Âli tarafından Çanakkale açıklarında oyalanan Paget'in ardından ikinci girişim 26 Eylül 1808'de Bozcada'ya ulaşan Robert Adair (1763-1855) tarafından gerçekleştirilecekti. İngiltere ile yapılan müzakereleri uzun süre Rusya ve Fransa'dan gizlemeyi başaran Bâb-ı Âli'nin başına 1 Ocak 1809'da Yusuf Ziya Paşa'nın getirilmesi Osmanlı Devleti'nin, St. Petersburg ve Paris'le olan ilişkilerini kopararak saf değiştirdiğinin açık bir göstergesiydi. General Sébastiani'nin hiç hoşlanmadığı

müntakim-i kakhâr ragime enfe³⁶² düşmen-i 'ahd-şiken ile cünûd-ı İslâmiyeye her hâlde nasr ü feth ü zafer ihsân eyleye âmin

M [47a]

bir kişilik olarak öne çıkan Yusuf Ziya Paşa, Napoléon'un Mısır saldırısı esnasında Osmanlı ordusuna komuta eden sadriazamdı. Anadolu'da yaşanan karışıklıklar ve yeniden başlaması kuvvetle muhtemel Osmanlı-Rus çatışması sebebiyle tecrübeli bir kumandana duyulan ihtiyaç Yusuf Ziya Paşa'nın İstanbul'a davet edilmesinin temel nedenleri arasındadır. Ancak Yusuf Ziya Paşa, bir taraftan Anadolu'da peşinde koştuğu eşkiyalar diğer taraftan Nizâm-ı Cedîd taraftarı olarak bilinmesi ve Yeniçerilerin isyankâr hali sebebiyle mührü kabulde tereddüt göstermiştir. Ne var ki, Yusuf Ziya Paşa 24 Nisan 1809'da İstanbul'a ulaştığında İngiltere ile Kala-yı Sultaniye Antlaşması (5 Ocak 1809) imzalanmış, İngiliz temsilci Robert Adair İstanbul'a gelmişti (26 Ocak 1809). Bu esnada İngiltere temsilcisinin İstanbul'da kabul edildiği haberini alan Çar I. Aleksandr, General Prozorovsky'den İstanbul'a bir temsilci göndererek Adair'in derhal Osmanlı başkentinden gönderilmesi talebini iletmesini emretmişti. Yaş'da kurulan masaya ağır koşullarla oturması beklenen Rusya tarafının talebini iletmek üzere General Prozorovsky tarafından görevlendirilen, 1828'de başlayacak savaşın Kafkas cephe komutanı Ivan Paskevich (1782-1856) 20 Mart 1809'da İstanbul'a ulaşmıştır. Talebin karşılanması için Osmanlı tarafına kırk sekiz saat süre veren Paskevich, Bâb-ı Âli'den İngiltere ile ittifak kurulmadığı, tıpkı müttefiklerin Erfurt Konvansiyonu'nda altını çizdikleri üzere, sadece barış antlaşması imzalanarak aradaki husumetin bitirildiği cevabını almıştı. Bu cevapla beraber Paskevich'in 23 Mart 1809'da Osmanlı başkentinden ayrılması, Yaş'daki müzakere masasının dağılması ve savaşın yeniden başlaması anlamına geliyordu. Bu bağlamda 1807'de Şark cephesi seraskerliği yapan Yusuf Ziya Paşa sadarete oturmak üzere İstanbul'a geldikten sadece üç gün sonra 27 Nisan 1809'da serdâr-ı ekrem ilan edildi ve 5 Temmuz'da İstanbul'dan ayrıldı. Zira General Prozorovsky komutasındaki Rus ordusu 5 Nisan 1809'da yeniden harekete geçmişti. Yaş'da bulunan Osmanlı murahhasları ise ancak haziran ayı sonlarında İstanbul'a dönebileceklerdi. Bu konuda bk. Adair, *age.*, s. 24 vd.; 126 vd., 143 vd., 155-157 ve 165-170; Asım Efendi, *age.*, C 2, s. 1096; 1434-1437 ve 1501; Şanizade Mehmed Atullah Efendi, *Şanizade Tarihi*, C 1, haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 215-216; 227; Ahmed Cevdet, *age.*, C 9, s. 83-84, 108; Arslan (ed.), *age.*, s. 292-297 ve 314-315; Darendeli İzzet Hasan Efendi, *age.*, s. XXXII-XXXIII; Kemal Beydilli, "Yusuf Ziya Paşa", s. 34-37.

362 "Burnu sürtülsün" (رغم انف) manasına gelen Arapça bir beddua cümlesidir ve metinde sehven (زغم) şeklinde yazılmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Hatt-ı Hümayûn (HAT): 1667, 7975, 56995.

Cevdet Zaptiye (C. Zaptiye): 683.

Ali Emiri, III. Selim: 9132.

Cevdet Maliye: 2030.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.),

Evrak (e.): 479-15.

Defter (d.): 2095, 2098, 2099, 3405, 8052.

The National Archive (TNA),

Foreign Papers (FO) 78/5, 11.

Riksarkivet,

Baron Brentano, *G. J. von Brentanos Journal, 1789-1794*, Turcica vol: 74.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi,

Bazı Muharereât-ı Tarihiye, No: Y/71.

İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi,

Sefâretnâme-i Hattî ve Resmî, No: NKTY6095.

Yayınlanmış Kaynaklar

Aaslestad, Katherine, “Blockade and Economic Warfare”, *The Cambridge History of The Napoleonic Wars*, C 3 (Experience, Culture and Memory) ed. A. Forrest-P. Hicks, Cambridge University Press, Cambridge 2022, s. 117-141.

Adair, Robert, *The Negotiations for the Peace of the Dardanelles in 1808-1809*, C 2, Longman, Londra 1845.

Afyoncu, Erhan (ed.), *III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayûnlarında Sultan ve Diplomasi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2022.

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C 5-7-8-9, Matbaa-i Amire, İstanbul 1309.

Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü 'l-Âsâr ve Haka 'iku 'l-Ahbâr*, ed. Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yay., İstanbul 2017.

Aksan, Virginia, “Ottoman Political Writings, 1768-1808”, *International Journal of Middle East Studies*, 25, 1993, s. 53-69.

Aksan, Virginia, “Ottoman Sources of Information on Europe in The Eighteenth Century”, *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, Isis Press, İstanbul 2004, s. 13-23.

Anoyatis-Pelé, Dimitris, *Journal d'un officier Français a Constantinople en 1784-1788*, University Studio Press, Selanik 2004.

Andersson, Ingvar, *A History of Sweden*, çev. C. Hannay, Praeger, New York 1968.

Anderson, M. S., “Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-74”, *The English Historical Review*, 69, 1954, s. 39-58.

Annual Register, or a View of the History, Politics, and Literature, for the Year 1806, J. Wright, Londra 1808.

Arslan, Mehmet (ed.), *Osmanlı Sadriazamları, Hadikatü'l-vüzerâ ve Zeyilleri*, Kitabevi, İstanbul 2013.

Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, C 1-2, haz. Z. Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2015.

Aspinall, A. (ed.), *The Later Correspondence of George III*, C 4-5, Cambridge University Press, Cambridge 1970.

Baddeley, John, *The Russian Conquest of The Caucasus*, New York, Longmans 1908.

Bağçeci, Yahya, "Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII, 2014, s. 70-83.

Baldwin, Olive, – Wilson, Thelma," Anspach [Ansbach], Elizabeth, Margravine of [Craven, Elizabeth]", *The Norton/Grove Dictionary of Women Composers*, ed. J. A. Sadie ve R. Samuel, Macmillan Press, Londra 1994, s. 18-19.

Barrow, John (ed.), *Life and Correspondence of Admiral Sir William Sidney Smith*, C 2, Richard Bentley, Londra 1848.

Beer, Adolf, *Die Erste Theilung Polens*, (3 cilt) Carl Gerold's Sohn, Viyana 1873.

Beer, Adolf, *Zehn Jahre österreichischer Politik, 1801-1810*, Brockhaus, Leipzig 1877.

Beyaz, Fatma Zehra, "Gazete ta'bîr olunur havâdis kâğıtları...: Osmanlı Siyasetinde Siyasî Bilgi ve İstihbarat Kaynağı Olarak Yabancı Gazeteler (1720-1789)", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 53, 2022, s. 33-91.

Beydilli, Kemal, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizam-ı Cedid'e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasi Hayatı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, 1983–84, s. 247-314.

Beydilli, Kemal, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki*, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul 1984.

Beydilli, Kemal, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münâsebetleri*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul 1985.

Beydilli, Kemal, "Alemdar Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 2, İstanbul 1989, s. 364-365.

Beydilli, Kemal, "Şehzâde Elçisi Safiyesultanzâde İshâk Bey", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3, 1998, s. 73-81.

Beydilli, Kemal, "Dış Politika ve Siyasi Ahlak", *İlmî Araştırmalar*, 7, 1999, s. 47-56.

Beydilli, Kemal, "İshâk Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 22, İstanbul 2000, s. 525-527.

Beydilli, Kemal "Seyyid Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 37, 2009, s. 45-47.

Beydilli, Kemal, "Yusuf Ziya Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 44, İstanbul 2013, s. 34-37.

- Beydilli, Kemal, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadimden Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. S. Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 27-57.
- Beydilli, Kemal, "Osmanlı Devleti ile Prusya Arasındaki İlk Münasebetler", *Osmanlı'da Devletlerarası İlişkiler, Siyaset, Yaşam, Yenileşme (Seçilmiş Makaleler)*, C 2 Timaş Yayınları, İstanbul 2023, s. 362-390.
- Black, Jeremy, "The Theory of the Balance of Power in the First Half of the Eighteenth Century: A Note on Sources", *Review of International Studies*, IX/1, 1983, s. 55-61.
- Black, Jeremy, *From Louis XIV to Napoleon, The Fate of a Great Power*, Taylor & Francis, Londra 1999.
- Bouquet, Olivier, *Vie et mort d'un grand vizir. Halil Hamid Pacha (1736-1785). Biographie de l'Empire ottoman*, Les Belles Lettres, Paris 2022.
- Browning, Oscar, "The Triple Alliance of 1788", *Transactions of the Royal Historical Society*, II, 1885, s. 77-96.
- Bruun, Geoffrey, "The Balance of Power During the Wars, 1793-1814", *The New Cambridge Modern History*, ed. C. W. Crawley, C 9 (War and Peace in an Age of Upheaval, 1793-1830), Cambridge University Press, Cambridge 1975, s. 250-274.
- Bull, Hedley, "Natural Law and International Relations", *British Journal of International Studies*, V/2, 1979, s. 171-181.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society, A Study of Order in World Politics*, Palgrave, Londra 2002.
- Burke, Peter, *The Renaissance Sense of the Past*, Edward Arnold, Londra 1969.
- Butterfield, H., *The Peace Tactics of Napoleon, 1806-1808*, Octagon Books, New York 1972.
- Büyükişık, Ethem, *Düzensiz Savaşlar*, Kırmızıkeçi Yayınları, İstanbul 2021.
- Câbî Ömer Efendi, *Târih*, ed. M. A. Beyhan, C 1-2, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Craven, Elizabeth Lady, *A Journey Through The Crimea to Constantinople*, G.G.J. and J. Robinson, Londra 1789.
- Chance, J. F., "The Northern Question in 1717", *The English Historical Review*, XX, 1905, s. 33-60.
- Chandler, David, *The Campaigns of Napoleon*, C 1-2, Scribner, New York 1966.
- Choiseul Gouffier, Marie-Gabriel-Florent-Auguste de, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, C I, J. J. Blaise, Paris 1782.
- Clarke, E. D., *Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa*, C 5, T. Cadell and W. Davies, Londra 1817.
- Clercq M. De, *Recueil des traités de la France*, C 2 (1803-1815), A. Durand et Pedone-Lauriel, Paris 1864.
- Connelly, Owen, *Napoeon's Satellite Kingdoms*, Free Press, New York 1965.
- Connelly, Owen, *The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815*, Routledge, Londra 2006.
- Coquelle, P., "L'Ambassade de Maréchal Brune à Constantinople (1803-1805)", *Revue d'histoire Diplomatique*, 18, 1904, s. 53-73.

Coquelle, P., "Sébastieni Ambassadeur a Constantinople, 1806-1808 d'après des documents inédits", *Revue d'histoire Diplomatique*, 18, 1904, s. 574-611.

Correspondance de Napoléon Ier, C 13-14, Imprimerie Impériale, Paris 1863.

Costache, Stefania, "From Ruscuk to Bessarabia: Manuk Bey and the Career of an Ottoman-Russian Middleman at the Beginning of the 19th Century", *Cihannüma*, III/1, 2017, s. 23-43.

Çağman, Ergin, *III. Selim 'e Sunulan Islahat Lâyhaları*, Kitabevi, İstanbul 2010.

Davis, John, *Naples and Napoleon, Southern Italy and the European Revolutions (1780-1860)*, Oxford University Press, Oxford 2006.

Darendeli İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme, Sadriazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı, Mısır Seferi (1798-1802)*, ed. M. İlkin Erkutun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Dedem, Antoine Baudouin Gisbert de, *Un Général Hollandais sous le Premier Empire: Mémoires du général Bon de Dedem de Gelder, 1774-1825*, Plon, Paris 1900.

Deherain, Henri, *La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate (1742-1824)*, C 1-2, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1929.

"Des Ambassadeurs, envoyés, ministres et autres agents politiques: De la Cour de France près Les Puissances Étrangères", *Annuaire historique pour l'Année...*, C 12, 1848.

Disney, A. R., *A History of Portugal and Portuguese Empire*, C 1 (From Beginnings to 1807), Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Driault, Edouard, "The Coalition of Europe Against Napoleon", *The American Historical Review*, XXIV/4, 1919, s. 603-624.

Driault, Edouard, *Napoléon'un Şark Siyaseti, Selim-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, trc. Köprülüzâde Mehmed Fuad, haz. Selma Günaydın, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Dupré, Louis, *The Enlightenment & The Intellectual Foundations of Modern Culture*, Yale University Press, New Haven 2004.

Edinburgh Annual Register, For 1808, C 1, Edinburgh 1810.

Ehrman, John, *The British Government and Commercial Negotiations with Europe, 1783-1793*, Cambridge University Press, Cambridge 1962.

Elting, John R., *Sword Around a Throne, Napoleon's Grande Armée*, Macmillan, New York 1988.

Falkner, James, *The War of The Spanish Succession, 1701-1714*, Pen and Sword, Yorkshire 2015.

Feldbæk, Ole, "Eighteenth-Century Danish Neutrality: Its diplomacy, Economics and Law", *Scandinavian Journal of History*, 8, 1983, s. 3-21.

Feldbæk, Ole, "Denmark in the Napoleonic Wars, A Foreign Policy Survey", *Scandinavian Journal of History*, 26, 2001, s. 89-101.

Findley, Carter, *Enlightening Europe on Islam and the Ottomans, Mouradgea d'Ohsson and His Masterpiece*, Brill, Leiden 2019.

Forrest, Alan, *Conscripts and Deserters, The Army and French Society during the Revolution and Empire*, Oxford University Press, Oxford 1989.

Friedeburg, Robert von, "Orgins of Modern Germany", *The Oxford Handbook of Modern German History*, ed. H. W. Smith, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 30-49.

Gezer, Ömer - Yeşil, Fatih, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sürat' Topçuluğu I (1773-1788) (Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma)", *Osmanlı Araştırmaları*, 52, 2018, s. 135-180.

Gilbert, Felix, "The 'New Diplomacy' of the Eighteenth Century", *World Politics*, IV/1, 1951, s. 1-38.

Gilbert, Felix, *Machiavelli and Guicciardini, Politics and History in Sixteenth-Century*, Princeton University Press, New Jersey 1965.

Gill, John H., *1809: Thunder on the Danube*, 3 cilt, Frontline Books, Londra 2012.

Glenthoj, Rasmus – Ottosen, Morten Nordhagen, *Experiences of War and Nationality in Denmark and Norway, 1807-1815*, Palgrave Macmillan, Londra 2014.

Goryanof, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, çev. Ali Reşad, ed. A. Ahmetbeyoğlu-İ. Keskin, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

Gosu, Armand, "The Third Anti-Napoleonic Coalition and the Sublime Porte", *International Journal of Turkish Studies*, 9, 2003, s. 199-237.

Göyünç, Nejat, "Hüseyin Paşa, Küçük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 19, İstanbul 1999, s. 6-8.

Gräf, Holger Th., "Funktionsweisen und Träger internationaler Politik in der Frühen Neuzeit", *Strukturwandel internationaler Beziehungen, Zum Verhältnis von Staat und internationalem System seit dem Westfälischen Frieden*, ed. J. Siegelberg-K. Schlichte, Springer, Weisbaden 2000, s. 105-123.

Grell, Chantal, "Les Ambigüités du Philhellénisme. L'Ambassade du Comte de Choiseul-Gouffier auprès de la Sublime Porte (1784-1792)", *Dix-huitième Siècle*, 27, 1995, s. 223-235.

Günay, Bekir (ed.), *Paris'te Bir Osmanlı, Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*, Kitabevi, İstanbul 2009.

Hammer, Joseph von, *Erinnerungen aus meinem Leben*, V. Buch, 19.-24. Heft, Reise nach Jaffa und Cypern, abermaliger Besuch von Rhodos und Aufenthalt in der Bucht von Makri, Winterkreuzfahrt und Aufenthalt im Meerbusen von Marmamis, (<http://gams.unigraz.at/archive/objects/context:hp/methods/sdef:Context/get?mode=band3>).

Hammer, Joseph von, *Mein Briefwechsel, Ankunft in Wien*, XVI. Buch, 66.-69. Heft (<http://gams.uni-graz.at/hp/pdf/Typoscript-16.pdf>)

Hargreaves, - Mawdsley W. N. (ed.), *Spain under the Bourbons, 1700-1833*, Macmillan, Londra 1973.

Hatton, Ragnhild M., "Charles XII and the Great Northern War", *New Cambridge Modern History*, C 6 (The Rise of Great Britain and Russia 1688–1715/1725), ed. J.S. Bromley, Cambridge, Londra 1970, s. 648-680.

- Haythornthwaite, Philip, *The Russian Army of the Napoleonic Wars I, Infantry, 1799-1814*, Osprey, Londra 1987.
- Heeren, Arnold H. L., *Geschichte des Europäischen Staatensystems und seiner Kolonien*, Johann Friedrich Röwer, Göttingen 1809.
- Hirschman, Albert O., *Tutkular ve Çıkarlar; Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu*, çev. B. Cezar, Metis Yayınları, İstanbul 2008.
- Hope, Thomas, *Anastasius, or Memoirs of a Greek; Written at the Close of the Eighteenth Century*, C 2, Baudry's Foreign Library, Paris 1831.
- Horn, D. B., "The Cabinet Controversy on Subsidy Treaties in Time of Peace, 1749-50", *The English Historical Review*, 179, 1930, s. 463-466.
- Hume, David, "Of Balance of Trade", *Hume's Essays*, George Routledge & Sons, Londra, Tarihsiz, s. 224-235.
- Hume, David, "Of Balance of Power", *Hume's Essays*, George Routledge & Sons, Londra, Tarihsiz, s. 240-247.
- Israel, Jonathan, *The Dutch Republic, Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806*, Clarendon Press, Oxford 1995.
- James, William, *The Naval History of Great Britain*, C 4, Richard Bentley & Sons, Londra 1886.
- Joor, Johan, "The Napoleonic Period in Holland from a Dutch Historical Perspective", *Napoleon's Empire, European Politics in Global Perspective*, ed. Ute Planert, Palgrave, New York 2016, s. 53-66.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. N. Epçeli, ed. K. Beydilli, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.
- Jorgensen, Christer, *The Anglo-Swedish Alliance against Napoleonic France*, Palgrave Macmillan, New York 2004.
- Kagan, Susan, *Archduke Rudolph, Beethoven's Patron, Pupil, and Friend*, Pendragon Press, Sheffield 1988.
- Kamen, Henry, *Philip V of Spain, The King who Reigned Twice*, Yale University Press, New Haven 2001.
- Kann, Robert A., *A History of Habsburg Empire, 1526-1918*, University of California Press, Los Angeles 1980.
- Kant, Immanuel, *Zum ewigen Frieden*, ed. K. Vorländer, Verlag von Felix Meiner, Leipzig 1919.
- Karahan, Ali, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714?-1790)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.
- Kasaba, Reşat, "The Enlightenment, Greek Civilization and the Ottoman Empire: Reflections on Thomas Hope's *Anastasius*", *Journal of Historical Sociology*, 16, 2003, s. 1-21.
- Keep, John L., *Soldiers of the Tsars, Army and Society in Russia, 1462-1874*, Clarendon Press, Oxford 1988.

- Kellner-Heinkele, Barbara – Hazai, György, “Die Geschichte der deutschen Länder aus osmanischer Sicht”, *Monumenta et Studia Turcologica, Ausgewählte Schriften von György Hazai*, Klaus-Schwarz Verlag, Berlin 2012, s. 119-158.
- Kirby, David, *A Concise History of Finland*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Kulsrud, Carl J., “The Seizure of the Danish Fleet, 1807: The Background”, *The American Journal of International Law*, 32, 1938, s. 280-311.
- Kürelî, İbrahim, “Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi”, *İlmi Araştırmalar*, 5, 1997, s. 177-197.
- Lawrence, Mark, *Nineteenth-Century Spain, A New History*, Routledge, Londra 2020.
- Lechevalier, Jean-Baptiste, *Voyage de la Troade, Fait dans les années 1785 et 1786*, C I, Imprim. Libraire Paris 1802.
- Lefebvre, Georges, *The French Revolution, from its Origins to 1793*, C 1, çev. E. M. Evanson, Routledge, Londra 1962.
- Lefebvre, Georges, *The French Revolution*, C 2 (From 1793 to 1799), çev. J. H. Stewart-J. Friguglietti, Columbia University Press, New York 1964.
- Lefebvre, Georges, *Napoleon From 18 Brumaire to Tilsit, 1799-1807*, çev. H. Stockhold, Columbia University Press, New York 1969.
- Lieven, Dominic, *Russia Against Napoleon, The True Story of the Campaigns of War and Peace*, Viking, New York 2010.
- Luard, Evan, *The Balance of Power, The System of International Relations, 1648-1815*, Macmillan, Londra 1992.
- Marriott, J. A. R. - Robertson, C. Grant, *The Evolution of Prussia, The Making of an Empire*, Clarendon Press, Oxford 1917.
- Mason, Donald, *Eleven Years in the Making: Ottoman People and Politics from the Accession of Abdulhamid I to the Execution of Halil Hamid Paşa*, The Isis Press, İstanbul 2022.
- Mason, Donald (ed.), *Engineer and Observer: The Journals of Joseph Gabriel Monnier de Courtois*, The Isis Press, İstanbul 2023.
- Masson, Paul, *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Librairie Hachette, Paris 1911.
- Mecmua-i Muâhedât*, C 1, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, haz. C. Sağlam, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., İstanbul 2021.
- Ménage, V. L., “Three Ottoman Treatise on Europe”, *Iran and Islam*, ed. C. E. Bosworth, Edinburgh University Press, Edinburgh 1971, s. 421-433.
- Meinecke, Friedrich, *Cosmopolitanism and the National State*, çev. R. B. Kimber, Princeton University Press, New Jersey 1970.
- Meinecke, Friedrich, *Machiavellism, The Doctrine of Raison d’État and Its Place in Modern History*, çev. D. Scott, Transaction Pub., New Jersey 1998.

- Mikaberidze, Alexander, *The Napoleonic Wars, A Global History*, Oxford University Press, Oxford 2020.
- Mikhailovsky-Danilevsky, Alexander, *Russo - Turkish War of 1806-1812*, C I, ed. ve trc. A. Mikaberidze, Nafziger Collection, West Chester 2002.
- Monnier, Victor - Kolz, Alfred, *Bonaparte et la Suisse : Travaux préparatoires de l'Acte de Médiation (1803) : procès-verbal des assemblées générales des députés helvétiques et des opérations de la Commission nommée par le Premier Consul pour conférer avec eux*, Helbing & Lichtenhahn, Cenevre 2002.
- Morkva, Valeriy, *Russia's Policy of Rapprochement with The Ottoman Empire in the Era of The French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1806*, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Mouravieff, Boris, *L'Alliance Russo-Turque au Milieu des Guerres Napoléoniennes*, Éditions de la Baconnière, Neuchâtel 1954.
- Muir, Roderick, *The British Government and The Peninsular War, 1808 to June 1811*, University of Adelaide, Yayınlanmamış doktora tezi, Adelaide 1988.
- Muldoon, James, *Empire and Order, The Concept of Empire, 800-1800*, Palgrave Macmillan, Londra 1999.
- Munch-Petersen, Thomas, "The Secret Intelligence from Tilsit in 1807", *Napoleonica*, 18, 2013, s. 22-67.
- Noradounghian, Gabriel, *Recueil d'actes Internationaux de l'Empire ottoman*, C 1-2, Librairie Cotillon, Paris 1897.
- Norrhem, Svante, *Mercenary Swedes, French Subsidies to Sweden 1631-1796*, çev. C. Merton, Nordic Academic Press, Lund 2019.
- Oestreich, G. - Holzer, E., "Übersicht über die Reichsstände", ed. B. Gebhardt, *Handbuch der Deutschen Geschichte*, C 2, Ernst Ketler Verlag, Stuttgart 1973, s. 769-784.
- Oman, Charles, *A History of The Peninsular War*, C 1 (From the Treaty of Fontainebleau to The Battle of Corunna, 1807-1809), Clarendon Press, Oxford 1902.
- Orlov, Aleksandr A., "Russia and Britain in International Relations in the Period 1807-1812", *Russia and the Napoleonic Wars*, ed. J. M. Hartley, P. Keenan, D. Lieven, Palgrave Macmillan, Londra 2015, s. 84-96.
- Ottanfels, Franz, *Beitrag zur Politik Metternichs im griechischen Freiheitskampfe, 1822-1832*, ed. J. Krauter, A. Pustet, Salzburg 1913.
- Öğreten, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK Yayınları Ankara 2014.
- Öz, Tahsin, "Fransa Kırallı Louis XVI.'nın Selim III.'e Nâmesi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, I, 1941, s. 198-202.
- Palmer, Alan, *Alexander I: Tsar of War and Peace*, Harper & Row, New York 1974.
- Pingaud, Léonce, *Choiseul-Gouffier, La France en Orient sous Louis XVI*, Alphonse Picard, Paris 1887.

- Planert, Ute, "International Conflict, War, and the Making of Modern Germany", *The Oxford Handbook of Modern German History*, ed. H. W. Smith, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 92-118.
- Puryear, Vernon J., *Napoleon and the Dardanelles*, University of California Press, Berkeley 1951.
- Randolph, Herbert (ed.), *Life of General Sir Robert Wilson*, C I, John Murray, Londra 1862.
- Raymond, David J., *The Royal Navy in the Baltic from 1807-1812*, Florida State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tallahassee 2010.
- Roach, Elmo E., "Anglo-Russian Relations from Austerlitz to Tilsit", *The International History Review*, V/2, 1983, s. 181-200.
- Rose, John Holland, *The Life of Napoleon I*, C 1-2, G. Bell and Sons, Londra 1913.
- Roux, Charles, *L'Isthme et Le Canal de Suez*, C 1, Librairie Hachette, Paris 1901.
- Saint-Priest, M. Le Comte de, *L'Ambassade de France en Turquie et sur Le Commerce des Français dans Le Levant*, Ed. E. Leroux, Librairie de la Société de Asiatique, Paris 1877.
- Salih Münir Paşa, "Louis XVI et le Sultan Sélim III", *Revue d'histoire Diplomatique*, 26, 1912, s. 516-548.
- Scharf, Claus, "The Power of the Weak Opponent: Diplomacy of Alexander I in Tilsit", *Journal of Modern Russian History and Historiography*, 12, 2019, s. 209-223.
- Schindling, Anton, "The Development of the Eternal Diet in Regensburg", *The Journal of Modern History*, 58, 1986, s. 64-75.
- Schmitt, Hans A., "Germany without Prussia: A Closer Look at the Confederation of the Rhine", *German Studies Review*, 6, 1983, s. 9-39.
- Schneid, Frederick C., *Napoleon's Conquest of Europe: The War of The Third Coalition*, Praeger, Londra 2005.
- Schroeder, Paul W., "The Colapse of the Second Coalition", *The Journal of Modern History*, 59, 1987, s. 244-290.
- Schroeder, Paul W., *The Transformation of European Politics, 1763-1848*, Clarendon Press, Oxford 1994.
- Scott, H. M., "Great Britain, Poland and the Russian Alliance, 1763-1767", *The Historical Journal*, XIX/1, 1976, s. 53-74.
- Scott, H. M., *The Emergence of the Eastern Powers, 1756-1775*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Ségur, M. Le Comte de, *Mémoires ou Souvenirs et Anecdotes*, C 1, Alexis Eymery, Paris 1826.
- Shupp, Paul, *The European Powers and The Near Eastern Question, 1806-1807*, Columbia University Press, New York 1931.
- Sofka, James R., "The Eighteenth Century International System: Parity or Primacy?", *Review of International Studies*, 27, 2001, s. 147-163.
- Solomon, Robert, *Continental Philosophy, since 1750*, Oxford University Press, Oxford 1988.

Stanley, John, "The Adaptation of the Napoleonic Political Structure in the Duchy of Warsaw (1807-1813)", *Canadian Slavonic Papers*, 31, 1989, s. 128-145.

Stauber, Reinhard, "Friedensschlüsse zwischen Französicher Revolution und Wiener Kongressordnung", *Handbuch Frieden im Europa der Frühen Neuzeit*, ed. I. Dingel, M. Rohrschneider, I. Schmidt-Voges, S. Westphal, J. Whaley, Oldenburg, Berlin 2021, s. 1021-1042.

Strachan, Hew, "Preemption and Prevention in Historical Perspective", *Preemption: Military Action and Moral Justification*, ed. H. Shue-D. Rodin, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 23-39.

Şanizade Mehmed Ataulah Efendi, *Şanizade Tarihi*, C 1, haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

Testa, Ignaz de, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane*, C 1-2, Amyot, Paris 1865.

The Life of General, the Right Honourable Sir David Baird, Bart., C 2, Richard Bentley, Londra 1832.

Trulsson, Sven, *British and Swedish Policies and Strategies in the Baltic after the Peace of Tilsit in 1807, A Study of Decision Making*, Bibliotheca Historica Lundensis, Lund 1976.

Tunç, Salih, "Osmanlı Sultanı III. Selim'den Fransa Kralı XVI. Louis'e Bir Nâme-i Hümayûn", *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII, 2018, s. 367-378.

Ünal, Fatih, "Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk'un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/4, 2008, s. 574-590.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Selim III.'ün Veliht İken Fransa Kralı Lui XVI. İle Muhaberele-ri", *Bellekten*, II, 1938, s. 191-246.

Vandal, Albert, *Napoléon et Alexander Ier, L'Alliance Russe sous Le Premier Empire*, C 1 (De Tilsit A Erfurt), Librairie Plon, Paris 1893.

Voelcker, Tim, *Admiral Saumarez versus Napoleon, Baltic 1807-12*, Boydell Press, New York 2008.

Ward, A. W. - Prothero, G. W. – Leathes, S. (ed.), *The Cambridge Modern History*, C 4 (The Eighteenth Century), Cambridge University Press, Cambridge 1925.

Weeks, William Earl, *The New Cambridge History of American Relations*, C 1 (Dimensions of the Early American Empire, 1754-1865), Cambridge University Press, Cambridge 2013.

Wilson, Peter, "Warfare in the Old Regime, 1648-1789", *European Warfare, 1453-1815*, ed. J. Black, St. Martin's Press, New York 1999, s. 69-95.

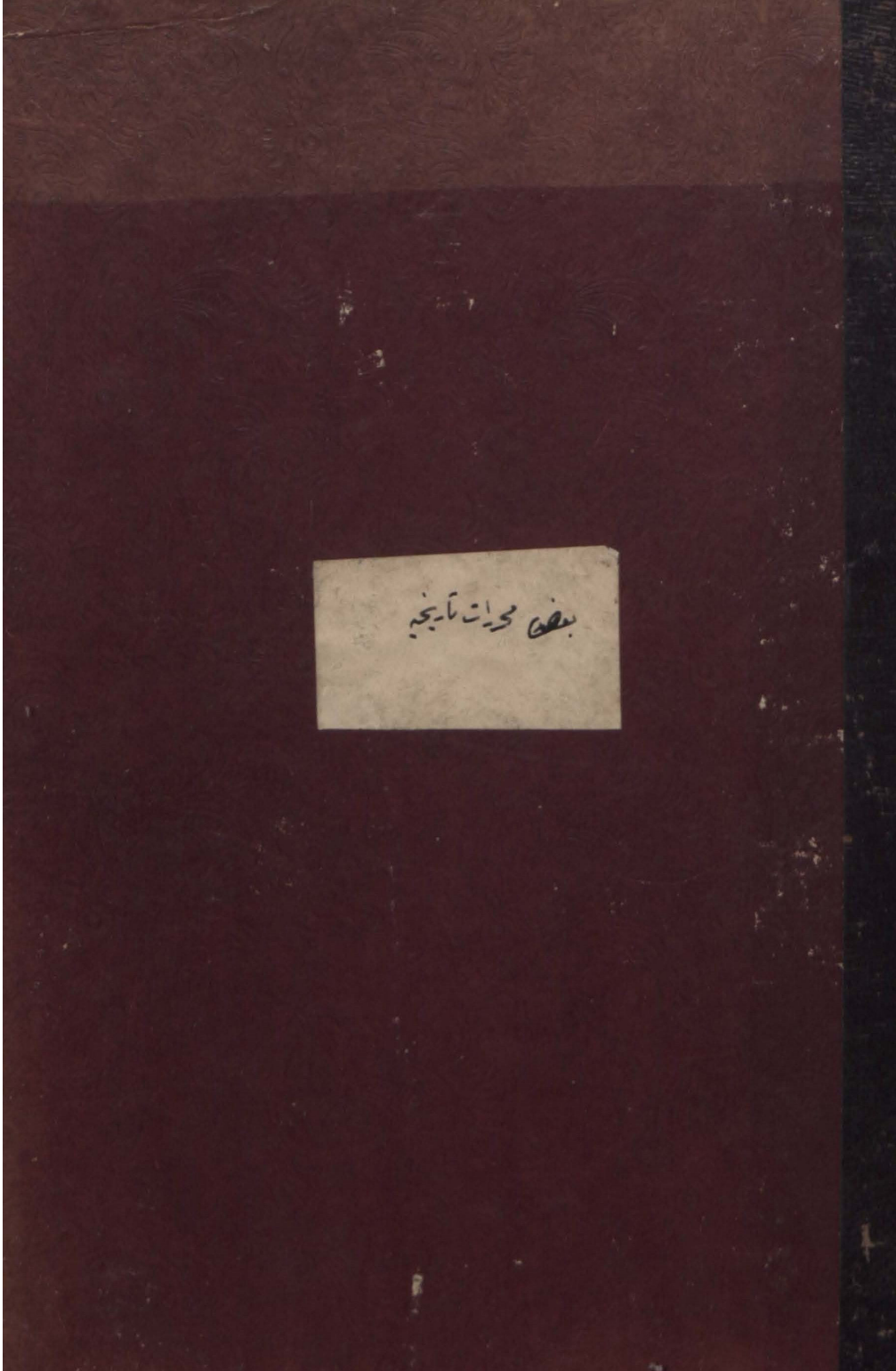
Wilson, Peter H., "Bolstering the Prestige of the Habsburgs: The End of the Holy Roman Empire in 1806", *International History Review*, 28, 2006, s. 709-736.

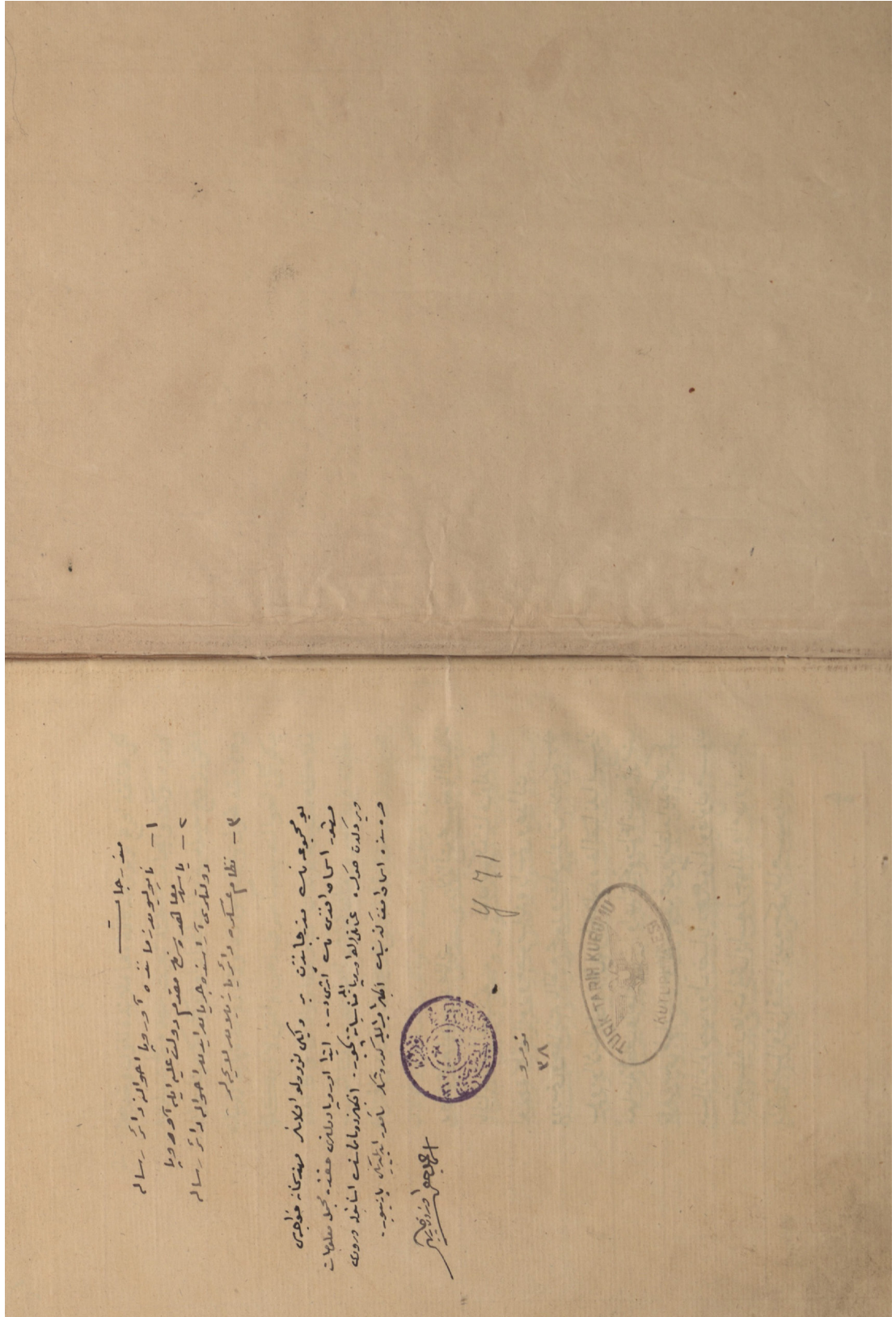
Wilson, Peter H., "The Meaning of Empire in Central Europe around 1800", *The Bee and the Eagle, Napoleonic France and the End of the Holy Roman Empire, 1806*, ed. A. Forrest-P. Wilson, Palgrave Macmillan, New York 2009, s. 22-41.

Wilson, Robert Thomas, *History of the British Expedition to Egypt*, C. Roworth, Londra 1803.

- Witt, Jann M., “Smuggling and Blockade-Running during the Anglo-Danish War from 1807-1814”, *Revisiting Napoleon’s Continental System, Local, Regional and European Experiences*, ed. K. B. Aaslestad, J. Joor, Palgrave Macmillan, Londra 2015, s. 153-169.
- Wolfers, Arnold, “The Balance of Power in Theory and Practice”, *Discord and Collaboration, Essays on International Politics*, John Hopkins Press, Baltimore 1962, s. 117-131.
- Woolf, Stuart, *Napoleon’s Integration of Europe*, Routledge, Londra 2003.
- Yaycıoğlu, Ali, *Partners of the Empire, The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford 2016.
- Yenidünya, Süheyla, “Kaos ve Kriz Ortamında (1807-1808) Fransa’nın Bâbîâli Üzerindeki Etkisi”, *History Studies*, V/1, 2013, s. 405-424.
- Yeşil, Fatih, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, *Nizâm-ı Kadimden Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed. S. Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 391-493.
- Yeşil, Fatih (ed.), *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu – Avrupa’ya Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır-*, Kitabevi, İstanbul 2012.
- Yeşil, Fatih, *Trajik Zafer: Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz’deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1807)*, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Yeşil, Fatih - Gezer, Ömer, “Osmanlı İmparatorluğunda ‘Sürat’ Topçuluğu II (1773-1807) (Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizam-ı Cedid)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 53, 2019, s. 231-285.
- Yeşil, Fatih, “Melek Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C Ek-2, İstanbul 2019, s. 231-285.
- Yıldız, Aysel, “Şehzade (III.) Selim’in XVI. Louis ile Yazışmaları ve Doğu Sorunu”, *Deutsch-türkische Begegnungen, Festschrift für Kemal Beydilli*, ed. S. Kenan-H. Reindl-Kiel, EB Verlag, Berlin 2013, s. 417-438.
- Yıldız, Aysel, “Şehzadeye Öğütler: Ebûbekir Ratıb Efendi’nin Şehzade Selim’e (III) Bir Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLII, 2013, s. 233-274.
- Yılmaz, Hüseyin, *İhtilal Diplomasisi ve Osmanlılar, 1809 Çanakkale Antlaşması*, Kitabevi, İstanbul 2021.

RİSÂLENİN TIPKIBASIMI

کلی طائفه اویخ بربر لر بیله کافه معاملاتده تلون و خدیعت
اوزره حرکت و ایجاب مصطنعه تبعیت عهد و طغر عند اولنده
ایحقی تو بیج حیلله یه بر آلت ائتخاز اولونکلدیکنه بناه هرلن
وهرم قیقه شخول و یخچدر اوزره اولان روابط نایا ایدار لرینک
چکونکی احوالنه بعضاً صرف ذهن اولمق لازم صکار
ملاحظه سیله بوندن اقدم مقام اولای و کالست
مطلقه فزید عصر و زمان اولان زات عدیم المثل
عجز لر نه لر ندن مفار ق اولدیغی تا ریخچدن بولن یمن قزانیه
کلیمجه دول افینجیه بینه جلوه کرسا حه بروز اولان
غریب اثار مجلادی مجلادی حقایق اشیا اولان ضمیر کت
سهر اصفیلدییه موبومکسوف و مجلی اولدیغی آشکار
ایسه ده مجن حضور فاضل النور خدیو لرینه قریخجه
قد ریخجه ایلد ستمایه اختصاص و عبودیت ضمننده
برنج اختصار کشیده سلك و لمل و تخیر و مدت
مقومه ایچنده دول عتیه ایدم تان مصطنع اریخچند
عارض اولان تبدلات رککار نک کیفیتتی اور و یاده تخد
ایدن وقایع غریبه ناسنیده دن نشأت ایش ایدن بر جالست
اولوباسا سبب اصلیه سنک استکنا فی هر طاق اول مزه
اور و با و قوعا تنک حکایه می تقدیمه منوط اید و کینه نظر

مقدمه

دولت علییه ابدی بوند عثمانیه
بالتا بیانات الصمدانیه
اوزره کافه امور و خصوصاً نده راستی و عدالت
و دوستی و حقانیتنه بالکلیع مجبور و مغطور اولمق ملائمه سیله
سلم و موالات اوزره ملل و دول حقلرنده خالصانه ابراز
معامله لطف و انعام و اعدای شخوت ایتاسنه قوت
قاهر سنئی ظهار ایلنه حواله سیف قهر و انشاد اید کلدیجی
مسلم نام اولوب دول نصهار دخی جموماً بوقنون مسنون
مستحسنه رعایت ایش اولسه لر جهاننده امن و اسبابش
را یخ حاصل اولمق قشضا ایده حکمی طاهر در

امور سلطنت سنیة نك محضی میانة احوال اجنبیه یه
 منج اولنق مجبوراً ولیموب بر مقاله مخصوصه اوله رف
 ضروری ختام رساله ده نقت و شطیر اولنق لازم
 کلدیکی نشان انظار ایهت نثار ولی العیلمیری یوردلقد
 فرط ناری و جهاتم حسبیه هر بر بفرده ظهوری لاید
 اوله حق زلات و هفوات اجنی صدقت عاجزانه مه حمل
 اوله رفی ترجمه و تانظفا محکوک کدک عفو و اغراض پورت
 امید و رجاسیه نقدیم عتبه علیای و تمهاری قلندری
رجوت و رجوان کون مساعده رانی رجاء غاب عند کدی
 وقتاکه سنه هجریه نك بیک ایگوز دورت سنه سنده
 واقع تاریخ نضارانن بیک بدیوز سکسان طقوزنده بحکمة
 نساکی جا اقطار جهانه بارنی و غده غطفی او شمر
 فرانسه نك آتش طغیان و اختلالی روز بروز باره کش
 ظهور و روز اولدجه با جلهام اوردیا و لئاری کیمی ساریت شاره
 آشوب و فتنه دن احتزازا و کیمی نجه سنهین راعوامد نبر فرانسه
 مدخله متغلبانه سنجکه میوب بوفرضی کسرتفوز و قوتنه
 وسیله لغت اتمش اولد یغنه بسا اوزرینه عسکر تعیینیه
 جملن و حربه تصدی اتمش کون فرانسه لوقوالدی قیل با عدام
 و جمهوری صورتی انزلیم ابله دشمنیه مری بعد آخری غالب

کیر

کلوب نهایة الامر ایچلردن بونا یارته نام کسنه انه اسفا
 اظهار ایلدیکی بر لرلی حسبیه بجم الاستدراج کسب تقوی
 واستبداد وارباب جمهور اوزرینه قونسلوس اول عنوان
 و معیتنه ثانی و ثالث اوله رف دیکر ایکی نفر قونسلوس تعیینیه
 زما مملک و ولتی قبضه تصرفه راما تمکین قدر و اعتباری
 دوجه اعلایه ایصال واصما داندیکی و برهذمت کدرا نده
 کویا مملکت رانی و رضاسی منضم اوله رف جمهوریت قونسلوس
 صورتی کلیاً نسخ و الغا و ایبر طور لقی لقب و عزتیه
 کند و سی مستقل حکمدار کار فرما اولدینی و اثنای
 جمهوریتده واقع اسفار عدیده نك همدری رسیده هیز
 خستار اولوب فرانسه لوجهور لرله غالبانه مصالحه
 ابتدا کجه کونک الامان کونک اناکیا سمنه طوغری حد و بی
 توسیع و تمدید ایلدیکی و انالیانک بر طعه حسبیه سنی جمهور
 مستقل اوله رف اراه و لئق اوزده تنظیم اتمشکن مرسوم
 بونا یارته ایبر طور لغی تحصیل ایلدی نبر و نظاره جمهوریتی
 هر طرفدن رفع ایتدومن قیدینه و شوب سا کف انکدر
 انالیانک جمهور جدیدینی فرانسه تحویل و کویا جمع اوردیا
 دوتلرینه مصالحه اولوب عموماً نظام و اساسی حاصل اولدق
 صکوه اولدقده دیکر بر قرال مصلحانلیق شرطیه انالیانک فرانسه

ناجی کند و سرخنوت اترینه وضع ایدوب اداره و حکومته
اولان نامارکی و غلری تعسین و توکل ایلدی و کذلک
فلانک جمهوریتین حل وضع ایله بولک فریادش ایس ناکسید
فلانک ه قزل نصیبا ایدوبدی و انکله و دوسبه و نجبه و اسوج
دولتری مرسوم بونا پارته نلک ایپو طور لغنی و نظا ماست
محمدنه مذکوره بی قول و اعترافدان استنکا فلانله میانه لورنده
عقد و عهد و میثاق و هر بری تدارکات حسب ایله اوله
علیه همتساق وفاق اولد قلردن فیضله دول ساتری و
طرفینه جلب و ماله فکریه و شوب باخصوص بروسیا
دولتی اتره اتفاقا قریبه اخال بچون بذل مامان سعی
و اهتمام اید کلری علم قایق اشنا ی ولی انجمله برینه موسو
معلوم اولان مزایان ایسه دخی بیک یکوز کوزی سنه سنه
بووقته کلنجه دول مذکوره نلک کیفیتنه صورت کتیلدی
و میانه لرنده واقع اولان معاملات عزیمت نلک حکایه
ذیره بسط و ایضاح اولنه جن و نلک له بالاده مسطور
سابق حوالا لرینک دخی مختصر بجه یاد و نلک کوزی قیقنا اولدی
انجق صد واصلی اولان مدت مرتومه قایمکن تحویر
و افاده سنه شروعدن مقدم جمیع دولک مطبوع مخصوصه
وبری بر ایلله جاری و له کلش روابط طبیعه لری بشقه نشقه

توضیح

اشعار اولتی امور حاضره لرینک تیئنه وسیله و فرانسه
اختلالی ظهور نده نبر و نبر مقتضای تقلبات عالم مصالح
دول و امم هرج و مرج اولوب دوست دوبرین ناکاه دشمن
یکدن و خصم طبیعی یاغنی بر مشفق اخلاص قورین اولوب
لازه کلدی بیکنک استظلا عده مدار اوله جن بر مقدمه
جمله اولقد نلکشی بزمین اوزده بسط مقابل ایدوب اولدی
انکله و دولتی مانتقد مد نبر و فرانسه لویه معارض قوی اولدی
انکله نلک قوت جریه سنی و هند و امریقه و مطلقا کاقه
ربع مسکونک نتمات بجا رته بالانحصار مظهر قوت
فرانسه لویجه مدیج کچه انکله و دولتی خی فرانسه نلک
دول فوجیه بیننده امینا ز و تقوی نلک سا لرین زیناده
کتیر دونا قیدینه ووشد بکدن کیدرک توسیع امپراتور
دستین اوله جفتی فکر اید کچه و ناکسرتوت و نفوذ نلک
اقدامی مختص مصراع ملکیه سندن عدایده کلشدر
بنه علی هذا فرانسه نلک بدایت اختلاوند نبر و کرک انجور
بجشکا هنده و کرک اسپا با اجمیلر نده ایکی عدد مکمل و نظای
انکله لوارق و لغری ایله قوت جریه سنه ایلن ضعف کلی
امشلیسه ده فرانسه لودیش کوزستنده نجه دن ایدبعی
بازنیا سنج کوزی بالامت معلومه و فلانک و انالی اجا بنده

مالک اولدیغی سولج جدیده واسعه تعقیبیه غایله سفرون
 ازاده قالسسه آرزمان لچینده کلینتور دوننایه مالک اولور
 ملاخله سیله فرانسه فی داتا سفرا لاله اشغال ایتلیک
 انکلتزه نیک امور معتناسندنا ولدیفینه بناء فرانسه نیک کسب
 ایله یکی قوت و وسعت جدیده سی ما رامکه باقی اوله
 انکلتزه لومصالحه دن مجانبت والندن کلدیگی قدر اوله
 سا شریعی تحریک و ترغیب و مصارف سفینه نامیله
 مالا کلینتواقد ارایدرل تشویق و تطبیده بدل یاراک
 مکننت انکدن خالی اولماقی اقتضا ایدر

فرانسه دولتی ازانک سالغه دیزو انکلتزه لوزن طبیعی
 رقیب و معارضی اولدیفینک عیری مرسوم یونپار مشه
 فی الاصل قوال نسلدن ولوبوب بوقوله غاصب تاج
 و تخت اولان مغلبین ایسه تحصیل ایتدی کلری اعتبار و
 مرتبه لوی و قایه ایچون رانا عسکر باشنده بولونق
 و ملتاری سفیری و بدویت ایله اشغال امنک وضبط
 مالک عسکر کر کرده لوی و سوزضا جبارینه ایرد و منافع
 کوستره رله جهانگیرانک خلیا سنه و دشمن مسلمان معاق
 ایدو که نظراً شخص سفورده فی بولصوله تبعیه دایم
 جنگجوی و سفیر بیده مداومت و نونونشر ماشراک و شهرت

و

ایلمکی وسیله بیخات و سلامت عدل انکده در بوصولده
 انکلتزه و فرانسه دولتری هر بری بر کرکونه مطالعه
 زاهبا وله رق ابواب حرب و کما حاکم انسد ایمنی مصطلحت
 مخصوصه لریبه منافی برحالتا تقاضایه پایبی دوله
 سازم فی شی تحریک و تشویق قدن منفان اولد قادی فوله
روسیه دولتی فی الاصل ناسبت بخارت جهتیل انکلتزه
 مائل و مجتهد در زیر انکلتزه لوز روسیه دیارینان محموله
 و علی انصون دوننایه متعلق کرانسته و قهور و خداد ط
 مثلاً ما لزمه فی بحرالطبی کارنده کائن روسیه
 اسکله لریبه بخار سفرا نئی رسایله جلبایده کلدی کلری
 سنوی انکلتزه نیک قوی کل نقوی روسیه نه فالور حتر
 ازمان ماضیه ده فرانسه لواعال تدابیر کرکونا سیله
 برهنت روسیه دولتی انکلتزه دن تبریده دسترس اولش
 ایسه ده حالت بره توری قبل التینینه اولکی محبت
 مبدل اوله کلدی کلری ضبوط توریخ انا اولوش مولودن ایکن
 بورفه روسیه لو عکسنه حرکت ایله فرانسه نیک اهرینه
 تبعیت و انکلتزه ایله قطع علاقه مودت ایلمی حلی مشکل
 برکنه غریبه در **الامان** و بد کلری اقلیم عظیم فرانسه
 و فلنک و انا لیا و قدیمی له و جبرالقرن ایله محمد و دبر مالک

بزمکات واسعدده که در وندده کائن بجهه بقاع والکائنات
 هر عری بر ولت صغیره کمی کبھی و کبھی وقده و بر نزلت
 کونا کونا القاب و عنون انزلیله معروف بر قاج امرا حکمدارانک
 بالاروت والانتقال زین سبب استقامت دارنده در
 الحق هیئت جبهه لری کانه بر ولت اعتباریله ایچارند
 بریه بالانتخاب بهر طور عنونی و برولتی رأس الامرای
 الزمان بملک و شیرازه نظام معینین احداث ایده جات
 بر شمن ظهور اید رایسه جمله سنی مقدر معین عسکر اعلیه
 دفع صالحه قیام انک شروط وقوره مرهبط صراط معینه اید
 ایدی **ایچر طور لری مذکورک وقع و شان ونفوذ ک**
 من تقدیم عالی کین مره زمانه واعصار ایله امرای سوسونک
 بعضی سبب تحصیل بضاعه قوت اشد کبری جهندن کیدر لری
 لغنی مله بر رتبه اعتباری قلوب مع هذا شهرت جهتی و
 شیرازه نظام الامانه نظارت تقوییه جلی معتبر بر رتبه
 مستثنا عد اولور ایدی **حق الامان توا بعدنک معدنه**
 اولان اوستریا ملک که دار الاماده سنج شهریدر
 مقدما حسب الوراثه بر وقه ملک تحت تصرفنده کینر
 مره سوم اوستریا وقه سی الاماندن خارج مجاور سیاند
 مالک و بالاثنه دسترس کتد اسباب قوت اشد کبکره

بجو کور

ایچر طور وقتان وفاتی ظهورنده رای و رضا امر حکمدارانک
 ایله ایچر طور لغنه انتخاب و لنوب اولر زماندن اوج سنه مقدمه
 کلینجه بعضی مؤخر نظارته بر نظامی تار مار اید کبکی وقته
 قد هر بار که ایچر طور لری وفاتی تقوییه محلو لری قسما
 ایشرایسه ده اخری انتخاب و لنوب اوستریا دولتی کسب
 اید کبکی قوت کامله سنج سبب طریقی بولوب رانا ولی عهدیه
 انتخاب ایدد کینه بناء بر منزل و زده بشیوس سنه مقداری
 الامان ایچر طور لری اوستریا دولتی خاندانه خلفا عنین
 مستر باقی اولد **دولت علیه ایله همجوار اولان بجه**
 دولتی بوا اوستریا ولتد که مجاور الکات سازین
 حاویدر یوخسه بر منزل محترم معدنه حکمدارانک اید
 تصرفنده اولان جمیع الامانی شامل دخلدر **الامانک**
 مارا کونک نظام قدیمی ول سازینک ضمان و کفالتیله
 مرهبط اولد یقندن ایچر طور وقتن تبدیل و تغییرینی مره
 ایشسه معارضلری ظهور ایدوب حتی سابقده فرانسه
 فرانکری هر بار الامان حکمداران لری بیننده بعضی سنه
 اظهار تصحیح و حمایت ایله طرف پیدا ایلکی مصطلکند عد
 اید لر ایدی **کذا لک کلمه و روسیه دولتی صورتی**
 حایته امور لریه مدخلی و لری اید کبری واردر

اوستریا د ولتی یعنی نجبه دولتی الامان پیرا طرورنی رتبه سیبه کسب تعین و احتیاز و برتقرب بالجه الامان حکمدار کرینت رنسی اوله رقی تحصیل شهرت و امتیاز دن بشقه توسیع مالک و کثیر عسکر ابله انا م اسباب قوت ابله کیچون قدیمه فرانسه نول دولت مذکوره حقه حسد و رقابتی درکار ایدی **انجی الامان** چچنده واقع بوسیا دولتی سنین چندیند بوقوع داژه ملک و دولت و استمال ما ازیمه عتلا و مکتت بله نجبه اوزرینه مسلط اونجه نجبه دولتی الالبش سنه مقدمه فرانسه له عقد مربریکانکی و اتفاق و رابطه قرابت بله تشبیه بنای حب و وفا قه مجبور اولشدر **بورجه** له ولتین مرتزبان اولان ابله بره همما زده محمدانه حرکت و یکدیگری حقه قاعده تعابون و استظهاره رعایت اوزده اولوب برکفیت فرانسه لولت **اختیادکی و قرارتیک** اعدامه قدر بیلرنده جادی ایدی بوندن قطع نظره و لت مذکوره بروسیا دن احتراز انا روسیه نکی دخی و ستانخی اصولدن انجا زانده میانه زده مقدسات خانوس و ملالانک تمهیدینه رقت و روسیه دولتی نجبه دن دولت علیه بن جواربخی حسبه که کند و طرفه مجذب اوستنی مصطنعه مطابن عبادر لک افشار موافقت آنکه ایدی **حتی** مقدمه روسیه جار بجه سی ولان تقرینه بروسیا قرایله لک مقاسه سنخیتیا

لین

رتبه بابتدکاری و تشده نجبه لوی کوجند رمانان کیچون مقاسه مذکوره ده حصه دار و شتر لک ابلدی **بروسیا** قرالی فی اصل هر سکلان عنوانه الامان ملحقانین معدوب اولان برلنده بورق تعییر اولنور لکانک مستعرفی و لوب سکره قرب و جوارنده واقع بروسیا مملکنه مالک اونجه رینه هر سکلان عنوانی باقی قالدرف قراللق رتبه سنخی تحصیل تشبیه کچی هر سکلکی حسبه الامان پیرا طرورینه تابع حکمده ایسه ده دولته کلی قوت و وسعت حاصل اولق ملا یسه سیله پیرا طرورینه مستعرف اولان اوستریا دولته معارض قوی اولدک **حتی** مقدمه سلزیا مملکتی زور بازوی قوت بله اوستریا ستریا سکر مکنه نزع و مملکنه ضم انکدن ناشی بوما زده اوستریا دولته داغ درون اولشدر اولوقند نبر و بروسیا قرالی انا اوستریا طرورینل و سوسه اوزده اولضله معکم و مرتب اوله رقی تدارک ابلدی عسکرینی انجا و جهور بیک نفره ابلدیکنه فاعنا تمیوب وقت و حال کوزه در لک کاه فرانسه و کاه انگلوزه و بعضا روسیه دولتلر بله ربط شیرازنه انجا و الوقت و الامان حکمدار لورکی ایچنده طرفدار پیدا انک کیچون بعضیاریجا التزام و حمایت و بوقربیه ترتیب اسباب شان و شهرت آنکدن خالی کل ایدی دولتی مرتزبان بیلنده بوقجه قضای طبیعی درکار بکن فرانسه

اختلافاتك بدايت ظهورنده متفقاً و متخفاً سفره مباردت
 التمرى غراب زماندن برشى اولدى **الحق** بوقوله معاهد
 غير طبيعىه راناً مانا فقا نه اولمده برسيا فرلى فرانسه متناك
 ايا قلدي يغمى و هجوم وحد تليه نظراً حتى برشى اولديغى
 كورنجه سفره دواماً تيوب متفقى ترك و منظر اعقد صلح
 انكاه بارى اضطراب و كديغى معلوم اولان موارد ندر
اسوج دولتى روسيه نك قرب و جوارنده اولوب مقدمسا
 كلتوا و اراضى و بالاق روسيه دولتى طرفندن ضبط و غصب
 اولمىغىن بىلرند ه خصوصت طبيعىه حاصل اولمشدر
بوسببه مبنى ظهور اختلافدن مقدم فرانسه قرالى راى
 اسوج دولتى التزاد و تصحيب ايدركلديك اكلترة نك دوستى بل
 روسيه دولتنه وقت و حال ايجاب ايدكجه اولمابند غرابه
 احداث ايد بيله **حتى** سوجو قىل انرا برولت اولديغى
 فرانسه دولتى سنوى كلتواو قبه اعطاسيله اقدار كلد كيدك
 بجزا بطقده سكل و نما ندر كنه و التى انمش بىن معامسك
 بسلكه مقدر اولمشيدى **مع** هذا اكلترة نك ترغيب
 و ابر بيله برمدت روسيه دولتى رسا نزول متفقه بله بالمش
 دوست قديمسى اولان فرانسه اوزرينه اختيار سفره اولدى
بردى بر غير طبيعى اولمده زير ه تفصيل اولنه حتى وجه اوزره

كوتله

موترا روسيه دولتى بونا پارتله ايله ايشنى اويدروب صلح
 ايلدى عقيبنده عداوت قديم سنه مبنى سوجو اوزرينه
 هجوم ايله ماكنى ضبط و استيلا يه قصدى ايلدى
دياندره دولتى سنين و افره دوبر و سكوت و ارامى اختيار
 انمش برولت اولمده سا نر لرك نزاع وجد التى طرفوا ايتكجه
 بطرفين مسلكه ثبات و فى الاصل سلوجو ايله ما جراسى
 اولديغنه بناً لاجل الاستظهار روسيه دولتنك و ستاغنه
 وقت و مراعات انكده در **كتر** بر مقتضاي اختلاف عموم
 ملزى اولان بطرفين مسلكه دوام ايديه ميوب زير سره
 اشعار اولنه حتى وجه اوزره عاقبة الامر اكلترة ايله سفره
 مجبور اولدى **فانك دولتى** مقدم اكلترو دو نونا
 ايدمش و بخارت حسبيله كسب مائيه ثروت و نايه موق
 اولمش بر جمهور بلندا اعتبار اولوب موقعي جهتيه فرانسه
 و اكلترو به سمت و لمقد ناسنى بونلرك بىننده منافعه و محاز
 ظهورنده اقتضا سنه كوره كاه بر طرف و كاه اول بر بيه مسيل
 و ما شانه مجبور اوله كلىشد **الحق** برمدت دوبر امور
 ناجر تيه سنه خل و بر ما من ضمنده بوقوله منازعه لر ده
 بطرفين صورتى رعايات ايكده سعى ايدرايدى **بالاخره**
 بونا پارتله فلتنك دنى نظام جمهوريتنى وضع و الفاسد ايله

کند و قزداشنی ولطرفده قزال نصب ایتدودرکنه بناء زبیر
 کندده اذخال تمش کج اولدک
ارویچ ریدکلری اراضی فرانسه والامان و انا لیا ابله محمد
 اولوب کوهستان ایچنده ایالات عدیده عبارت وهریری
 صورت جمهوریت ابله اداره امور ولایت و جمهله سی مشروط
 و قیدر ابله یکدیگه مربوط اوله رق کسب صورت یک وجودک
 و وحدت ایدر قدیم و سربست بر جمهور نامور و اها لیبسی
 طبیعی بهیاد و جنگ آورد بوندان قدیمه بونا یارته
 جمیع جمهورلری ضعیف ابله قزاق صورتته اذخال ابلدکنه نظر
 ایوم اوور یاره ازویچ لودن غیری جمهور قالدک
 بوندان دخی شروط نظامی ملومی مهسوم بونا یارته بعضی جرح
 و تعدیل ایدرک بر ابطه جدید دهیه اذخال و فیما بعد کندک
 اول ابطه ناک حاکمی و متکفلی اولوق اوزده سند اخذ و بو
 جهته اول طرفده انصار کلامه کسب لیاقت تمش اولدی
انالی اقلیمی لچ کزده اراضی واسعة فی حاوی و دوله
 عدیده بی محسوی بشقه جه بر اقلیم عظیمدر قرانه
 اختلافی حد و ثندان مقدم بر قطعه سی سار دنیا قزاق تاج
 اولان مالک آنجینسی جنوبی جمهورینک اراضیسی اویچینسی
 مستقل بر و قه ناک ملکی اولان ایغورنه و طوقستانه و نوری

در اینجا

در آنجینسی اوستریا دولتنک یجه قلاع و حصون مشتمل
 قدیمدن متصرف اولدیغی ایالات
بئنجینسی فیو
 روما شهرینی شامل اولان ریم پانک املاک
آنجینسی جیلیا تین قزاقه تابع ناپولی و سا زطحقاق
 بد آنجینسی و ندیک جمهورینک داخل حکومتده اولان
 اراضی و بوندان بشقه بعضی غیر جمهورلر و یا خود
 حکمدار لرنک بد تملکلرنده بوندان قزاق قضاها و تواجیدن
 عبارت اوله رق هسبری منفرداً و بروجه استقلال
 تصرف و اداره اولنمده ایدی لکن فرانسه لوانا لیا
 ایچنه اذخال عسکر ابله حرباً ضبط و استیلا سنه ظرف ایل
 اوله لید نبر و سار دنیا قزاقی انا لیا پیشکا هنده متصرف
 اولدیغی نفس سار دنیا جزیره سنه طرف ایاکین کا قزاقینسی
 و جنوبی جمهورینک جمیع املاکینی و منوخر طوقستانه
 و ایغورنه مالکینی فیما بعد فرانسه دولتنک صهر ملکی اولوق
 اوزده مهسوم بونا یارته ایغوریوب اوستریا دولتی تصرفنده
 اولان ایالات و ریم پانک اسکا سندن قزاق و نیش بعضی اراضی
 و بوندیک جمهورینک کافه طحقاقینی تا بوسنه به محمد و
 اولان دالماسیا ملکته و اریجه انا لیا قزاقی نامبله مستقل
 بر دولسا اولوق اوزده ترتیب اگدن ناشی بالاده کزری سبقت

ایندیکی وجهه اوزده قزاقلج جدید مگکور ایومر یونایا رته نلک
 عهدده سنده اولمخله اوکی اوغلی اوژن ایومر وکاله ااده سنه
 نامور در **سجلیا** تین قزاقخی سجلیا اطله سنه طر د
 اولمخنین اتالیاده متصرف اولدیغی نابوی و سائر ماکی
 نابوی قزاقخی ناسیله مستقل برولت اولوب یونایا رته نلک
 فرنداشی دوزی نام کسنه یه و مؤخر بوژنک اسپانیایه نقلی
 اقتضا آنکله اثنای استارده سرعسکرکه استخدا اولانلار
 یونایا رته نلک انشته سی یوکیتم نامنده براده ویرمشددر
 بوججهه اتالیانک مجبور یونایا رته نلک را خل حوزة حکومتی
 اولوب جینی اوله رق ایوم جزئی اراضی یه متصرف اولان
 دیم یاپاد ن غیر بر حکمدار قالما مشددر
اسپانیایه ولجی بوندن یوزاون سنه مقدر قزاقی بلاولد فرت
 اولدقدده فرانسه قزاقی اولان بوربون تغییر اولور خاندانل
 نسلندن بر قزاقزاده اسپانیاده قاعد سنللی قزاقیت اوله لیدر
 فرانسه ایله اسپانیایه ولجی بینده خاندانجه عقد رابطه
 اتقاق اولدنیغنه منیع وسفرده جسم واحد کی بر
 ویکدیگره مبین و بار دیکن ظهور قننه و اختلاف حسسیله
 فرانسه قزاق قتل و اعدام اولدقدده اسپانیایه ولجی اول سائر
 الاتفاق فرانسه علیه سفر اولدک

ک

کن بر لور و قاقاومت ممکن اوله میه جغفی آرزمان ایچینه
 لدی اتیقن مصالحه یه رغبت و جمیع حد وری فرانسه
 دیارینه ملاصتی اولدیغنه بنا، کافق تقدیم عموماً اتفاق
 ایله یقیدر بنیان وده محبت و همبار فرانسه یه حسد
 اوله رق انگلتره حقنه اظهار عدوان و خصوصاً آنکده
 اکی بر سنه دنبرونه هیئت کسب اولدیکی ذریره بسط
 و تفصیل اولنه جتی اولمخله معلوم عالی بیود یاور
پورتگالیه ولجی فی الاصل اسپانیان فرزندلریش بر قطعده
 اولوب چاراطرافی اسپانیایه حد وریله محاط اولدیغنه
 بنا، تحفظه مدار اولجی ضمننده انگلتره ولته ایضا ورج
 شروط اتفاق ایدرک ذریجه ساح هیئته احتیایده کلش
 برولت ایدی **فرانسه** نلک اختلافی حد وریله جمیع
 دولک معاملاق بر قاق کوه و چار تحول و تغییر
 اولمشکن پورتگالیه را ضیعی لب دریا ده واراده اسپانیایه
 آنکاسی حلولیلله دول سائر دن بعید و شمش برولت
 اولمخله سفر مجبور اولمش وکل ایدی
 رجسالی مالحین قیه **یونایا رته نلک** ایچر طور لغنی
 و فاسلک و اتالیایا جانبرینه متغلیانه ابرایتد وریکی عهد نالو
 دول سائر قبول اتیوب بیک اکیوز کرمی سنه سنده انگلتره

دروسیه و اوستریا واسوج دولاری علی التکرار فرانسه علیه
تجدید سفره مبارزت ابتدکاری بالاده اشارت و بیانت
اولیش اولغله سرنوشت حادثات لاحقه مثابه سنده
اولان بوماده نك حکایه سنده بدلا اونی قشقا ایدر
اجال احوال سفر مزید دول اربعه مرقومه نك هر برک
تدارکات قویه ایله بالاتفاق حرکت و حتی روسیه ولوتیا
ایمپراطور لوی بالتفس بشفه بشقه ادرولوتی استصحا بابله
عزیزیا بلده کلزنده بونا پارته رخی عساکرو فیره ایله فالقوب
اوستریا ماکی دوزینه هجوم و افتخار و اجنارات کتوریک
اوستریا لولنک عسکرا درولوتی بربری متعاقب درچار
کسر و انهدر ایله کذکره راران کلگری اولان چی شهرینی ببط
انکله اوستریا ایمپراطوری بقیه عسکرله له حد و دینه
سمتا اولان اوستریج شهری پیشکاهنه واصل اولش اولدی
روسیه ادروسنه انجا روسیه ایملر اولدی چی موجود
اوله رق بالاتفاق مقام مدافعه ده اظهار ثبات و اعتنا
ایدوب بره سبالا قلی رول منقشه مکرده ایله حرکت
انک اوزده مکل عسکر ترتیب تشکیک نتیجه حاکم کوزده اولدی
بیت و عمل بله امر وقت آنکه ایدی **بوحال اوزده**
تقابل صقیان اولدقده روسیه ایله اوستریانک مازان کدر

مؤلف

مشک ادرولوی **اوستریج جنگی بنگله** حاکم زینه
اشتهار و مستطور صحایف روزکار اولش محاربه ده
بالکلیه مهزم و پریشان اولدی عقیبنده فرانسه عسکر
مجار ملکنته پانهاده انجا وز و هجوم اولتی مرتبه اولوصل
اولدیغه بنا اوستریا ایمپراطوری عزیزین حصار اضطرار
اوله رق طلب صلحه مجبور اولدی
اوستریا دولتیله فرانسه نویینده عقد مصالحه
اولدی چی بیاتنده در **انقا** کدکرا اوستریج جنگ
عقیبنده تعیین اولان طرفین مخصلری معرشیله
برقاج کون ایچنده عهدنامه مصالحه امضا اولنوب
خلاصه مفهونده اوستریا دولتی بونا پارته نك
ایمپراطور لغنی و محدثات مطاوبه سنی قبول و اعتراف
انک و مقدما دیکر مصالحه ده فرانسه اولنک دیش کز
سوا حلی قزینده اوستریا لولن آد قلوبی با ترتیب سی
دید کلری ایالاته بدل اوله رق اوستریا دولته تملک
ایتد بریلان و ندینک الکاسنی جمیع توابع و ملحقا تیلله
معایم بعد انا لیا قزلقنه ضم و الحاق ایچون اوستریا
دولتی بود صده نزل و فرغ الملک و کذالک الامان مرساندک
باوریه دید کلری ملکنک هر سکی اولان حکمدا ده بونا پارته

واللق رتبه سنی ویرمکله اوستیاد ولتی عظیم بالائی هرسید
 مهسومه فرغ ورتبه جدیده فالیدی قبول اتمک واولد
 ائاده یانه الامانده ورتبرق نام ایلانک هر سکل
 پایه سیبیه متصرفی اولان دیکر حکملارده بونا پارت
 فاللق رتبه سنی واطرافدن بعضی قضبات و نواحی
 الیوم مکله بولک دخی فاللقغه معترف ولتی شرقی
 ومواد سازم تنظیم اولدی بوتقرب اوستیاد
 دولتی خزائن ومقات جهتیله قتل خسار وزیانده
 کرفنار اولد یغندن غیری وافر عسکری رهین تلف اولدی
 و بعضی حسیم ملکلی دست تکلدن چیقدیغی ادا سییه
 سفر مذکورده یجد وحساب ضرره دوچار اولدی
 روسیه وانکلاته طرفدن مختلار ایلان مذکره صلح اولدی
 مصحخته نظام ویریله مدیکدنل عاده سفر اولدیغی پانده
 اوستیاد رولتیک بکونه هزیت کامله عقیدنده مجبور
 اولدیغی مصالحه سی ول مشفقه ناک شوایزه امورینه
 کل مرتبه بارئ آشوش وطل ولدیغی چقدن روسیه
 ایلر طوروی عسکری کندی حد ویدینه چکوبه ارا ملکلی
 اولان پتره بورغه عورت و بونا پارتله پارسه رجعت
 ایلد کد فضکوه ایلر طور مسفور مذکره صلح ایچون برنفر

روسیه لوی شخص اولدق پارس جانینه ابعار
 و تشبیر اتمکدن ناشی شخص مهسوم حساب الاموریه
 شروط مصالحه بی بالمذکره تنظیم و بر معنادر بر قطعه
 عهد نامه امضا ایدوب دروننده دولت علیه اید
 مدتک ثابت ملکلی ووقایه استقلالی خصوصی طرفین
 معاهله این جا بندن وعد و تعهد اولدیغی روح اولتیر
 ایدی اتخی بونا پارتله ناک طور میوب بر طرفدن روسیه
 ایلان مذکره صلح اتمکده ایکن الامانک حاوی اولدیغی
 امر و حکملار ایلان بعضی سیله قانوننامه صور تنده
 بر قطعه سند عقد و ترتیب ایلدیکه فیما بعد امرک
 مهسومین الامانک نظام قله یسندن فک رابطه علاقه
 و مناسبت برله اخر ضابطه محدثه تحتته داخل
 اولق واشبور ترتیب جدید کرینک محافظه سی ضمیمه
 فرانسه ایلر طوروی حاکمی عنوانیل اوز لرله باش
 بیلمک و وقت سفره هریری معلوم المقدار عسکر عتیه
 فرانسه یه اعانت اتمک و بورتزیه داخل وله حق اسرا
 الامان ایلان فرانسه یی فاصل اولان نورینک سینه نسبه
 مشفقین دین تعبیر ایلان معروف ولتی شروطی چمتوی اولمله
 الامانک ترتیب و نظام قدیم سی محتل و مشوش اولدی

االیاستمندہ دخی جنوزیور جمہوری فی فتح ایلہ اراضیسی فرانسہ
 دولکنہ ضم و الحاق ایتدی مرکب دین ساساز هوز محذات
 سابقه دن مکسر لیا طراکین خصوصات مرقومہ ناک
 مجد آظهوری جمہلہ به باری انفعال اولشد
 بولدن قطع نظر پارسدہ روسیہ مخصی مذکره صلیہ
 بیخه و بربک اوزره اولدی بی انکله و لکن مشهورک
 اولیخه بزه بورغه پای رسال رسال رسالی وسابق
 وجه اوزره مالاعات کلیه وعده لہ روسیہ ایلر طویتر
 قضدین عهد نامہ دن منع و تخدیر قیدینہ دوشدی
 اول انا دہ انکله لوطرفند دخی مذکره صلح ایچو پارسدہ
 برنفر شخص موجود اولوب مجالس عدیدہ د نصکره مصیلت
 نظیر اولنه میه جنی تخقیق اولیخه د لاتی جاننه عورت
 ایلدی کتہ بنا و بر طرفدن انکله دولتی عال ندایر کو تانول
 ایلہ پروسیا قالی تحریص و تشجیع واسوج فرانک فورت
 مالیہ وعدیلہ اغر و فخر کیدن خالی اولدیغنه انبیا
 روسیہ ایلر طوری مخصی طرفند امننا اولنا عهد نامہ
 مذکور قضدین تیوب حالت مخاصم و جدال کالکان
 ایقا اولمغنه پروسیا قالی ایچوز بیکدن متجا وز عسکر ایلہ
 حرکت سرعت ایدوب انکله و روسیہ واسوج دوللریدن

تذکره

تدارکات قویته به مبادت ایلن اوزره بیلندہ یکیدن
 ربط شپوزنه اتقا قازدر و جازیر اولدی لر
تذکره اسفار پروسیا انا اشعار و بیان اولدی بی اوزره
 دول اربعه متفقہ فرانسه اوزرینه سفره قیام بره روسیہ
 دولتی مجد را ترتیب ایلدی کلیتاً و عسکرینی مقدمات لکن
 مقاسم سندہ پروسیا حصہ سنہ اصابت ایدن له
 قطعہ سنہ سوق و شریب ایتدیروب اسوجا دخی لمانڈ
 جرایا طبع کارندہ مستصرف اولدی بی یومرانی اید کلرک
 ملکدہ تکرار شریب مقامات و لشکر اتکد ناشی جمہلہ دن
 زیادہ سمت اولان پروسیا قالی بالنفس تکمل ایدوب
 ایلر و یه طوعری غنیمت ایلدکده مسفور یونایار تہ بولن
 اید روسیہ له عجمائے و مسارعتہ چیقوب ساقسونیا ایچدی
 ینا نام محلدہ پروسیا عسکرینه لدی انقبابل مشلی
 نامسبورق غلبه عظیمه ایلہ پروسیا اید و سنی بضمحلر برنی
 اتکون ایومر محاربه مکتوده بنا جنکی رہنگله شهرت کبر
 و متعارف د **بوقاعدہ** د نصکره یونایار تہ پروسیا
 د ولسان کریمی مالکی اولان برلین شہرنی بلاغنا لته ضبط
 ایدوب جنرالترینی خی طرف طرف پروسیا مالکدہ راست
 کتور دکلری عسکرینی بعضاً اسیر و بعضاً طعمه شمشیر

واوکلریه کلان قلاع و حصون سلما رعشوة ففتح و شتمبر
 ایتد کلریه بنا هان رقاچ کون طرفنده بالجه بروسیا
 اراضیس فی فرانسه ناک یدتصرفنه کوزنار اولدی
 پروسیا قرائلیقی قلالن جزی عسکرینه لمده موجود و سیه
 اوردوسی طرفنه التجا ایدوب بونا پارتله دخی مجموع عسکرینه
 استحباب و طه طوغری عنیت و شتاب ایلدک
کوز ظهور بعض مواد محمد ثه بونا پارتله ناک عظم امور
 معتنا سنندن بری مارا لاکر متفقین دین نظر منک توسع
 و تمهیه الی الامان بچنده نفوذ و حکومتی کالیله اجرا
 ائک و بوتقیب فرانسه ناک اطراف و جوارنده احترار
 ایده جان برد و لت قویه براتماق و لیکه امری مرسوم
 کند و تبعه سی مقامنده اوله رفحین حاجتده اوستریا
 ایطاع تهدیده کسب یافت مازده سی ولد یغنه بنا مقدمات
 الامان امر اسندک معدود اولان ساشونی هر سکنه
 قرائق عنونی اعطا و هر سکن مرسومی شروط محمد ثه
 مکوره الیه متفقین دین زمه سنه اخیال یدرک الامان
 بچنده مرتبه نفوذ و قوتی علاه و کذلک الامان دیارنده
 وستقالی اید کلری اکلاده موجود اولان حکمداران دین
 بروسیا به طرف اولق تهتیه اتمام ایلدی بعض حکمداران لک

بد تملکوندن سزج ایتدی بریکی بالات و اراضیدن مرکب
 وستقالی اقل لغی نامیله بر ملک جدید پیدا کوجات
 قرائلیقی بروسیا نام کسنه فی اولطرفده قول نصب
 ایتدی و رب کولک بوئی و کولک مقدمات قرائق رتبه سنه
 ترفیع ایلدی با و بره و و تبرق قرائق متفقین دین
 داغ سنه ضم و علاوه ائکد ناسلی الامان هیئت قدیم
 کلیتاً ازاله و اخیال ایلدک **قالدیکه** اکلتره ناک
 قوت بجزیه سنه و جهام لوجود ایش خلل و نقصان
 ائک و سعندک خارج بر کیفیت اید و کی معلوم اولغله
 بر سوال محرز بالجه الامان اکل سنه تا بحر بالطق کار تزه
 و ارضیه **بین**
 من ان سبیل سبک سپرم که در هر جا که بر خیزد
بعور از بجزیه بان یگر منزل **بیب** با **سب** تم
 دیه رتک جمیع ارضی و سوا حله دست طمع و غلبه
 درازا ید بچین اکلتره ده اعمال و لئان و با خون اکلتره بخار
 معرفتله هند و امریقا دن اور پایه نقل ایتدی بریلان جمیع
 اشیاء و ارا قان و لاجنی و بنا در و سوا حله اکلتره سفینه
 لریان آمد شدینی و مطلقاً اخل حوزة تسلیحی بولیک
 کا فة ماکدون اکلتره به مکاتیب و محترراتک و ارا کلسنی

بیان نامه نشریله آکیمگ وشدیدگ منع و تخذیر و مالک
مرفومه ده موجودا نکاتره لومالنی ضبط اید و ب
انکاتره دولتی مایه اصلیه قوت و شرفی اولان
تجارت خصوصنده خلیجه انصار و کتد برانیدوری
حقن بوکونه ممنوعیت مطلقه بی انکاتره محاصره سی
تعبیریه تشبیه ایلدی

الامان بپر طور لغی عنواننک نسخ وانعاسی بیاننده در
کیفیت حوال بوصول کسب آنکد ناشی الامانک
نظام وهیئت قدیمی کلنگ ملغا وعاطل وهر سکلر
قرال و لوبامری سائر سیله متفقین وین ترتیبه
داخل اولد قلی و یونانارته بحامی عنوانیه هر
اوز لرینه باش ییلک کلری اوزده دهر الامان بپر طور لغی
عنوانیه کسب افتخار ایدان اوستیارد ولتک مشهوری
اولمچین بو قدر زحمت و منت ایله خانداننه حصرت ایدرکی
عنوان مکنو که بوسیده ایله امری سائر انک جمله هر
کویا زحمتکده کیمی ایدر قبا بعد حقیقده باری
امتیاز و اعتبار اولمق سئوبله طور سون محض شین ورد
اولد یعنی درک و یقین براه با بیان نامه الامان بپر طور لغی
رتبه سندک فراغت و چوکه قراللق رتبه سی بین اولد

و

قلیل الاعتراف و اور و پاره روسیه و فرانسه دولتلری
ایمپراطورلق لقبیه شهرت شمار دورلو دولت مکنوره
دخی اوستریا ایمپراطور لغی عنوانیه ملقب اوله جیفی
اعلان و اشاعت ایلدکده دول سائر دخی اوستریا
ایمپراطوری حقیقده عنوان مکنوری رسما قبول و اعتراف
ایلدی

فرانسه ایله روسیه لو بینهده واقع محارباتک اجمالی
بالاده رفیده برعه بیان اولندیجه وجه اوزده روسیا
مالکن ضبط و شخیرند نصکره بین ایگوز کیمی بر
سنه سی اوخرنده یونانارته متعدد سرعسکر لر سی
پای کله طوغری سوق و ایصال آنکدن ناشی قدیمی
لد و ولتک مفرکونتی ولوب حین مقاسم ده پروسیا اولو
حصه سنه اصابت ایدن قطعه نک راخنده کاین وارنه
شهریه وارنه اثنای طریقده بولنان پروسیا عسکر
بقیه کیمی بریشان و شهر مذکوره تقریرنده مسعود عسکر
کبر و په چکیلوب پیشکا هنده جریان ایدن ویستوله دیککدر
نهرک اوله یقه سنه مرودا تکله شهری ضبط ایلدی
اولان نامه یونانارته دخی برلیندن قانقوب و ارشاه شهریه
ورونده نهرک قارشوسنه عسکر کیمی مراد مسعود اولو

بولند قلدری و قهاردن نهزما طرفه تبعیده ایلند ایدوب انجمن
ششانان کوی کجی شدی و قنقی و اعطاه شتایه قرار ثالث
مرا تشکمن مسقوعسکری قشایده کیرمدیکندن و انسا
انظار قصد مجمودن خلای ولدیندنک بالظهور و فرانسه
ایرویه عزیمت و بوقاج محله کدی المقابله مظهر
غالبیت اولش ایشه ده محاربات عدیده ده و فرانسوی
رهین تلف واضاعتا ویشدر **بوجود** فرانسه لو
خیلیجه قطع مسافه ایلد کد نکره بولدیغی محله قشاید
قرار و طرفیندن مصالحه به اثر ارسال مکاتیب و تحریک
ایله بر مانت امرار اولمقده اکن مسقولو تکرار صولت
و مجبوره مباشرت ایلدی **در حال** بونا پارته مشتای
ترک اید و بیا کجی وج محله بر برینی متعاقب مقاتلات
شده و قوقی شنا سنده فرانسه لوطرفه دخیضایعت
جسیمه ظهور ایلدی در کار ایشه ده صورت هزمت مسقو
جا نبه متحقق اولغاه فرانسه عسکری ایرویه طوغزی
حرکت و نهایته الامر کجی طرفک بولک در ولری محاربه به
مبارت بر لاه فرانسه لو غالب و پروسیا لوزن متصرف
اولدیغی له قطعه سننک منهای حد و دینه قریب محله
کاین بر قطعه جسیمه یی سلما و استیباتا ضبط ایلد کد نکره

نیز

تلسیت نامر شهره قدر واصل اولدیله **محاربات**
مرقومه نك جمله سی پروسیا لویه تابع له قطعه سی
در و ننده واقع اولوب فرانسه عسکری روسیه
حد و دینه بر خطه و حتما و زائمش دخل ایدی
ککن مارا کد نکرتلسیت شهرینک اوتتسی و سیه ارضیه
اولغاه روسیه اردوسی و لطف طوغزی چکاک کد نکره
بالنفس موجود بولان ایبراطور لری بونا پارته به ایلی
ارسا ایله متارکه به طالب اولدی
فرانسه ایله روسیه و پروسیا و انگلینده عقده خطه اولدیغی ایلد
فرانسه عسکری روسیه حد و دینه قریب تلسیت نام
شهره وصول و مسقو اردوسی پیشکاه شهره جارک
نیمین تجیر اولور نهمک اوتدیقه سنه قرار و نزول ایلد کد
صکره بالکتاب طرفیندن مخصار تعیین ایله اکیوزیکری
ایکی سنه سی او اسطنده عقده سنه متارکه اولدیغی
عقبینده روسیه و فرانسه ایبراطوری بر جمع اولوب
اولا کتکون طرفنده عهد نامه صلحی خی مضای و تصدیق
و ایام مرقومه ده لاینقطع کورینتوب میانه لرنده و لوط
جدیده حث و مولای تنظیم و توشیق ایلدیله **عهد نامه**
مکوره در و ننده دولت علیه قوی شوکنک مصححنه اثر

زیرده محترمقاله مخصوصه ده بسط اولنه جوت
 شروطن بشفته روسیه ایبراطوری بونایاره نك
 قزداشاری اولان فلنك وناپولی ووستفالیاقالانیه
 رتبه جدیده قزالتارینی و متفقین نك مابیننی اصاح
 قبول ائان وفرانسه ایله اكلتزه نك مابیننی اصاح
 ایچون روسیه د ولتنك توسطی قبول اولنن شروطی
 وبروسیا د ولتنه د ائان اكر موادك تفصیل ایچ
 اولندی مسقو ایبراطورینك متفق اولان
 پروسیا قالی رخی محل مرقومه موجود اولغ
 فرانسه ایله مصاحله سنی نظیر ایدوب عقد ایلدیك
 شروطه نظر مقده متصرف اولدیغی له قطعه سنك
 بعض اراضی خزینه سنی روسیه د ولتنه وماعدا سنو
 مؤخر قالتیق رتبه سنی سب ایدك ساقسونیا قزالت
 فراغ ائان والامان ایچنده واقع قلاع وقضبا ست
 سائر سنك بعضی سنی فراز ایله بر مقدر بی سینه
 ساقسونیا قزالت و بر قاجنی وستفالیاقزالت
 وتلیك ائان خصوص لرینه مجبور اولدیك
 بو وجهه بونایاره روسیه وبروسیا د ولتنیه غالبانه
 صل اولدیغیدن غیري كلاله شلده یغنه كوره روسیه ایبراطوریه

بعض شروط خفییه رخی عقد ائان كركدر زیرعامه نك
 معلومی اولش مارا اكر عهد نامه جلیده جزا بر سر به
 و دوبره وندیک جمهورییه د ائان لفظ واحد مسطور دكل
 ائان عقیب صلح ماکوره جزا بر سر به د بولنان مسقو
 عسکری چیقوب برتبه قورقه وسالطه لره فرانسه
 عسکری دخول بله فیما بعد جزا بر سر قومه فرانسه
 د ولتنك ملكی اولدیغی علان وکذلک دوبره وندیک
 جمهوری اراضی سنی رخی ضبط ایله ائانیا قزالتیه
 ضم والحاق اولدیغنی اشاعت و بیان ایلدیلر
 هر نه ایسه روسیه ایبراطوری اولوقته قدر متفق
 اولان اكلتزه د ولتنه خبر صلی انها وشروط مشروحه
 موججه فرانسه ایله بینلرینی اصاح ایچون توسط
 ایده جکی عین ونا ایدوب اكلتزه رخی جوابنده
 متوسط اوله جوت ولت جانبیه بیطرف اولون
 اقتضا ایدر ولحاله هده ماکه خلاف د آب
 اتفاق منفی اصل ایدوب فرانسه لوانله د وست
 اولسنر توسط کز لکیر کدک عاری وغرضدن بری
 اولتا محتالی بوقدر بناء علیه معتبر اوله مزبور
 توسط قبولدن امتناع ایلدیك کیقت مرقومه به نظر

دول اربعة متفقہ نك يكسى صلح ايد وياكلز انگلتره
 واسوج دولترى فرانسہ ايله محارب قالدی
دایمار قه دونما سنك انگلتره لوطر فیندنیط و لندیخا نڈه
 انگلتره دولتی متفق اولان روسیه دولتنك بونا یا زلمه
 بورتبه تشیید مابقی نفت ایلدیکنی و فرانسه عسکرینک
 برطانی عقیب مصاحبه ده الامان ایچندن دایمار قه
 سمتنه طوغزی متوجه اولدیغنی کوریکان تلسینده
 ایکی ایمرطور لر حین ملاقاتلر نده بیلر نده ترتیب
 ایتدکلری شروط خفییه دن بری دایمار قه دونما سنك
 فرانسه لومعه قیباله انگلتره اوزرینه اعمالی مازده سی
 اولدیغنی وسوسه می ایتدی یاخورد حقیقته
 خبری لدی بو فکر ايله ناکاه برمکل و ونما سخی بالطف
 دایمار قه قرالنگ دارالاماره سی اولان قونیا
 شهری پیشکاهنه ارسال ایدوب اوزرینه مامور
 اولان انگلتره امیرلی دایمار قه قرالنه شو وجهله خبر
 کوندر بکه مراملن جابین ايله دوست اوله رش
 صلح واسا یاشده و اماتنک ایسه بیطرفلق اصولنه
 ثبات ایده حکماتی ثبات انک و بویا بده اصلد محکم
 سوء ظن قالمق ایچون دایمار قه دولتی سفینه لرینی امانه

له

بزه تسلیم ايله واملالده دوستلغیر باقی اولور بؤسه
 طوب و خیره انداختیله جهرا لورد بوخبر
 دایمار قه دولتنه بادئ اضطرار عظیم اولمشیکون
 ردایله جواب واسباب مدافعنه نك استحضارینه
 سرعت ویشتاب ایلدیکنه بناء انگلتره دونما سی
 طوب و خیره ايله شهری حراق و تضییقه تصدیق
 ایلدی **تهایة الامر** دایمار قه لوتاب اور ثبات
 اوله میوب بالجمله سفینه لرینی وترسانه لر نده
 موجود کافه مازمه و معانی انگلتره لویه تسلیمه
 مجبور اولدیلمر **بوصورت** ايله سفاین و معانات
 مذکوره انگلتره یه کونور لکله الحی الان آنده بر وجه
 امانت محفوظلدر
روسیه و دایمار قه دولترینک انگلتره باعلا سفرائینک لری
 روسیه دولتی متفق اولان انگلتره لویه خبر و مکسزین
 مازامکه تلسینده فرانسه لویا بله بغته و منفردا
 صلح ایلدک **انگلتره دولتی** توستطنی شول
 ایتیه حکمی ظاهرا ایکن غرض توستطد ن غرض اعلا
 سفره برسر رسته بولمق ایدوکی و بو کیفیت ایکن
 ایمرطور لر بیلینده عقد اولنان شروط خفییه قضا شد

یا نده ده

اولدینی اغلب محفوظا ندر **بوصورتده** انکلتزه دولتی برهوال محرز در ایله جواب ویریکه و بر طرفدن دینارقه لویی معاملة غیر مسبوقه ایله تکرار ایلدیکی مخفی و لیجی روسیه دولتی بو قوعا عاق بهانه ایدرک انکلتزه یه اعلان سفره مبارزت وعقب بندده دینارقه لورخی فرانسه ایله ربط شرایط اتفاق ایدوب انکلتزه ایله حمل برشته دوستی و محبت ایلدیک **حالات مزبورده** ظهورنده اوستریا ایبرطوری **قبروسیا** قزلی انکلتزه ایله قطع علاقه مؤدت ایله مع کراهت مجبور اولوب طرفیندن ایچیلر رفع وطرد اولنغله اول زماندن بئرو انکلتزه لوزک اموال وار زاق مقدمه یساع اولدینی محاکمون ماعداد روسیه دینارفته و اوستریا و اوستریا و پروسیا د ولتری ماککندر دخی منع کلی ایله منع اولدیک **روسیه د ولتنک اسوج علیهنه اعلا سفرو ایلدیکی باندده** اسوج دولتی وقت مرقومه قدره روسیه و پروسیا د ولتری ایله بالاتفان فرانسه علیهنه محارب اولوب بالاده مشروح پروسیا وله ایچنده واقع محارب لک

دوقی

وقوعی اثنا سنده فرانسه عسکری الامان سمتهده جبراطلق کارنده اسوج لوزک متصرف اولدقده بوملینا دیدکلری بالتی و پیشکا هنده کارن برجزیره یی ضبط و اولجا بنده موجود اسوج عسکری منهنما طرف ایلدیکنه بناء وبالآخره روسیه و پروسیا د ولتری فرانسه لویله عقد صلح ایتدکلرینه نظرا انزه موافقت ائک اقتصنا ایدر ایکن انکلتزه دولتی کرک مال الاعانت و کرک عسکر و دونه ارسالیله حمایت ایدر ددیو مو عیدک کونا کون ایله دولت مذکورده بی شجیع وانغا انکدن ناشی همجو اولان دولتین مرقومتیندن اثرینه عدم تبعیت و انکلتزه علیهنه تکلیف اولنان اصولی قبولدن امتناع و محالفت ایلدیک **بناء علیه روسیه و پروسیا** و دینارقه د ولتری اسوجو علیهنه اعلان سفر ایدر روسیه لوزک بر مکلار د روسیه د ولترینه متصل بلان قلا ندیا دیدکلری اسوجک بر ایلت جسمیه سنه دفعه دخول و فرار و فها بعد ایلت مرقومه ضمیمه ملک دولت روسیه اولدینی اعلا و اشعار ایلدیک **شده یه قدر بینلر بنده جاری اولش محارب اتده اکثریا**

دوسبه لوزالب كلوب ايلت مرقومه الى الان زير
 دست تملك ونصرفلر زده قالمشدر وكذللك ابله
 مسطوبورمزانيا ايا لتي فرانسه لوزلك قبضه نصر فرنيه
 كوفنارا لوزوب كيم تملك اولنه جغني هونوز معلوم اولديغينه
 اليوم اسوج دولتي كچي عدد جسمم مكلتور دن ان ريلوب
 ضعيف قد ييسى وجوهله منقري وزير ادا اولمشدر
فرانسه لوزلك پورتكيزه استيلاسى بيا ننده در
 فرانسه ايهر طورى بونا يار تته تلسيتدن يار سه
 عودت ايلدكده ناليپ ده ريم پايانك اراضيسنه
 ادخال عسكرايله بر قاج ملكتنى ناليا قرالآغنه
 علاوه ايتدر دى وما عدا سندن دى عسكرى سنى
 الى الان اخراج ايلدى بو خصوصى تنظيم
 اتكده اكين فى الاصل كتكتره نك مشفق وجمعى و كچى
 اولان پورتكيزه ولتنه عطف نگاه حرص وآز وبعض
 تخاليف عيفه ايرلينه اغا زيد و بجمع دولت
 كتكتره تخار فى منقطع اولغله سن دى ملكدن
 دفع ابله ديو كرتكچ قضييق ونخدير و بوسيله ابله
 بر قاج بيلك عسكرو پورتكيزه طوزغى ايصال وتيسير
 ايلدى ككى اسپانيا مالكى فرانسه ابله پورتكيزه نينه

رغ

واقع اولوب عسكرو مزبور بهر حال اسپانيا
 ايجندن مروده محتاج اولغله تام پورتكيزه
 حد و دينه واصل اولدقده پورتكيزه قرالى غزيرت
 حراضطراب اوله رق ناچار اكتكتره كيرينى فابعد
 ليمان واسكله لرينه اوغرا تيمه جغنى تعهدا تمسكين
 فرانسه لوصفا اتيوب سير سريع ابله قطع اولدكلا
 قرال مسفور خيرا وليجنى تيزالدىن دونما سنى
 تجهيز و اموال و اشيا و خويشان و قوربا سنى تحمیل
 ابله ديارينى ترك و امر يقه ده مستورن اولديغى ملدك
 واز ضيه سنه نقل ايلدى بو وجهله فرانسه
 عسكرى بلا محاربه پورتكيزى ضبط و استيلايه
 طغرياب اولدى
فرانسه لوزلك اسپانيا به استيلاسى بيا ننده در
 خصوصات مرقومه نك ظهورى اثنا سنده
 اسپانيا ده قرالان اوغلى و ولى عهدى با سنى خلع
 وكند و سى صندى قرالته قعود ائك سواد اسپاه
 بعض كسان جلب و اغرا و عظيم بر طرف پيدا
 ايلدىكى قرال مسفور بوترتيبدن خبر دار اولوب
 اوغلى و هو دار لرينى حبس ايتدك نصكره اوغلى صوف

ایله تطیب ویا کز هوارا لریمین نفی و تغریب ایلدی
 حوادث اور و پایه منتشر اولدوقده بومصلحتن سبب
 خفیسکی کسنه نك معلومی اوله مدی
 وکذلک مرسومر بونا پارتیه پورتیزکی ضبط ایلدکه
 اخیر نور تکیز قزالی نضبا یده جکی مامول ونشطر
 اناه لکین قزالی نضببنی تا خیراید وب اولجانیه ارسله
 ایلدیکی سوعسکری شیدیکی حالده ااره اوهو ولایت
 انک وزده مامور ایلدکه نصکره واردن بر مکل اردو
 اسپا نیایه ادخال وایصال ایتدیر منک سبب
 وعلتی خنی مجهول و مستورا اولغله کیمینه پورتیزه
 کجه جنک وکی سبته بوغاز زنده انگلته لونات
 متصرف اولد قوری جبال طار ق قلعه سی وزرینه
 کوند ربله جکدرد بو بین انسانس کونکون تخمینات
 ومطالععات اولنقده لکین اردوی مذکور اسپا نیات
 کرسی ماکی اولان مادیب شهرینه تقریبده شهر
 ایچنده ظهور قننه وفساد برله اهلای بلده قزالی
 وباش وکلک سرینه غلو و هجوم و مطلقا ولی عهد
 اقداری مطلوب اید وکمنی علان اتمز بله قزالی مرسوم
 ناچار استعفا و بریزنه اولغنی اقامه ایلدکه رفع شوش و غوغا

۴۲

ایلدی **وقعه** مذکوره نك خبری یارسه لدری
 الورود بونا پارتیه قالقوب اسپا نیاحد و دی اظهینه
 واقع بایونه دبد کلری فرانسه نك برنده سنه
 کندی **وماد** ریده داخل اولمش سوعسکریه وینتی
 ولاحق قزالی لره اولطرفدن ارسال تحریکات ایلدکه
 قزالی سابق و اولاد و عیالنی وکرت قزالی جدید
 وباش وکل مرسومی ووجوه واعیان دولتی
 یاننه جلب واحضار وکوبا اقتضا ایدن نظامی
 ویرمک نه سببه عقد مجلس نعلک واستکار
 ایلدکه **ابتدا** قزالی سابق مقدم و بریریکلی فغاننامه
 ارباب قننه دن احتراز برام جبری اید وکمنی نقشه
 و اربا و اولغندن بش شکوی ایلد و عوالکنک نانشو
 اولغنی خنی و اولغن اختیار ایلد یغندن بخاهل برله
 ناچار قزالیستی کوار با با سنه با سنند نزلد و فراغت
 ایدچک قزالی مسفور اسپا نیادولتنه اشرافی وکلی
 استحقاق و ادعاسنی با تطوع و الرضا بونا پارتیه بیه
 نصربد ایلدکیکی حای و برسنده تحریک و عیالی و ساشد
 اولاد و ورته سنه دخی مضای و تمهیر ایتدیردی
کاخ مذکوری بونا پارتیه اخذ ایلدکه در حلالسا بق

ولاحق قرالذری واولاده وعبالذری وباش وکیل مسفوری
اسکان ایچون هر برینه بر محل تعیینیه فرانسه یه ارسله
اتمشد. بوصولده اسپانیا ده عن اصل متحد
ایدن قیل و قال ومؤخر اظهاره کلان فشتا وخطای
الخطی بونا پارتته نک صنعتنه سینی اولدیغی قید
واشتباهدک معن اولوب هر نه حال ایسه
بونایا رته صورت مزبوره ایله اسپانیا قرالغنه
وضع بد تملک ایلدکده نضکره اسپانیا دن جلب
ایلدیکی وجوه واعیان معرفتیه اداره مملکه دایشر
برقانوننامه جدید ترتیب ومقدد ما نابولی
قرالی اولان فرنداشی زودکی کوردوباسپانیا ده
قرال نضبا بملکه نابولی قرالغنی مرسومک
محلولکنک انشته سنی اولان بویکده نامر عسکره
توجیه اتمشد. مصححت مرقومه یه بوجمله
نظام ویرکده نضکره کند و سنی پارسه عورت
ومسفور قرنداشی زورف مادیده طوغزک
عزیت ایدوب ووصولده حسب المعتاد
صدیق قرالغنه قعود واقامت ایلدک
خصوص مرقومه بونا پارتته نک ملعی سابق فرانسه

بویکده
نامر عسکره

قرالذریک سنلی اولان بور بون تغییر اولمور خاطر اندک
سنلندک اور و پاره قرال قوما مقدر
زیرا سابق اسپانیا و نابولی قرالذری اقربان
واکیسی سیخی بور بونیلردن اولوب مقدمه مرسوم
بونایا رته نابولی دیارینی ضبط وقرالنی سحاب
اطه سنه طری ایله ملکنی اندک نزع ایلدیک
کیمی بودر فعه اسپانیا دن سخی بونسلی قالدیرمور
لازم کلدی که وقتا من الاوقات مرسومان فرانسه
دولتی حقیقه ادعای صلا حقیته مقصد اولیه لر
کنک و ته دیبر و فرانسه نک محب و مستفی اولان
اسپانیا دولتی فرانسه نک ابتدای ظهور اختلاف
وقتنده خانداننی غیرتیه جمهوردیون اوزرینه
اعلان سفر اتمش ایسه ده از زمان ایچنده رینه
صلح ایدوب مودت قدیمه سخی تجدید ایده لید بیز
فرانسه اتقا قندک ایرلیوب حتی مؤخر بر سکل
دوناسی فرانسه دوناسیله بالمعیه اکتله بو
ایله لدی المقابله بالکلیه مهزوز و مضحک الیدی
جهتدن خلوص و وفا قده منانتنی فعلا اثبات
اتمشکن بودر فعه صورت مذکوره ایله تاج و تختی

غصبا وبنی جمیع دوله باری استغراب و حیرت و کشتند
قوال جدید که اسپانیایان در طریقی بیانند در
 اسپانیایا خلقی قوالانینک بوصولی کسب ایلدیکند
 چندان محظوظ اولیوب باخصوص مدت مرفونیک
 بالقطع تقصیب ادرکار و بتوقیب اول طرفده
 دهیان طائفه سی فوق الحد صاحب ثروت و بسیار
 و جمیع اموره نفوذ و حکومتی بدیدار اولد یغنه ناه
 و بونا بارتیه عهد فرییده رأس بیندری اولان ریم پانک
 ملکته بیجا با تعرض و بیجا وز بیره پور کیزده دخی
 مناسترلردن کلینار فجه تحصیل ایتد ریکی و علی
 الاطلاق فرانسه لومار بینه اولقد متعصب
 اولدیغی معلوم اید و کینه نظر مازا کونکونک طائفه رهبرک
 خلقی تحریک و تشویق و حقیقتاً انکله لویایله محسابره
 ایدرک اول طرفدن مظهر و جوه اعانتا اولنه جلقوزی
 جزم و تحقیق ایلد که نضکره غلوعام ایله ناکاه فرانسه
 اوزدینه صولت و اقتحام و پور کیز لودخی اسپانیا
 اها ایستیک غیرتی مثال تختا زایله فرانسه لوردن
 منتهی خدانقحام اولدیلر **بنا علیه منجحه ظهور**
 ایدن هجوم و عمومی فرانسه کونابا و درمقاومت اولدیه

۳۶

درک و تیقن برله قوال جدید مسفور کمال عجله
 و سعتله مادریدن چیقوب فرانسه حدودی
 قونیده واقع و بطور یانار اسپانیا شهرینه عورت
 و اثنا می عریده ده مظهر قهور و مار اولان و افسر
 عسکرون ماعد باقی قلادن عسکری و لطف جمع
 کیفیت احوالی پارسه مخیر و انهایه مسارت ایلدی
 بوخبر تا کهای و رودنده بونا بارتیه نیزالدن ترتیب
 عسکرا یله قونداشنه امداد و اعانت و مجدداً اسپانیا
 لشخیرییه نیت ایدوب انجمن انکله دولتی مدت
 مدیده دبر و اور و بانک قوه سنده قد منهاده قدرت
 و توقف اتمش کل ایکن پور کیز و اسپانیا ماکنی کیم
 اراضی و اسعه اها ایسی کند و دن استمداد ایلد کیمی
 کورچیک بو فرصتی عین نعمت بیله رک کزیده عسکری
 فوجا فوج سفینه کله اراکاب و طاقم اول طرفه
 ایصال و تسبیوه شتاب ایدوب حتی مقدما اسوج
 جانبنه لاجل الامداد ارسال ایلدی عسکری دخی
 هنوز صوب ناموره و اصل اولشکن کبرویه اعاده
 برله اسپانیا یه تعیبین ایلدک
فرانسه لوانک اسپانیا داده انزای بیاننده در

اسپانیا اها لیسلی غایت غیظ و کین ابله طرف طرف
 فرانسه لوار دوزینه هجوم و وصولت ایدوب وهله اولاده
 قتل و اهلا لانا بند کلری عسکرکون و قوال جدید
 معیننه فلر ایدن مقدارون ماعدا بر قاج بیلیک
 فرانسه کولایله برنفر چیز لکری ترضییبی ایدوب
 هیئت مجموعه کرایله اسپرا اخذ ایلدیلر
 پور تکیزه دخی وافر انکلهزه عسکری توار اسیله
 اهالی مملکه غیرت و قوت کلدیکنه بناه بر محله ده
 محصور قلادک اون ایکی بیلیک نفر مقدار ایدوب فرانسه
 عسکری استیمان ایدوب فرانسه به ناز و ناعود
 و رجعتا ولدیک

فرانسه ابله روسیه ایمر طور لرینک ماز قاق بیلیک ایدوب
 بونا پارته نیک قوت استدر لاجیه کوره اسپانیا کوناد
 مقام و مته اقتدار کی کوجه متفسر کی کور نیوب
 لکن ملت مذکوره نیک فوط تقضیب و تسلیت ابله
 ره بان کلامنه تبعیت و غایت اضطراب و تاویت
 محلی عرق غیرت و موری قوت و حدت اوله رت
 عموماً ایانغه قالدقلرینه نظراً و اطرفدن فرانسه به
 عظیم بر رخنه ایراش اولته بیله چکی خولط را رباب

الکلیه

مخبره به تبادل نامش بر معنای ممکن الحصول
 اوغله انکلهزه کوجیم د ولتیری و کوله به وروب
 کون بو کونلدا اسپانیا و پورتگیز مازده سی دولت
 چکی دکل ملت جنکیدر بو قدر میلیون نفوس
 ایله قالدق اشته بن دخی وار قوتله اسداد
 ایدره رمر بونا پارته نیک ادباری وقتی کلدیک
 آبت بود فعه بلاسخی بوله جقدرد دیو اول باؤل
 روسیه دولتنی فرانسه اتفاقدن فک اتمک
 و عقیدنده نجه و پروسیا و سائز ولتیری باقلد رت
 سواسنه دوشدی قفصل لاملر بونا پارته
 بو شلکو برغانله هائله به مشغول اکن هر طرفدن
 دول سائز دخی ووزینه هجوم تمش اولسه شسر
 و تسلطدن دنیا نیک استخلاصی میسر اولمک
 الطاف رحمانه دن نامول ایدی انجی مرهور
 بونا پارته بو وسط العافی در پیش و روسیه ولایله
 شیرازه اتحادینه بر قات دخی تقویت و بره جلیت
 اولسه فونکست ناده احتراز اید جلیت خبر بدولت
 قایمه جغنی فکر و در اندیش اتمکله اسپانیا جانینه
 تیزلدن بر مقدار عسکر تسیر و بالنفس عزیز کینه

تأخیر ایدوب روسیه ایملر طورینی ملاقاته دعوت
 وساقسونیا په تابع ارفور نام شهری محل اجتماع
 اولوق اوزره بالخاصه تخصیص ایلدکد نظرکه کبیر
 دخی معتلینه امور اجنبیه ناظر لری وسائر کلاسی
 دولترندن بعضیاری استصواب ابله مقتضای
 حرکت ایلدیلر وقت موعود ومحل مذکور
 معهود ده ساقسونیا وباویره ورتبوق فاللری
 ومتفقین دین اطراستندن بعضیاری وروسیا
 واوستریا دولترندن بمعوت مخصوص ایلدی
 دخی موجود اوله رق اوق بش کون اقامت راپرطریز
 مهسومین یکدیگه عظیم نوازش والتفات
 ایدرک مکالمه به مداومت ایتدکلری معلوم
 اولوب ایخ شتیجه مذاکرات نه اولدیغی
 ومیان لرده نه مقوله عهود وشروط عقد
 ایتدکلری بر دلور خارجه اخراج اولنا مشایسه
 عقیب مجلسده عامه به کوریا ک یا کز بو
 درت مازده لرده کبری مقاله مخصوصه ده
 بیان اولنه جمعی اوزره دولت علیه ایله
 مذاکره صلح اولوق ایچون فرانسه ناک توسطی

ولا

طی ورتک اولنه رق مرخصلر تعیینی استعلیه
 ارفوردن باشده مقیم روسیه فله مارشانه
 واندن باب عالی په تقریرات کلدیگی ایچین
 فرانسه لونک روسیه وروسیا دولترینه
 مصالحه سی اون اتی آید نبر وختا پذیر
 اولغله فرانسه عساکری له ایچندن وروسیا
 ماکنندن چیغوب دیار لرینه عورت ائک لار
 ایکن کاکان یولو پر لرده توقف وقرار ایدوب
 روسیا قرالی منی کیمجر بالطن کازنده مقدر
 حکومتندن بعید بر شرده اقامت اوزره ایدی
 بودقه مجلس مقوم عقیبنده روسیا ماکنند
 بقیه قلان بعض تخصیلات تجیل اولغیه وتدر
 فرانسه لونک دینه بوجه امانت ترک اولمش
 پروسیا لونک اوج عدد جسم قلمه لری ایچنده
 بر مقدار فرانسه عسکری قلوب عساکر
 سائر نک ماعداسی کال عجمه وسرعت ایله
 بعضاً الامان ایچنه وبعضاً طوغزی اسپانیا
 سوق ایت برلدیگی بوضورتده بونا پارتیه روسیه
 ایملر طورینی طرفندن وجوهله کسب امنیت ائک

اقتضا ایدر که له و پروسیا ماکنی تخلیه برله روزه
 حد و دندن بالکلیه مساعدی اختیار ایلیمه
 اوچجیمسی روسیه و فرانسه دولتلی مجلس
 مرقومدن انگلتره جانبنه بالمعیه ایکی نفر
 قوربیر کوندروب تکلیف صلح ایتدکلری
 دره جیمسی روسیه دولتک بالفعل امور
 اجنبیه سی ناظری مجلس مذکورده نصکره
 بیره بوردغه عودت ایتوب پارسه عزمت و لنده
 اقامت ایلدیکیدر **والحاصل** مالذکر
 اسپانیا غا غناه سننک درجه استند اینه
 نظر روسیه دولتی فرانسه دوستلغندک
 کول و بشد پل مسالک و اصول ایدر جهی
 و دول سائره رخ بپرو موافقت اوله درت
 بالانفاق فرانسه علیه حرکت ایدر جکلری
 جمع اورویانک مامولی لکن مهسوم یونا پارتیه
 نه گونه کلمات دلفریب ایله روسیه ایلرطوری
 بورتیه بند و تطیب ایدر بیلشکه اسپانیا
 و پورتگال کیمی مالک و اسعه فی مامون ایلال
 اوله درق غضب ایدر جکلری ایلرطورد مسفور عیار

قول

قبول و رضایته مشاهده ایدر **بوحال**
 محیر عقول ارباب درقت اوله جتی برعنادر
انگلتره دولتیه مصالحه تکلیفی بنده
 روسیه و فرانسه ایلرطور لرلی ارضورده
 ملاتی و میانه لرنده درکار اولان رابطه اتحاد
 برقات رخ متری اولق ملایسه سسیله
 انگلتره جانبنه هریری برر شود برشیر
 و فرانسه ایله مصالحه اولینسی بالاس تارک
 عرض و تکلیف ایلدیلر **لکن** اسپانیا کونک
 فرانسه تسلطندن صیانتی انگلتره نونک
 بغایت ملتزمی اولوب اولطرف پیا پی
 ارسال عسکر اتکده اولدیغی ظاهر
 و یونا پارتیه رخ قزندان سنک طرفینی مجبول
 اولدیغی کبر و غرورینه یدیره میویب خدانقاره
 سوا سنه مکب و مصر اولدیغنه نظر بوما ده
 رضای جانین ایله فصل اوله جتی مقوله درت
 اولدیغی **و بوجه** تندن انگلتره دولتی صلحه
 رضای اولق متصور اولیمه جتی کونکمی اشکارا کون
 مهسومانک تکلیف مصالحه به مبارزتلی صنعت

وحمله به میاید و گنه بر در لوشن و اشتباه
 بود **با** خصوصاً که انکاره لو او استریا
 دولتی پس برده خفاده جلبتک صد دنده
 ایکن بر در لوشن به شیخ اوله میه جن مذکره
 صلحه شروع ایده جن اولسه دول مذکره ننگ
 غیرتنه باری فتور اوله جنی مریدنه اولعنه
 انکاره لو بلا تقویت وقت جواب ویروب اسپانیا
 دولتی بنم منفقدار ما دامکه مصالحه به داخل
 اولسنده طرف کزوک جواز ویرلر **و** انکاره
 ملت مذکره بی عاصی تعبیر به لشمیه ایدر
 مکالمه به شروع انکاره حتام بود در دیو قطع
 بیان ایله قوربر لری اعاده و بولرک مرعی صلح
 اولیوب الحق دول سائر بی تغلیط اید و کفر
 بی نامه نشریه عالمه اعلان و افاده انکاره
 ناشی طرفیندن قطع سر رشته مخا بر اولندک
بونا پارتته ننگ اسپانیا به غریبی بیانده در
 ارفو مجلسی ایکیوزیکر می وج سنه سنده واقع
 نشرین اولنک بشیخی کونن حل اولنوب بی بطور
 مرسومین مقرر کونن عودت ایلا کونن صکره

مسفور بونا پارتته چند روز اقامت و لبرویه اسرا
 و تسبیل ایندی ریکی ایکیوزیکر بیکن نفر عسکرینه تعقیب
 کند و سیخی اسپانیا به غریبت ایلاک
 فرانسه حد و دینه قزلب فرنداشی زوز فک قرانکامو
 اولان و بطور یا نام اسپانیا شهرینه ورودنده البریه
 سوق ایندی ریکی عسکر بر قاج محله به بعضی
 محاربه و بعضی ساساده جه جرخه جککریله
 اسپانیا لویا خا فایدک متفرق ویرایشان
 اینکدن ناشی کلینلو بر مقابله اولنقصرین مادریه
 پیشکاهنه قدمها ده وصول و قرار و سکنه بلده
 اوج درت کونن متانت تمسک ایکن با تقصیر و استیانه
 طلبکار اولدی لر **قالدیکه** واجب الذقت اوله جن
 حالات ندرکه اسپانیا اها لسنی جلب و تالیف
 ایچون فرانسه لوهسز نقد راعمال کونن کونن ایله
 اطهار ملایت و بر طرفدن ابراز دور و قوت تمسک
 ایسه ده اهالی مرسومونک غیظ و عدا و تلرک
 مرتبه فرطه رسیده اولدیغندن اصلاً بر محله
 فرانسه لویه ارائه روحا لغات و قبول التیوب
 قران و قصبه تدریجی ترک ایله برایشان و طرف طرف یکدیگر

جمع اولنوب حشرا و لنجيه قدر جنك ائتك وزره
 اظهار خوا هس فراوان ايد لر ايدك
 بونا پارتته نك ماردیده دخولدن براج كوون
 مرونده اونوز بيك نفر انكازه لور اسپا نيا لوانك
 برسكل روسی فرانسه حد و بيله ماردید شهری
 بینده یولی قطع ائتك اوزره توجه وعزیت بلد لر
 مسفور بونا پارتته بغنه قالقوب تعقیبرینه سرعت
 واقدار ائمله ایلروده بولان چرخه جیلری ایکی محله
 بعضا مهزرا و لشلرایسه ده انكازه عسکری دیش
 کرسینده سوا حله طوغزی چکاکه مجبوا لدیغه
 بناء ورا لردنک فرانسه عسکری يتشوب ساحل
 قونده محاربه عظیمه واقع اولوب غالبیت ماده سی
 طرفیندن ادعا برله هرهری بگونه نقل وروایت ایدر
 انجی انكازه لونك ایکی سزسکری اثنای محاربه ده
 بری قتل واعدام و دیگری جمروح اولدیغی جا بیندن
 افزار اولدیغی دن بشقه انكازه عسکری سفاینه
 سوار و سرعت وشتا بایله دیار لورینه طوغزک
 منوجه سمت افزار اولد قلی و بوتقیریا اسپانیا
 سمت شالیسی فرانسه لونك بد قهر فنده قالدی صحیح

کی

کیمی کورینور مع هذا انكازه نك مؤخر اوردور اتمش
 دیگر برار و لوری اسپا نیا نك سمت جنوبی سینده
 اندکس ملککنده اولکوبا اسپا نیا لونك دخی کلیناو
 جمعیتی اولطرفده موجو اولدیغی منقول اید وکنه
 نظر فرانسه لونك مظهر قهر و اضمحلال اولماری
 خبری قزیب و روح ائتك ماسول و منتظر در
اسوجلوبله روسیه کوبینده عقده متا کراک اولدیغی بانه
 روسیه عسکری بوندن اقدام فلان دیا یا لنتی بغنه
 ضبط ایله اسوجلوبله اعلان سفر ایلدیگی عقبنده
 انكازه دولتی طرفیندن اسوجلوبله اعانه کوند ریلون
 عسکر هنوز محله واصل اولشکیکن اسپا نیا ماده سی
 ظهور ائکد ناشی انكازه لوعسکر منبوری جلب
 واسپا نیا جانبینه تشیر ایلدیکندن غیری بحسب
 بالطقده اولان دوناسی دخی حلول شتا تقیریه
 موسم صیغه قدر برایشه برامیه جنی ظا هر
 و مسقو عسکری بر طرفدن اسوجلوبله مقابل ولقیه
 اکثر یا غالب کلدیکی نورار و باهر اولدیغنه بناء
 اسوجلوبله جهله تاب ورمقاومت اوله میوب
 روسیه ایلر طرفی ارفورده ایکن طرفین عسکر لورک

بیننده عقد متارکه اولندی روسیه لوفلاندا
 ایالتی ضمیمه ملک ایلدیکنی مقدم اعلان تمش والدیغه
 نظر فیما بعد دینده راضی اوله میه جغی اشکار
 واسوجلونان لامان بقشه سندده قیدکن منصرف
 اولد قلمی بومانیب ایالتی ایوم فرانسه لوبیدنده
 اولوب اعاده سی هریشوار اولد یغندن متارکه مزبورده
 نه صورت ایله منسخ صحیح اوله بیله بکی معاهد دکلدر
پروسیا قرائتک پتزه بورغه غزینی بیاتنده در
 روسیه دولتله پروسیا لوبینده اتفاق و خلوص
 در کار ایکن تلسبتنده فرانسه ایبراطوریه مذکوره
 صلحه شروع اولنوب پروسیا لوبیه راولانان مالکن
 ایوبرسنسندده روسیه ایبراطوری بدل کل همت
 ایلدیکی عهد نامه لری مضمونشدن مستتابند
 اول وقتد نبر اولکی خلوص و محبتدی برقاتد
 متزاید اولمضله مؤخر روسیه ایبراطوری ارفوره
 واروب کلدیکنده پروسیا قرائتک مقیم اولدیغی
 شهردن مرور ایله ایکی دفعه کورنیشلار ایکن وارفور
 مجلسنده ویرلان نظام اوزده فرانسه عسکر
 پروسیا مالکنی تخلیه ایلدیکنه منی پروسیا قرائتک

توقوز

بو قدر وقتد نبر و حشر تکیش اولدیغی مقرر حکومته
 عودت ائلمک لازم دایکن روسیه ایبراطوریه مسافر
 اولتی اوزده پتزه بورغه واروب بر قاج کون آندده
 اقامت ایلمسی ندان اقتضای ایلدیکی وسبب خفیی
 نه اولدیغی معلوم دکلدر
اوستریا دولتک تدارکات بیاتنده در
 روسیه و فرانسه ایبراطور لرینک تلسبتنده هر
 ملاقات و عقد عهد نامه سلم و مصافقات ایلدیکی
 تار ایچدن پروا اوستریا دولتی ایبراطورین مسغورین
 بیننده معقود شروط خفیه دن وسوسه یه ناهب
 اولدیغنه بسنا هر نقد ضروری تکلیزه ایله قطع
 علاقه برله اصول مطلوبه لرینه موافقت تمش ایله ده
 بر طرفدن عسکرینه تقویت و تدارک لوازم است
 سفر یه موطنندن خالی اولدی علی الخصوص
 یونان رته نك اسپانیا غانله سنه مسغولیتی کسب
 شدت ایست کجه تکلیزه ایله خفیه فوج باب
 مخاربه یه مباشرت و یونان رته نك زغم انف غرورینه
 تمام فرصتد دیر رک روسیه دولتین طرفینه جلب
 ایچون اعمال تدارکات کون بدل کل اهتام و وقت

اتمشکین روسیه ایبراطوری فرانسه انقلاقند صمد
 ایلویوب اسپانیا ماته سنده بیغضانه معمله
 ایلدیکنک بشقه ارفورده بونا پاره ایله قاتنده
 خیفاسویلیسوب نظیره ایلدکلری عهورک مقتضای
 اوله رق بالاشترک انکلتزه یه قوربرلر سراسر ایله
 تکلیف صلح اتلری شدت اتخاد لرینی مؤید بر لیل
 صریح ایدوی مشفهم اولغله اوستریا دولتی بر قات
 دخی توخوش و توغور و اوزرینه تصیمیممخطوظ اولان
 سوء قصد لند اجراسنه وقت ویرما من یچو اعدا سنه
 تسابق و تقدم فکر یله اچیتدن تدارکات قوتیه یه
 تشبث انگدن تاشی بونا پاره الامانه مویغوشکری
 اوستریا حدودی قوبنده جمع ایلد روبر کندی و سیدی
 اسپانیان علی جناح الاستیجال پار سه
 عودت ایلدی بروجا بندن روسیه کوزک
 له اچنده اولان عسکری اوستریا حدودینه سمت
 اولغله فرانسه کوزله بالانقاق محارب اوله جقمی
 بوخسه بوما ده مدخله اتمان اوزده می ترتیب
 ایلد یله هنوز ککلر بوزالغده بچده مقیم فرانسه
 یلیسی بریها نه بولوب برینه سرکاتینی توکل ایلد و کور

لغنه

طرفنه عودت اتمش ایسه ده وکل مرسور ایله اوستریا
 دولتنک امور اجنبیه سی بینده لایق قطع مکالمه کر
 و بویکی و لنگلرک بری بر لرینه قور بر لر ستوالی اولغینه
 نظر بر طرفدن مذاکره صلح اولغده ایدویکی باشنا هلد
 کیفیت حوال بو صودق کسب اتمشکین اوستریا دولتی
 انکلتزه کوزله جاری اولان معمله خیفیه سنی
 هنوز اظهاردن مجانبت وانکلتزه ماملنک عدم دروچی
 خصوصنده اسلوب سابق اوزده
 مداومت اوزده در

روسیه لوبارسه مخصوصاً رسالیه عقد مهیا له ایلدی
 و داتا آفکدر عا یاسی و صریحاً طاقه سی و طونه سوا حلی
 اها ایستی ایسار دن خالی اوش کل ایکن سلطنت سینه
 مقضنای علو جنسی ای ار ذره شرائط دوستی خجرتانک
 خللک و قایه سنه کالیله اهتار و وقت و تاریخ
 مرفومده روسیه مصالحه سنه تقیباً فرانسه لوباله
 عقد صلح ایده لید نبر و بیطرفان صورتیه ثبات و مدت
 و جمله سی حقیقه اجرای لازمه خلوص و روی و محبت
 اوزره اولوب حتی روسیه و انگلتره لوباله اتفاتی
 باقی ایکن دولتین مرفومتین صکودک فرانسه لوباله
 علی التکرار سفره ابتدا ایلد کلریده اصولنی بوز میویب
 طرفین ایله و قایه شیرازه حسن آمیزش و الفتدک
 منفک اولدیجی و استانه شوکتا مشیانه ده
 مقیم فرانسه ایلمیسی بونا پاره حقیقه ایبراطور لوق
 قبولی عرض و تکلیف ایلدیجی و قنده روسیه و انگلتره
 ایله معقود رابطه اتفاد زره مقدار خلیل کلامت
 ملاحظه سنه مبنی تکلیف مذکور رهین مساعده
 سینه یوردلید یغندک ایچ مسفور منفلا دولتی جانیه
 عودت ایش ایسه ده بو کیفیت باری سفر اولیوب

احوال سلطنت ابدتک سیتلیما و تقاضا

دولت علیه قوی شوکت اونه دبر و روسیه دولتک
 خیانت و خیانتنه مبنی خصم طبعیسی ایکن فرانسه لوب
 مصر جانیه تسلطی لهور ایلدیجی هتدن بیک اکیوز اولد
 اوج سنه سنده دولت مذکوره ایله ربط شیرازه اتفاد
 و عقیدنه انگلتره لودخی مسالک بخاره اتخاف ایله
 دول ثلثه بالاشترک فرانسه اوزدینه سفره مبادت
 ایتد کلری و ربط اولان اتفاد قنایه نیک شروطنی نظر
 طرفین معاهدین سفرک امتدادینه دشر و یاخو مصحله
 متداثریتلوی بری بر لینه کشف و بیان ایلدی بویون ایز
 دولت علیه به خبر و مکتوبین اکیوز اولونش سنه سنه

تبریز

النجیرینه برنفر مصیحتکذا رغبین ولینعین میان نه ده یاکنز
برنوع برودت مستوره حاصل ولدینقن قضا صیها
محاط علم رقایق اشناى امصانه لری اولان
مواردن اولغله ایضاح و تطویاه جسامت
اولینوب انجق ایکوز یکومی سنه سنه نبر و ظهوره
کلان احوالک ثبت و تحیرینه ایتار اولنور

روسیه اتفاقنامه سنک تجدیدی بیاندنه در

روسیه وانگلتره و اوستریا و اسوج دولترک
علی التکرار فرانسه اوزرینه سفرا و زده ایکن دولت
علیه سرمدی لاستقلال ابله روسیه دولتی بیننده
جاری اولان اتفاق مدتی خستامه قریب
اولد یغنه سنک روسیه لو تجدیدی استدعا و حتی
مالک محروسه ده ساکنینا جمله رعایای پادشاهی
نیا بعد روسیه دولتی حمایه سنده اولق مثلاً و نیجه
شروط مکروهه نک سنجد جدید ده درج ایلله تزکیج
ادعا ایدوب لکن دولت علیه ده فرانسه لو کافی قدیم
کسب نفوذ و اعتباره فرجه یاب اولما تو ملام خطه
روسیه لو عندنده جمیع اتفاقا ده اقدم فلذلک ذکر
اولانک تجدید اتفاق ماده سی اولاننا ده روسیه طرفه

بفرین

بغایت ملتم و استیجالی هم والزمر کور نکمکن
شروط مسطوره به اصرار ایدوب میوب کف ده مجبور
اولدی حتی تجدیده د اثر اولان سندت باب
عالمده مبارله اولدینگی کونک ابرته سیج استیلانک
صکره نجه و روسیه ادرولری بالمعینه بولند قلمی
محلده انیز مرکلی ابله بریشان اولد قلمی حوادیش
واصل اولغله بوخبر برفاج ساعت اول پشمش
اولسه شاید بعضی عذار ملزمه نک دوستانه
ایراد ابله مبارله خصوصی تأخیر اولتی ممکن اولور اید
جانب دولت علیه دن ایلر طود لغن قبولی بیاندنه در
بالاده مذکور دول فریجه بچشده یار و اشعار
اولدینگی وجهه اوزده بونا بار ته بیج شهرینه غالبانه
داخل و روسیه و نیجه ادرولری بریشان و مضمحل
ایتکد نضکره تام دولت علیه روسیه کونک
تجدید اتفاق ماده سنده لسانه کتور دکلمر
تخلیفات بارده لرینی در خاطر ابله در و فی انقصالی
در کار اولدینگی حالده برنفر او فیجیالنی اخبار
غالبیتی حاوی تحیرات ابله استانه سعایه
نسب بر و فرانسه نک مرلی روسیه دولتی صلح ایلرینه

هده هجومه انكند عبارت اولديغيني مقدمات خلوص
 ايله انها تقرير انكند ناشی و لت عليه لازمة شان
 عظمت عنوان اولديغی وزره کلان او فوجیا له انعم
 و کرامت ايله تلطیف و سطر فلق مسکندن اصلا
 و قطعاً عدول انانک بیتندک فایح اولیه رفت
 بالکرایه بطور القابخجاری بونا پارتیه به برقطعه
 نامه هایون مختصر ايله اظهار صورت نوازش و تالیف
 ایلدیکدن قطع نظر و لت علیه نك تامیت ملکی
 تعهد اولمق و افلاق و بغدادن ملککریه را مشر
 مقدمات روسیه لوبله مربوط اولان شروط کره
 ابطال و تعطیل قلمق مثللو بعض مواد اولد
 فرانسه لوبدیه تنظیمی طلب ایدوکی و بونا پارتیه
 طرفندن استانه سعاده ایچی کوندلک مخصوصه
 مساعده سنیه ارزاق بوریله جنمی او فوجیا له
 مرسومه خفیاً بیان اولمشید
انکله و اتفاقنامه سنک تجیدی سنک اولتیباننده
 اول شنده روسیه ایچیسری طرفدن مرسوم فرانسه
 او فوجیا له برصوتله و ردینی و بر قاج مجلس کلامه راند
 صکره مکره و ملتفا عورت ایلدیکینی کور و ب طرفدن

دخی

دخی مقام ریا ستده بولنان واصفا فندی مرحو
 افلاق ویوره سی اسیلاندی طرفنه بز مملکتینک
 شروط کره به سنی فرانسه لوبدیه انایه سعی
 ایدر انشاء الله میسر اولور دیومن غیر درو تیه
 افشای سرایدوب کیفیت حال بوتقریب
 روسیه ایچیسنه عکس انکند ناشی اولد
 وقتد نورو روسیه دولتی سوء ظنه ناهب
 و دولت علیه نك فرانسه لوبله خفی معامله سنی
 تحری و تجسس حریص و طالبا ولوب انکله
 ايله بالعتیه کاه اخافر و تهدید صورتلونی اظهار
 اظهار و کاه شکایت معرضنده بسط مقدمات
 اغراره باشلایدیر و حتی و لت علیه ایله
 انکله لوبینده جاری اولان اتفاقک مدت
 انقضای سنه هنوز خیلی وقت و اراکین هم دولت
 علیه نك فرانسه لوبدیه درجه میلنی استنجه
 وسیله و با خصوص فرانسه ايله یکیدن تیردینه
 علت مستقاه اولق ملاد حظه سیله اتفاق
 مذکورک تجدی خصوصی و لتین مرقوم متبیز
 بالاتفاق استدعا برله اولیای مور حضر متبیز

کل پور تمجیزک خالی کل بکن ولت علیه فرانسه ایله
 بردلوسر رشته انفعال ویرلما ملک چون حسن
 ملا فعه ایله امراروقتی اختیار ایدوب مدت
 قیلله مرورنده بونا پاره تک اوستریا ایله صلح
 ایلدی ووندیک واکاتباع رالمالجا ملک
 اوستریا ایبراطورینه ترک ایله انا لبا قرالغنه
 ضما اولندی و **توقرب** فرانسه لوارنا ولت
 سمتده مالک محرره به جار ملاصق اولدی
 خبرلری و فرانسه عسکری طبق مامله اوزنه
 توجه ایتوب روسیه ایبراطوری بقیه عسکری
 حد و دینه اعاده برله کندوسی بتره بورغه رحمت
 و بونا پاره یارسه الضروف و عزیت اتمش ایله
 جمیع عسکری لایمانده ترک ایلدی حوالی دخی
 متاقبا ظهور ایلدیکدن ولت علیه وقت جالی
 کوزه درک انکله اتفاقا قنامه سنک بیوقت
 تجدی نیتویف و تا خیر ایلدک
استانده سمانده فرانسه ایلمسناک و رود و روسیه
ایله بعض ممله منازغ بینا تک ظهوری بیاتلده در
 جانب سلطنت سنیه دن ازان بیوریلان مسکن

بینه

سنیه به سنی سبب استیان نام فرانسه لویولک ایلمک
 پایه سیله در سعادته واصل و عقیده روسیه
 ایبراطورینک یارسه ارسال ایلدی مخصی معرفیه
 عقد صلح اولندی و دولت علیه تک تأمیت ملک
 و سر بسیمت و استقلالی درون عهد نامه ده درج
 ایند برلدی خبری کلکله اولیای مور حضر تانک
 در ونه نوعا طینان حاصل اولمشیدی
ایتمی شخص مسفور سبطت و خیاله به کسب
 تفنن اتمش **مخزله** در سببه کار اولغله اول ورتنده
 دولت علیه تک مقتضای مصطنی جمیع دول ایله دوست
 اوله رق بیطر فلغه شبات **انکدر** برخلوصلا
 و غیر تکمش اولدیغیزون مطلقا بزه مرهوط اولود
سائر لویخی ترک ایتسون نه نرزد رعولزیا تک انکله ایله
 اتفاقا قنامه تک تجدید اولنا مسیدر در بوسورت حقیق
 کلله رتک لفظا و ظاهرا شبات خیر خواهی و خلاصه
 سعی و اقدار اتمش ایسه ده فعلا دولت علیه یخ
 شفقله تیریدی مستلزوم اوله جق تدابیرلک
 اجر اسنده تجوض قصور اتمش **ککدر**
 شونکه عهد نامه ده درج اولان دولت علیه نلک

سربسیت واستقلالی تغییراتی افلاق وبغدانه
 داش شروط مکروهه کمی مادی غیر صیغه نیک الغاسنی
 شتمند ر **بیرا** فیما بعد روسیه لوشروط مذکورده
 دعویه جسارت ایشه فرانسه ایله معقده شرط
 مذکوره مغایر حرکت ایش اوله جفته نظر البت
 بونا بارته معارض اولورده رتک و پس برده
 خفاده اعمال تدابیر کونا کون ایدرک یکسسه رت
 مقدم عزیزی تخمین اولنا مق اوزره شرط اولنه رف
 تعیین بوردیلان مورد و ایدیلاندی بکلر
 قبل ختام المده ناکاه بکونده عزل ایدرک
 برکینه حالار و محقده اقامت اوزره اولان
 سوجوبک و ترکان وقت بولناک قایلماکی بلت
 بری افلاق و بری بغدانه نصب اولندک
 و بر طرفدن بلتی مرسوم من غیر رسم حضور هار بونه
 چهره فیما اولوق عولسندنه بغایت اصرار ایچکن
 مشولنه ساسه شانه اوزانی قلنغیلر
 دولت علیه تبدیل اصول ایله فرانسه طرفنه میل ایلدیک
 روسیه ایچیسکی کرک و بودره لوماده سندن کرک
 معاملة غیر سربیه ایله مرسومک تطبیق التزام

بیرا

اولند یفندک برقات دخی استدل لال ایدوب روسیه
 ایبراطوری دخی پارسده امضا اولناک بالاده
 مذکور مصالحه عهد نامه سنی بقصد یقندن
 امتناع برله یکیدک فرانسه عیمینه سفیرینده
 اولدیجی حوادیش متوارد اولد یغندن مصالحت
 تشیح ایده جکی **کک** لاشلغه باشلادی
بیرا روسیه دولتی ماراکمه انکله تر ایله بالاق
 مجده ا فرانسه علیه سفیرینته قرار و برک
 و فرانسه لوزنک لهه هجوم ایدره جکی وسوسه سی
 وار ایدک **بو** نله وقتده دولت علته نیک
 فرانسه لور ایدیله حرکت ایلسی و جها من الصبح
 روسیه لویه ال ویره جنک مصطحت اولیو **بیطر**
 قولانق مکن اوله مز اولدی **کی** قیت حال بوی
 کسب ایلدکده مرسوم فرانسه ایچیسکی روسیه
 بکلک کیلری و مقامات و عسکری قوه کوزدن
 آقدکزه مرور اتمک **بیطر** فلغه منافیدر دیو
 منغی عوا و خصوص مرقوم دولت علیه ایله
 روسیه بیننده معقود اتفاقا قن شروطدن اولوب
 برمدت نبره روسیه سفایینی بلا مانعه آمدشد

ایده کلمه ایکن رفخنده صعوبت درکار اولدیغی
 هویدا اولغله هرچند ایچی مسومن اسکا تنه
 سعی اولمش ایسه ده پیشگاه دارالتسلطنه دن سفینه
 وعسکر امرایچون روسیه لویه جواز اولدیجی حالده
 رالماجیاده موجود بزیم عسکرینک روسی مالک
 محروسه ایچمکن طونه نه واندن افلاق وبغداد
 یولیه لهه مرورینه نیچون رخصت ویریز
 بیطرفلق قاعده سی جمله حقنده مساوات اوزره
 معامله اولمقدار بوضسه بزیم دشمنز ملات
 یارشا هی ایچمکن مرورایله اتالیب ایه اوزرینز
 کلکه مجاز اولغجه بیطرفلق نشکل اولش اولدی بو
 قضا و خبیانه اصرار و دولت علیه روسیه لویه
 افاده حال ایله سردوست متفقسزاشته شدی
 فرانسه لوجا رملار صغیر اولدک **وعلما** سه
 تغیری اشکار در بوکا برسورشته منازعه وجرم
 ایچون بواریق سفینه لیکوی امرای تدریسه کوز
 اولریمی یه رک تغییرت ملایم و مقدمات وستانه
 ایله الزامنه اقدام اولندیججه روسیه لویه اولمشو
 شروط اتفاقه منافی تکلیف نیجه اولور بور مجرت دولت

بجز

دولت علیه فی فرانسه کویله بوزشد روسی ایچون
 حینه بی قته ایدرک عظیم شمشاته ابتدا ایلد کلرینه
 بساء و بو طرفدن بونا پارتیه یارسدن چیقوب
 پروسیا اروسنی کلیتاً مضحل ایدوب ایلرویه
 طوغری حرکت ایلدی خبری پیاپی ظهور ایلدی
 انباء نه ایة الامر ارسفایینک بقویقنی مطلوب
 دوستانه اولتی اوزره دولتی طرفنه **هتیم ایچون**
 روسیه ایچیسنه بشقه و بوماده روسیه ایچیسنه
 افاده اولندک **دولتنه یازه** جقد ر دیوار افاده
 حالی حاوی فرانسه ایچیسنه بشقه ایکی قطعه
 تقریر اعطا سیله دفع قیل وقال کوی ولدی
افلاق و بغداد و یوره لرینک بقا سی بسانده ده
 و بوره لره عنل و تبدیلی خبریله روسیه ایچیسنی
 طرفدن مخصوص ارسال اولنان قورب سردوت
 ایلدکده موزوز واپسیلا ندی بکلرک کاکا بقا سی
 و یکی نصب اولنان لوز عنلی استند عا سیله روسیه
 ایچیسنی ولتی طرفدن نامورا برقطعه تقریر
 رسمی عطا و تقدیم و مساعدده اولندیجی حالده
 باجماله سفارت خدمت سی استصکاب ایله عنینته مؤ

اولدینی انها تفهیمه انکد نانشی هر نقد ر شر لائل
 ابله و یوده لرون باری بریسنک قالمسسه رضا
 و بر ملک صورتی در میان و انکلتره ایچیسنی توسط
 ابله مصیبتک جرح و تعدیلینه سعی فراوان اولمش
 ایسه ده بره ر لومضید اوله میوب مدعی و مشطک
 شدت و اصرار لری یوما نیوما متزید و فی نفسلا مر
 روسیه ایچیسنی ماره عزم و حرکت اولدینی نمودار
 و بدیدا ولدیندن دولت علیه دفعگ لانزع مهسما
 ایچی و یوده لری کافی السابق ابقا و کیفیت حالی قلمه
 نامه هایون دوستی نون ابله اقتضا سنه کوره روسیه
 ایچرا طودینه انبار لکه روسیه نکل ر لخواهنه بالغای
 مابلع اظهار رسا عده و یونا پارتیه به دخی بر یوده ق
 ماده سچون اختصار سفر و انقد نانشی ایسه
 ضروری سا بقلرک ابقا سبب له دفع قبل و قال
 اولین لازم کلدی بود مال و مبرهن بر قطعه نامه
 هایون ارسا لبله صورت مصیبتی تخیر و وفاده ابله
دولت علیه ابله روسیه بینده سفر و قریب انده
 مورد و واپسین لاندی بقلرک ابقا نشی خصوصیه
 روسیه و انکلتره ایچیلری بغایت اظهار تشکر

۱۷۹۰

ایکلکریه سنا و لولری کایبله ارضا و تطیب و انده
 لحن و لیشیک قرق الی کون مرورنده ناکاه روسیه
 عسکری طور له دن بر یوقه به مرورد و مراسم
 طونه دن کوب ر الما جیسا طرفنه فرانسز
 اوزدینه کنگد ر یوخسه دولت علیه ابله دو ستلغز
 باقی اولد یغسندن و رود مزبور روسیه قصد ابله
 کلدر دیه ر لک و کوی بو حرکت لری دولت علیه ابله موهنه
 اولدینی کوستر لر خویین و بندر کلی و انکر مات
 مستحفظ لری غفال ابله ضبط و افلاق و بغداد
 ماکلریه ادخال عسکر ایدوب اسماعیل قلعه سی
 پیشکا هنه کلدر کورنده دولت علیه دن طونه
 سوا حمله بولناک تا مورینه خبر لیشیک طرف لیک
 کلیدی خصانه اولدینی تفهیم اولمنه اسماعیل و کرک
 و اراغل قلعه لرنده مرسم تبصر و تحفظک جراسنه
 قیام اولندی **اول** از القده روسیه ایچیسنه
 عرض شکایت اولد قجه دولتی طرفندن تخیر لری
 کلویوب سبب ستیلا دن صلاد خبر دار اولد قلمه
 و اولتوکون مقداری امر وقت و لنوب نهایت الامر
 ایچی مرسم عطا حال و تغافلده برقرار اولدیندن و بر طرف

روسیه لوزنک یونما فیوما تجاوی حواد فی طونه سولاند
 بیای دورو دایدوب علی الخصوص روسیه سرعسکر
 مهر بله طونه سولاند ه اولان عیان وضابطا نه
 غلما با نرکی لعباره برقطعه کا غدظهوراننده
 بعض شکا بتلرک بشقه دولت علیه نکل مرام
 مالک محروسه به فرانسه عسکر کی کتوبوب نظام
 جدیدک ابرایت رکندر یواری فته اوله جنیجیه
 مضنا مین فنا را مبر محرز و مسطور اولوب عیسی
 صورتلری باغالی کلدیکندن تاخیر و تاخیر
 صورتلری نرک اولوب ایچی مر سومان دولتی جانیه
 عودتی تنبیه اولنده ق اعلاک سفرا اولندک
 و یوره لرماده سننده روسیه دولتی ماملر
 زیاده تطیب و کیشیکن ارسال عسکر ایله ضبط ایله
 تصدیک ایلدیکنک سببی اولسه اولسه بوا اولدک
 دولت علیه ده فرانسه لوزنک نفوذ کنی کلایوب
 اول ایش ده ایسه فرانسه لوروسیا اردوسنی بوزند
 صکره کلنلو قوت ایله همه طوعری مسقولور زورینه
 عنایت اید ه جنی تخفوق و عیان و بر طرفدن دالماجیه
 جمع ایلدیکن دتوز بیک مقداری عسکر بی مالک محروسه

بجرون

ایچدن افلاق و بغداد یولیه یه همه تسلیط اتمک احتیاج
 نمایان اولد یغندن اولنقد یرده دولت علیه دخی سفیره
 قیام ایدر و موسسه سیله حسب الوقت و الحاکم
 روسیه لوردر لوامین اوله میوب لاجل الاحتیاط
 قلاع شاهانه و مملکتین مرقومتینک ید استیلا سنده
 بولنلری مالک محروسه طرفدنک و موسسه ایلدیک
 تعرض و هجومه برسد مانعت اولور فکری اوله
انگاره ایچیسنک اسانه ساندن مفارقتی باندنه ده
 سقوا ایچیسنک اسانه دن دفعی منع ایچون اکلتره
 ایچیسری دولت علیه بی تجیز ایله قتی کل صرار و حتی
 مسقود ولتیه درکار اولان رابطه قویه انفا ثره
 مبنی بهرحال اعلاک سفیره مجبور اولور دیور صورت
 انخافده کمال عنف و شدت اظهار ایتدجه دولت
 علیه طرفدن ماملر قلاع و ممالک شاهانه نکل
 استیلا سی حواد بی کلکده در فیما بعد تحمل و مدارا
 اولنق کسه نکل و سعنده اولدی بی بیان ولنه دولت
 هر نقدرد لامل مسکنه و تغییرت محبت اکلر معقد لانه
 ایله ایچی سومان دفع خشونتته سعی اولنمش ایسه
 نهایته آلام مجلس کالامه ده دولتی طرفدن تحریکات

کلایکیندن بحث ایله دولت علیه فرانسه لویه میسل
 والتفات ایلدیکنی و روسیه سفینه لرینک مروی
 منع اتمک و و بورد له ایضا سنده ایچ اوج هفتده قاد
 نژد کوستر منک مثلوت بدیل اصولی ای ایدر اطوارک
 تجویز ایله متفق لردن و کوربان اولدیغنی صورت
 شکایتده انهار و در عتیه دن سباسبانک طرفین
 وانکلتره ایله روسیه اتقا فلرینک عقدید و نقانده
 دعوا ایذب نتیجه افاده سنده مسؤلات مرقوته
 مساعده اولمیه حتی اولور ایسه روسیه عسکری
 بل مالک محروسه به هجوم و وصولت وانکلتره دوتنه
 استنانه به کلوب جری خصوصت اتمک و زوره بیلارن
 عقد عهد و بیان ایلد کلرینی رسماً اتمشدر
 لکن بونا رته بر روسیا مالکن استیلا سنی تکمیل
 ایله له طوعی حرکت ایلدیچ حوالی و روسیه لوند
 مالک محروسه به حیلله ایله تسلط ایلد کلری خبر لری
 بوقاج کوند پروسیا پی توار اتمش اولدیغندک
 بروجهله مساعده سنیه ارنانی بوردیله میویت
 رلانل مسکنه معلومه ناک تکرار ایله جواب رد و لکن
 بناء و ایچی مسفقور زاننده حدید المرج بر تخصر

بسمک

سبکفر ایذ و کنه انتبا کیلا سفینه به سوار و بلاد
 اخبار استانه دن فرایدلک بنا برین انکلتره
 ایله چار ونا چار قطع سررشته محبتا و نتم لازر
 کلش ایسه ده مصححان اول و لخری نه کونه اولدیغنی
 حاوی و دولت علیه انکلتره دستلغندک ابدک
 فارغ اولمیه جمنی محنوی مفصل و مشروح بر قطعده
 نامه هایون انکلتره فرانسه تخیر و مخصوص تانار ایله
 ایسات و تسییر اولندی
جانب سلطنت سنیه دن بونا رته به مخصر ایضا بیا نده
 محنده اشعار و بیان اولدیغنی وجهه اوزده اوستیا
 دولتی هنریت جسمه به دوچار اوله رق فرانسه لو
 ایله عقد مصالحه به مجبور اذغبت و بوتقریب
 رانق متفقیندن مفارقت اتمشکن روسیه ایله طوب
 پارسه ارسال ایلدیکنی مخصی معرفتیه امضا اولدی
 مصالحه عهد نامه سنی تصدیقدن امتناع وانکلتره
 دولتیله بالاتقا قبروسیا واسوج دولترینی جلب
 ایدوب تدارکات قویه ایله فرانسه علیه به مجرای
 سفره مباردت آنکد ناشی بر روسیا قرالی جمله دن
 اول محکل اردو ایله حرکت و مظهر انزل و مغلوبیت

اولد قذصكره بونا پارتته نك له اوزرينه مسقولوعليه
 عنيت ايد جكي صحتق اولديني هسكا مده درسعاده
 مقهر فرانسه الجيسى دولتي طرفندن ثاموراطالب
 اتفاق اولوب استانه ده مذاكره شروط اولونق
 صورتي طرف دولت عليه دن ايچي مرسومه تكليف
 اولدقجه وقت تكدر ايت مخص فندي بونا پارتته نك
 يانده بولمق لازمدركه هراتقا قنانه بي برساعت
 اول مضا ايتسون وهم دول سائر ايله اوله حترق هاهدا
 متفق عنوانيله برار بولسون ديومغالطه عظيمه يسه
 باشلا ديغنه ميني بيزالديك جاب هاپيونديك بونا پارتته
 برقطعه نامه عالي خترير و دروننده فيما بعد متفق
 تبيري صرحه درج اولمغله برهدت علنا مخص
 تعييدي ماده سعي خيرا و اندي ايچي روسيه كوله
 سالك شاهانه به تسلط عيان و انگلتره لوييله حلت
 برودت نمايان اولوب مرسومه فرانسه الجيسنك دخي
 اصرار و تعجيلي فع اولنه ميه جن مرتبه كره و اصل
 اولد قده جاب سلطنت سنيه دن حالاد فتراسيني
 سعا تلامين و حيدافندي بارخصتنا مه تعيين و
 اولندي افندي موي ايله اثناي طرفيده بونا پارتته نك له

كوزمپوليت

دخولنديك خبردارا لمغله طوغزي پروسيا به تابع
 قطعه سنده واقع قديمي له دولتنك رارالاماروسي
 اولان وارشا و شهرينه واروب عقد مجلس مكاله
 ايلد كده فرانسه كوخيل كوناكون ايله قورقلري دام
 تزويره افندي موي ايله برجهله روسوره ميوسلار
 مجله دولت عليه نك برمخصني جلب ايله بوجهت نك
 روسيه بي اخافيه مدار اوله حترق بركونه كوسترش
 ايدوكني دربطا اتفاق دا عيه سنده اوليويو ايچ
 بهوده ايله امار وقت سورا سنده اولد قديني افندي
 موي ايله كوكي حترق و تفهيس ايلديكديك مصلحت
 مرتومه نك بيزاي خشت امار اولامسي اقتضا ايدوب
 نهايت كارلسيتمده ايكن وارشا قولاك افندي موي
 ايله خبر و برمكسوزين روسيه لوييله مصالحه سخي
 تنظيم و پارسه عودت اتمكله افندي موي ايله دخي
 بالارده نسيته پارسه و اندي درعليته به ماز و سا
 عود و رجعت اولدك
انگلتره دوننا سنك نك سعا دروروي يانده در
 مخص موي ايله هنوزله جاب نينده و روسيه ايله فرانسه
 بينده آتش حرب و قتال كروا كروا اشتعال اوزره اولوب

ارودی هایونک دخی اسباب غنیمی بر طرفدن استخضار
 اولنقده ایکن بوغالازخارجنده بولنک اون قطعه سفینه
 عبارت و برطاقم انگلتره و وناسی مقدمه فراریدن ایچی
 مسفوریله بربرکلوب چناق قلعه سنده دولتی
 قیوران باشا حضرتلرینه تکلیفات سابقه بی مختصر
 و تقریر آنکارا بلدکد نصکره ناکاه و ونای مزبور
 بوغازدن مرواریدوب پیشگاه دارالسلطنه آستیه
 لنگرانداز قرار و درحال باب عالی به برقطعه تقدیر
 تقدیم و استیاریله و ونای هایونک مجهزینه و فای
 ایده جنک مکل لوانما تله امانه کند و لره تسلیم
 اولتی و روسیه ایله اعاده صلح اولدیغنی حا و ک
 و انگلتره ایله اتفاقنامه تکمیدین محتوی قطعه
 سنای عطا بولتی تکلیفاتنی آنکارا برون مهلت ایله
 درمیان و بوکارا اثر جانب شاهانه دن واریعا لیدک
 بعضی مختصرا تدنصکره تکلیفات مرقومه بی آنکارا
 ساعت مهلت ایله آنکار عرض و بیان ایلدیکندن ضمه
 علا و اوله رق فرانسه ایچیسنک استانه دن طرف
 دفعنی اعلایه کلرینه بناء تیزالدن لاجل امد افعه
 و ونای هایونک مجهزینی و سواحل و اسکالره لره لیدر

مرفوعه

شروع اولنک طایبه لرنک تکمیلی میسر اولتی ملاحتقه ایله
 بر قاج کون قزاقلیق و بر طرفدن تکلیفات مرقومه
 نه مرتبه ده جمع و تعدیل ممکن اوله بیله چکی استمرج
 اولتی ایچون عبد حفرری دونالرینه واروب
 ایچی و امیرال ایله مذکوره به نامورا اولدیغنه بنا
 لدی ملاقات منازعات کثیره کذراتند نصکره نتیجه
 مذکوره ده و ونای هایونک تسلیم صمدی کل
 طی اولنوب یا کورد ولت علیه روسیه ایله صلح
 و انگلتره ایله اتفاقنی تجدید ایده چکی حاوی صلح
 قطعه سنده و بربرک و انگلتره لور روسیه نل
 دست استیلا سنده بولنک قلاع و ممالک شهابه نل
 ردینی باسنده تعهد تمک و بو سنده لوقاعده اوزره
 بالذکره نظیرا و یخیه قدر انگلتره و وناسی کبر و
 عودت ایله چناق قلعه سنده طور متی و فرانسه
 ایچیسنک برنا سب زمین و صورت بله دفع و تبدیلی
 ماده سی فیابعد انگلتره ایچیسنی استانه به کلوب
 اونور دقد نصکره و سنانه مطالعه اولنوب طریق
 لایق اوزره مجملک خصوصوری مسوئله اوله رق قلبه
 انیش ایسه ده و صورت عینی قبول اولنه مزالبت جرح

و تعدیله محتاجدر دیوراستیندانه تقبلیق اولنه روق
 رواج دروت کون دخی مجددگ مهمل آنه روق دونمالرزدن
 عودت و کیفیت حال حضور اولیای العثم حضرتانته تقدیه
 و افاده به سرعت اولدک **آنخ** خصوصیات مرقومه
 آنکله زه دونما سننده مذکره اولنمقده اکی اولوق
 یکچری غاسی بولنان مجومر بهلوان اغا خداوندکار
 اسبق جنت تکان سلطان سلیم خان حضرتلری
 آنکله لوبله صلح اولسه هرکس محاربه به خواهشلا
 اولمغله استانبولک قبل و قالی حد دن بیرون اولور
 و نهایتی نیه واره جمعی معلوم رکله دریده رش
 اخافه آنکابن مغفرینناه مشارالیه مذکره اولدک
 صورتلره حواله شمع اصفا بیور میوب ناچار جنک
 و حربه مباشرت اولنستی قطعیا اراده بیور دیلر
بناء علیه ذکر اولنان مهمل ایچنده ایلی مرسوم اوله
 بالتذکره مخابره به ابتداریکرتسویه امور مطلوبه به
 خواهش و اقدام تام اظهار اولنه روق مهملدن ایکی
 اوج کون دخی مرمر وقت اولنوب بوقتریب دونما
 واستحکاماته کرکی کچه نظام ویرلکدنضکره درایله
 جواب ویرلدی **آنکله** دونماسی بالکراون قطعه

سفینه اولوب محاربه به شروع اولدنی تقدیرده
 اقدیسچی حوق حوض کچه برریای صنیق ایچنده رومالی
 وانا طولی سوا حلندن طوب و هارون کلده لری
ویرجا بندک دونمای هابولنک انشی اره سننده بولنه
 اولمغله فلوغا لیبتی محقق اولسه بیله خیلجه زده لیک
 اقتضایده جمعی واولمالنده دولت علیه بینه متانت
 ایدوب صلح اتمیه جک اولور ایسه زده لیش سفینه
 بناشه جتی بولله میوب بوغازدن مروالیه عودت
 مرابا بنسه اولولطر فده دخی مستحجاب و مکن مرتبه ده
 استحکام ویرلدیکنک خبردار اولد قلرینه **بناء** ویکره
 انسه دوجار اوله جملوری و بو حال اوزره نتیجه سی
 مشکل اوله جمعی شایه سی مانع جسامت اولوب
 بالتضروره عار فریزی رنگابه مجبور اولدیلر
بناء علی هذا جواب ویرلدیکنک برته سی کوفی باکنک
 عودت و رجعت و بوغازدن حین مرورنده اوزرلرینه
 ایلان طوب و جمیع دانه لردن خیلجه شکست
 و زیانه کرفارا اوله روق چیقوب غیب با بلدی
آنله علمبرگستان حضرتلری بولله نقلکه هوانا کلن صفی
 کمال سهولت و قایه شانک و سکو سطره بد متالیه مندرک

فزانسه لوزنک امرار عسکره در آنجکی بیساننده در
 روسیه لوانله سفرها یونان محقق عقیدنده فزانسه
 ایلیسی مجلسن کماله ده والما جیاده موجود
 یکریمی شبشیک سواری و بیاده عسکره یزی بونا راته
 مخصوص خدمت ولت علیه به تعیین ایلدی
 کمال لوب و چخانه و عریبه و حیوانی وارد بوسنه کارنک
 صربا بچینه و اذن افلاق و بعدنک لهه طوزنک
 غنیمته و رخصت و برلسه طونه سوا حلدنه اولان عسکر
 اسلایمته دخی بر و جانینک قارشویه مرورد و مملکتینه
 د خول ایله بالعهه دشمنی و ذرینه وارلیق قولای اولور
 بو عسکر لوزنک ایسه اعماق استخدا مارا نسی اراده سنیه به
 منولدر دبه رنک امراری خصصی و لی طرفندن ثامورا
 ایرله و بیان ایلدکه ایلی مر سومن تعریف ایلدی بوسنه
 کتاری بولی هر نقتدر دوت بش قوناق سسافه ایسه ده
 برکه محنتدن استعلا مار اولنر قجه قرار بولسی تجویز
 بولریوب بوسنه دن لدی لاستخبار قیل و قالی محبت
 اوله جمی بیایله جواب و رودینه مبنی تکلیف مزبور د
 اولنق لازم کتاری **اولا رالقهه خاکلای مملو کانه به**
 بونا پارته طرفندن بیانی کاندلر ظهور ایدوب طوبی

نقده

نظرف و مهمات اقتضا ایدرایسه و یا خود مال دخی
 اعانت لازم ایسه طرفندن و برینه جکئی انها دن
 خانای و لیدی **ایتنق برهقتضای وقت و حال**
 تبلیغ اولنان موار مسطورده به بر درلور مساعده اولنور
 اجوبه دوستانه اعطا سیله اکتفا اولندی
روسیه لوانله عقد متارکه اولندی بیساننده در
 اردوی هایون بالین والاقبال طونه سوا حلدنه
 راصل اولوب عدنانک له بچنده فزانسه لوانله کل
 غانله و مشغولتاری هکامنده بر طرفندن دخی
 بلا تقویت وقت و زر لرینه هجوم اولنق اقتضا ایدر کز
 و فی الاصل افلاق و بعد اینه کلان روس عسکر یاز
 اکثریسی اوتده ده ظهور ایدن فزانسه لوزنک هجوم و تاملنه
 مبنی رجعت قهقری بله کیر و عوی وانصر فوجی راولغله
 قلان عسکر ایلی یکریمی اوقوز بیک کتاری یکبار لیش
 درمه چاتم نقراتدن و مملکتورن تیز لکن تدار لیش
 ایتد کلری ولت کز و هند لکن بر طرفندن بعضی بلوغ
 و اسبابا به مبنی اوز لرینه و اریله میوب سکون اوزد
 قرار اولنم قده ایدی **اوتنه جانینک بونا پارته**
 لایق قطع مداوم حرب و جدال و بالاده کوری سبب ایلدی

وجه اوزده روسيه حدودينه وارنجيه غالباً نه
 دسترس تلاقق وانصالح اولغله تسييت لاشيره
 روسيه ايرطوريبله ملاقات وتشييد بنای صلح
 ومصافات ايدوب عقد ايدكلري عهد نامه ده
 دولت عليه عثمانیه ايله ترك حرب ولتوق وافلاق وبعده
 دروننه عقد سند صلح اولنجيه قدر عساکرا اسلامیه
 کيرماک شرطيله مسقوعسکری ملککین مرقوم تسييز
 تخليه اتک وتنظيم سند مصالحه ضمننده دولت
 عليه ايله روسيه دولتی مناسبت کوره جکلری مجاهده
 طرفین مخصلری جمع ايله مکالمه اولتوق و فرانسسه
 دولتی میانده توتوسط اتک شروط لوج اولمستند
 دولت عليه فرانسه لوزک مطالعه سابقه سنه نظر
 ثابیت ملکی تعهد اولنه جنجی وافلاق وبعده انداز
 شرط ملوثه نک تظهير بی مامل ايدراکین عیارا
 مرقومه شویله طورسون قلاع شاهانه نک دولتی
 دائر لفظ واحد کراولمیه رق باکتر ملککین تخليه
 شرط قانق بادی استغراب اولشدر زبر پانارته
 باکتر ثابیت ملک باشاهی لفظی رون عهد نامه سند
 درج ايدومش اولسه مخصص معرفتله سولشله جلد

اولمستند

مواد جزئیات مقوله سی قلوب صلحت طبیعیه تسيیده
 تکميل ولتوق اولو ایدی تعبیر قومک صلح لاکر
 اولما مسندن کلادشیلان بودرکه ايرطورین سفویز
 بيلر نده عقد ايدکلری شروط خفیه به نظر ثابیت
 ملک خاقانی به موجب خلال وله جنج خربکونه صور
 سولشش وله لک بوقتقدیر چه امور سلطنت
 سینه بغایت ملتزمدر دیوبونا پانارته نک مقوله
 اظهار و علائق خالی ولدیجی خیر خواهی وغیرت
 روسیه اوزدینه سفی تامنه قدر باقی اولوب کند و
 مصطقی اويدر بجنه در حال تبدیل اصول ایلدیجی
 وبالاده تفصیل اولدیجی اوزده جزیه سبعة ودرجه
 وندیک ماککل ضبطی مثلوه عهد نامه ده درج تذکر
 بعض مواد لک ظهوری وتخصیص روسیه لک
 مجرم یونا پانارته به مرماه انکله ترو ولتله سفی ختیار
 ایسی عهد نامه دن خارج بعض شروط خفیه نک وتوق
 مصدق دلائل صریحه قیلدن ولد قلدی نظاهر
 هنه حال یسه اخبار مکروره ايله تسيیده اروی
 هایونه رنفر فرانسه لک و فحیال ظهور انکدن ناشی
 روسجی قارشوسنده سلوبوزنا نام محله روسیه لک

ایله عقد مجلس اولنه رق منادکه سنه ۱۸۵۱ امضا اولنده
 و چونکه نلسیت عهد نامه سی خوشیجه مصیبت دولت
 علیه ده روسیه ایملر الحوی بو نایا ازلنک توسطنی قبول
 ایلدیکی شرطی مندرج ایدی دولت علیه ده
 مسومک توسطنه نایا اراظهار رضا انکندنا شی
 او فیجیال مسفور مؤسطه دولتک مأمورکی اوله
 مجلس مکالمه ده حاضر بولندی اعضا اولنان
 سند منارکه ده او توبیش کون طرفنده قلاع و ملک
 ساها نه نان تخلیه سی و مقدماتک بوزجه اطه سی
 بیسکا هنده بدایه کرفنار اولان قودانه هابوند
 ردی و لاکو دین قوبنده روسیه لوانله مخلو اولاد
 حرب طاقفه سی حفته دخی تره حربا ونسی شرط اولوب
 بغداده اولان روسیه فلامارشاکی مصطت منارکه
 بشقه منارکه صلحه اثر مورا ولد یعنی انها انکله
 محل مکالمه تخصیصی و مخصان دولت علیه نلس
 تعیینی صد دینه شروع اولتی قضا ایدر ایدک
 اتجن انجسار منارکه اساتنه سعانه زنده لدی اوصول
 فرانسه ایلیسی طرفین مخصارینک ملا قانی و صلحه
 مصالحه نلس منارکه سی پارسه حواله اولتی مخصورنده

۱۸۵۱

کماله اصرار ایلدیکدنک دولت علیه مسؤله مشف
 برله پارسه ده مقیم سفیر دولت علیه بی مخصور
 تعیین ایلدی تلستیدنا رودوی هابونده
 خبریله بو نایا ازلنک کونردیکی او فیجیال مسفور
 رتبه کو و معتبر برله اولوب مصطتک پارسه
 حواله سنه ۱۸۵۱ واحد سولیدیکدن غیر
 کتور دیککی ختم رانده دخی صلاح بوسجیت منکور دکل
 اکن و ایچنی مسفور استانه ده هرینقد و معالطه
 اتمس اولسه بیله محل مکالمه نلس تخصیصی برحاله
 روسیه لوانله مختار بیه منوط ایدوی سنک بولور
 تلستیده عقد ایلدیکی و صورتی بولور کونردیکی
 شروطده مصرح اولغله بوزجه روسیه فلامارشاکی
 ختم رانده لم بقه لم راضی اولور بوجوب و برلن مکن
 اکن و الحاصل طرفندن سنیج اتموب استانه ده ایچنی
 مسومک ایچا و رسید ایلدیکی بوزجه فساد ایدوی
 ظاهر اکن معالطه صنعت مینینه طیار نیله میوب
 دولت علیه ایله روسیه بیننده عقد اولتی صلح
 منارکه سی پارسه حواله اولتی کچ اصرار و اذعایه کلز
 و مثل نامسبورق بر تکلیف نوظهور نلس غایت عجله و ستر

قبولی نه کونه سبب خنی په مېنی ید وکلی لالی الان حل
اولنا مش بر عقدۀ مشکله در
جانب سلطنت سینه دن مختص رسیدنی بیاننده در
عقیب متارکه ده شروط مصالحه نك پارسه ده
مذکوره و تنظیم خصوصه مساعده سینه از لوز
بیوریلوب کیفیت حال روسیه لوبه اخبار اولدیلدی
باز زمان مرورنده باشنده مقیم فلد مارسال طرفند
برنقرا و چچمال ظهور ایدوب سند متارکه نك حاوی
اولدینی مولد و شروط روسیه ایبرطوری نك مقبول
اولدیلدی نك اولدیلدی خنی اها وامر متارکه نك
هر بلو حقیقه دخی علی الاطلاق تمولنی اذنا ایلدک
اول ارا القده پارس جانینه روسیه لوطرفندن مختص
تعیینله مذکوره به شروع اولدیلدی خبری و روسیه
آنا فانا انظارا ولتقدۀ ایکن حسب القاعده پارسه
اقامت املن اوزده ارسال اولنان لولستوی ناوروسیه
بیولک ایلیسی کلوب بو خصوصه نامور اولدیلدی
و روسی طرفندن رخصت نامه سی و روسیه مترقب
ایدولی **وروسیه** ایبرطوری سند متارکه نك
شروطی قبولدن استنکاف ایشلر سه ده ما دامکه

بویله

مذکوره صلح در دست اوله حربه قصه اولنا متی وزده
شاید وقت ومهلت اتمکسزین وعد و تعهد ایلدی
خبروری ظهور ایدوب بومدت گذارنده ایلی مسفوره
رخصت نامه کلدی وکنی اقتضا ایلدن تعلیماتی
هنوز ظهور امدد کندن مذکوره به مشورت ایدیه
پارسی بنندن اخبار اولدیدی **ولحاصل** کاه
تعلیمات کله جلک کاه پونا پارتیه اسپانیا جانینه
عازما ولعناله عودتند نك بقه لم بقه البت بر نظام
ویره جلک وکاه روسیه ایبرطوری طونه دن حد و
کسمک مله ایدیه پونا پارتیه یازدی الزام ایدیه جلک
دیوکل بوم بر کونه عذرو ایلی تدارک ایله امر و وقت
وزمان وار القده بر جانندن مرجو طیار پاشا
وصدرا سبق علما ومصطفی پاشا معشیتله روسیه لوبه
منفره تنظیم صلح اولنق ایچون خبرکار سال اولنده
اظهار خوهش قزوان اولتقدۀ ایدی **بومواله**
اوزده تاریخ متارکه دن اون دوت ای مرور ایدوب
پارسه مصطلحه مشورت اولدیلدی و مشورت
امارت خنی میدانده کورنلر کی منضم اولدی
تهایه الامر پونا پارتیه نك قوند ایشی پاشا دن طرف ایلدی

كل عسكر اوله اول طرفه توجه اولمن اقتضا ايلدكه مسؤ
 بونا پارته نك روسيه ايمپراطيه بالخابره ارفورنا و حمله
 ملا قانلری ماده سی ظهور ایدوب محل مرقومدن
 بغدادده مقیم روسیه فلدمارشالنه کلان امر
 امر و تنبیه موججه فلدمارشال مرسوم بونصر
 اوفیجی الی بالخریرت استانه سعادت
 شیب و مذاکره صلح ایچون جانب سلطنت سنیه
 مخص تعیین وارسالی استند عا سنده اولدیغیز
 ما مورانا وخریر ایلدی بووجه فلانسه لو
 توسطدن چیقوب مصطت مصالحه یا شقصینده
 مذاکره اولمق اوزره حواله بیورلدی
 مؤخراروسیه لوطریندن خلاف قاعده دول
 فسخ مذاکره به نقدی بیری کیقتی ر دست اولان
 موادن اولغله تفصیله حاجت یوقدر هاند
 جناب منتقم قهار زغم انف شهر عهدشکر ایله

جنوب اسلامیه به هر حالده

نصرو فتح و ظفر احسان

ایله آمین

۴